

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

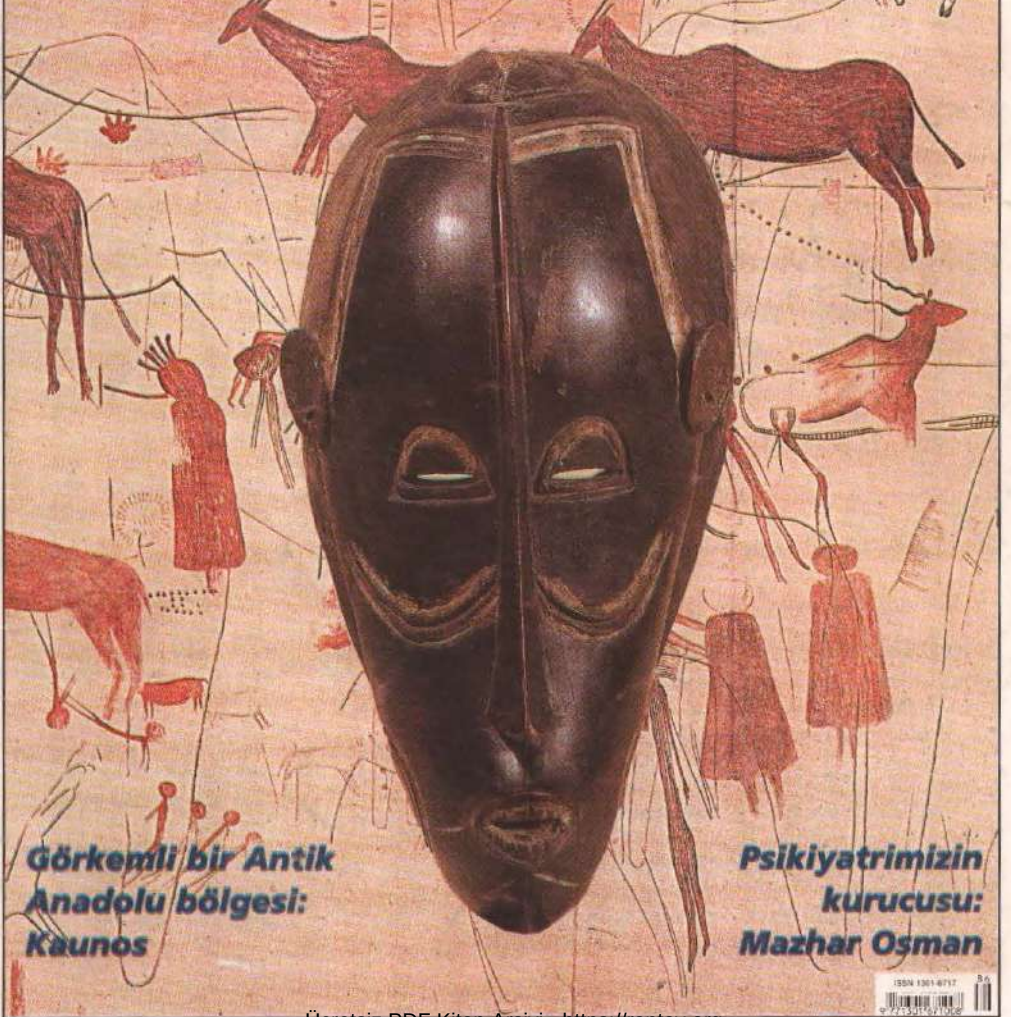
Bilim ve Ütopya

Ağustos 2001 Sayı: 86

Aylık bilim, kültür ve politika dergisi

1.500.000 TL

Kökene ve evrimiyle SİYAT

**Görkemli bir Antik
Anadolu bölgesi:
Kaunos**

**Psikiyatrimizin
kurucusu:
Mazhar Osman**

Bilim ve Ütopya

Kooperatifi Kampı

1 - 17 Ağustos / Marmaris

Türkiye'nin değerli bilim ve düşün insanlarıyla birlikte tatil olanağı

Ali Nahit Babaoglu, Prof. Dr. Osman Demircan,
Doç. Dr. Haluk Ertan, Prof. Dr. Gencay Gürsoy,
Prof. Dr. Ahmet Inam, Prof. Dr. Semih Koray,
Prof. Dr. Ali Nesin, Doğu Perinçek, Doç. Dr.
Alâeddin Şenel, Afşar Timuçin, Sargun Tont
bizlerle...

Marmaris'in Turunç beldesinde, dağın yamacında, çamlar içinde denize hakim bir noktada kurulu olan IAM tesislerinin özel atmosferli odalarında sıcak su, duş, tuvalet ve telefon bulunmaktadır.

Datça Yarımadası'nda Dorlar tarafından MÖ 4. yüzyılda kurulmuş olan **Knidos**'a ve Dalyan'da MÖ 10. yüzyıla ait **Kaunos**'a arkeolojik geziler...

➤ Her akşam Bilim ve Ütopya dergisi yazarlarının sunuşlarıyla tartışmalı söyleşiler...

➤ Uğur Değirmencioglu ile disiplinlerarası sanat ve sanatsal yaratıcılık atölyesi...

➤ Tiyatro ve dans atölyesi...

➤ Ege'nin eşsiz koylarına tekne gezileri...

➤ Satranç ustasından ücretsiz PDF Kitap Arşivi kurs olanağı ve turnuvalar...

Yaz tatiliniz bilim ve sanat şölenine dönüşsün

28 Temmuz - 17 Ağustos tarihlerinde yapılacak olan kampımızda ücret kişi başına günlük 18.000.000 TL'dir (YP).

Bilgi ve rezervasyon için

0212 211 17 90 / 244 23 72 / 244 23 61

[www.bilimutopya.com.tr](https://bilimutopya.com.tr)

Bilim ve Ütopya

Ağustos 2001 Sayı: 86

Bilimsel Yayıncılık
Sahibi ve

Sorumlu Yazışları Müdürü

Mustafa Ozan Yazıcıoğlu

Yayın Yönetmeni

Ender Helvacıoğlu

Yazışları

Nalân Mahsereci

Ruken Kızılar

Nazlı Demirel

Kiraz Perinçek

Tanıtım ve Halkla İlişkiler

Ruken Kızılar

Teknik Sorumlu

Mutlu Selçuk

Yönetim Yeri ve

Yazışma adresi

İstiklâl Cad. Deva Çıkmaşı

No: 7 / 5 80070 Beyoğlu/İST

Tel-Faks

(0212) 244 23 61

(0212) 244 23 72

e-posta

utopya@bilimutopya.com.tr

www.bilimutopya.com.tr

Ankara Büro

Meşrutiyet Cad. No: 14 / 24

Özsoy İşhanı Kat: 8 Kızılay

Tel: (0312) 425 23 99

Faks: (0312) 425 69 22

ankara@bilimutopya.com.tr

Yurtdışı temsilcisi

Murat İnce

Wallenstein Str 33

70437 Stuttgart - ALMANYA

Tel-Faks: 0711 / 870 99 99

ABONE KOŞULLARI

6 Aylık: 9.000.000 TL

Yıllık: 18.000.000 TL

Avrupa ve Ortadoğu yıllık: 100 DM

Amerika ve Uzakdoğu yıllık: 100 \$

Yurtdışı abone bedelleri için

Ozan Yazıcıoğlu

Posta Çeki Hes. No: 1054195

İş Bankası Beyoğlu Şubesi

Hes. No: 1011 1452390

Yurtdışı abone bedelleri için

Mehtap İnce

Stuttgarter Bank

Konto No: 335962009

BLZ: 60090100

YURTDIŞI SATIŞ FİYATLARI

Almanya: 7 DM Fransa: 24 FF

İngiltere: 3 £ İsviçre: 6 Fr.

Hollanda: 8 Fl.

Organizatör

Uluslararası Yayıncılık Ltd. Şti.

Basıldığı Yeri: Serler Matbaası

Dağıtım: BIRYAY A.Ş.

ISSN 1301-6717

KAPAK

KÖKENİ VE EVRİMİYLE SANAT

Afşar Timuçin ile söyleşi

Sanatta evrim var mı?

8

Prof. Dr. Richard G. Klein

Sanat nörolojik bir değişimden mi doğdu?

21

M. Kagan

Sanatın kökeni sorunu

24

Prof. Dr. Semih Koray

42. Uluslararası Matematik Olimpiyatı'nda,

Türkiye en başarılı derecesini aldı

37

Prof. Dr. Naci Görür ile söyleşi

Marmara Denizi'ndeki deprem araştırmaları ve sonuçları

40

Doç. Dr. Mikdat Kadioğlu

Yüksek sıcaklık + nem = bunaltı

44

Ute Eberle

Sperma, yumurta, embriyo... hepsi piyasaya düştü!

46

Ahmet İnam

Tatil bize haram

48

Pinar Eryaşar Aymaz

İnsan ve bitki coğrafyalarının kesiştiği ülke: Etnobotanik

50

Dr. Muhsine Helimoğlu Yavuz

Türkiye masallarının taşıdığı ortak mesajlar

55

İz Birakanlar / Nazlı Demirel

Delilerin zincirini kıran 'Işık': Mazhar Osman Uzman

58

Kazı Kazı Anadolu / Ruken Kızılar

Prof. Dr. Cengiz Işık ve Prof. Dr. Adnan Diler ile söyleşi

Görkemli bir Antik Anadolu bölgesi: Kaunos

66

Bilim Gündemi

77

Yayın Dünyası / Nalân Mahsereci

84

Merak Ettikleriniz / Ruken Kızılar

88

Kim Bunlar

90

Matematik Sohbetleri / Ali Nesin

92

Satranç / Metin Hatipoğlu

94

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantev.org>

96

Evrim konusunun değişik (olgusal, kavramsal, akademik...) düzeyleri

Evrim konusunda Haziran ayının başlarında gerçekleştirilen ve tartışmacı olarak katıldığım, ATV'deki "Ceviz Kabuğu" izlenesiyle ilgili eleştirel değerlendirmesinden dolayı ("Büyük doğa bilgini Darwin, 'Ceviz Kabuğu'na sığar mı?" *Bilim ve Ütopya*, sayı 85, s.10-15, Temmuz 2001) Sayın Doç. Dr. Haluk Ertan'a teşekkür borçluyum. Bu izlenceden sonra, tanıdığım tanımadığım, değişik eğitim düzeylerinde olan, değişik yaşta kişilerden, diyebiliriz ki yine oldukça değişik yönlerden eleştirel değerlendirmeler aldım; bunlar benim için söz konusu izlencedeki katılımınla ilgili önemli geribeslenimler sağladı. Bu arada, çok yakın dostum ve akademik arkadaşım Sayın Prof. Dr. Berna Alpagut aracılığıyla, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, özellikle evrimle ilgili kitabımın kavramsal çerçevesi içinde tanıtıcı bir sunuş ve tartışmayı gerçekleştirdik. Bunun yanında, Türkiye'de evrim (ve doğal olarak bilim) karşısı gerici çevrelerin çıkardığı *Evrim Aldatmacası* adlı kitabın kapak resminin de yer aldığı bir haber-yorumu Mayıs ortalarındaki bir sayısında

konu edinen Amerikan *Science* dergisine bir mektup yolladım; bu mektuba, kendi kitabımın kapak resmini de ekledim. Bu bağlamda dile getirebileceğim son bir nokta da şu olabilir: Bu yıl içinde, üyelerinin büyük çoğunluğu Ankara'da olan ve oldukça değişik alanlardan gelen akademisyenlerden oluşan bir Bilim ve Bilimsel Felsefe Çevresi oluşturduk; bu çevrenin çalışma gruplarından birisinin konusu evrimdir ve onun üyeleri sonbahar-kış aylarında bu konuda bir toplantı düzenlenmesini üslenmişlerdir.

Bir yazarın, belki özellikle bir mektup bağlamında kendisinin ve yakın çevresinin etkinliklerinden belli bir yoğunlukta söz açması kuşkusuz gereksiz de kaçabilir. Ancak mektubumun içeriği göz önüne alınırsa, burada bu açıdan "başılsanabileceğini" düşünüyorum. Sayın Ertan, beni bir "bilim tarihçisi" olarak bilmektedir. Oysa ben kendimi "tıp kökenli (ve bilimsel felsefenin izleyicisi) bir felsefeci", bu arada bir bilim felsefecisi olarak tanımlıyorum. Akademik yaşamda "kadrolu" olarak hep bir tıp fakültesi bağlamında çalıştım; Sayın Halki Cevizoğlu'nun izlencesinin başında da, evrim konusuyla akademik düzeyde ilgilenmemi (Deontoloji ve tıp tarihi uzmanlığı ve öğretim üyeliğinin dışında) patoloji uzmanlığımın ve felsefe doktoramın bulunmasına dayandırmıştım. Bu

alanlardan birincisi, özellikle hastalıkların evrimle ilişkisi bağlamında olgusal açıdan, ikincisi ise bu konuda en başta bilimsel felsefenin ışığında kavramsal düzeyde eleştirel-mantıksal-anlambilgisel bir yorum yapma olanağını verdiğinden, benim için iki temel akademik-bilimsel dayanak oluşturmaktadırlar.

Söz konusu izlenceye katılıp katılamayacağım, bana onun yapılmasından iki gün önce soruldu. Benim bu izlenceye çağrılmamın nedeni, çok kısa bir zaman önce *Süreç, Kuram ve Kavram olarak Evrim* adıyla (ve bu konudaki yazılarımdan oluşan) bir kitabımın çıkmış olmasıydı. Öte yandan, Büyük Millet Meclisi'nde birtakım milletvekilleri, ortağitimin biyoloji derslerinde evrim konusunun "yaratılış"la "dengelenmesi" konusunda bir girişim içindeydiler. Çıkarabildiğim ölçüde Sayın Cevizoğlu, bir bakıma evrim bağlamında (temel bilim anlamında) bilimle dinsel inancı karşı karşıya getirecek bir tartışmayı amaçlamıştı. Ben izlencenin başında, evrim konusunu böyle bir bağlamda tartışmaktansa onun akademik-bilimsel sınırlarda ele alınacağı ve bu tür bir toplantıya katılmayı yeğleyeceğimi belirttim. Olup bitenlerin somut bağlama dikkate alınır, bana yapılan öneriyi, Sayın Ertan'ın (ilkece haklı olarak) düşündüğü biçimde böyle bir oturumda önce bir evrim biyoloğunun bulunması gerektiğini ileri sürerek geri çevirmek, bir bakıma bir aydın sorumluluğunu yerine getirmekten kaçınmak olurdu. Oturuma, evrimle ilgilenen biyolog olarak Sayın Ali Demirsoy'u çağırarak düşüncesini Sayın Cevizoğlu bana açmıştı; evrimle ilgilenen antropolog olarak da (Sayın Ertan'ın yazısında kendisinden söz edilmeyen) Sayın Berna Alpagut'u ben önerdim ve her ikisi de telefonla tartışmaya katıldılar.

Sayın Haluk Ertan'ın yazısında vurgulanan bir nokta, (bir başka felsefecinin konuyla ilgili görüşlerine değinildiği sonra sözü edilen) felsefecilerin, "tamamen araştırma-yanan" temel bilimsel alanlar-

BİLİM VE ÜTOPIYA MERKEZ BÜROSU TAŞINDI!

Yeni Adresimiz:

İstiklâl Cad. Deva Çıkmazı

No: 7/5 Beyoğlu - İSTANBUL

Yeni Telefonlarımız:

(0212) 244 23 61

(0212) 244 23 72

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

da "konuşmaya bu kadar hevesli olmaları"nın eleştirilmesidir. Bana göre burada büyük bir doğru ve iki büyük yanlış var. Bu yanlışlardan birisi, açık olarak dile getirilmese de felsefe etkinliğinin işleviyle ilgilidir. Onun temel işi, belki en başta bilim olmak üzere belli başlı insan etkinliklerini, bunun yanında yaşamımızı, özellikle ileri sürdüğümüz savları, yukarıda da tanımlamaya çalıştığım gibi kavramsal düzeyde eleştirel bir tutumla gözden geçirmektir. Bir etkinlikteki kişilerin bir başka etkinlikte yapılanlarla ilgilenmesi için kuşkusuz ikincisinin temel yönlerini bilmesi gerekir, ancak onu doğrudan gerçekleştirmesi gerekmez. Örnek vermek gerekirse, bir sanat tarihçisi tarihini incelediği alanda bir sanatçı da olabilir; ama olması, yaptığı iş için gerekli bir koşul değildir. Buradaki ikinci önemli yanlış, biyoloji, antropoloji ve paleontoloji gibi (bilimsel) alanların "tamamen araştırmaya dayandığını" ileri sürmektir. Bu sav geçerli ya da doğru olsaydı, örneğin (canlıların varlığı ve değişmesiyle ilgili ve) çok uzun zamana yayılan bir süreçler topluluğu olan dev bir süreci kavramsal düzeyde açıklamayı ya da aydınlatmayı amaçlayan evrim kuramına gerek kalmazdı. Öte yandan, Sayın Ertan, felsefecilerin "her işe ya da etkinliğe karşımalarının doğru olmadığını" anlatmaya çalışırken önemli ölçüde haklıdır; çünkü onlar tarih boyunca gerçekten bunu yapagelmışlerdir. Burada, felsefe alanının genel olarak söz konusu olduğu her bağlamda sorulması gereken çok önemli bir soru var: "Hangi felsefe?" (Bu konuda Sayın Ertan'ın şu kaynağı belirtme izin vereceğini düşünüyorum: Y. Örs: "Felsefe konusunda geleneksel tutum ve temel yanlışlar"; *Bilim ve Ütopya*, sayı 76: s.32-37, Ekim 2000).

Sayın Ertan yazısının yaklaşık ilk yarısını söz konusu açık oturumla benzeri bir başka izlenimdeki görüş ve tutumların eleştirel olarak irdelenmesine, ikinci bölümünü ise özellikle bir moleküler biyolog olarak, Charles Darwin ve biyolojik evrim kuramının, görebildiğimiz ölçüde diyebiliriz ki ustaca ve öz bir biçimde anlatılması ayırmıştır. Bu arada ben, onun birinci bölümdeki ve bilim felse-

BİLİM VE ÜTOPYA ANKARA BÜROSU TAŞINDI!

Yeni Adresimiz:

Meşrutiyet Cad. No: 14/24

Özsoy İşhanı Kat: 8 Kızılay - ANKARA

Tel: (0312) 425 23 99

Faks: (0312) 425 69 22

fesini ilgilendiren bir savının üzerinde durmadan edemeyeceğim. Burada, "diyalektikte dayalı bilimsel yöntem"den söz ediliyor. "Diyalektik"ten, nedensellik, belirleyicilik, belirsizlik vb. gibi bir doğa ilkesi olarak değil de, bir "yöntem" olarak söz açmanın yanlışlığının "tarihsel" kaynağı üzerinde burada durmayabiliriz. Ancak diyebiliriz ki her alanda olduğu gibi bilimde de yöntem, insanın bu etkinlikteki amacına ulaşmak için kullandığı bir yol ya da araçtır. Bilimdeki amaç, sürekli yinelenen gerçekler olan olguları ve aralarındaki bağlantıları anlamak, açıklamak, bu alanda dizgeli ("sistemli") bilgi üretmektir ki bu da ilkece kuramların, kuramsal yaklaşımların ışığında gerçekleşir. Çağımızın felsefesinde, bilimde yöntemin ne olduğu konusunda geleneksel felsefenin böyle bir aracın bulunmadığı biçimindeki aşırı kuşkucu tutumundan, yeni olguculuğun ("pozitivizmin") onun neredeyse yalnızca gözlem ve veri toplama işlemi olduğu yolundaki çok büyük ölçüde indirgeyici bir savına uzanan bir "görüş yelpazesi"nden söz edilebilir. İnsanın bilgi edininci konusunun sürekli gündemde olduğunu söyleyebileceğimiz felsefe evriminde, gelenekçi ussalcıların ("rasyonalistlerin") tümdengelim ("dedüksiyonu") ile ilkece yenilikçi duyusalcıların ("empiristlerin") tümevarımının ("endüksiyonu") sürekli karşı karşıya geldiğini biliyoruz. Ancak her dü-

rumda "diyalektik yöntem", olsa olsa, altında yatan doğa ilkesine dayanan bakış açısının benimsendiği bir düşünsel tutum olabilir, gerçek bir yöntem değil; tersi durumda bir nedensel ya da belirleyici yöntemden de söz açmamız geçerli olurdu.

Kendi adıma bu tür oturumlarda "halkın aydınlatılması"nı, insanlara "didaktik" biçimde bilgi aktarmaktan çok, bilgilendirmenin yanında onları düşündürmek, onlarda ilgi, merak ve kuşku uyandırmak olarak anlıyorum. Burada, eleştirel tutumla ve gerçekleendirilmiş savlar ileri sürerek tartışmak önde gelecektir. Bu da, insanları bilime yaklaştırmının, onlara bilimsel bilginin kazandırılmasının yanında, (bilimsel bir) felsefi tutumun benimsetilmesi demektir.

Yaman Örs / Bilim Felsefecisi

Kendimizi dev aynasında görüp ilkelleri aşağılıyoruz

Son sayınızda Sayın Alaeddin Şenel ile yapılan, "İlkel insana ve günümüz insanına dair" adlı söyleşi-yi okuyunca güleymim mi ağlayayım mı şaşırımdı.

Önce yazıya birkaç eleştiri ve katkıda bulunmak istiyorum:

- Değil 1 milyon yıl, 2,5 milyon yıl önceki insanın konuşup konuşmadığına dair elimizde somut deliller var,

örneğin alırsınız o kafa kemiklerini koyarsınız bbi altına ve hangilerinde bizlerinkinden benzer şekilde kafatasının sol iç kesiminde broca alanına uyan oyguş olup olmadığını görürsünüz Benzer teknikler gırtlak yapısını için de yapılabilir.

- 1 milyon yıl önceki insanda kıskançlık olup olmadığı konusuna gelince; yine yazıda hayvan bilimlerine değinilmiş, ki bu alandan gelen saha gözlemlerinden biliyoruz ki, örneğin şempanzelerde kıskançlık ve hatta planlı cinayet dahi var. 1 milyon yıl önceki insanda niye olmasın (evrim merdiveni göz önüne alınırsa 1 milyon yıl önceki insan bugünün şempanzesinden daha büyük bir beyine ve ilkel konuşma biçimlerine sahipti çünkü).

- Bir de hayvanlar o kadar da anlık yaşamaz, örneğin pars (leopard) mutlak avının arta kalanını saklar, aynı şeyi gömerek köpekçiller mensup etçiller de yapar.

- Kendimizi dev aynasında görüp ilkelleri aşağılıyoruz. Sanal umutlar ya da sanal gerçeklikler için siyasete ya da venüslerin cinsel organlarına ilişkin zorlama örneklerle girmenin gereği yok. İnternet ortamındaki sanal seks ve bilgisayardaki sanal şiddet, daha yaygın ve hepimizin insanlık olarak paylaştığı gerçekler.

"İnsan hayır diyen varlıklar" şeklindeki nitelendirme, yine modern zooloji ve etolojinin bilgi birikimine uzak düşüyor.

H. Tuğrul Atasoy / Nörolog

Düzeltilme

1 Temmuz 2001 tarihli 85. sayımızda yer alan, Yrd. Doç. Dr. Hüseyin İçen'in "Bernard Shaw'ın ütopyası: Methuselah'ya Dönüş" adlı makalesinin son paragrafından bir kısım yazı eksik basılmıştır. Bu kısım: "Ama biz zavallı ölümölüler, Shaw'ın diliyle söylersek, 'kısayaşamlılar', açıtsından bakarsak, doğanın insan deneyimi başarısızlıkla sonuçlanmış, çünkü doğa kısayaşamlıların yarattığı sorunları ancak yeni bir türün evrilerek var olmasıyla çözümleyebilmiş. Yani kısayaşamlılar, yani bizler ortadan kalkıyoruz. Shaw'ın, doğanın yaratıcı gücüne ne kadar inandığını görebilsek de, bize olan güveninin çok zayıf olduğunu da anlayabiliyoruz. Dolayısıyla *Methuselah'a Dönüş*, bir açıdan ütopya olsa da bir başka açıdan karşı-ütopya denebilir. Anlaşılan bu iki kavram üzerinde daha çok çalışmamız gerekecek." Düzeltir, yazarmızdan ve okurlarmızdan özür dileriz.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org> etmeye çalışan bir kitap ola-

TÜSİAD Başkanı'nın düşündürdükleri

12 Temmuz 2001 tarihli *Hürriyet* Gazetesi'nde, TÜSİAD tarafından hazırlatılan *Cografya 2001* isimli yardımcı ders kitabının tanıtımıyla ilgili bir haber yer alıyordu. Bu amaçla yapılan toplantıda adı geçen kitabın 18 akademisyen tarafından yazıldığını söyleyen TÜSİAD Başkanı Sn. Özilhan, Marmara Üniversitesi Fransızca Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi Sn. Prof. Dr. Füsün Üstel'in bu projenin yürütücüsü olduğunu belirtiyordu. Öncelikle şunu dile getirmek istiyordum; böyle bir kitabın yazılmasında, hazırlanmasında emeği geçen 18 akademisyenin adlarının anılmamasını çok garipsedim. Ama anlaşılın bu tutumuyla TÜSİAD, her zaman olduğu gibi, burada da baş aktör olduğunu zarif (!) bir şekilde herkese bir kez daha hatırlatıyordu. Sn. Özilhan'a göre, bundan sonraki gündemleri tarih ve felsefe kitaplarının hazırlanmasıdır.

Sn. Özilhan'ın konuşmasından, eğitimle ilgili olarak TÜSİAD'ın, 1994 ve 1999 yıllarında "Türkiye'de ve Dünyada Yükseköğretim, Bilim ve Teknoloji" ile "Türkiye'de Mesleki ve Teknik Eğitimin Yeniden Yapılanması" başlıklarını taşıyan iki rapor daha hazırlamış olduğunu öğreniyoruz.

Sn. Özilhan: "Geleceğimizi planlarken, o geleceğimizi yaratacak olan çocuklarımızın, gençleri-

mizin, fırsat eşitliği sağlanarak, çağdaş normlara göre eğitilmelerinin zorunlu olduğunu kavramak gerekiyor. Şu anda bütçeden eğitime ayrılan pay yüzde 3.5. OECD ülkelerinin ortalamasının yüzde 5.7 olduğunu göz önüne alırsak, bu rakamın en az yüzde 5'e çıkarılması sağlanmalıdır" diyor. Bir ülkenin geleceğinde eğitimin ne denli önemli olduğunu bilen herkesin bu sözlerle katılacağı kuşkusuzdur. Oysa geriye dönüp baktığımda, özellikle 80'li yıllardan günümüze kadar, eğitim her yönüyle kalitesizleştirilerek, fırsat eşitliği bütünüyle ortadan kaldırılırken, devlet okulları her açıdan güçsüzleştirilirken, bütçeden eğitime ayrılan pay giderek azaltılırken acaba TÜSİAD nerelerdedi? Şimdi sözü edilen bu eksikliklerin, bu hataların giderilmesinde TÜSİAD somut olarak ne önerdi, hangi çözümlerin hayata geçirilmesinde öncülük etti? Çünkü biliyoruz ki yukarıda belirtilen bu eksiklikler, bu hatalar sistemle ilgilidir, TÜSİAD ise kurulduğundan ya yana, bu sistem içinde önemli bir güç odağı olarak ortaya çıkmıştır, varolmuştur. TÜSİAD'ın belli bir dönemde belli bir hükümete karşı aldığı tavır henüz belceklerimizde. TÜSİAD'ın TC yasalarının belirlenmiş herhangi bir dernek, herhangi bir sivil toplum kuruluşu olmadığı bir gerçek. TÜSİAD bu farklılığını siyasi erkle olan her ilişkisinde açıkça ortaya koyuyor, ortaya koymaktan çekinmiyor. Bu nedenle TÜSİAD'a yukarıdaki soruları sormamız, ondan yanıtlarını beklememiz gerekiyor diye düşünüyorum.

Sn. Özilhan gazetede yer alan açıklamasında şöyle söylüyor: "Eğitim sistemimiz içeriği ile birlikte yeniden yapılandırılmadan, küresel rekabet koşullarında ayakta durmamız çok zor. Bugün elimizde olan coğrafya kitabı, güncel bilgileri içeren, sorgulamaya ve bilgiyi geliştirmeye yönelik, yurttaşlık bilgisinin yanı sıra dünyadaki güç dengelerinden, kültürel mirasın önemine, çevre bilincinden küreselleşme kavramının incelenmesine kadar modern bir bireyin tüm temel algı noktalarına etmeye çalışan bir kitap ola-

Coğrafya değil, küreselleşmenin ders kitabı

TÜSİAD'ın yayımladığı ve kamuoyunda önemli tartışmalara neden olan *Coğrafya 2001* adlı kitap, İstanbul Eğitimciler Derneği tarafından incelendi. Sonuçlar, bir basın toplantısıyla kamuoyuna açıklandı. Bu açıklamada üzerinde durulan konular şöyle:

TÜSİAD'ın yayımladığı *Coğrafya 2001*, yardımcı ders kitabı şeklinde sunulmasına karşın "alternatif" bir ders kitabı olarak hazırlanmıştır. "Küreselleşen dünyada coğrafya kitabı işte böyle olur" denmektedir. Bir ders kitabını, koca TÜSİAD başkanıyla bir YK üyesinin basına bizzat tanıtması bu fikrimizi doğruluyor.

Kitapların seçimi yayımlanma amacını da ortaya koymaktadır. Örneğin bir matematik veya fizik kitabı seçiliyor. Coğrafya, tarih ve felsefe, doğrudan doğruya Türkiye'nin jeopolitiğini, uluslararası ilişkilerini, ulusal tarihine bakışını, bir devrimle kurdugu Cumhuriyet'in temel değerlerini sorgulama misyonu ile ilgili. Amaçlarını da zaten açıkça söylüyorlar. Kitabın önsözünde, yayımlanma amacı belirtiliyor; "uluslararası entegrasyon hedefi doğrultusunda, ülkede liberal ekonomi kurallarının yerleşmesi".

Çevir bölümü, 250 sayfalık kitabın 117 sayfasını oluşturuyor. Yani kitabın yarısı çeviri. Sadece dördüncü bölüm, "Türkiye" başlığıyla Türkiye'yi araştırmacı ve yazarların ürünü. Bu bölüm de, bugün AB tarafından dayatılan kriterler çerçevesinde işleniyor.

"Günümüzde, ABD tek süper güç, liberal demok-

rasi ise tek siyasal model olarak algılanmaktadır"; TÜSİAD'ın kitabı işte bu cümle ile başlıyor. Kitabın bütünü bu tema üzerine kurulmuş. İşte büyük reklamlarla lanse edilen kitabın özeti budur.

TÜSİAD'ın kitabını okuyan bir öğrenci için dünya, "belirsizlikler, krizler, savaşlar, istikrarsızlıklar, çatışmalar, siyasal parçalanmalar, bölünmeler ve risklerle" dolu. Hatta "devletlerin içinde de her an savaşların yaşanabileceği" anlatılıyor. Ama bu dünya "Güney" in yani yoksulların dünyası. Albenili hazırlanmış ve parlak renklerle bezenmiş haritalar, fotoğraflar krokilerde Güney sürekli olarak, "belirsizlikler ve bölünmeler" içinde gösteriliyor (s.14-16). "Yoğun göç baskısı, nükleer, bakteriyolojik ve kimyasal silahlanma tehlikesi", "uyuşturucu üreten başlıca bölgeler" de kriz nedenleri. Bu etkenler de hep Güney'in yoksul ülkelerinde, Türkiye de bu "başlıbozuk ülkeler" kuşağında gösteriliyor.

Kitapta İstanbul sözcüğü geçen her yerde Konstantinopolis yazılı. Bizans'la birlikte tarihe gömülmüş bu adı tekrar tekrar hatırlatmak ve okuyanları alıstırmak da kitabın amacıyla uygunluk gösteriyor.

TÜSİAD, Dernekler Kanunu'na göre kurulmuş bir dernek. Divriği Çakmak Düzü Köy Derneği ile kanunen aynı statüde. Ama üstüne hiç vazife olmaya işlerle uğraşılıyor.

Talim Terbiye Kurulu, bu kitabı tavsiye edemez. Kitapta işlenen konular Türk Milli Eğitimi Temel, Kanunu'nda yazılan ilkelere taban tabana zıttır. Kitap bütünüyle küreselleşme ideolojisini genç beyinlere yerleştirme amaçlıdır. Ideolojiktir. Kağıdı, baskısı, renkli grafik ve haritaları bu ideolojinin makay-ı yapılmıştır. Bilimsel bir değeri yoktur.

rak ortaya çıktı. Aynı yaklaşımla bir tarih ve bir de felsefe kitabı hazırlamam TÜSİAD'ın gündemindedir".

Sn. Özilhan'a hemen şunu sormak istiyorum; ders kitaplarımızın düşüncini yükseltmek için, örneğin matematik, fizik, kimya ve biyoloji kitapları da hazırlatmayı düşünüyorlar mı? Yoksa bu sadece tarih, coğrafya ve felsefe ile mi sınırlı kalacak? Eğer tarih, coğrafya ve felsefe ile sınırlı kalacaksa, bu alanların seçilmesinin özel bir nedeni mi var? Acaba AB ile bu seçimin bir ilgisi olabilir mi?

Yurttaşlık bilgisi, güç dengeleri, kültürel miras, çevre bilinci, küreselleşme ve benzeri kavramlar gibi çok geniş bir yelpazede hazırlandığı anlaşılan *Coğrafya 2001* isimli yardımcı ders kitabının ortaöğretim amaçlarına uygun olup olmadığı konusu kuşkusuz coğrafya öğretmenlerinin ve Talim Terbiye Kurulu'nun ilgi alanı içinde. Benim bu konularla ilgili olarak Sn. Özilhan'a sormak istediğim başka sorular var. Ücretsiz

ğün, çevre bilinciyle ilgili olarak, çevreyi kirleten ve ekolojik dengelerin bozulmasına neden olan sanayi ve sanayiciler ve uygulanması gereken yaptırımlar bu kitapta tartışılıyor mu? En verimli tarım arazilerine sanayi tesislerinin kurulması bu kitapta ele alınıyor mu? Orman arazilerinin eğitim amaçlı da olsa özel sektöre verilmesi acaba bu kitapta değerlendiriliyor mu, nasıl değerlendiriliyor? Deprem kuşağındaki ülkemizdeki yapılaşma nasıl olmalıdır diye irdeleniyor mu?

Umuyorum bu ve benzeri başka sorular da geçen kitapta ele alınıp işlenmiştir. Çünkü Sn. Özilhan'ın yokarıda söyledikleri, bu gibi soruların ele alınıp irdelenmesini, değerlendirilmesini gerektiriyor. Eğer bu yapılmamışsa bu kitapta da yaşama ilişkin bir şey yok demektir.

Son olarak Sn. Özilhan'ın tanıtım toplantısında söylediklerinden kaynaklanan bir endişem dile getirmek istiyorum. Acaba adı geçen

leşme kavramının, küresel rekabetin ideolojik temellerini, çocuklarımızın algı ve öğrenme yeteneklerinin en üst düzeyde olduğu dönemlerinde, bilimsellik adına TÜSİAD'ın da büyük bir güç olarak içinde yer aldığı özel sektörün ve bir kısım aydınlarımızın çok eleştirdikleri bir kavrama benzer bir adlandırmayla "yeni bir resmi ideoloji" olarak o genç beyinleri yıkamak için yazılmış olmasın?

Aslında Sn. Özilhan'ın konuşmasının son cümlesi, sorduğumuz soruların yanıtlarının nerede aranması gerektiğini açık bir şekilde gösteriyor. Sn. Özilhan şöyle diyor: "Burada özel sektör açısından sevindirici bir rakamı da vermek istiyoruz, özel sektör eğitim harcamaları yüzde 400 artarken OECD ülkelerinde ortalama yüzde 40 arttı."

Görülüyor ki dedikleri gibi durum özel sektör açısından sevindirici. Başka söze gerek var mı?

Newton da ortada kalmaz!

"Newton neden Çinli veya Türk değildi?" diye soruyor bazıları ve halklarını küçümsüyorlar. Biz de iddia ediyoruz ki, Marx nasıl son yüzyılda Rus, Çinli,

Kübalı, Türkiyeli vb. olmuşsa, Newton da ortada kalmaz.

Onun da Çinli Oveya Türkiyeli olacağı günler yakındır!

Ender Helvacıoğlu

Son aylarda, özellikle bazı entelektüellerimiz arasında bir moda var. Türkiye'yi, Türkiye halkını ve ulusal değerleri küçümseme ve giderek aşağılama modası. Geçmiş ve bugünle Türkiye (ve diğer Güney ülkeleri ve halkları) küçümsenirken, ABD, Avrupa, Batı Uygarlığı yüceltiliyor. Bu tutuma karşı çıkanlar ise, milliyetçilikle, içe kapanmakla, küreselleşmenin gereklerine ayak uyduramamakla, "evrensel" değerlerin gerisinde kalmakla suçlanıyor. Bu anlayışın tipik bir örneği olarak, Celal Şengör'ün CBT'nin 747. sayısında yayımlanan "Newton neden Çinli değildi? (ve neden Türk değildi?)" başlıklı yazısından bazı pasajlar aktaralım ve onun üzerinden tartışalım.

Şengör, Çin asıllı bir jeolog dostunun emeklilik töreninde yaptığı veda konuşmasını aktarıyor. Prof. Dr. Kenneth Jinghwa Hsü, Çin'de doğmuş, üniversite öğrenimi için ABD'ye gitmiş ve "ülkesi Mao'nun eline geçince de bir daha geri dönmemiş". Bilindiği gibi Çin halkı 1940'lı yıllarda, önce Japon işgaline sonra da ABD hegemonyasına karşı, Mao Zedung'un başkanı olduğu ÇKP'nin önderliğinde uzun süreli ve başarılı bir savaş vermiş ve iktidara geldikten sonra sosyalist bir toplum inşasına girişmişti. Şengör'ün "dokundurması"ndan anladığımıza göre, Çinliler böyle bir mücadele vermek yerine ABD hegemonyasına teslim olsalardı, Prof. Hsü gibi "değerli" evlatlarını kaybetmezlerdi. Doğru ya; ülke Amerikan işgalinde kalsaydı, Hsü'lerin de Amerika'ya kaçmalarına gerek kalmazdı!

İşte bu Prof. Hsü (Şengör ona "Ken" diyor), yaptığı veda konuşmasında şunları söylemiş: "Newton Çinli olamazdı, çünkü Çin kültürü bağımsız düşünceye değil itaate, geleceğe değil geçmişe, yaratıcılığa değil otoriteye değer veriyordu." Şengör'e göre, "Ken, içinde büyüdüğü kültürü batı kültürü ile karşılaştırarak, kendi kültürünün niçin sonunda batının bir sömürgesi olduğunu nedenlerini irdeliyordu". Peki, madem Hsü ülkesinin Batı sömürgesi olmasından bu kadar hayıflanıyor, tam'da halkı yüz yıllık Batı sömürgeçiliğine karşı ayaklanmışken neden ülkesini terk edip sömürgecileri sığınıyor? Bu mantıksızlığı bir kenara bırakalım: Şengör'ün konuşmadan esas etkilendiği noktaya dönelim: "Bu ilginç konuşma beni çok düşündürmüştü. Ken'in Çin toplumu için söyledikleri neredeyse birebir Türk kültürü için de geçer-

liydi."

Şengör bu saptamayı yaptıktan sonra, 19. yüzyılda yaşamış Amerikalı jeolog ve coğrafyacı John Wesley Powell'ın yaşamından ve keşiflerinden söz açarak (Powell, sağ kolunu Amerikan İç Harbinde kaybetmiş bilim tutkunu bir binbaşymış. Tek koluyla Kızılderililerin çıkmayı göze alamadığı uçurumlara tırmanıp gözlemler yapmış), şu ibretlik paragrafı yazıyor:

"Türk tarihinde tek bir Powell yoktur! Peki Türkler idealleri uğruna yaşamlarını vermezler mi? Tabii ki verirler. Gelibolu, Kurtuluş Savaşı bu tür destanlarla dolu değil midir? Cahil erlerin Cennet uğruna öldüklerini düşünsek bile okumuş subaylara ne diyeceğiz? Atatürk? Bu insanlar kendi idealleri uğruna ölmeye her an hazır kişilerdi. Türklerle Powell arasındaki fark yaşamı feda edecek kadar güçlü ideallerle sahip olup olmamakta değil, ideallerin ne olduğudur. Türk doğduğu günden beri vatani, milleti, ailesi, dini için ölmenin fazileti hakkında eğitilir. Şehadet kavramı Türk'ün yaşamında son derece önemli bir yer tutar. Türk, kişiliğini aradan silip toplumu, çevresini yaşatmak için yaşamaya ve ölmeye programlanır. Yüzlerce yıllık kulluğun doğal bir uzantısıdır bu. Powell için amaç yaşamı yalnızca korumak değil, yaşamın değerini ve kalitesini artırmaktır. Powell, kendini kul değil, patron olarak görmeğe programlanmıştır."

Şengör, "Bugün dünyaya egemen olan, insan toplumuyla tarihindeki herhangi bir zamandan daha emin, daha hür, daha rahat, daha zengin yaşayan bilim temelli insan uygarlığı, Powell'ların omuzlarında yükselmiştir" diyerek yazısını bitiriyor.

Şu şanssızlığa bakın siz! Genç subay Mustafa Kemal, Samsun'a çıktığında, "yüzlerce yıllık kulluğun doğal bir uzantısı" olan "vatani kurtarma" gibi bir saplantıyla kapılmak yerine, üzerinde gezindiği Kuzey Anadolu Fayı'nın keşfine girişseydi, biz de o "yüksek" uygarlığın bir üyesi olabilirdik! Jeolojik keşifleri küçümsediğimiz düşünülmesin. Ama, fay hatlarını keşfedeceğimiz bir vatanımızın olması gerekir öncelikle.

Sadece gelelim. Bu tür konuşmaları yapıp, bu tür yazıları yazanların, halkın değil ama, kendilerinin ve sözcükleri oldukları kesimlerin ruh hallerini ve geleceklerini yasattıklarını düşünüyoruz. Gerek Şengör,

gerekse jeolog dostu Ken, savundukları fikirler açısından son derece talihsiz örnekler vermişler. Kurtuluş Savaşı kime karşı verilmiştir? Dönemin en büyük otoriteleri olan Avrupalı emperyalistlere karşı. Anadolu'nun "cahil" halkı, bu en şaşaalı otoritelere karşı yakın tarihin en yaratıcı eylemlerinden birine kalkıştı ve başarılı oldu. Anadolu'nun "kul"ları, Cumhuriyet devrimiyle, kul ideolojisinin temsilcisi olan saltanatı yerle bir etti; geçmiştin karanlığından radikal biçimde koparak, geleceğin Türkiye'si'ni kurmak için bir Aydınlanma seferberliği başlattı. O dönemde otorite karşısında boyun eğerek mandayı savunanlar, karanlık geçmişin sarılanlar, itaati körükleyenler yok muydu? Tabii vardı. Ali Kemal gibileri, tamamen yukarda aktardığımız paragraflardaki temalarla, Türk halkının bir kurtuluş ve aydınlanma eylemi yapamayacağı savunuyorlardı. Onlar aslında kendi ruh hallerini, kendi boyun eğişlerini, kendi kulluklarını, kendi cahilliklerini kâğıda döktüler; Anadolu halkının ruh hali ise tam tersiydi. Atatürk, devrimin 10. yılında kürsüsünden "Türk milleti zekidir, Türk milleti çalışkandır! Ne mutlu Türk'üm diyene!" diye sesleniyordu. Celal Şengör o kürsüye çıksaydı, "Türk milleti cahildir, Türk milleti otoriteye boyun eğdi, Türk milleti kuldur! Ne mutlu batılıyım diyene!" diye mi seslenecekti. Bilim gerçeği arar. Hangisi gerçektir, hangisi kanıtlanmıştır? Atatürk'ün dediği mi, Şengör'ün dediği mi? Celal Şengör, üstüne üstlük, bu halkın yakın tarihindeki en yaratıcı, en başkaldırcı, en aydınlık eylemini bile "yüzlerce yıllık kulluğun doğal bir uzantısı" diye niteliyor. İnsaf doğrusu!

Otoriteyi, kulluğu, statükoyu temsil eden hakim sınıflar, her zaman, özellikle besledikleri birtakım aydınlar aracılığıyla, bu ideolojilerini halk içinde yaygınlaştırmaya çalışırlar. Halk otoriteye boyun eğmelidir, itaat etmelidir, cahil kalmalıdır ki, düzen sürsün. Şengör'ün yazısında Çimve Türk halkları örneği gösteriliyor. Tarihe bakalım. Çinliler ve Türkler kadar, tarihleri başarılı/başarısız halk isyanlarıyla, başkaldırılarıyla dolu bir başka halk topluluğu bulmak zordur. Zaten böyle bir geleneğe sahip oldukları için, tüm dünyanın Batılı emperyalistler tarafından sömürleştirildiği dönemde bile, sömürge yapılamaması iki coğrafya vardır: Çin ve Anadolu. Bu da tarihi bir gerçektir.

Gelelim "Newton neden Çinli veya Türk değildi?" sorusunun yanıtına. Gayet basit: Biruni neden İngiliz, Ömer Hayyam neden Alman, İbni Haldun neden Fransız, El Harzemi neden İtalyan, İbni Sina neden Hollandalı, Tusi neden İspanyol, Şön Hüo neden İsveçli değilse; Newton da o yüzden Çinli veya Türk değildi. Uygarlığın merkezini temsil eden Batılı emperyalistler, bu ideolojilerini halk içinde yaygınlaştırmaya çalışırlar. Halk otoriteye boyun eğmelidir, itaat etmelidir, cahil kalmalıdır ki, düzen sürsün. Şengör'ün yazısında Çimve Türk halkları örneği gösteriliyor. Tarihe bakalım. Çinliler ve Türkler kadar, tarihleri başarılı/başarısız halk isyanlarıyla, başkaldırılarıyla dolu bir başka halk topluluğu bulmak zordur. Zaten böyle bir geleneğe sahip oldukları için, tüm dünyanın Batılı emperyalistler tarafından sömürleştirildiği dönemde bile, sömürge yapılamaması iki coğrafya vardır: Çin ve Anadolu. Bu da tarihi bir gerçektir.

rüyüşü düz bir hat izlemez. Bunun binbir türlü toplumsal, iktisadi, politik nedeni var. Bir bakmışsın Mezopotamya ve Nil Deltası başı çekmiş, bir bakmışsın İndus ve Sarı Nehir'in suladığı topraklar. Gün gelmiş Ege kıyıları ön almış, gün gelmiş Arap, Fars ve Türkler'in yaşadığı coğrafyalarda büyük uygarlıklar yeşermiş. Bütün bunlar olup biterken barbarlığın, karanlığın ve cahilliğin at oynattığı Avrupa topraklarında 16. yüzyıldan itibaren bir yeniden diriliş başlamış ve 4-5 yüzyıldır da Avrupa (Batı) başı çeker olmuş. Tabii olacak. Avrupalılar'ın neyi eksik? Uygarlık Çinliler'in, Hintliler'in, Türkler'in, Araplar'ın tekelinde değil ki! İngiliz, Fransız, Alman, Amerikan halkları "bağımsız düşünceye değil itaate, geleceğe değil geçmişe, yaratıcılığa değil otoriteye değer veren" halklar değil ki! O karanlık geçmişten, halklar değil, krallar, imparatorlar, beyler, papazlar, Engizisyon rahipleri utansın. Bizim şahlanmamızın, padişahlarımızın, şeyhlerimizin, ağalarımızın, Vahdettin'lerimizin, Ali Kemal'lerimizin utandığı ve utanacağı gibi.

Bütün göstergeler, Batı Uygarlığı'nın da son demlerini yaşadığına işaret ediyor. Bugün Batı dünyasında Newton'ları, Galile'leri, Descartes'ları, Beethoven'ları, Rousseau'ları, Robespierre'leri, Kant'ları, Marx'ları, Darwin'leri, Einsteln'ları ara ki bulasın.

Son bir nokta daha: Bütün göstergeler Batı Uygarlığı'nın da son demlerini yaşadığına işaret ediyor. Bugün, Batı dünyasında Newton'ları, Galile'leri, Descartes'ları, Beethoven'ları, Rousseau'ları, Robespierre'leri, Kant'ları, Marx'ları, Darwin'leri, Einstein'ları ara ki bulasın. Bugünün çürümüş Batısı, geçmişteki devrimci ve aydınlık Batı'yı da reddediyor. Batı Uygarlığının yukarıda saydığımız simge isimlerinin mirası da bizimdir artık, çünkü onlara bizim ihtiyacımız var. Nasıl bir zamanlar, başlarını kaldıran Avrupalılar, İbni Sina'ya Avicenna, El Heysem'e Alhazen, El Zarkali'ye Arzachel deyip sahiplenmişler; bugün de bizler, hem de tüm dünyayı kapsayacak yepyeni bir uygarlığın temsilcileri olarak, yani dünyalı perspektifiyle, bu değerlere ve bu mirasa sahip çıkacağız. Marx'ın geçtiğimiz yüzyılda Rus, Çinli, Kübalı, Türkiyeli, Güneyli olduğu biliniyor. Newton da ortada kalmaz; onun da Çinli veya Türkiyeli olacağı günler yakındır! Ve tabii hepimizin, boyun eğmenin, kulluğun, sömürünün kökten tarihin çöplüğüne gideceği büyük uyum toplumunda, birer dünyalı olacağımız günler de yakındır.

Bütün bu nedenlerle günün anlamlı sorusu, "Newton neden Çinli veya Türk değildi?" değil, "Atatürk ve Mao neden Amerikalı veya Avrupalı değildi?" olabilir ancak. Batı dünyasını ürktüren soru da bu olsa gerek!

Bu konularda daha yazacak çok şey var, ama yerimiz kısıtlı. Zaten, *Bilim ve Ütopya*'nın temel konularıdır bunlar. Çeşitli yönleriyle çok işlendi ve daha da işlenecek.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranney.org> üzere, dostlukla...

Sanatta evrim var mı?

'Bilinç geliştiğine göre, sanat da gelişiyor. Ama, sanattaki gelişim bir öncekini aşmakla birlikte, onun varlığını yok etmiyor. Bilimdeki eskimişlik, felsefedeki tarihsel özelliğini kazanıp geriye çekilmişlik, sanatta yok. İlkel insanın sanatı bile, bize insanı gösteriyor.'

Afşar Timuçin ile söyleşi

Söyleşi: Nalân Mahsereci

Sayın Afşar Timuçin, Cumhuriyet Bilim Teknik dergisinde yer alan bir söyleşide, bir yazar "sanatta evrim modeline inanmıyorum" diyordu. Bu bizi düşündürdü, sanatta evrim söz konusu mu diye... Sanatta evrim var mı?

- Galiba bazı temel kavramların uzağında kalınca insanlar, çok gelişmiş yargılarda bulunuyor. Son zamanlarda şöyle bir şey de var, "tarih bitti" diyorlar Japonya bir düşünür. Bunlar, düşünce açısından son derece saçma şeyler. Galiba düşüncenin temel kavramlarını doğru olarak ortaya koyduğumuzda sorun kendiliğinden çözülecek gibi. Bunun için, sanıyorum, her şeyden önce bir bilinç araştırması yapmak gerekiyor. "Bilinç nedir?" diye bir soru sordüğümüzde, vereceğimiz karşılık bize sanatın gelişip gelişmediğini gösterecektir. Bilinç, hiç durmayan

bir gelişim içinde. Basit bir bilinç ayrıştırması da gösterir bunu; mesele bir 17. yüzyıl insanının bilinciyle 20. yüzyıl insanının bilinci birçok bakımdan birbirine benzemiyor. Yapısal farklar var, kavramların içerikleri değişik; ya da 20. yüzyıl insanının kafasındaki kavramlar 17. yüzyıl insanınınkinden çok daha fazla, çok daha karmaşık vs. Yaşam karmaşıklaşarak geliştikçe, düşünce de karmaşıklaşarak gelişiyor.

Bilinçten beslenen üç düşünce etkinliği: Felsefe, bilim, sanat

Bilinçten beslenen temel üç düşünce etkinliği var, bunlar felsefe, bilim ve sanat. Madem ki bilinç gelişiyor ve madem ki bilincin temel konuları bu üç alanın konularıdır; öyleyse bunların da gelişiyor olması lazım. Yalnız arada bir temel ayrılık mı var ki, bize, "bilim gelişiyor" dediğimiz zaman, "sanat gelişmiyor" u

düşündüren. Felsefeyi çok fazla düşünmüyoruz galiba, gelişim var mı, yok mu diye. Oysa orada da düşünmemiz gerekir, acaba felsefede bir gelişim var mı? Ama temele "bilincin gelişimi belirleyicidir"i koyduktan sonra, "tamam" diyoruz, "bilincin ürünlerinin de gelişiyor olması lazım."

Arada şöyle bir ayrılık var, bilim de bir doğru kenden önceki bir doğruyu gidererek gelişiyor. Yani Copernicus sistemi, Ptolemaeus sisteminin yeni bir aşaması gibi gözüküyor. Onunla karşılaşıyor, onu siliyor bir bakıma, yok ediyor, ama onun tarihsel gerçekliğini gidermiyor. Çünkü Ptolemaeus sistemi olmasaydı, Copernicus sistemi de olmayacaktı. Copernicus sistemi, bir anlamda hem Ptolemaeus sisteminin karşıtı gibi görünüyordu, hem de varlığı madem ki ona bağlı, onun devamı gibi görünüyordu.

- Bir anlamda aşma gibi...

- Evet, aşma gibi. Felsefeye gelince, felsefe de bilinç gelişimiyle birlikte sürekli değişim gösteriyor ve bu değişimlerin genel görünümü bize orada da bir aşmanın olduğunu düşündürüyor. Çünkü, en eski felsefelerden en yeni felsefelere doğru sürekli insan zihninin, bu arada insan yaşamının da, gelişim tablosunu rahatça görüyoruz. Evrimin sürekliliği yalnız bilimde değil, felsefede de kendini gösteriyor. Felsefede de bilimdekine benzer bir aşma söz konusu. Ama felsefede tarihsel bütünsellik daha belirleyici. Çünkü bilimde bir son aşamayı kendisi olarak kavrayabilirsiniz. Ama felsefede bir son aşamayı kendisi olarak kavrama olanakımız yok, muhakkak geriye gitmek gerekiyor, geriye gittikçe felsefenin önemli oluyor. Tamam bi-

Afşar Timuçin

liyoruz artık Platon gibi, Aristoteles gibi düşünmediğimizi, hatta Kant gibi düşünmediğimizi. Ama madem ki bunlar birbirinden çıkma gibi görünüyor bize, öyleyse bilimdekinden daha fazla geriye gitme ihtiyacımız var; ancak birbiriyle bunlar anlaşılacağına göre. Ama bilimde genel olarak en son aşama bizim için daha geçerli oluyor. Diyelim ki falanca bilim alanında yepyeni bir bakış açısı ortaya çıkmış ve öbürlerini silmiş; öbürlerini bilmesek de oluyor. O yüzden fizyolojinin tarihi, hiç de önemli bir tarih gibi görünmüyor bize felsefe tarihi kadar. Descartes'ın fizyolojiyle ilgili görüşlerini pek de merak etmiyoruz, zaten bize biraz da çocukça geliyor.

'Bilim eskiyor, felsefe tarihsel yerini alıyor; sanat öyle değil'

Sanattaki gelişime gelince. Tabi ki gene bilincin gelişimi söz konusu olduğuna göre, sanatta da gelişim söz konusu. Ama sanattaki gelişim bir öncekini aşmakla birlikte, onun varlığını kesinlikle yok etmiyor. Her biri insanı duygu ve düşünce bütünü olarak, duygu ve düşünce çerçevesinde, belli bir yere ve zamana göre özel olarak dışlaşıyor; yani her birinde insanı görüyoruz. En genel çerçevede insanı aldığı için, kalıcı bütün yapıtlarda bugünün insanı da açıklanıyor. Niye Molière ve Shakespeare hâlâ sahnelerimizde? O zamanın insanını merak ettiğimiz için değil, bugünün insanını açıkladığı

için. Ama neden Comeille ve Racine çok fazla sahnelenmiyor? Çünkü onlar bugünün insanını açıklamakta eksik kalıyor. Her sanat yapıtından insan görünür. Hem o sanat yapıtının ortaya çıktığı yerin ve zamanın insanı görünür, hem de daha geride genel olarak evrensel insan görünür. Özellikle klasiklikten neyi anlıyoruz, evrensel gerçekçiliği anlıyoruz. Klasikler bize evrensel insanı veriyorlar, onun için özellikle Molière ve Shakespeare adını anımd. Diyelim ki Molière bir 17. yüzyıl insanını anlatıyor, ama biz 17. yüzyıl Fransız Cimri'sinin varlığında, bütün dünya cimrilerini görüyoruz. Demek ki her çağın getirdiği kalıcı yapıtlar bize insanı göstermekte birer pencere oluyor. Özellikle bilimdeki eskimişlik, felsefedeki tarihsel özelliğini kazanıp geriye çekilmişlik sanatta yok. En ilkel insanın sanatı bile bize insanı göstermekte yararlı oluyor. Ama bu hiçbir zaman sanatın gelişmediği ya da evrimleşmediği anlamına gelmez. Mesela bir Baudelaire'nin sanatı, bir Eskiçağ şairinin türünden çok daha derinlikli ve geniştir çerçevede insanı kapsayıcıdır.

Bu alanda çalışan bilim adamları, uzmanlar bize şunu bildirdiler, artık insanın bedensel evrimi bitmiştir, zihin evrimi sürmektedir. Dolayısıyla biz evrim içindeyiz derken, bilinci evrimini belirliyoruz. Bilincin de sürekli evrimleşmekte olduğu zaten belli. Bu sadece teknolojik birtakım bulguların kavramlarının bizim zihinimize alınmasından ibaret değil, insanın dünyaya, tarihe bakışı, kendini kavrayışı, kendi sorunlarına bakışı, daha üst düzeyde sürekli dönüşümlere uğrayarak gelişiyor.

Sanatta gelişmenin mekanizması ne?

- Bilimde yeni kurum eski kurumu alıyor, ama onun açıklayamadığı bazı şeyleri de açıklıyor. Newton fiziği büyük cisimlerin hareketlerini açıklıyordu, Einstein fiziği ise bunun yanı sıra atomaltı dünyasına da ışık tutuyor. Yani bilimdeki mekanizma yeni veriler, yeni deneyler, yeni gözlemler. Sanatta ilerlemenin mekanizması ne oluyor?

- Her üç alan da insan araştırması diye düşünmemiz gerekir aslında, bilim de bir insan araştırması, felsefe de, sanat da. Burada her birinin yöntem ve bakış biçiminin farklı ol-

William Shakespeare, Wherborn'un gravürü.

duğuna söyleyebiliriz, mesela bilim insana parçalı bakıyor, parçalamadan bakması mümkün değil. Diyelim ki insanı ya ruhsal açıdan, ya toplumsal açıdan ya da biyolojik açıdan ele alıyor vs. Sanat ise bütünsel açıdan ele alıyor, bir insan varlığını duygu ve düşünce bütünü içinde görüp göstermeye çalışıyor. Felsefe kavramsal düzeye insanı kavramaya çalışıyor. Onun belki duygu dünyasını da değerlendirerek ama, duygusalığı bir anlatım yöntemi olarak kullanmadan. Dolayısıyla her birinin yöntemi farklı.

Gelişimin koşulları insanın gelişiminin koşullarıdır; yani sanatta bir gelişmişlik, insan bilincindeki bir gelişmişliğin yansımasıdır. Dolayısıyla insanın sorunları sürekli çeşitlendikçe, derinleştikçe, iyiden iyiye karmaşılaştıkça, hatta bir bakıma neredeyse çözülmez görünümler aldıkça, nasıl felsefe bu sorunlara kavramsal biçimde yöneliyorsa, sanat da duygu ve düşünce planında yöneliyor. Yani sanatın evrimi, özel olarak kendisinin soyut bir evrimi değil, insan yaşamının evriminin sanata yansımalarıdır.

- Şu dünyada sanatın geliştiği düşünmemiz için, insanın geliştiği düşünmemiz gerekiyor...

- Zaten insanın geliştiğini görüyoruz; nerede, doğrudan doğruya bilincin koşullarında görüyoruz. Yani 17. yüzyılda yaşamış bir insanın bilinciyle, 20. yüzyılda yaşamış bir insanın bilinci çok farklı özellikler

Molière

gösteriyor. İkisini yan yana koyduğumuz zaman, -tabi bu bir soyutlamadır, elimizde böyle iki bilinç yok-, arada büyük bir aşamanın söz konusu olduğunu rahatça görebiliyoruz.

- Hep sanatın gelişiminden söz ediyoruz. Acaba gelişme kavramıyla, evrim kavramı arasında nasıl bir fark var? Yoksa onları bir mi tutuyoruz?

- Benim açımdan ikisi arasında ciddi bir ayrım yok. Evrim biraz daha özgül bir anlatımı gelişimin. Gelişim genel olarak insan dünyasındaki, özellikle bizim düşünce dünyamızdaki değişimleri ortaya koyuyor. Yani insan dünyasında belli bir evrimlenme olduğu için, bir gelişimden söz ediyoruz. Bir gelişimin var olması da, belli bir evrimlenmenin zaten var olduğunu gösteriyor.

Her yeni sanatçı öncekilerden yetkin midir?

- Peki bugün üretilen sanat ürünleri sanatın en gelişmiş biçimidir, geldiği son aşamadır diyebiliriz

Chopen'in piyanoda çaldığı bestesini dinleyen şair George Sand.

miyuz?

- Diyemeyiz, çünkü sanatta da, bilim ve felsefede de iniş çıkış yerleri var; yani dağlımlar, çökne yerleri, bunalımlı geçiş dönemleri, durgunluk dönemleri, hızlı aşama dönemleri var: Öyle görünüyor ki 20. yüzyılın özellikle 2. yarısından sonra, bilimde, felsefede ve sanatta

büyük bir duraklama dönemine girildi. Tabi bunun çeşitli nedenleri olması gerekir, en kaba biçimde başlıca nedenini artık sermayeci yaşam düzeninin üretken olmayışına bağlayabiliriz. Dolayısıyla bugün çok verimsiz bir dönem yaşıyoruz. Bilimde de bunu yaşıyoruz, çünkü bilim tamamen teknolojiye dönmüş durumda. Felsefe, felsefe profesörlerinin işi oldu artık, filozoflar kalktı ortadan. Felsefe profesörleri de çok kravatlı ve kurulu düzene bağlı kişiler, yeni bir şey üretmek diye bir telaşları yok. Sanatçı dediğimiz kişi, son derece dağınık ve piyasaya dönük çalışıyor çok zaman. Dolayısıyla bugün bir bunalım döneminden geçtiğimiz kesindir ama, bu bunalım döneminin biteceği de kesin; çünkü tarihe baktığımız zaman inişlerin arkasından çıkış dönemlerinin geldiğini görüyoruz. Tarih, sanat, felsefe bitti gibi bir bakış, herhalde çok ilkel bir bakış olur o yüzden.

- Şöyle somutlaştırsak, günümüzde caz yapan bir müzisyen Be-

Felsefe, bilim ve sanat insana farklı yaklaşıyor

Felsefe, bilim ve sanatın insanı ele alış tarzlarındaki, yöntemlerindeki farkları, ortaklıkları açabilir misiniz?

- Bilim insanı parçalayarak ele alıyor, yani insanın yüzlerinden birini görmek istiyor. Bu bir zorunluluk elbet; çünkü bilimler konularını daraltmazlarsa, deneye başvurmaları, yöntem geliştirmeleri zor olacaktır. O yüzden, bilim dediğimizde aklımıza ister istemez dar ya da oldukça belirgin, iyi sınırlanmış alanlar geliyor. Bilimsel düşüncenin iki yüzü var, birisi kuramsal yani, birisi uygulamalı yani. Yani bilim dediğimizde hem deneye dayalı bilgiyi, hem bu deneye dayalı bilgidin elde edilen kuramsal bakış açılarını düşünüyoruz. Eski bilimsel düşünce ile yeni bilimsel düşünce arasındaki temel ayrılık burada ortaya çıkıyor. Eskiden bilim, felsefenin içindeydi ve felsefenin yöntemleriyle düşünüyordu. Dolayısıyla bir gerçekçi filozof için bilimsel kavrayış farklı oluyordu, bir ülkücü filozof için farklı oluyordu. Oysa şimdi, özellikle Bacon'dan bu yana, özne-nesne dengesinden söz edebiliriz. Yani yeni bilimsel kavrayış, özne verdiğini ağırlık kadar, nesneye de ağırlık veriyor. Bu bir anlamda, bilginin bütünlüğünü düşünebiliriz. Nitekim Descartes da 17. yüzyılda "insan bilgisi bir bütündür" derken, bunu söylemek istemişti. Yani her türlü kuramı ve her türlü deneyi içine alan geniş bir bakıştan söz etmek istemişti.

Bilimin bu parçalı bakışına karşın, felsefe en genel çerçevede insan araştırması yapıyor. Bilimler kendi kavramlarıyla düşünürken, felsefe insan yaşamının en temel, en genel kavramlarıyla düşünüyor. Bu yüzden felsefenin yöntemi, bilimlerde olduğu gibi kesin bilgiye dayanmıyor da, görüşe dayanıyor. Bilim alanında görüşe çok yer verirse, bilimin bilimseliği zorda kalabilir. Felsefenin alanında kesin bilgiler söz konusu olamayacağı için, doğrudan doğruya felsefi bilgi görüşler üzerine temelleniyor diyebiliriz. O yüzden felsefi bilginin zaman zaman kaygan olduğunu, gerçeklikle bağdaşmaz gibi görüldüğünü görüyoruz. Ama bilimsel düşünce ile felsefi düşünce kökten birbirinden ayrı. Bir bilim adamının temel özelliği yürekli olmak olmayabilir; ama bir filozofun temel özelliği yürekli olmak, yani korkmadan, arada belki yanlışlar yaparak da düşünmekti diyebiliriz. Çünkü o kadar geniş çerçeveli düşünmezsek, insanla ilgili en genel bilgiye ulaşmamız zor olacaktır.

Bilim de felsefe de insanı ussal yönüyle alıyor, yani insanın özel yanını dışlıyor, onu özel özelliklerinden olabildiğince arındırmak istiyor. Tabi ki özel özelliklerimizden arınmamız hiç olası değil ama, bilim özel özellikleri de işe katarak düşünme şansına sahip değil, felsefe de öyle. Ama sanatın alanına girdiğimiz zaman, özel özellikler birinci planda

ethoven'dan daha ileri mi? Sanat daha gelişmiş mi?

- Sanat türleri olduğu gibi, sanat çeşitleri de var. Yani resim, müzik, şiir var ama, müziğin de çeşitleri var. Bir müzik çeşidinde etkin olan kişiyi, başka müzik çeşidinde etkin olan kişiyle karşılaştırmamız çok güç. Çünkü üretimlerinin nitelikleri ayrı. Yani bir cazciyla, bir klasik müzikçiye birbirleriyle karşılaştırdığımızda, o kaba örneği vererek söyleyelim, bir anlamda elmayla armutu toplamaya kalkmış gibi oluruz. Çünkü ikisinde birbirine benzer özellikler de görsək, apayrı nitelikli etkinlikler içindedirler. Soruyu daha isabetli görebiliriz: Bugün diyelim ki Şostakoviç, Beethoven'dan daha mı gelişmiştir? Bu için bir yanıt.

İkinci yanı da, sanatçıları birbirlerine göre düşünmek çok da tutarlı bir iş değil. Sanat görüşü dayandığı için, her ne kadar her sanat yapıtı zamana ve yere bağlı olarak belli bir aşama noktasını bize işaret ediyorsa da; sanatçının görüşüne göre etkinliği ya da değeri çok ya da daha çok olabiliyor. Her sanatçıyı kendisini yaratan tarihsel-toplumsal koşullar içinde ele alabiliriz, ama unutmamamız gerekir ki her sanat-

Beethoven'ın 45 yaşındayken yapılmış bir portresi.

çının kendi kişiliğinden gelen çok belirgin özellikleri, kişisel ustalıkları, beğenileri vardır. Dolayısıyla bir değer karşılaştırması yapmamız güçtür ve haksızlık etmemiz sonucunu getirebilir.

- Konuyu açmak için sizin somut sorunuzu sorayım, Şostakoviç'in müziği Beethoven'inkinden daha gelişmiş mi?

- Sanatta bir gelişim elbette söz konusu. Bilincin gelişimiyle olan

bir gelişim bu. Ama sanatçının sanatçı olarak değeri, bu gelişmişliği aşan bir koşulda gerçekleşiyor. Yani insanın düşünselliğinin tarihi büyük bir evrim içinde diye, her yeni gelen sanatçının bir öncekinden daha yetkin olması gibi bir şeyle karşı karşıya değiliz. Bu bizi son derece yanıltır.

Şunu söylemek elbette çok kolay: Beethoven çok büyük bir dehadır. Şostakoviç'ten çok daha değerlidir, önemlidir diyebiliriz. Ama burada elimizde ölçüt yoktur. İnsanları böyle birbirleriyle karşılaştırsak, bu değerlerin birbirini götürmesi ya da birbirini alt etmesi gibi bir sonuç çıkacaktır. Oysa böyle bir sonuçtan yana değiliz de, her değeri kendi içinde, ayrıca tarihi ve toplumu içinde anlamaya eğilimliyiz. O yüzden daha sonraki sanatçı, daha önceki sanatçıdan daha az ilginizi çekebilir; ama hiçbir zaman bunu bu daha az değerli, bu daha çok değerli gibi bir sınıflamaya da götürme hakkına sahip değiliz. Ancak, belki burada kötüyü saptayabiliriz. Yani bu sanat değil diye, birtakım görüşler ortaya koyabiliriz.

Belli bir evrensel ağırlık kazanmış sanatçılar arasında birtakım ölçüler koyma alışkanlığımız olma-

önem kazanmaya başlıyoruz. O yüzden sanatı en geniş çerçevede insanı kapsayan alan diye düşünüyoruz. Yani hem düşünen insanı kapsıyor, hem duyulanan insanı. Dolayısıyla duygu dünyamızı dışlayan sanat, elbette ki sakatlanmış bir sanat olacaktır. İnsanı bir bütün içinde ele almak dediğimiz zaman, onu bilincin bütün nesnel ve öznel öğeleriyle ele almak demek istiyoruz. Bu çerçevede sanatçının ismini bilim adamının ve filozofun isminden biraz daha zor olduğu ortaya çıkıyor. Çünkü özelliklerle nesnelleştirmek çok zor, nesnelleştirilmemiş özellikler de bize bir şey söylemeyecektir. Yani, sanatçı hem nesnel bilgiyi hem öznel bilgiyi nesnel planda bize görür kılacak zorunda. Bir özneli herkes için anlaşılır kılamadığı zaman bir şair, romancı ya da ressam, işini iyi yapamamış olacaktır.

- Bu üç düşünce etkinliğinin iç içe geçtiği yerler yok mu?

Örneğin sanat içinde felsefe olamayacak mı?

- İnsan düşüncesi bir bütündür derken, bütün bu

alanların birbirinden kopuk olmaması gerektiğini de düşünüyoruz. Tabi insan ömrü çok kısa, bilincimizin

koşulları da o kadar geniş değil bu çerçevede. Bu yüzden insan hem bilim, hem sanat, hem felsefe alanında aynı ağırlıkta etkin olma şansına yazık ki sahip değil; yani ya filozof olacaktır, ya bilim adamı, ya da sanatçı. Ama bu özelleşmişlik bize, bu alanların birbirinden apayrı düşünülebileceği fikrini vermemeli, tersine sağlamlık bir düşünce bütün alanları içinde kendini var eden düşüncedir. Yani bir filozof sanatçı, bilimsel düşünceden koptuğunda, son derece verimsiz bir felsefe ortaya koyacaktır; bir sanatçı bilimsel, felsefi düşüncenin dışında sanatını var etmeye çalıştığında, sanatı son derece güdük olacaktır. Dolayısıyla salt bilim insanı, salt filozof, salt sanatçı diye bir kişi olmamak gerekir. Bunun olduğu ortamda da bilimin, sanatın, felsefenin son derece verimsiz olduğunu ve kaba birtakım önerilerin ötesine geçemediğini görüyoruz.

Timur Güven'in İsimsiz bir tablosu.

malı. Eğitimde de buna kendi-mizi alıştırmamalıyız. Tersine onların her birinin apayrı nitelikleri olduğunu düşünerek, o nitelikleri kavramaya çalışmalıyız. Ve o niteliklerden gide-rek, o sanatçıya göre insanı an-lamaya çalışmalıyız. Her sa-natçı bize insanlığa açılmış bir pencere olarak görünüyor. O pencereler, belki başka pen-cereye göre daha dar ya da daha geniş olabilir. Ama her sanatçı birbirine ölçülemeyecek bi-çimde bir değer ortaya koyu-yordur. Bir besteci çok karna-şık, çok yetkin, çok yönlü bir anlatım düzeni tutunmuş ola-bilir, mesela Beethoven gibi; ama Chopen gibi çok daha ya-lın, sınırlı, dar çerçeveli bir an-latımı da seçmiş olabilir. Bu dar çerçeve içinde Chopen'in dehışı insanı öyle bir biçimde bize verir ki, onda basitlik, ya-lınlık gibi gördüğümüz şey, belki de bir başka anlamda üs-tünlükten başka şey değildir.

‘Evrensel insanı açıklayan sanat yapıtları kalıcılaşır’

- *Yine de sanat ürünleri üretil-dikleri döneme sınırlıdır, öyle mi?*

- Tabii her birinin kendi çıktığı toprağın koşullarını unutmamız gerekir. Yani her felsefe, her sanat ve her bilim kendi toprağının ürü-nüdür, tabii dolayısıyla insanlığın ürünüdür. Bütün gerçek sanat ürün-leri, bir yerin, bir dönemin insanını değil, demin söylediğim gibi evren-sel insanı açıklıyor. Zaten bizi ken-dine bağlayan, bizim için tutku ha-line gelen sanat yapıtları ya da sa-natçılar, insanı bir bütün olarak açıklıyor olanlar. Belli bir yerde sıkışıp kalmış; bölgesel, yerel, hatta ulusal bilinçle sınırlanmış sanat ya-pıtlarının, bizi çok fazla bilgilendir-medini görüyoruz. Ne zaman ki evrensel insanı yakalıyor, işte orada büyük bir sanat yapıtıyla karşı kar-şıya olduğumuzu görüyoruz ve o bizim için bütün insana açılan pen-cere oluyor.

- *Belki evrensel insan tanımını açmakta fayda var, diyelim 5000 yıldır insanın değişmeden kalmış yanları mı?*

- Hayır, evrensel insan dediği-miz, tarihi içinde gelişen insan. Hiçbir zaman insanı evrimin dışın-

Leonardo da Vinci'nin ünlü tablosu Mona Lisa.

da düşünmemek, soyutlayarak al-mamak lazım. İnsanın gelişmeyen yanları neler olabilir, temel duygu-ları olabilir, ama onların bile geli-ştiğini görüyoruz. Mesela bir aşk duygusunun, bir sevincin veya bir öfkenin daha çeşitlendiğini, daha incelendiğini görüyoruz tarihsel akış içinde. Onun için değişmezleri ya-kalamıyor evrensel sanatçı. İnsanı belli bir dönemin insanından gide-rek araştırıyor; o yüzden bir anlam-da sanat yapmak, bilim ve felsefe yapmak da aynı şey, tarihe yerleş-mektir. Yani biz, insanı bugün sanat yapıyorsa, bugünün insanı açısın-dan ele alıyoruz. Ama orada genel olarak insanı görüyoruz. İnsanın temel özelliklerini görüyoruz, de-ğişmezlerini değil de, tarih içinde de-ğişme kazandığı aşamaları. Yani bir Beethoven'da 19. yüzyıl insanını görmüyoruz yalnızca, büt-ün bir tarihsel insanı görüyoruz; çünkü Beethoven bütün bir tarihin verilerinden yararlanıyor, arkasına bütün bir tarihi alıyor. O yüzden yetkin bir bilinç, yetkin bir sanatın temel koşulu.

- *Burada samyorum haz duygu-sunu ya da beğeniyi ölçüp almamak lazım. Mesela Picasso ya da Le-onardo da Vinci'nin yapıtlarını be-ğeniye göre kıyasladığımızda, bir gelişmişliği görmemiz mümkün de-*

ğil herhalde; ya da ona göre bir değerlendirme yapmamız mümkün değil.

- Şimdi beğeni yargısı sa-natta zorunlu. Neden, çünkü beğeni yargısı, bilimdeki ya da felsefedeki kesin yargılardan daha farklı bir yargı. Duygu-sallığı da içeriyor. Sanat öbür alanlardan farklı olarak duy-guyu da içine alıyor. O yüzden beğeni yargısı her zaman öznel birtakım belirlemeler taşır. Bir beğeni yargısı, benim yargım-dır ya da falanca kişinin yargı-sıdır, ister istemez. Beğeni yargısından kaçamayız sanatın alanına girdiğimiz zaman.

- *Buna göre, hen Leona-rdo'nun yapıtlarını daha çok beğenebiliriz...*

- Tabii beğenebilirsin, yani hiçbir zaman, en son yapıt en çok beğenilecek yapıt anlamı-na gelmez. Demin söylediği-miz gibi, orada sanatçının öz-nel özellikleri, görüşü öne çı-ıyor. Ama daha genel bir çerçe-vede bakarsak, daha yeni yapıtların insanı daha genel çerçevede, daha yetkin biçimde açıkladığını da gö-rüyoruz.

Mesela Baudelaire'i yeni şiir-e geçiş noktası sayarlar; hatta bir mil-lat gibi alınır edebiyatta; Baudelaire'den önce şiir, Baudelaire'den sonra şiir diye. Baudelaire'den önceki şiir hiçbir zaman, Baudelaire'in şiiri ya da Baudelaire'den sonraki şiir kadar derinlikli ve ka-pasiteyi olmadı. Çok eski bir şairi de sevebiliriz, ama şunu da unutmamak gerekir ki, Baudelaire'deki in-sanı derinlik, Baudelaire'den önceki hiçbir şairde yoktur. Baudelaire ile birlikte sadece şiirde değil, re-şimde ve müzikte de yeni sanatın işaretlerini alırız. Çünkü Baudelaire ile, genel anlatım yöntemlerinden, simgesel anlatım yöntemlerine geçilmiştir. Bir anlamda çağdaş san-atın temeli atılmıştır. Rahatça söyle-yebiliriz ki, hiçbir çağdaş sanatçı, Baudelaire kadar dönüştürücü ol-mamıştır. Aşama noktalarını göz önünde tutarsak, o 19. yüzyılın şa-iridir, bize göre 1 yüzyıl geride kal-mış da olsa, tarih açısından çok ge-lişmiş bir yüzyılın şairidir. Ve onda bütün insanlık gelişiminin billurlaş-tığını görüyoruz.

- *Konusu açısından bir derinleş-*

Kendi kaleminden Baudelaire,

me söz konusu. Biçimsel olarak da bir gelişme, derinleşme, daha yetkin biçimde ele alma, böyle bir ilerleme var mı?

- Elbette var. Baudelaire'den önce hiçbir şair Baudelaire kadar yetkin bir anlatım olanağına sahip olmadı. Baudelaire'den önceki şairlere bakalım, duygucu dönemin şairleridir onlar. İnsanı daha çok bireysel çerçevede ele aldılar, çok öznel açılardan insanı göstermeye çalıştılar. Anlatımları daha sınırlı, Baudelaire'e göre yüzeysel oldu. Baudelaire diyor ki, "Ben duygucuyum. Ama benden öncekiler gibi; Lamartine gibi, Hugo gibi şiir yazmak istemiyorum." Bu ne demektir: "Daha yetkin, başka anlatım özellikleri taşıyan yeni bir şiir getireceğim". Onun şiirine baktığımız zaman, gerçekten çok büyük bir aşama noktasını belirler bize. Ardılarını görelim. Baudelaire'den sonra onu yorumlayan Verlaine gelir. Verlaine'den sonra Baudelaire ve Verlaine'i bize duyuran ama apayrı bir aşama noktası olan Rimbaud gelir. Yeniliği daha ussal bir çerçevede kavramaya çalışan Mallarmé gelir. Hepsi kendi içlerinde ayrı bir aşama noktası oluşturur. O yüzden belki çok genel bir bakışla Baudelaire'i çok sevebiliriz; ama iyi bir araştırmacı Baudelaire'de ilginç olanı yakaladığı gibi, Verlaine'de de yakalayacaktır. Rimbaud'da da, Mallarmé'de de derken, Apollinaire'e kadar gidecektir. Yani sürekli bir gelişim elbette söz konusu. Ama sürekli gelişime rağmen, her biri kendi açılarından bir değer. Değer-

leri birbirini götüren şeyler gibi düşünmemiz lazım. Birbirlerini götürmemek yan yana geliyorlar. Gene de bilinç evriminin işaretlerini veriyorlar, gerek işledikleri temalar, gerek anlatım olanakları açısından.

- Müzikte, milat ya da doruk noktası olarak nitelendirilebilecek kişiler var mı?

- Sanıyorum müzikte Bach, Mozart ve Beethoven noktaları var. Müzikçi olmadığım için çok yürekli konuşma şansına sahip değilim, ama Baudelaire'in yaptığı devrimin bir benzerini Beethoven yapmıştır diyebiliriz rahatça. Çünkü orada da insanı bütünüyle kavrayan, yoğun bir düşünce derinliği ve büyük bir duygu etkinliği taşıyan; bir yönü felsefi, bir yönü araştırmacı, bir yönü kaygılarla dolu bir müzikle karşı karşıya geliyoruz ki; Beethoven tabii ki bir doruk noktası olarak nitelendirilebilir diye düşünüyorum.

Hazı belirleyen üç öge: Duyum, duygu, düşünce

- Sanatı alan insanın önelliği de belirleyici. Çünkü bir Anadolu'lu sazla yapılan tek sesli müzikten daha çok zevk alabilir...

- Tabii bir bilinç alışverişi söz konusu. Eskiden sanat dinsel-toplumsal bir anlamda yapıyordu. Bir anlamda da kitlelere yayılmış, adanmış bir sanattı. İnsanfa-Tanrı arasında ilişki söz konusuydu bu çerçevede. Ama giderek sanatın anlamı değişti, bir anlamda yetkin bilinç işi olmaya başladı. Dolayısıyla yaratıcı açısından bir çabayı gerektirdiği gibi, izleyici açısından da bir çabayı gerektiriyor. Yani biz bir Milo Venüsünü izler gibi izleyemiyoruz çağ-

daş bir yontucunun ürününü. Dolayısıyla artık daha donanımlı olmamız gerekiyor.

Bazen bu, şu soruyu getiriyor aklı: "Sanat artık seçkinci işi mi oldu, ayrıcalıklı insanların alanı mı oldu; herkes yararlanamayacak mı sanattan?" Yazık ki, bir bakıma öyle oldu. Yani köyden yeni gelmiş bir adamı bale gösterisinin olduğu salona oturtur ve izlenimlerini sorsarsak, birtakım yançıplak adamların dans ettiğini söyleyecektir. Ama bale izlemeye alışmış bir bilinç, ondan başka anlamlar çıkaracaktır.

Dolayısıyla madem ki bu bir bilinçler alışverişi; yeni sanat söz konusu olduğunda izleyici de yaratınaya katılıyor. Yani yaratıcının yarattığı bizim için her şey

demek değil. O bir anlamda haz verici bir şema oluşturunur. Çünkü haz ögesi sanatta vazgeçilmez bir öge. Hazı kaldırdığımız zaman, sanat yapıyla aramızda mekanik bir ilişki olacaktır. Ama haz, duyumsal çerçevede olduğu kadar duygusal çerçevede, duygusal çerçevede olduğu kadar düşünsel çerçevededir. Sanat yaptığını düşünce düzeyine ulaşabilmemiz gerekir ki, onu izleyebelim. Eğer onu izleyemiyorsak, aramızda bir kopukluk varsa; ya sanat yapıtı yetkin değildir, ya da biz sanat yapıtını ulaşacak durumda değilizdir. Çünkü sanatta alışmamış bütün zihinlerin de her sanat yapıtı karşısında alıcı olabileceğini düşünemeyiz.

- İnsanın haz duygusu da gelişiyor mu?

- Tabii, yüzde yüz. Madem ki duyum, duygu,

Milo Venüsü, 1820.

- İnsanın haz duygusu da gelişiyor mu?

- Tabii, yüzde yüz. Madem ki duyum, duygu, düşünce diyoruz, hazı belirleyen iç içe geçmiş bu üç öğeyse... Şöyle söylemiş olmayayım, sanat yapıtı önce bizim algıladığımız şeydir, sonra yavaş yavaş duygulanır, ardından düşünmeye başlarız; değil. Aynı zamanda hem algıladığımız, hem duygulandığımız, hem düşündüğümüz şeydir. Demek ki burada algılama zorunlu da, duygu ve düşünce ilişkisi var.

Gerçekte duygular değişmeden kalıyor gibi görünür bize, ama duygu öğelerinin de bilincin ürünleri olduğunu düşünürsek, onların da bilinçle birlikte gelişmekte olduğunu görürüz. Gerçi duyguları birtakım sınıflara ayırabiliriz, sevinç, acı gibi. Ama aslanan sevinç, acı, özlem değil de, bunların çeşitleridir. Özlemin belki yüz bin, belki yüz milyon, belki de sayamayacağımız kadar çeşidi vardır. İçinde acı olan özlem vardır, öfke olan özlem vardır, tedirgin özlem vardır, sevinçle acıyı birleştiren özlem vardır. Dolayısıyla düşüncenin gelişimiyle duygu dünyamız da geliştiğine göre; hazı belirleyen temel

Yalının içinde de yetkin bir görü ortaya konabilir.

öğeler de bunlar olduğuna göre, bu gelişimler her zaman haz duygumuzun gelişmesine katkıda bulunacaklardır. Gelişen haz duygusuyla yeni biçimler alacaklardır.

Bilinç, gerçekiğin bizdeki içselleşmiş biçimi

- Belki gelişme tarih bilinciyle bakmadığımız için ama, 'Niye benim haz duygum bir 17. yüzyıl insanından daha gelişkin olsun?' diye düşünüyor insan. Gelişkinliğin ölçüsü ne burada?

- Gelişkinliğin ölçüsü gelişmiş olan bilinç. Çünkü bilinç her adım da daha kapsayıcı, daha köklü, gerçeklikle daha çok uyuşan bir yapı oluşturuyor. Bilinç dediğimiz, gerçekiğin bendeki içselleşmiş biçiminden başka şey değil. Yani benim bilincimde dünya içselleşiyor. Dünya geliştikçe ve karmaşılaştıkça, benim bilincimin gelişiyor olması çok doğal. Eğer dünya gelişiyor ve karmaşılaştıkça da, bilincim bunun karşılığında bu özelliklerini göstermiyorsa, zaten benim bilincim gerikalı bir insanın bilinci demektir. Böyle bilinçler yok mu? Çok. Ama biz bu bilinçleri hesaba katarak, bu görüşleri tartışamayız. En yüksek düzeydeki kavrayıcı bilinci göz önünde tutmamız gerekir. Eskinin dehalarıyla bugünün sıradan insanları rahatça tartışmaya girebilir. Ben bugün Descartes'ı yerden yere vururum, ama çok ayıp olur. Çünkü bir 18. yüzyıl filozofuyla güreşmek, 7 yaşındaki çocukla güreşmek gibidir.

Sadece zihnimiz gelişmiyor, daha doğrusu sadece bilincimizin nesnel yanı gelişmiyor. Nesnel yanı geliştikçe, duygusal yanı da gelişiyor. Eskiler bilgi buradadır diye beyni,

Londra Filarmoni Orkestrası

duygu buradadır diye yüreği gösteriyorlardı. Oysa yürek zavallı bir kan pompalama makinesinden başka şey değil, bütün duygusallık bizim bilincimizde.

Hatta bilincimizin kavramlarını tarihin verdiği bilgiler ışığında edindikçe, o kavramların her birinin farklı zihinlerde farklı duygu yüküne sahip olduğunu da görüyoruz. Mesela denizden korkan bir adamın yazdığı deniz şiiriyle, denizle içli dışlı bir adamın yazdığı deniz şiirindeki deniz kavramı, deniz duyarlılığı çok farklı olacaktır. Duygusallığı hiçbir zaman nesnellikten ayırmadan düşünmemiz gerekir. Hani şartlı refleksi anlatırken hep söylerler ya, deniz tutan biri vapuru gördüğü zaman, daha vapura binmeden midesi bulanır diye. Bir bakıma bizim bütün duygu dünyamız bu çerçevede oluşmuştur. Dünya deneylerimizin etkisiyle oluşmuştur. Dolayısıyla her birimizin bilinçlerinin birbirine çok benzeyen öğeleri var, ama birbirine hiç benzemeyen renkleri de var. Kişiliğimizi kuran da onlar değil mi? Bilincimizin duygusal yanı çok büyük farklılıklar gösteriyor. Yaratmadaki çok çarpıcı, çok özel, çok değişik renkleri de, o özel yanımızı nésnelleştirerek ortaya koyuyoruz.

Sanatçının 'görü'sü de önemli

- Günümüzde her düzeyde sanat yapıyor. En gelişmiş olanını kim temsil ediyor. uygarlığın en geliştiği yerde ürün veren sanatçılar mı? Çünkü hâla halk ozanları da var, çoksesli müzik yapanlar da, caz gibi daha deneysel müzik türleri de var. Söylediğiniz gibi, her biri bir değer ve o değerler her düzeyde yan yana yaşamaya devam ediyor...

- Yüzde yüz. Diyelim ki türkülerimiz, bunların insan açısından değersiz olduğunu söyleyemeyiz. Halkın üretim biçimiyle, üst düzeyde bilinçlenmiş kişinin üretim biçimi arasında öteden beri bir takım temel ayrılıklar vardır. Halk sanatçısı zihninin yapısı gereği yalnız amaçlar, zaten bir anlamda yalına bağlıdır, hatta yalına mahkumdur da diyebiliriz. Ama yalının içinde öylesine yetkin bir görü ortaya koyabilir

ki, bazen yetkin bilinçle sanat yapıtı geliştiriyor dediğimiz sanatçıdan, isterseniz ona kentli sanatçı diyelim, çok daha üst düzeyde bir değer ortaya koyabiliyor, onun yaptığı şeyler.

Mesela bizim Karacaoğlan'ımız var ki, pek çok şairi kışkandırıyor derhalde. Dünyanın her yerinde de bu tür halk sanatçıları vardır. Tabi ki, sıradan hiline yapıldığı için bu sanatın boşlukları da doldurma

Mısırlı müzisyenleri gösteren bir duvar resmi.

yerleri de olacaktır. Belki çok iyi düşünülmeyişi, salt iyi bir görüyle yapıldığı için bazı açmazları da olacaktır. Ama gene Karacaoğlan örneğini düşünelim; yeri gelir öyle şeyler söyler ki Karacaoğlan, niye biz söyleyemedik diye kendimize kızarız. Diyelim bir kentli sanatçı sevgiliye kavuşamamayı 90 hin çeşit üst düzeyde kavramla anlatmaya çalışır. Ama Karacaoğlan da, "Yar dediğin de bir kale/ya alınır ya alınmaz" diyor. İki tane dizenin içinde, belki çok daha yetkin bir biçimde anlatıyor. İşte orada "efendim bu halk sanatıdır, düzeysizdir, bize bir şey anlatmaz" dememiz olası değil.

Önemli olan tabii ki bilinçtir ama, bilinç yeterli değil; sanatçıyı "gören insan" olarak belirliyoruz. Çok zaman sanatçı yetenekli adam diye tanımlanır, yetenek zaten bizim sanat yaparken ya da çocukluğumuzdan beri eğilimlerimiz içinde

kazandığımız bir yatkınlıktan başka şey değildir. Dolayısıyla kim ne kadar yüksek bir bilince erdiyse, bununla doğru orantılı olarak yüksek bir sanat yapacaktır diye bir garanti de yok elbette. Bakarsınız sıradan bir sanatçı, çok daha üst düzeyde bir sanat yapıtı oluşturuyor. Ama şunu unutmayalım, özellikle çağdaş sanatın, yani 19. yüzyılın başlarından bu yana gelişen sanatın, artık eski sanattan ayrıldığı bir nokta var, o da felsefi derinlik. O yüzden, sanatçıdan gerçek anlamda felsefi bir bakış açısı istiyor. Ressamlarımızdan biri bir gün bana çok iyi niyetle onu dediydi, çok güzel bir belirlemeydi, "Batılı sanatçıdan hiç de aşağı değiliz, biz de eksik olan bir şey var, felsefi derinlik". Ama bu da tabii önemli bir niteliği ortaya koyuyor.

Sanattaki gelişimi kimler saptar?

- Sanattaki gelişimi kimler saptayacak. sanat felsefecileri ya da sanat tarihçileri mi?

- Onlar saptar, saptamaya çalışır. Özellikle çağımızın sanat değerlendircisi, sanat temellendiricisi olarak estetikçi görüşüyoruz. Ama son yargı organı tarihtir, yani insandır. Eğer bir sanat yapıtı insanla bütünleşmişse, insana "bak sen buradasın" diyebilmişse, o kalıcı olma şansına sahip, upkı Molière ve Shakespeare gibi. Bunu boceremeyen sanatçı, bugün olmazsa yarın, tarihin tekerlekleri arasında ezilip gidecektir.

- Sanatın özellikle günümüzdeki gelişmesini izleyebilmek için, belki tarihe birmakna fayda var...

- Evet, çünkü bugün bu değerlendirmeleri yapamayız. Gününde göklere çıkarılmış nice sanatçı vardır ki, bugün sanat tarihi, edebiyat tarihi kitaplarının dipnotlarında yer alıyor. Nice 2. sınıf sayılmış sanatçı vardır ki, sonradan baş yere yerleştirilmiştir. Tarihe baktığımız zaman bazı sanatçılar kesintisiz bir yükselme grafiği, bazıları da kesintisiz bir düşme grafiği çiziyor.

En önemli örnek sanıyorum resimde Bruegel'dir, onun sanatı 16. yüzyıldan 20. yüzyıla daha da de-

ğerlenerek benimsenmiş bir sanatır. Sanatı neredeyse bir 20. yüzyıl ressamının sanatı kadar bize yakındır. Bu da, dehasının gelecek zamanları ilgilendirecek yapıtlar ortaya koymasıyla ilgilidir. Ama bazı sanatçılar da vardır ki, gününde çok büyük adlar olarak ortaya çıkmıştır, bir Corneille trajedi sanatının başkışısı olarak algılanmıştır, 17. yüzyılda. Ama bugün hiç kimse, Corneille okusak da biraz heyecanlanacak gibi bir düşünce içinde değildir. O yüzden tarih hem eskitiyor, hem de yenileştiriyor diyebiliriz.

- *Peki akımları da sanatın gelişim çizgisi içinde bir yerlere mi koyacağız? Özellikle günümüzdeki akımlar geçmiş reddediyor, kendine sınır çiziyor, ayrı bir yere koyuyor vb.*

- Eskiden akımlar yoktu da, sanat anlayışları vardı. Mesela klasiklik, ama klasikliğin bin çeşidi var. Ya da 18. yüzyılın 2. yarısından sonra duyumsuluk, bunun da bin çeşidi var. Bir ülkenin özelliklerini görüyorsunuz onda, o ülkenin içinde ayrı ayrı kişilerin özelliklerini görüyorsunuz vb. Asıl önemli olan sanıyorum akımlar değil de, tek tek sanatçılardır. Akımlar belli bir sanatçı topluluğunun daha güçlü etki yaratmak için, birtakım ilkeler çerçevesinde, birtakım temel kuralları koyarak bir araya gelmelerinden oluşur. Bunların kötüleri o akımın ilkelere sıkı sıkıya bağlı kalır, iyileri de bağlı kalmış gibi yapar. Çünkü sanatta bir kalıptan çıkma, hiçbir zaman istenir bir şey değildir. Akımın içinde en özellikli olanlar bize kalır. Örneğin gerçeküstücülükten neden bize bir Breton kalmamıştır da, Aragon kalmıştır? Çünkü Aragon gerçeküstücülüğün birtakım özelliklerini benimsemiş görünür ama, aslında gelişmekte olan şiirin 20. yüzyıldaki temsilcisinden başka bir şey değildir. Dolayısıyla akımlar çok fazla şey söyleyemez bize.

‘Günümüzde sanatta bir yıkım, dağılma söz konusu’

- *Bugün sanat nerede, hangi coğrafyalarda ilerliyor?*

- 20. yüzyıl, sıkıntılı bir yüzyıl oldu ve bu sıkıntı içinde 21. yüzyıla geçtik. Özellikle sanat açısından

20. yüzyılın 2. yarısı bir ilerlemeyi değil, gerilemeyi, dağılmayı duyuruyor. Yani sanatta kolaya kaçıldığını, gerçek anlamda arayan, kendini adanmış sanatçı tipinin ortadan çekildiğini görüyoruz. O filozof tipi de yok artık. Düşünün, 17. yüzyılda Spinoza bir sokağın başında gözlük canı yontuyor. Yani o zaman fabrikadan çıkmıyor gözlük camları. Bakıyor kişinin gözüne uygun, yontuyor ve veriyor. Yani sokakta boyacı ya da ayakkabıcı gibi çalışan bir adan. Heidelberg Üniversitesi'nde kürsü teklif ediyorlar, diyor ki, “ben felsefe profesörü değil, filozof olmak istiyorum”. Buradaki duyarlılık bence çok önemli. Dolayısıyla

Honoré de Balzac'ın Nadar tarafından çekilmiş bir fotoğrafı.

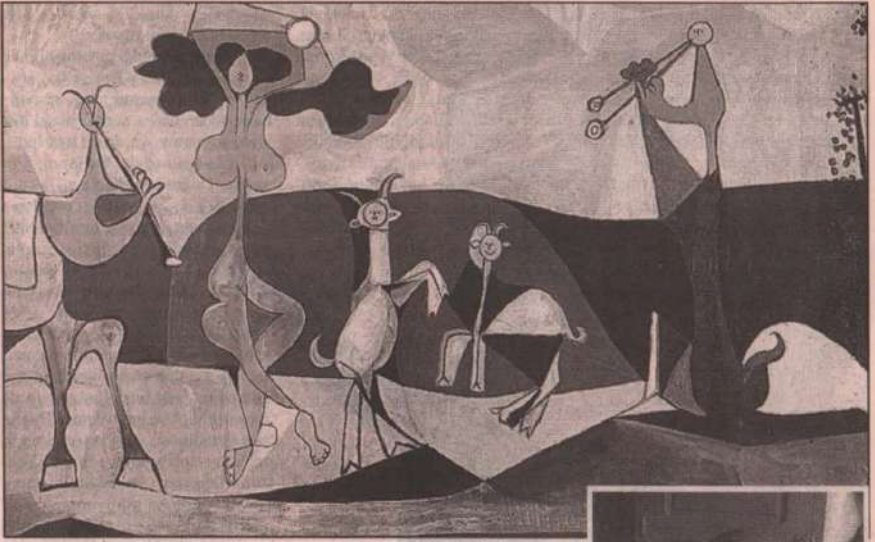
felsefe de özellikle 20. yüzyılın 2. yarısından sonra, eski gücünü, arayışı yetkinliğini yitirmiştir. Bilinde aynı şeyleri görüyoruz. Teknolojiye tutsaklık görüyoruz. Artık kimyacı, fabrikada daha iyi sabun yapmaya ya da daha iyi bomba yapmaya çalışıyor. Eskiden teknoloji bilimin bir sonucu olarak ortaya çıkardı. Şimdi teknoloji bilimi sadece kullanıyor, nasıl Ortaçağ'da dinbilim felsefeyi kullanmışsa. Felsefe dinbilimin hizmetçisidir diyordu Ortaçağ filozofları, bugün de bilim teknolojinin hizmetçisidir. Dolayısıyla büyük bir açmaz içindeyiz, ama tabii ki insanlık bu tür açmazları bol

bol yaşamış ve yaşayacak ve bu tür açmazlardan da hep kurtulacak.

Bugün sanatta müthiş bir yıkım, büyük bir dağılma, kendinden habersizlik söz konusu. Pek çok yerde sanatçı, bilgi insanı olmadığı için neyi sanat diye ürettiğinin farkında değil. Romancı oturuyor masanın başına, “roman insanların konuşturduğu yerdir” diye düşünüyor, çok zaman roman tekniği diye bir kaygısı da yok. Bazen tutturuyor, bazen tutturamıyor.

Geçmişte de böyle sanatçılarla karşılaşırız; mesela 19. yüzyılda Balzac, son derece dağınık ve özensiz yazan bir romancı olarak gözümüze çarpıyor. Geçenlerde Eugénie Grandet'sini Fransızcası'ndan okumak için elime aldım. Eugénie Grandet, ne bölümleri olan, ne parçaları olan bir roman. Başlamış ve bitirmiş. Ama tabii Balzac'ın dehası, bize bütün bu teknik açmazlara rağmen insanı çok iyi gösterdiği için çok önemli. Ama öyle bir sanatçıyla karşı karşıya kalıyoruz ki, bize roman diye iler tutar yeri olmayan bir şey sunuyor. Toplum da, neyin roman olduğunun farkında olmadığı için, roman diye onları alıyor, hatta çok değerli gibi görülüyor. Böyle bir kısır döngü okuyucuya romancı arasında sürekli varlığını sürdürüyor.

Yani 20. yüzyılın özellikle 2. yarısında insanlar kültürden koptu. Artık bütün toplumlar, mekanik bir yaşayışı kendine amaç edinmiş insanlardan oluşuyor. İnsanların kültürel bağları hemen hemen sıfır noktasına indi. Bunda teknolojinin ve işbirliğinin insanı tehdit edecek kadar gelişmesinin çok büyük payı var. Vaktiyle Hegel diyordu, “Gerçeksiniimler artar, işbölümünü artırır, işbölümünün artması gereksiniimleri artırır ve bu böylece devam eder”. Hakikaten bugün bakiyoruz bitmeyen gereksiniimler, bitmeyen üretimleri getiriyor. Belki 75 çeşit mutfak aleti var, bu aletlerle çalışmak istediğinizde, yarım saatte yapacağınız yemeği 3.5 saatte yapabilirsiniz. Kolaylaştıracakken, güçleştiricektir; çünkü onu yıkayacaksınız, monte edeceksiniz vs. Bir anlamda insan, artık dünyayla arasına bir perde koydu gibi görünüyor. İn-

Picasso'nun 'Yaşama Sevinci' adlı tablosu, 1946.

sanların pek çok şeye vakti yok, ama isteği de yok. Sabah evden çıkıyor, işe gidiliyor, çocuklar okula gönderiliyor, akşam eve geliniyor, bir pembe dizi seyrediliyor, yemek yeniyor, yatılıyor ve tekrar gidiliyor. Şimdi böyle bir insanın, zaten bir kültür yaşamı olabileceğini düşünmemiz çok zor.

İnsanı en sağlam biçimde gösteren ne bilim, ne felsefe; sanat

- Tam burada sorayım, sanat insanlar için bir ihtiyaç mı?

- Evet, insanı nerede tanıyacağız? Bilimde tanıyalım desek, çok özel bilgiler sunuyor. Zaten en nihayet bilimin bir veya iki alanına girebiliyoruz. Bütün bilimlerden haberi olmak... Yani, ben fizikten de, biyolojiden de, sibernetikten de anlarım, diyemiyoruz. Felsefe çok genel bir biçimde ve kavramsal düzeyde insanı tanıtıyor. Sanata yaklaştığı, özelliklerle donatıldığı yerler var ama, o zaman da felsefe olmaktan çıkıyor. Dolayısıyla bize insanı en sağlam biçimde gösteren etkinlik: sanat. O yüzden de insanlar, felsefeden ve bilimden çok sanata ilgileniyor. Çünkü sanatta canlı insanı buluyorlar. Eğer 19. yüzyılın romanı olmasaydı, Flaubert, Balzac, hatta Zola olmasaydı, biz nasıl

taniyacaktık 19. yüzyıl insanını. Uzmanlık kitaplarından, tarih kitaplarından mı? Ama orada tanıdığımız kabuk insandır; yani iç yapısı, derinliği olmayan insan. Oysa biz derinliği olan insanı merak ediyoruz, yani Balzac'ın bize gösterdiği insanı. Nasıl duyuyor, nasıl düşünüyor, nasıl numara çeviriyor, nasıl üçkağıtlık ediyor, nasıl kaçak davranıyor, nasıl yürekli olabiliyor... Bu insanı görmek istiyoruz ki, 19. yüzyıl insanını tanıyabilelim.

Bir ürünü sanat yapıtı kılan ne?

- Sanat nedir? Neyin sanat olduğuna ilişkin farklı yaklaşımlar var mı?...

- Farklı yaklaşımların olup olmadığını pek bilemiyorum. Sanat üzerine konuşuluyor ama, sanatı tanımlamak isteyen çok kişi yok. Bilim, felsefe ve sanat alanında genelde tanımlamalardan kaçınılıyor, tanımlamalar sanki tutarsızlık getirir-miş gibi düşünülüyor. Ben tanımlamayı çok önemli buluyorum. Çünkü bir kavramın temel özelliklerini ortaya koyuyorsunuz.

Tabii ki sanatın, felsefenin, bilimin de çağdaş anlamı eski anlamlarından çok ayırdır. Her üçünün de insan araştırması olduğunu düşün-

biliriz. Daha önce konuştuğumuz gibi yöntemleri ayrı olmakla birlikte, demek ki bilimin, felsefenin ve sanatın yaptığı şey insanı ortaya çıkarmaktır. Bir anlamda insanın bilinmeyen yanlarını araştırmak, bugüne kadar görülmemiş özelliklerini saptamaktır. Tabii insan derken, doğadaki insanı söylediğimi de eklemeliyim. Yani soyut bir insan araştırması değil, dünyadaki varlığıyla, doğayla ilişkisi içinde insanın ne olduğu, ne olabileceği, neler yapabileceği, neler yapamayacağı; bütün bunlar bilimin, sanatın ve felsefenin temel konusudur.

- Daha somut bir soru sorayım, bir ürünü sanat yapıtı yapan ne? Yani bir marangozun yaptığı sehpa, sanatçının yaptığı sehpaya

ruz? Ürün üzerinden sanat olanı nasıl ayırıyoruz?

- Şimdi iki tür yarar var. Birisi gündelik yarar, birisi de insani gelişimi sağlayacak olan yarar. Bize insani gelişimi sağlayacak olan yarar, aslında yarar demesek daha iyi ederiz. Çünkü yarar her zaman kaba bir ilişkiyi düşündürüyor. O yüzden değerleri belki iktisadi değerler ve yüksek değerler diye birbirinden ayırmamız doğru olur. Bu yüksek değerler tabii ki bilimle, felsefeyle ve sanatla ilgili. Sanatın bu değer açısından özellikleri, onun yalnızca düşündürülen değil; aynı zamanda uygulandıran olma özelliğinden geliyor. Duyum, duyu,

zaman orada bütün bir dünyayla, bütün bir insanlıkla karşılaşyorum. Gerçek sanat yapıtlarıyla ilişkimiz elbette bu düzeydedir. Her yapıt, boyutları ne olursa olsun, bizi evrensel insana bağladığı, bütün insan boyutlarında düşündürdüğü ölçüde yapittir. Sanat yapıtından beklediğimiz bizi insana kavuşturmasıdır. Gerçek sanat yapıtları

ve yazıyor. Şiir diye yazmıyor ve altına imza da atmıyor.

Gerçek anlamda sanatın bilincine varılması 19. yüzyılın başlarından sonra olmuştur. 19. yüzyılın başlarından sonra, sanat göksel ilişkileri koparmış ya da en aza indirmiştir, doğaüstüyle bağlarını kesmiştir. Doğrudan dünyaya, insana yönelik, insan araştırması olmuştur.

Zaten ondan sonra estetiğin anlamı değişti. Estetik, bir soyut güzel araştırmasıyken, bir laboratuvar araştırması haline geldi.

Estetik dediğimiz şey laboratuvar, sergilerde, kitaplıklarda, müzelerde yapılan somut araştırmanın ürünüdür. Dün bizi Tanrıya ya da Tanrısal güçlere bağlıyordu. Bugün bize kendimizi gösteriyor, kendimizle hesaplaşıyoruz sanatta. Yoksulluklarımızı, zavallılıklarımızı, yetkinliklerimizi görüyoruz; kendimizi orada tanıyoruz. Her sanatçı bize görmediğimiz bir yanımızı gösteriyor: "Bak, bu yanımız da var, buraya hiç dikkat ettin miydi?" diyor. "Belki 30 çeşit özelemler duymuşsundur ama, bak böyle bir özelemler de var, hiç bunu yaşadın mı?" diyor. Böylece bize insanı tanıtır ve ufkumuzu geliştiriyor. Dolayısıyla sanatla biraz daha insana yaklaşıyoruz, biraz daha dünyaya yerleşiyoruz.

- Bu da aslında gelişimi gösteriyor, sanatın işlevi açısından...

- Elbette. 19. yüzyılın başlarından sonra, o kadar büyük bir gelişim oldu ki sanat kavrayışlarında, tekniklerinde. 17.-18. ve 19. yüzyıllarda düşünmemiz daha büyük bir isabet var; o 300 yıl yeni insanın yeni sanatı olarak belirlenebilir. Sanat bütün eski özelliklerini sırtından attı. Eskiden basit bir dinsel ilişkiyi yerine getiriyordu. Mesela tiyatro, Ortaçağ'da genç papazlar kilise avlularında Hristiyan dogmalarını açıklayan oyunlar oynuyorlardı. Güzeli gerçekleştirmek diye bir amaçları yoktu, doğrudan doğruya basit bir biçimde bir dogmayı ya da dinsel olguyu açıklıyorlardı. Ama 14. yüzyıldan sonra tiyatro kilise avlularından sokağa çıktı, sivilleşti, başka bir anlam kazandı ve kiliseye de karşıtlaşmaya başladı.

Bütün bugünkü sanat kavrayışlarının oluşumunun kökeninde, 14. yüzyılla birlikte olan ilk gelişimler

düşünce bütününde içinde sanat yapıtıyla alışverişim gerçekleşiyor. Herhangi bir nesne karşısında durumum doğrudan doğruya özne-nesne ilişkisini ortaya koyuyor. Ama bir sanat yapıtı biçimsel olarak bana bir nesneyi duyuruyorsa da, o nesnenin salt nesne olmadığını, öznelliklerle yüklü bir nesne olduğunu görüyorum. Dolayısıyla onu gözlemlerken, onun içinde bir insan dünyasının var olduğunu görüyorum. Sanatçının dünyasını görüyorum orada, özel bir dünyayla yüz yüze geliyorum. Daha da gerilemek istersem, o

bu-
n u
yerine getirir-
ler, buna işlev
diyebilirsek.
- İnsanlar yarattıkları ürüne ne zaman, sanat ürünü dediler insanlık tarihinde? O mağara duvarlarına çizilen resimler ya da o ilkel kabilelerde tam tam sesleriyle yapılan müzik, bunlar bizim açımızdan sanat ürünü mü? Ya da üreticileri açısından ne zaman sanat ürünü haline geldi?

- Onlar, bunu sanat diye yapınadılar. Bir anlamda en eski mağara duvarlarında gördüğümüz sanat resimleri, Tanrılara sunulmuş birer adak gibi görünüyor, mesela avı kolaylaştırmak için. Dolayısıyla uzun yüzyıllar boyunca sanat, dinsel-toplumsal bir anlam taşıdı ve bugünkü anlamda sanat olarak algılanmadı. Diyelim ki, eski uygarlıklarda bir tabletin üstüne bir adam şiir yazıyorsa, o bugünün musluk tamircisi gibi; birileri tarafından görevlendiriliyor

başka bir anlam kazandı ve kiliseye de karşıtlaşmaya başladı.

Bütün bugünkü sanat kavrayışlarının oluşumunun kökeninde, 14. yüzyılla birlikte olan ilk gelişimler vardır. İnsanlık tarihinde gelişimler uzun yüzyıllara dağılıyor; biz ölmekten hepsini görelim istiyoruz, ama öyle olmuyor. O yüzden sanatın 14. yüzyılda başlayan gelişimi, 19. yüzyılın başlarında doruk noktasına çıkmıştır. Diyelim sermayeci düzenin 11. yüzyılda başlayan ilk devrimleri 18. yüzyılda sanayi devrimiyle en üst oluşumuna varmıştır. Bir fikrin yaşama geçmesi için 5-6 yüzyıl hatta 10 yüzyıl beklemek gerekli. O yüzden yeni sanat da çok önce varolmaya başlamış, ama yüksek düzeyde yaratılarını 19. yüzyıldan sonra ortaya koymuştur; yeni sanat fikri de zaten 19. yüzyıldan sonra gelişmiştir.

Toplumsal sistemlerle sanat türleri arasındaki ilişki

- Toplumsal sistemlerle sanat türleri arasında bir koşulluk var mı? Her zaman söylenir ya 'roman kapitalizmin yazın türüdür' gibi, böyle bir eşleştirme yapabilir miyiz?

- Toplumsal dönüşümlerin izdüşümünde sanatsal gelişimleri bulmak, pek doğru değil gibime geliyor. Ama şunu da unutmamalıyız, toplumsal dönüşümler sanatta büyük değişikliklere yol açıyor. Yani sermayeci düzenin sanatı budur, mutlak yönetimin sanatı bu, feodal düzenin sanatı bu olabilir gibi katı bakış açısı çok tutarlı olmayabilir. Ama şunu net olarak görüyoruz ki, insan yaşamının yeni koşulları sanatta da yeni koşullar oluşturuyor. Elbette klasiklik, 17. yüzyıla döneline gene, sermayeciliğin ilk büyük atılımıyla belirdir. Bütünleyici, kapsayıcı bir toplumsal yapının belirleyiciliğinde gelişmiştir. O yüzden özelliklerden çok evrensellikleri önemser. Yani klasik dediğimizde, evrensel gerçekçi kişiyi anlıyoruz. O insanı bütün koşullarıyla evrende bir varlık olarak düşünüyoruz. Ama sermayeciliğin daha üst düzeyde gelişim koşulları bireyi öne çıkarınca, klasiklik yerini doğrudan doğruya duyguculuğa bırakıyor. Klasiklikteki bireyin evrenselde erimişliği, burada tersi bir görünüm alıyor. Burada artık birey, her şeyin

önüne geçiyor. Birey bütün derinlikleriyle, bütün temel özellikleriyle, bütün olan ve olası güçleriyle karşımıza çıkıyor. Hatta burada türlerin benimsenmesi açısından da bir değişiklik görüyoruz. Mesela 17. yüzyılda klasiklik, bize tiyatroyu getirirken, 18. yüzyılın 2. yarısında duyguculuk bize romanı getiriyor. Duyguculukla klasikliğin bütünleştiği noktada simgeci devrim ortaya çıkıyor ve gerçekçi bir anlayışı kendiliğinden getiriyor, 19. yüzyılda. Demek ki bütün bu olanlar, toplumsal dönüşümlerle sıkı sıkıya bağlantılı. Sanayi devrimini açıklayan pek çok özellik vardır sanatın içinde. Ama birini öbürünün düz yansıması gibi alırsak, yanlışlara düşmüş olabiliriz. Çünkü orada yine kişisel etkeni ortaya çıkıyor. Bir duygucunun özellikleriyle bir başka duygucunun özellikleri oldukça farklı olabilir.

- Yeni sanat türleri ya da alt türler ortaya çıkacak mı? Örneğin yazında şiir, öykü, roman, deneme dışında yeni türler gibi...

- Çıkabilir, baktığımızda bütün sanatların tarihinin eşzamanlı olmadığını görüyoruz, yani hepsi aynı zamanda başladı diyemeyiz. Belki bunların en eskileri müzik ve şiirdir, belki de mimarlıktır. Sonra birleşik sanatlar ortaya çıktı. Her şeyden önce bale var elimizde, dansla, müziği birleştiriyor; büyük ölçüde resmi birleştiriyor; hatta mekânı, uzamı kullanmak açısından mimarlığa yaklaşıyor çok zaman.

- Sinema örneğin...

- Sinema çok yeni bir sanat. Neredeyse bütün öbür sanatların olanaklarını kullandığı için, çok büyük

Lebibe Sonuç'un bir heykeli.

bir etkinlik ortaya koyacak; tabii sanatı olan yanındaki tehlikeler bir yana... Belki teknoloji öyle yeni şeyler getirebilir ki bize, yeni sanat türleri ortaya çıkabilir, dediğiniz gibi sanatların içinde yeni biçimler yaratılabilir. Gelecek ne getirir bilemiyoruz ama, sanatlardaki çeşitlenmenin sürebileceğini rahatça düşünebiliriz.

- Estetikçiler artık bilimin yöntemlerini kullanıyor dediniz, bunu nasıl yapıyorlar?

- Klasik estetik özellikle Platon'un estetiğine dayanıyordu, kısmen de Aristoteles'in estetiğine. Ama Aristoteles'den bize küçük bir estetik çalışması kaldı, *Poetika*. Her alanda çok düşünülmüş, çok yazmış Aristoteles'in bize o kadar küçük bir estetik yapıtı bırakacağını düşünemeyiz; bazı yapıtları yitip giderken onlar da yitip gitti. Aşağı yukarı 19. yüzyılın başlarına kadar, estetikçiler şöyle veya böyle Platon'un genel estetik kavrayışıyla düşündüler. Yani her zaman, Platon'a göre,

gerçek gerçeklikler dünyasında varolan, bütün idealar gibi değişmez olan o güzel ideası, bu dünyadaki güzelliklerin koşullarını belirliyordu. Bu dünyadaki bütün güzellikler göreceli güzeldir; dolayısıyla, mutlak güzeli kavramak gerekiyordu ki, göreceli güzelliklerin ne olduğunu anlayabilelim. Çünkü bu dünyadaki güzellikler, bugün var, yarın yok; kimine göre var, kimine göre yok; şu koşulda var, şu koşulda yok; ama güzel ideası hiç değişmeden kalıyor. Platon'un bilgi kuramını anımsayalım, en yukarıda iyi ideası, Hristiyanlığın iyi tanrısının ilk biçimini düşündürüyor. Onun altında güzel-doğru ideaları, onun altında da öbür idealar yer alıyordu. Uzun yüzyıllar boyu insanlar sanatta değişmez bir temel aradılar. Yani öyle bir güzel olmalı ki, onu açtığımız zaman bütün güzellikleri açıklayabilelim; güzel yaratırken de büyük kolaylığımız olsun. Ama bu şuna benziyordu, kimyacının elementlerin birbiriyle ilişkisini değil de, maddenin ne olup olmadığını tartışmasına. Maddenin ne olup olmadığını tartışmak, çıkarırsız bir tartışmadır. Çünkü insan bilgisinin, zihninin "mutlak"a kapalı olduğunu görüyoruz. 19. yüzyılda Auguste Comte ne dedi, "Mutlak olan bir şey vardır, o da mutlak diye bir şeyin olmadığıdır."

Dolayısıyla 19. yüzyıldan sonra sanatın anlamı değişince, estetik bakış açıları da değişti. Özellikle Alman estetikçileri, Baumgarten, Lessing, yeni estetiğe geçiş yaptılar; yani eski estetiği bitirdiler. Baumgarten "estetik bir bilimdir" deme yükükliliğini gösterdi. Burada estetik bir bilimdir diyebiliyor muyuz? Bütün bilimler felsefeden koparak, kendi yöntemlerini, konularını belirleyerek bilim oldular. Estetik de onu yapmaya çalıştı. Ama estetiğin öbür bilimler kadar kesinlikleri olan bir bilim olduğunu söylememiz kolay değil. Öyleyse Baumgarten gibi "estetik bir bilimdir" doğrusunu sonuna kadar savunamazsak da, estetiğin bilimsel yönelimli bir bilgi alanı olduğuna rahatça söyleyebiliriz.

O artık felsefenin yöntemleriyle düşünmüyor, doğrudan doğruya bilimsel araştırmaya yöneliyor. Bunun için de sanat tarihinin sağladığı verileri kullanıyor. Hatta bir çağdaş estetikçi şunu söylüyor: "Sanat tarihinin dışında estetik yoktur." Yani sanatın gelişimlerini bilemezsek, tarihte sanatın bize armağan ettiği temel kavramların farkında değilsek, estetik yapma olanağımız yok. Bu kavramlarla yaptıkları ayırtırmaya yöneliyoruz. O kavramların her biri geçmişin akışı içinde belli zamanlarda, belli koşullarda ortaya çıkmıştır. Mesela klasik dediğimizde ister istemez 17. yüzyıla, duygucu dediğimizde

Bruegel'in 'İnsan Sevmeyen Adam' adlı tablosu.

de 18. yüzyıla, insançı dediğimizde 15.-16. yüzyıllara inmek zorunda kalıyoruz. Bu kavramlar madem ki tarih içinde oluştu, tarihin bize armağan ettiği temel kavramlarla düşünmek zorundayız. Ama Platoncu estetiğin yaptığı gibi kurgusal planda değil, doğrudan doğruya yapıtla yüz yüze kalarak. Bir başka estetikçi de diyor ki, "algının dışında güzel yoktur". Yani "güzel" düşündüğümüz, tartıştığımız, elle dokunup, gözle göremediğimiz güzel ideası değil, doğrudan doğruya sanat yapıtının kendisindedir.

Artık bir anlamda ayaklarını yere basmış bir estetik geçerlidir. Es-

ki estetik, ayaklarını yere basmış bir estetik değildi, doğrudan doğruya o üst, değişmez dünyadaki güçlü araştırmaydı. O yüzden estetiğin tarihi kesinlili bir tarihtir. Birdenbire 18. yüzyıl sonları-19. yüzyılın başlarında hızlı bir değişime uğrar ve yepyeni bir estetik kavrayış getirir, eski estetik kavrayışlarını tarihe bırakır.

- Sanatçı kendi yapıtının niteliği konusunda bilinçli olabilir mi her zaman?

- Olması gerekir. En iyi sanatçıların çok iyi estetikçiler olduğunu görüyoruz. Mesela Baudelaire, genellikle bizim için şair olarak önemli olmuştur, ama çok zaman şunu gözden kaçırmız, özellikle çağdaş sanat üzerine en köklü, en sağlam görüşleri ortaya koyan kişilerin başında gelir. Ya da André Malraux çok iyi bir sanatçıdır, ama *Le musée imaginaire* diye çok önemli bir kitabı da vardır onun. Estetiğin bütün inceliklerini kavramış bir dehadi diyebiliriz.

Yani ne kadar çok estetikçi olunursa, o kadar iyi sanatçı olunabilir. Zaten estetikçi dediğimiz sanatçıya doğrudan doğruya, "bak arkadaş şöyle yaparsan çok iyi olur" diyen adam değil ki.

Estetiği yaratan zaten sanatçı, ama estetiğin bilgisiyyle yaratmak var, rastlantısal olarak yaratmak var. Yani sezgileriyle ortaya koymak var. Ama gerçek yaratı, bilinçle sağlanacaktır. Her sanatçının tabii ki estetiği olmasını bekleyemeyiz; bu çok zor, ağır, külfetli bir iştir. Tabii ki yaratırken çok zaman kendiliğinden etkinliklerle yapıtını ortaya koyuyor. Yani romancı, her satırında estetik bir kaygıyla, "acaba bunu doğru mu yazdım" diye düşünmeyecektir. O yazacaktır, ama gene de estetik kaygı temelde kendini ortaya koyacaktır. Ama romanın bilgisiyyle roman yazan bir romancıyla, romanı sezgileriyle kavramış bir romancı arasında değer açısından çok büyük farklar olacaktır. O yüzden gönül ister ki, bütün sanatçılar biraz da estetikçi olsun.

Sanat nörolojik bir değişimden mi doğdu?

50 bin yıl önce modern bir davranışın aniden ortaya çıkışını nasıl açıklamalı?

En basiti, modern bir beynin elde edilmesini kolaylaştıran bir değişimi öne sürmektir. Eğer, 50 bin yıl önce nörolojik bir değişim meydana geldiyse, bu, beyinsel organizasyonu ilgilendiriyor olmalı.

Prof. Dr. Richard G. Klein

(Stanford Üniversitesi Antropoloji Bölümü)

Fransızca aslından çeviren: Canan Topaloğlu

Out of Africa" teorisine göre, modern insanın atası *Homo sapiens* yaklaşık 50 bin yıl önce, henüz yayılmadan, Avrupa ve Yakındoğu'da yaşıyordu. Bu tarih, aynı zamanda "tamamen modern bir davranışın" ve ilk sanatsal faaliyetlerin de ortaya çıkışına denk geliyor. Bu kültürel değişimi yalnızca, *Homo sapiens*'in beyninin lehine gerçekleşen genetik bir değişim açıklayabilir. Paleoantropologlar yıllardan beri modern insanın tek bir yerde mi yoksa Afrika ve Avrasya'da farklı yerlerde mi ortaya çıktığını soruyor. Son paleontolojik, arkeolojik ve genetik keşifler tamamen Afrikalı bir kökeni ileri sürsün de, soru hâlâ tam yanıtlanmış değil. Modern insanlar, Afrika'dan, arkaik insangillerin yerini aldıkları Avrasya'ya doğru yayılmış olmalı. Bu, ünlü "Out of Africa" teorisidir.

Bu makale, *La Recherche* adlı derginin "Sanatın Doğumu" başlıklı 4 Kasım 2000 tarihli sayısından alınmıştır.

Bu şemayı kabul etsek de, önemli bir soru kalıyor: Modern insanlar tüm dünyaya niçin ve nasıl yayıldı? Bana göre katalizör, 50 bin yılları dolaylarında, Afrika'da "tamamen modern bir davranışın" ortaya çıkışıydı. Burada modern davranıştan anladığım, avcı-toplayıcılarınkıyle karşılaştırılabilecek bir sosyal organizasyonun varlığıdır. Özellikle, arkeolojik araştırmalar gösteriyor ki, 50-40 bin yıllardan itibaren insan grupları değiş-tokuş yapıyorlardı (hammadde, nesne) ve dinsel törenleri vardı. Birçok kazı kentinde sanat ürünleri bulmamız da aynı tarihten itibaren. Bu modern davranışın Afrika'da aniden ortaya çıkışını, kuşkusuz, sosyal ve demografik değişimler açıklayabilir, ama en basit açıklamamın, *Homo sapiens*'in beynini geliştiren, lehine bir genetik değişimin gerçekleşmesinde yattığına inanıyorum.

Homo sapiens'e doğru adım adım

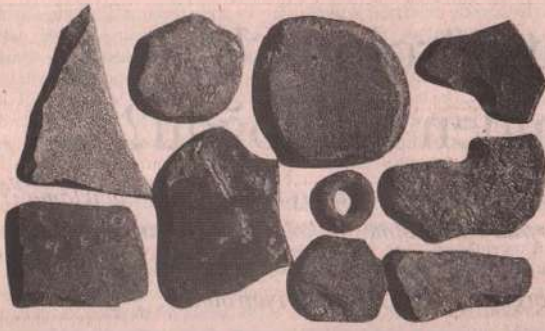
Bu kültürel değişimlerin bütün dünyaya nasıl yayıldığını anlayabilmek için, bir an tamamen filogenetik yönlerle ve son bilimsel keşiflere dönelim.

Genetik çalışmalar, şempanzelerin ve günümüz insanının son ortak atalarının 8-5 milyon yıl önce yaşadığını gösterdi. Yaklaşık 2,5 milyon yıla kadar, insangillerin çoğu iki ayak üzerinde yaşıyordu; büyük maymunlarınkine yakın küçük bir beyinleri ve tırmanmalarını sağlayan uzun kolları vardı.

2,5 milyon yıl önce, insan beyni gelişmeye başladı. Zamansal bir bakış açısından, beynin büyüklüğünün artması, ilk arkeolojik yerleşimlere rast geliyor: Burada, önemli bir teknolojik bağımlılığa şahitlik eden taşınan obje binkimleri buluyoruz. Bu objelerin yollarında hayvan kemik parçaları vardır, bu da bizimkine yakın etçil bir beslenmenin işaretidir. 1,8 ve 1 milyon yıl arası, ilkel bir insangil türü Avrasya'da yayılır. Fosiller gösteriyor ki; bu türden gelenlerin anatomisi, yaklaşık 500 bin yıl önce, en az üç farklı evrimleşen türün oluşmasını sağlayacak şekilde ayrıldı: Afrika'da *Homo sapiens* (modern insanın ataları), Avrupa'da *Homo neanderthalensis* (nean-

Rusya'da keşfedilen kadın heykelleri, yaklaşık 22 bin yaşında ve Üst Paleolitik Çağ'a aittir. Orta Paleolitik Çağ'da bu tür taşınabilir hiçbir obje bulunmuyor.

40 bin yıldan daha yaşlı olan ortası delinmiş parçalar ve önceki halleri Kenya'da Naivasha Gölü yakınlarındaki Enkapune Ya Muto kazı kentinde bulundu.

dertaller), Asya'da *Homo erectus* (Java ve Pekin insanı).

50-100 bin yılları arasında, Avrupalı topluluklar yavaş yavaş *neandertaller*'e özgü özellikleri alınaya başlıyorlar, bunun sonucunda *neandertaller*'in tipik görünüşüne ulaşıyorlar. *Neandertaller*'in evrimi, büyük olasılıkla hem doğal bir seçimden hem de izole olmuş küçük toplulukların ortasında genetik bir sapmadan ileri gelmektedir. Örneğin, soğuğa dayanma elverişliliği seçimi, *neandertaller*'in belirgin bir özelliği olan iri gövdeleri ve kısa kol ve bacakları açıklayabilir. Genetik sapma, yüzün ve kafatasının birçok özelliğini açıklayabilir, örneğin kulak tozu ve kafatasının onlara has geometrisi. Bu anatomi, yaklaşık 40 bin yıl önce *Homo sapiens*, *neandertaller*'in yerini alana kadar değişmeden kalmıştır.

Neandertaller günümüz insanıyla genetik karşılıklar taşıyor

Avrupa'dakinden sayıca çok az olan, 500-100 bin yılları arasını kapsayan Afrika fosilleri, anatomik açıdan *neandertaller*'i öneleyen hiçbir örneği kapsamaz. Araştırmaların gösterdiğine göre, 100 bin yıl önce modern ve premodern insan Afrika'da ve Yakındoğu'da oldukça yayılmış durumdaydı.

Uzakdoğu'da durum biraz karmaşıktır. Arkeolojik araştırmalar, iki ayrı evrimleşen soy ortaya çıkartıyor. Bir yandan, 500 bin yıl önceden yaklaşık 50 bin yıl önceye kadar Güney Asya *Homo erectus*'larının içinde bir devamlılık vardı. Diğer yandan, Çinli *Homo erectus*'lar 50 bin yıldan sonra

evrimleşmişlerdi. Anatomik olarak Güneybatı Asya *Homo erectus*'larına yakın olan topluluklar, 100 bin yıl önce bazı kafatası özellikleri bakımından Afrika *Homo sapiens*'ine yaklaşıyorlardı.

"Out of Africa" teorisi özellikle, Afrika'daki modern ve premodern anatominin büyük eskiliği üzerine kurulu, ama iki yeni keşif buna da karşı çıkıyor. Bu keşiflerde, öncelikle, günümüz insanların 200-150 bin arası yaşlı olan ortak bir atayı paylaştığını öngören dikkat çekici genetik benzerlik söz konusu. Oysa ki, Afrika'da bu dönemin *Homo sapiens*'lerinin fosillerini buluyoruz. Ayrıca, *neandertaller* ve günümüz insanı arasındaki genetik karşılık gösteriyor ki; son ortak atalan 500 bin yıl önceye kadar gidiyor. Bu ikinci keşif, merkez ve Doğu Avrupa'dan gelen *neandertal* fosillerinin üzerinde yapılan mitokondrial DNA çalışmaları üzerine kurulu. Henüz modern ve premodern Afrika insanının fosilleri üzerinde DNA örnekleri yok; ama eğer "Out of Africa" teorisi doğruysa, gelecek araştırmalar gösterecek ki, 100 bin yıl önce Afrika'da yaşayan nüfus genetik olarak günümüz insanına *neanderteller*'den daha yakındır.

Hapsolmuş topluluklar

Tabi ki "Out of Africa" teorisi birkaç problem içeriyor. Özellikle, bu teori, modern ve premodern insanların, niçin ortaya çıkışlarının hemen ardından, yani 100 bin yıl önce, Afrika'dan göç etmediklerini açıklamıyor.

Aslında, dediğimiz gibi, bu topluluklar, yaklaşık 50 bin yıl önceye kadar Afrika'ya ve Yakındoğu'ya bitişik bölgelere hapsolmuş gibi gözüküyor.

Hatta, *neandertaller*'in 80 bin yıl önce hava yeniden soğuduğunda, Yakındoğu'nun premodern insanların yerini almış olmaları bile mümkün.

100-50 bin yılları arasında Afrika'da yaşayan topluluklar, modern ya da premodern bir anatomiye sahip olmuş olmalı, ama davranışları açısından *neandertaller*'e ve arkaik insangillere çok benziyorlardı. 100-50 bin yıl önce bu insanlar taşı işlemekte çok ustaydı; pigment olarak kullanıdıkları, doğal olarak demir ve manganez içeren kayalar topluyorlardı; ara sıra ölümlerini toprağa veriyorlardı ve beslenmek için büyük memelileri avlıyorlardı. Tüm bunlar, kendilerinden önce gelen topluluklardan daha gelişmiş olduklarını düşündürüyor. Bununla birlikte, onlardan önce gelen topluluklar ve *neandertaller* gibi, taş işlemeye yarayan el takımları pek çeşitlendirilmişt.

Önemli miktarda çevresel çeşitliğe rağmen, binlerce kilometre üzerinde ve binlerce yıl içinde imal edilen nesne tipleri çok az çeşitlenmiştir. Araç üretmek için kullanılan taşların neredeyse tamamı, yakın maden yataklarından geliyordu, ki bu dar bir alanın ve çok basit bir sosyal organizasyonun yararlı hale getirilmeye çalışıldığını gösterir. Bu insanlar, araç üretmek için kemiği, fildişini ve kabuğu neredeyse hiç kullanıyorlardı ve yalnızca, konaklamaları için yerin düzenlenmesi ve yapılması ile ilgili belirtiler bırakmışlardı. Pek de başanlı olmayan avcı-toplayıcılar, örneğin balık avlamayı bilmiyorlardı. Nüfusları, avcı-toplayıcı normlarına kıyasla, görünür biçimde oraya buraya dağılmıştı. Ve özellikle, hiçbir sanatsal hareket izi veya dekore edilmiş nesne bırakmamışlardı.

Sanatsal tanıklık

Mantıklı bir biçimde şöyle sonuçlandırabiliriz ki; insana ilişkin nitelikler taşıyorlardı; ama günümüz insanı gibi modern değillerdi.

Eğer "Out of Africa" teorisi doğruysa, Afrika'da en eski sanatsal etkilere ilişkin kanıtlar ve modern bir kapasitenin diğer izlerini bulmamız gerekir. Eldeki tarihler gösteriyor ki, ilk modern insan davranış izleri, büyük olasılıkla 50-40 bin yılları arasında Geç Taş Çağı sonlarına doğru, Afrika'da ortaya çıktı, 43-40 bin yılları arasında Ortadoğu'ya ve Avrupa'nın doğusuna yayıldı ve sonunda yaklaşık 40 bin yıl önce Avrupa'nın

batisına ulaştı. Bu veriler, modern insanın 50 bin yıllan civarında Afrika'dan göç ettiği hipoteziyle tamamen örtüşüyor. Afrika'daki ilk tartışılmaz sanatsal faaliyetler, takırlardır: Kenya'da Enkapune Ya Muto'da bulunan Rift Vadisi'ndeki bir mağarada devekuşu yumurtasının içinde delinmiş parçalar söz konusudur.

Modern bir davranışın Uzakdoğu'da ortaya çıkışının tarihi hâlâ tartışmalıdır. Kimi araştırmacılara göre, böyle bir modern davranış, bu bölgede 10 bin yıldan önce ortaya çıkmamıştır. Aslında, Asya'nın doğusu için arkeolojik veriler fosiller kadar nadirdir ve kanıtların yokluğundan çok, yokluğun kanıtı ile belirginleşir. Modelin, Afrika, Ortadoğu ve Avrupa'ya kıyasla, Uzakdoğu'da farklı olup olmadığını anlamak için yeni arkeolojik araştırmalar şart oluyor.

Değişiklik beynin büyüklüğünde değil, iç organizasyonunda

Bu durumda, 50 bin yıl önce modern bir davranışın aniden ortaya çıkışını nasıl açıklayabiliriz? En basiti, gerçekten modern bir beynin elde edilmesini kolaylaştıran beklenmedik bir değişimi öne sürmektir. Bu fikir, başlıca, iki dolaylı gözleme dayanıyor. Birinci olarak, daha başarılı bir beynin doğal seçilimi, insan evriminin ilk basamaklarını yürüttü. İkinci olarak, anatomik ve davranışsal değişimler arasındaki ilişki yaklaşık 50 bin yıl önce değişti. Bu tarihten önce, anatomi ve davranış, az çok beraberce, çok yavaş bir şekilde değişiyordu benziyordu. Bu tarihten sonra, davranışsal (kültürel) değişimler hızla ilerlerken, anatomi göreceli bir biçimde sabit kaldı. Bu olayı, yenilik yapma kapasitemizi geliştirir: nörolojik bir değişimle daha iyi açıklayabilir miyiz? Bu, ne *neandertaller*'in ve arkaik çağdaşlarının maymunsoy beynlere sahip olduklarını ne de biyolojik ve davranışsal açıdan ilk insanlar kadar ilkel olduklarını gösterir...

Bu hipotezin baş sorunu, fosil çalışmalarıyla test edilememesidir. En azından, şimdilik. Hatırlatalım ki, 20X bin yıl önce, neredeyse her yerde, insanlar modern ya da premodern bir beynsel hacme sahipti. Eğer, 50 bin yıl önce nörolojik bir değişim meydana geldiyse, bu beynsel organizasyonu ilgilendiriyor olmalı. Oysa ki, kafamız fosillerinin incelenmesi, yalnızca beynsel yapılar üzerinde kurgular yapmaya yarıyor.

Yenilik yapma ve dil

Bu şartlarda kimilerine göre, modern bir davranışın, nörolojik kapasiteye uzun zamandır sahip olan ama bu modern potansiyeli, biyolojikle ilişkili olmayan teknolojik ve sosyal bir değişimin gerçekleşmesine kadar ifade etmeyen insan gruplarında ortaya çıktığını söylemek mantıklıdır. Bununla birlikte bu fikir, nörolojik hipotezden daha az doyurucu, çünkü bu fikir 50 bin yıl önce sosyal ve teknolojik organizasyonun niçin bu kadar aniden ve kesin bir biçimde değiştiğini açıklamıyor. Bu bir durum, açıklama değil.

Avantaj sağlayan nörolojik bir değişimi öne sürmek, evrimin doğal seçilimiyle yürüteceğini öne sürmekten daha tutumlula olmaktadır. İşte 50 bin yıl. Büyük nörolojik değişimlerin en sonuncusu sadece yenilik yapma kapasitesini kolaylaştırmadı, ayrıca tek tek söylenmiş, sesbirimsel dilin ortaya çıkmasına da yardımcı oldu. Bu sav, modern kültürün, modern dile dayandığı gerçeğinden geliyor; ama kanıtların hâlâ dolaylı ve çok parçalı olduğu da bir gerçek.

BUNLARI.....

- ✓ Ülkemizde en uzun ömürlü dergilerden birinin Öğretmen Dünyası olduğunu,
- ✓ Ocak 1980'den beri 22 yıldır hiçbir sayı aksatmadan yayımlanan Öğretmen Dünyası'nın Ağustos 2001'de 260. sayıya ulaştığını,
- ✓ Öğretmen Dünyası'nın bu kadar uzun süreli yayımlanmasının onu yayımlayan, temsilciliğini yapan ve okuyan öğretmenlerin ulusal eğitim konusunda kararlı ve azimli olmasından kaynaklandığını, dergi kadrolarının zorlukların üstesinden bu nedenle gelebildiklerini,
- ✓ Derginin her dönemde doğru görüşlerde direttiğini, örneğin 12 Eylül öncesindeki kargaşa ortamında ulusal birlik, öğrenci kimliği olan herkesin okulunda serbestçe öğrenim görmesini savundugunu,
- ✓ 12 Eylül sonrasında baskılara karşı özgürlük mücadelesi verdiğini, şimdi de Avrupacılığın etkilerine karşı ulusal bir eğitimi savundugunu,
- ✓ Öğretmen Dünyası'nın bağımsızlığı, aydınlanmacı ve halkçı kuşaklar yetiştirecek bir eğitim düzeni istediğini,
- ✓ Öğretmenlerin tek bir sendikal çatı altında toplanması, parasız eğitim, eğitim yöneticilerinin öğretmenler tarafından seçilmesi gibi etkili kampanyalarla toplumu etkileyen, derginin son zamanlarda yabancı dille eğitime karşı bütün eğitim kurumlarında eğitim dilinin Türkçe olması konusunda yürütülen kampanyada başı çektiğini,
- ✓ Derginin ulusalci, devrimci bu tutumuna gerçeklerle dobro dobra dile getirmesine karşı her dönemde şiddetli muhaliflerinin bulunduğunu,
- ✓ Öğretmen Dünyası'nın üç bin tirajı olduğunu ve yalnız abone ve satış gelirleriyle yaşamaya çalıştığını,
- ✓ Yüz kadar öğretmenin yurdun çeşitli yerlerinde dergi temsilciliği ve gönüllü dağıtıcılığı yaptığını,
- ✓ Öğretmen, emekli öğretmen, üniversite öğretim üyesi, öğretmen adayları da eğitimle ilgili aydın bir veli olduğunuz halde, sizin bu dergi ile bağınız olmasının hem kendiz, hem Öğretmen Dünyası için büyük bir eksiklik olduğunu,
- ✓ Dergiyi düzenli olarak izleyebileniz için herhangi bir PTT şubesinde posta çekine abone bedelini yatırmadan yeterli olduğunu

..... **BİLİYOR MUSUNUZ?**

AĞUSTOS SAYISINDA

Özel Dosya

Bilgisayarlı Eğitim

Eğitim ve Öğretim evrenine ışık tutan

makaleler, haberler.

Yıllığı 12.500.000 TL 6 aylığı 6.500.000 TL

PC No: 524189 (Zekî Saruhan)

Adres: Selanik Cad. SSK İşhanı A Blok 8. Kat

No: 511 Kızılay - Ankara

Tel-Faks: (0312) 433 12 83

Sanatın kökeni sorunu

Sanatsal yaratım, ne tanrının bir armağanı, ne de bir doğa vergisidir; emeğin kendi sonuçlarından biridir. İmgesel bir bilincin oluşması, dünyanın sanatsal olarak özümlemişine olanak verir; emekse, bu olanağın gerçeklik haline gelmesini sağlar.

M. Kagan

Estetik düşüncesi tarihinde, sanatın kökeni sorunu ancak 19. yüzyılın sonlarında ortaya atılabilmektedir. Yani 19. yüzyılın sonlarına kadar bilim, insanlığın sanatsal gelişmesinin kökeni evresiyle ilgili hiçbir somut veri getirememiş, kuramcılar bu konuda varsayımsal düşünmekten öteye gidememişlerdir. Bu gibi tanıtlama gücünden yoksun düşünce girişimlerine, örneğin Platon ile Aristoteles'te, Batteux ile Schiller'de de rastlayabiliriz. Ancak, bu kişiler sanatsal yaratımın özüyle ilgili düşüncelerini, sanatın karanlıklarında kalmış, bilmececi, uzak geçmişine uzandıramamışlardır.

Bu durum, 19. yüzyılın sonlarında, Pireneler'den en eski sanatın ilk anıtlarının, Eski Taş Devri'nden kalma mağara resimlerinin bulunuşuyla, temelden değişmiştir. Bu çok güçlü bulgular öylesine şaşkınlık yaratmıştı ki, kimi arkeologlar bu yaratımların gerçek olduğuna bile inanmak istememişler, bunları sahte sanmışlardır. Bu ilk bulguları, daha sonra, Batı Avrupa ve Rusya ile Asya ve Afrika'daki öbür

Okuyacağınız hacimli makale, M. Kagan'ın *Estetik ve Sanat Dersleri* (İmge Kitabevi, Temmuz 1993, Çev. Aziz Çalışlar) adlı eserinden aktarılmıştır. Sanatın evriminin mekanizmaları üzerine tartışıldığı zaman, ister istemez sanatsal etkinliğin kökenlerine değinmek gerekiyordu. Kagan'ın makalesinin bu eksikliği tamamladığını ve dosyamızın bütünlüğüne katkı yaptığını düşünüyoruz.

bulgular izlemiştir. Böylece, yepyeni bir sanatsal kültür alanı, insanlığına şaşırtıcı bir bakış açısı getirmiş; arkeologlar ile mağara araştırmacılarının yepyeni büyük buluşlarıyla, upuzun bir bulgar dizisi günümüze kadar gelmiştir. İlkel toplum çağından kalma resim, heykel, grafik ve uygulamalı sanat verilerinin sayısının gittikçe artışı ve gittikçe katmanlaşması, hem bu konuda bilimsel genellendirmelerin yapılmasını gerektirmiş; hem de yüzyıllar boyunca sürmüş olan sanatın kökenleri sorununa ilk kez bir çözüm olanağı getirmiştir. Gerek arkeoloji, gerek sanat bilimi ve estetik, böylece kendi bilimsel bakış açılarından, bu çok çekici ve önemli bilimsel ödevle yoğun biçimde uğraşmaya başlamıştır.

Ancak, topraktan kazı yapılarak çir-

kanılmış yapıtlar, mağara duvarları ile derin oyuklar üzerindeki sanat yaratımları, yani o güne kadar bulunagelen bütün bu sanat anıtları, ilkel toplumdaki sanatsal kültürü tek yanlı olarak, ancak örnekleri binlerce yıldır şu ya da bu biçimde bozulmadan bugüne kadar gelebilmiş olan mekânsal sanatın bakış açısından yanıtılabilmekteydi. İlkel toplum insanların şiirsel yaratımlarıyla; bu insanların müziği, dansı, pandomimi ile ilgili arkeolojik bulgular ile araştırmalardan hemen hemen hiçbir bilgi alma olanağı yoktu. Buysa estetiği gerçekten zor duruma sokmuştu, çünkü insanlığın sanatsal yaratımlarının tüm dallarından edinilecek malzemeler, estetik için, deyim yerindeyse, yaşamsal bir önem taşıyordu. Bu yüzden de estetikçiler, başlı başına mekânsal sanatın en eski yaratımlarının incelenmesinden edinilmiş bilgileri ilkel toplumu bütün bir sanatsal kültürüne uygulamakta karar veremiyorlardı.

Bu duruma bir çıkış yolu bir başka kaynaktan, etnografinin bulup çıkardığı zengin ve çok yönlü malzemelerden geldi.

Etnografi, birkaç yüzyıldan beri, toplumsal gelişmeleri geri kalmış, sınıflı toplum öncesi gentil toplumlar halinde yaşayan çeşitli halklar ile aşiretlerin sanatsal kültürü üstüne bilgiler getirmiş bulunuyordu. Bu halkların sanatsal yaratımları ile arkeologlarca bulunmuş Taş Devri sanat anıtları arasında ilgi çekici bir yakınlık bulunuşu bizleri şaşırtmamalıdır. Ancak bu yoldan, yani etnografinin yapmış olduk-

ları çok zengin araştırmalar sonucu, estetik, insan toplumunun en eski evresindeki sanatsal yaşamla ilgili, kapsamlı bir tasarımı oluşturabilmiştir.

Ama hiç kuşkusuz, etnografinin elde etmiş olduğu malzemelere çok dikkatli bakmak gerekiyordu. Çünkü Avustralya'da, Afrika'da, Okyanus Adaları'nda çok geri bir düzeyde yaşamakta olan aşiretler, sanatın köken dönemi olarak, estetiği ilgilendiren herhangi toplumsal ve kültürel bir gelişme evresi içinde bulunmuyorlardı. Böyle bir şeye, gerçek anlamda, Eski Taş Çağı sanat anıtlarında rastlanabilir ancak. O yüzden, etnografik malzemelerin çok incelikle ele alınması, daha sonraki değişimler ile yabancı etkilerden uzakta kalmış en eski katmanların özenle ayıklanması gerekir (Bu metodoloji yaklaşım, estetiği feodalizmdeki folklorla bile uğraşmaya götürmüştür zaman zaman; çünkü halk yaratımlarında en eski kültüre sıkı sıkıya bağlı öylesine ilkeler ve güdüler yatmaktadır ki, bunların çözümü, bazı durumlarda geriye anaerkilliğe dayanan gentil toplum sanatına kadar gitmeyi bile gerektirmektedir).

Sanatın kökenlerinin araştırılmasında, estetiğe arkeoloji ile etnografinin yanı sıra büyük yardımda bulunmuş bir başka bilim de dilbilimdir. Dilbilim, dilin gelişmesinin ilk evrelerini araştırırken, insanoğlunun kültür tarihi kökenlerinde yatan, dil ile konuş arasındaki ilişkiyi göstermiştir. A. Potebnia ya da N. Marr gibi dilbilimcilerin yapmış oldukları araştırmalar, sanatsal-imgesel düşüncenin kökenleri sorununun çözümü için yeni ve önemli malzemelerin bulunmasını sağlamış; arkeolojik ve etnografik araştırmalardan elde edilen sonuçlar ile dilbilimin sağladığı bilgiler arasında estetiğin bir ilişki kurmasına yol açmıştır.

Sanatın kökeni konusunda gerçek-ten ciddi, bilimsel bir soru ancak böylelikle ortaya atılabilir. Burjuva

Chauvet Mağarası'nda bulunan, 32 bin yıl öncesinden kalma bir duvar resmi. Aslan figürleri hareketlerini gösterebilmek için birçok açıdan tasvir edilmiş.

estetik, bu soruna oldukça sıcak bir ilgi göstermiştir. Çünkü sorunun şu ya da bu yolda çözümü, sanatın özü ile sanatın toplumsal işlevinin yorumlanışında ortaya konacak bilimsel kanıtlar konusunda çok yararlı bir araç olacaktı. Ancak burda birbirinden çok farklı çözümler ortaya çıkmıştır.

19. yüzyılda, sanatsal yaratım yeteneğinin tanrı vergisi olduğu üstüne söylenen, eskiden kalma, dinsel-gizemci tasarımı artık kimse göz önüne almıyordu. Zamanın bilimsel düşüncesine yaraşır düzeyde bir başka açıklama yapılması gerekiyordu. Burjuva estetik bu ilk açıklamayı, Darwin'in estetik duygusunun biyolojik doğası tezinde buldu. Bu teze göre, hayvanlarda çok önceden oluşmuş bulunan estetik duygu, cinlerde bir çekicilik aracı olma işlevini görüyordu; insanlara da bu yoldan geçmişti. Hani bir adım daha ileriye doğru gidilse, nedeysse bir "hayvanlar sanatı"ndan söz edilecek, sanatsal etkinliğin biyolojik kökenleri olduğu ve cinsel olarak belirlendiği kabul edilecek!

Oysa insanın sanatsal yaratıcı et-

kinliğinin kökleri, insanın biyolojik varlığında değil, toplumsal varlığında; kendi hayvansal ön tarihinde değil, kendi toplum tarihinde aranmalıdır. İnsanın hayvansal ön deneyimlerinden kalan biyolojik doğasallığının temeli, insanların toplumsal olarak gelişmesi sürecine dönüşmesiyle birlikte, insanlar dünyayı estetik özümleyebilme ve sanatsal etkinlikte bulunabilme yeteneğini edinebilmişlerdir.

Sanatın kökenleri üstüne biyolojik anlayışın açıkça yetersizliği karşısında birçok burjuva bilimci bu soruna bir başka çözüm yolu aramaya koyularak, daha ileri bir kuramı, sanatın kökenlerini oyun'da gören kuramı oluşturmuşlardır.

Bu kuramın itici gücü, pozitivist metodoloji olmuştur. Herbert Spencer ile öğrencisi Grant Allen, Kant ve Schiller'de felsefi gnosolojik bir anlam içeriği olan "oyun" kavramını ele almışlar, ama oyunu, insan ve hayvan da aynı derecede eşit olan ve sanatın kaynağını oluşturan psikofizyolojik ya da salt fizyolojik anlamında yorumlamışlardır. Bu yorumlama sonucun-

Portekiz'deki Cõa Vadisi'nde, Lot'daki Pech-Merle'de ve Ardeş'teki Lascaux'da duvar çizimindeki hayvanların dörtgen biçiminde kafaları var. Cõa ile Lascaux çizimlerini, aradaki 6 bin yıl ayırıyor ama sanatsal bir ortaklık gözüküyor.

da, sanatsal yaratımlar, estetik özgürlüğe ulaşmak için ve çalışma dışında tüketilecek enerjiye bir subap olmak üzere, insan doğasında içerili bir gereksinimden doğmuş bir şey olarak görülmüyordu.

Spencer, Allen, Gross ya da Lange'in bu anlayışlarının bilimsel bakımdan yetersizliğinin nedeni, insan ile hayvanı yan yana koyarak, sanatın kökenini tersine yorumlanmış olmalarında değil, ama insan toplumunda oyunun kökenini bile doğru dürüst açıklayamamış olmalarında yatmaktadır. Çünkü insanın oyun oynaması, tıpkı sanat gibi, içgüdüsel ya da itkisel olarak biyolojik bir etkinlik değil, tam tersine, insanların ahlaksal ve fiziksel olarak içinde yetiştikleri toplumca düzene konmuş bir etkinliktir.

Tıpkı çocuklarda görüldüğü gibi, ilkel toplumda da sanat ile oyun arasında kesin bir bağ vardır. Çocukların oynadıkları birçok oyun doğaştan sanatsal yaratım olarak gösterilebilir; örneğin, kız çocukların oynadığı "evcilik" oyunu ile oğlan çocuklarının oynadığı "hırsız-polis" oyunu. Burada, kenderine büyük süsü verip, ellerindeki oyuncaklar ile eşyaları bir takım gerçek şeylemiş ya da canlı varlıklarımsı gibi kullanışlarıyla sanki bir "senarist", "rejisör" ve "oyuncu" olarak davranan çocuklar, aslında kendine özgü sanatsal bir oyunu canlandırıyorlardır.

Çeşitli etnografik araştırma sonuçlarına bakarak bir yargı verilecek olursa, oyun ile sanat arasında, ontogenesiste olduğu kadar, filojenesiste de yakın bir bağ vardı olduğu söylenebilir. Ancak, bundan, hiçbir zaman sanatın oyundan çıktığı sonucuna varılamaz; tabii, sorun pozitivist olarak değil, ama toplumsal somut olarak ele alınırsa. Plehanov çok önceden kanıtlamıştır bunu. Adressiz *Mektuplar*'da, çürütülemez bir kesinlikle şunu tanıtlamıştır, sanat oyunun değil, çalışmanın ürünüdür.

Sanatın kökeni üstüne psikofizyolojik kuramı bir yana atan yalnızca bilimsel maddeci estetik olmamıştır. 20. yüzyılda birçok burjuva bilimcisi de inandırıcı gelmiyordu bu kuram. Fransız sanat bilimcisi Renac'tan başlayarak, bu görüşte olan bilimciler, en eski sanatın köklerini ilkel toplumun kendisinde aramaya koyulmuşlar, bu kökleri büyüde, ilkel toplum insanı-

nın oluşturduğu dinde bulmuşlardır. Bu bilimcilerin açıklamalarına göre sanat, dinsel geresinimlerden, ancak dans ve şarkıların yardımıyla, gizemli güçlerin, ruhların, totemlerin canlandırıldığı heykel ya da resimlerin yardımıyla anlaşılabilecek büyüsel tılsımların gereklerinden ortaya çıkmıştır.

Bu kuram, o güne değin inandırıcı yönde açıklanamamış birçok olguyu inandırıcı ve başarılı bir açıklayışla, yalnız burjuva biliminde geniş kabul görmekle kalmamış, 1920 ve 30'larıdaki Sovyet bilimi üstünde de etkiler yapmıştır. Bu etkilerin bir sonucu olarak N. Marr'ca oluşturulan, daha sonra da I. Yoffe ile A. Guşçin'ce geliştirilen, "çalışma büyüğü eylemi" öğretisi ortaya konmuştur. Bu görüşte göre sanat, işte böyle bir eylemden doğ-

Tıpkı çocuklarda görüldüğü gibi, ilkel toplumda da sanat ile oyun arasında kesin bir bağ vardır.

muştu. Bu anlayış, ayrıca en eski sanat anıtları ile sanatsal eylemlerin, çok kaba çizgiler içinde, dinsel-büyüsel bir anlam içeriğiyle dolu olduğunu tanıtlayan arkeolojik, speleolojik, etnografik ve folklorik malzemeye destekleniyordu.

1950'lerde bizdeki sanat bilimcileri, arkeolog ve estetikçiler, "çalışma büyüğü" anlayışını kökten, yeni baştan gözden geçirmeye başladılar. Ancak ortaya koydukları düşünceler her zaman verimli ve akılcı bir yol izlememiştir. Yaptıkları işler, büyüsel dinsel törenle aslında bağıntılı olmayan birtakım arkeolojik ve etnografik malzemeyi ortaya çıkarmak olmuştur. Bu çabalar, çoğu zaman abartımlarla, çok az inandırıcılık taşıyan birtakım yeni yorumlarla dolu olmuş; bu arada, hiç-

bir dinsel büyüsel anlam içeriği taşımayan sanatsal anıtların da bulunup ortaya çıkarıldığı olmuştur. Yine de, böyle bir şey, şu kesin tartışılmaz olguyu hiçbir zaman yerinden sarsamaz: ilkel toplum sanatında yer alan çoğu sanat yapıtları, aslında, büyüsel ereklerle hizmet etmekte ve dinsel bir anlam içeriği taşımaktadır. Yapılacak şey, bu olguları doğru olarak, bilimsel maddecilikle açıklamaktır.

Sanatın kökenini araştırma yöntemleri

Yalnız burjuva bilimde değil, ama diyalektik maddeci bilimde de, insanın sanatsal yaratıcı etkinliğinin ortaya çıkış sürecinin farklı yollardan açıklanmasına çalışılmaktadır. Bunun nedeni, sanatın neyi canlandırdığı, temelde ne gibi farklılıklar taşıdığı üstüne bu sorunun çözümüyle ilgili değişik anlayışların öne sürülmesi olmasıdır.

Örneğin, kendi içindeki biçim, renk ya da ses bağıntılarının ne gibi bir anlam taşıdığına bakılmaksızın, bunları oluşturan çizgiler, renkler, sesler ve tonlar, vs. ile insanların işler yapabilmesi yeteneği, sanatsal etkinliğin temel doğrusu olarak alındığı zaman, sanatın kökeni, arkeologların "Taş Devri'nin Mouster Dönemi" diye adlandırdıkları çok eski dönemlere kadar gitmektedir. Bu durumda, ilk sanat yapıtları adı altında değerlendirilebilecek şeyler, ne olduğu anlaşılmayan, derin çukurlara oyulmuş taş levhalar ya da mağara duvarlarında görülen ve hiçbir şey anlatmayan, "Makarna" denen, birbirine dolayık çizgilerdir. Böyle alındığında söylenecek şey, sanatın ortaya çıkış nedenlerinin salt teknolojik ya da soyut psikolojik "oyun" özelliği taşıdığıdır. Buna karşılık, sanatsal yaratımın ölçütü, gözle görünen dünyadaki nesnelerin canlandırılışı olarak alınır, o zaman daha geç dönemlere ilişkin anıtlar, örneğin mağara duvarları üstündeki renkli el izleri, hayvanların "doğal olarak" canlandırılışları ile Aurignac döneminden kalmak üzere resimleri, ilk sanatsal oluntular olarak işin içine girmektedir. Dolayısıyla, burda sanatın ortaya çıkış nedenleri de başka anlamda yorumlanmaktadır.

Sanatın özüne, kendi estetik nitelikleri içinde, yani güzelliğin yaratılmasına ve bir hoşlanma duygusu uyandırmasına göre yönelişi içinde ba-

kıldığında, işte o zaman, incelenen yapıtlarda belli bir plastikliği varolup olmaması önem taşımamakta; sanatın kökeni sorunu estetik duygunun oluşmuş olup olmaması sorusuna indirgenmektedir. Son olarak da, sanatın temel belirtisi, sanatsal işlerin tüm öbürlerinden, yani yararsal, üretici, dinsel büyüsel, vs. olanlardan ayrı tutularak, sanatın **tam özerkliği**nde görülürse, o zaman da ilkel toplumlarda sanatın varlığının hiçbir yönden yadsınamaz olduğu sonucuna varılacaktır.

Bizi burda ilgilendiren sorunun çözümü bakımından, yaklaşımlarla ilgili neler söyleyebiliriz?

Sanatsal yaratıcı etkinlik, daha önce de belirttiğimiz gibi, hiçbir zaman "güzelliğin yasalarına göre" yaratışla aynı şey olmadıktan, sanatın köklerini insanlığın estetik bilincinin ortaya çıkış sürecinde aramak yanlış olacaktır. Öte yandan, sanatın belirleyici temel çizgisi olarak sanatta plastiklik ögesini almak da temelsizdir. Çünkü çizgiler, plastik biçimler, renkler, sözcükler ve hareketler aracılığıyla nesnelerin canlandırılışı her zaman için sanatsal bir anlam taşımaz. Birtakım pratik amaçlar güdecek yolda, gerçekliğin belgesel yalınından bir yeneden yaratımı da olabilir. Eski çağlarda, bilindiği gibi, yazının ilk hali plastik bir özellik taşıyordu; kendi deyişiyle piktografi, kavramsal bir yazı-

Borneo'da mağaralarda bulunan renkli el izleri.

dı, düşünceleri plastik göstergeler yoluyla veriyordu.

Genel olarak şunu söyleyebiliriz, sanatın dıştan maddi bir "özel göstergesi"; yani bir büstü bir alçı maskeden ya da sanatsal bir çizimi teknik bir çizimden ya da bir müzik parçasını bir çobanın kaval sesinden ayırmaya yarayacak, dıştan herhangi bir özel belirtisi yoktur. Onun için **sanatın kökeni** sorununu, sanata yardımcı olan, ama yalnızca sanatın cisimlendirilmesinde, sanatın kendine özgü manevi içeriğinin maddileştirilmesinde iş gören **maddi araçların ya da ses sistemlerinin** kökeni sorusuyla özdeşleştirmek gerekir. Sanatın özerk oluşunun öçüsü, sanatın varlığı konusunda belirleyicilik açısından daha da önem taşıır. Nitekim, Ortaçağ'da sanat ile dinsel tapınma iç içe geçmişti. Çağımızda ise, sanat çeşitli siyasal ve etik görevlerin yerine getirilmesinde sık sık aracılık etmektedir. Hepsini bir yana, mimaride olsun, uygulamalı sanatlarda olsun, sanatsallık ögesi ile yararsallık ögesi hep birbirine bağıntılı kalmıştır, öyle de kalacaktır. Bu bakımdan, ilkel toplumda bir "salt sanat"ın olmayışı, sanatsal yaratıcı etkinliğin tam bu sırada ortaya çıkışını olumsuzlamak için söz konusu bir neden olamaz.

Sanatın en açık belirtisi, sanatın iletmeye çalıştığı ve içinde barındırdığı kendine özgü sanatsal bildirim'dir. Sanat, insanlığınca "bulunmuş"tur ve tüm kendi tarihi boyunca hep daha ileriye doğru götürülerek etkinleştirilmiştir. Çünkü dünyanın öztielenişinde, ancak böyle bir bildirim sanatı oluşturulabilir; çünkü sanat bu manevi içeriği genelleştirir,

çağdaşlarının ve daha sonrakilerin manevi iyiliği haline getirir. Demek, sanatın kökenlerini araştırırken şu soruya bir yanıt bulunmalıdır: **İnsan toplumunda böyle bir bildirim niçin ve ne zaman bir gereksinim duyulmuş ve bu gereksinimi karşılama yeteneğini insan nereden almıştır?**

Gereksinim ile yetenek arasındaki karşılıklı bağıntı, genel felsefi, sosyolojik ve psikolojik bir sorun olmakla birlikte, burda bizim için özel bir önem taşımaktadır; çünkü sanatsal yaratımda bulunma yeteneği, yalnızca belirli bir beceriyi, belirli bir yapabilmeye gücünü değil, ama herşeyden önce, kendine özgü bir yatkınlığı, yetiyi, dehayı da içine alır. Bu yasanın işleyişinin ontojenetik yönünü çok iyi biliriz, yani bir insan, kendi becerisine göre, çizgi çizmesini, şarkı söylemesini, yazı yazmasını öğrenebilir; ama dünyanın imgesel olarak algılanışı, imgesel düşünme insanı öğretilmez (Aristoteles'in de bu konuda çok yerinde belirttiği gibi, insan bir kimseye ölçülü dize yazmasını öğretebilir, ama bir kimseye mecazın nasıl yapılacağını öğretmek olanaksızdır) (1). Hiç kuşkusuz, bu yasa filojenetik bir yön de taşımaktadır; yani sanatın ortaya çıkabilmesi için, mutlaka insanlığınun belli araçlarla iş görmesini öğrenmesi ve onların yardımıyla gözle görürün gerçekliği taşıya ya da sese dökmesi, birtakım sesler üretmesi, vs. gerekmiyordu; gerçekliği sanatsal-imgesel olarak algılayabilme yeteneğini kendinde oluşturmaya gerekiyordu daha çok.

Nereden gelmiştir bu yetenek insanı? Hegel ile Bclinski'yi izleyerek,

Pişmiş topraktan 'Düşünen Adam'. Cilalı Taş Devri'nden kalma bu heykeltik, Romanya'da bulunmuştur.

kavrayabilmek için, öznel-olanın nesnel-olandan ayrılmaya gerekmedir. Onun için, dünyanın bilimsel olarak bilgisinin ortaya çıkışı, düşüncenin soyutlama yeteneğinin yüksek gelişme basamağında, yani öznel bir insan bilincini doğanın varlığının "salt" nesnellğine, sonra da toplumun nesnellğine ulaşabilmesi için kendine soyutlamayı yapabilmesiyle varolmuştur. Budan dolayı, her tikel insanın kendi yaşantısında olduğu gibi, kültür tarihinde de bilim, sanatın çok sonra gelmiştir; matematik, mekanik, astronomi, felsefe, ilkin köleci toplumda gelişmeye başlamışken, **genil** toplumda dünyanın zihinsel olarak özümlemişinin tek aracı sanatır.

Sanatsal-imgesel düşünce, soyut mantıksal düşünceden çok önce oluşmuştur, çünkü imgeler halinde düşünce, bilgi sürecinde öznenin kendini soyutlamasını gerektirmez. Sanatın oluştuğu dönemde, insanın böyle bir şey yapabilmesi olanaksızdı. Çünkü insan o gün, kendisi ile dış dünya arasında, kendisi ile doğa arasındaki ayrımın farkında değildi daha. "İç-güdüsel insan, vahşi insan" diye belirtir Lenin. "doğadan henüz kopmamıştır" (2). Marx'ın da çok yerinde dile getirdiği gibi, o zamanlar insan kendi "doğal varoluş koşulları"na göre bulunuyordu, yani doğa "kendine ilişkin, inorganik vücutu" (3) gibiydi. Onun için, en başında bilginin nesnesi, nesnel varlık değil, insan bilincinde henüz aşlamamış biçimiyle, özne ile nesnenin birliği, doğa ile toplumdaki dünya ile insanın dolaşımsız karşılıklı etkileşmesiydi.

İnsanın doğadan "kendini henüz koparamaması" halini plastik bir tarzda saptayan mitoloji, işte bu zemin üzerinde oluşmuştur. Bizim için daha da ilginç olanı şudur: Mitos, yalnızca ilkel toplum insanında yer et-

miş dinsel bilincin bir anlatımı değil, ama aynı zamanda dünyanın sanatsal-imgesel olarak özümlemesinin de bir biçimidir. Marx'ın ünlü sözünü anımsarsak, mitoloji, "insanın toplumsal varlığının taşıdığı kimliğin bilinçsizce sanatsal olarak halkın hayalgücü içinde işlenmesi"dir (4). Bu nedenle, en eski masallar ile mitoslar, henüz oluşmakta olan sanatsal-imgesel düşüncenin yapısını kendilerine taşırlar.

Bu yapı çatışkın görünmekle birlikte aslında diyalektiktir; yani ilkel toplum insanının nesnel dünya üstüne yönelik sanatsal bilgisi, bu dünyada insanın kendi bulgularıyla şeyden, sanatsal olarak kavradığı nesneden, bu nesnelerle ilgili düşüncesini uzaklaştıramıyordu. Bu yüzden, örneğin, Kuzeyli halkların masal kahramanları olan su samuru, tilki, su aygırı ve balina, sırf kendi hayvansal özellikleriyle dikkati çekerler, çünkü sırf bu özelliklere gözünlü dikmiştir sanatçı; öte yandan, bu masal

tiplerinden herbiri, yalnızca hayvan olarak değil, ama insan özellikleri içinde de çizilmişlerdir.

Onun için sanatsal-imgesel bilinç, yalnızca soyut mantıksal değil, ama aynı zamanda imgesel'dir de. Doğada duyma, düşünme, konuşma ve bilinçli hareket etme gibi, insansal yetenekleri araştırıp bulur. Evrenin yapısı ile gens'in yapısını aynı yere koyar.

Canlı olmayanda, canlıyı görür insan; örneğin, su tulumu bası koluna tuma kuşu der. tahta kuyu kovası ile kuşu bir tutar. Av dansında, hayvan kılığına girer; mağara resimleri ile heykellerde ise, hayvanın gövdesi taşandır, taşın yüzü gövdedir, yani hareketsiz olan hareketlidir burda. Bu hayvan çizimlerinin korkunç gerçekçi oluşu, bugün bile şaşırtmaktadır bizi, oysa aynı dönem-

de yapılmış, küçük kadın heykellerinden üslup bakımından temel farklılıklar gösterilir. Bu ikincilerinde insan biçimi orantıları, göze batacak denli önplana çıkarılmıştır. Bunun nedenini, bu ilk halde, ilkel toplum sanatçısının hayvanla olan ilintisinin kadınla olan ilintisinden bambaşka oluşuyla açıklayabiliriz.

Hayvanın toplumsal değeri, ganimet olarak taşıdığı önemle belirlenir, aşiretin yaşamı buna bağlıdır. O yüzden hayvanın öyle canlandırılması gerekmedir, yani avını izlerken avcı onu nasıl görüyorsa; avın duruşundaki, hareketlerindeki belirtileri nasıl gözlüyorsa öyle. Buradan edindiği bilgiler onun av şansını artıracak bilgilerdir çünkü. Kadında ise, biçimce ve kadının yaşamsal etkinliğince, toplumsal olarak önemli ne gibi özellikleri varsa onlar önplana çıkarılır; yani yüz çizgileri ile el ve ayaklarının biçimi değil, göğüsleri, vücudu, karnı, daha doğrusu, ilkel toplum insanının bilincinde kadının kendi cinsi olarak işlevini, yani doğurganlığını cisimleştiren vücut kısımları önplana çıkarılır.

Sanatsal bilginin alanına giren her nesne, "kendinde şey" olarak değil, **insansallaştırılmış, manevileştirilmiş, toplumsal önem taşıyan bir şey** olarak, yani **değer** olarak alınır. **Varlığın içerdiği değer**, doğrudan doğruya sanatsal bilginin nesnesi olur; bundan dolayı, insanın gerçeklikle olan ilintisi, çevresini algılayış, yaşayış, zihinsel olarak özümleyiş biçimi ve tarzı, o nesnenin sınırlarının ötesine geçmekte, tam tersine, onun kendi içinde, kendi nesnel içeriğine sıkı sıkıya bağlı, belirli bir yanı olarak varolmaktadır.

Sanatsal yaratıcı insansal etkinliğinin en eski biçimi olarak, ilkel toplumda toplumsal bilincin değer-yönlendirici ayrılmazlığı, işte böyle oluşmuştur.

Sanat, toplumda nesnel olarak oluşan **değer sistemi**'nin bilgisini edinmenin biçimi ve tarzı olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü toplumsal ilişkilerin pekişmesi ve bu ilişkilerin amaçlı yoldan biçimlenişi, içinde ilkel toplum insanının yaklaşılabileceği biricik manevi bildirimini saptayan, koruyan ve insandan insana, kuşaktan kuşağa bu bildirimi aktaracak olan nesnelerin yaratılmasını gerektiriyordu; **dünyayla toplumsal düzenlilik içinde ilişkisinin, insanın kendi doğasının ve varlığının toplumsal değerinin bilidirimi**'ydi bu.

Şu da var, bu sanatsal bildirimin, insanın dünyayla olan coşkusal ilintisinin her türlü dolaylısızlığını da taşıyordu; nitekim, insan soyut mantıksal düşünceyi bundan hiçbir zaman bütünlükle özgür kalamamış, kendi bulduğu nesnel hakikati "bulandırma"yı öğrenmişti. Ancak bu, sanatsal yaratım sürecinin, ilkel toplum insanının duyduğu ve yaşadığı şeyleri doğrudan doğruya itkisel olarak ortaya sürüşü diye anlaşılmamalıdır. Yoksa, insan, hayvanların hareketleri ile çıkardıkları sesleri de orta yerde hiçbir imgesel düşünce ve hiçbir sanatsal yaratım olmadığı halde, o hayvanların "coşkusal olarak kendilerini dile getiriş" biçimi olarak görebilir. İnsanda imgesel düşünce ve sanatsal etkinlik, insanın kendi coşkusal tepkilerinin bilincine varabilmesi ve bu tepkilerin genelde taşıdığı önemi kavrayabilmesi yeteneğine bağlıdır; insanın bu yeteneği ölçüsünde oluşur. Bu bakımdan, çok sayıda etnografik bilgilerin de gösterdiği gibi, en eski ezgilerin toplu ezgiler oluşu rastlantı değildir; çünkü bu ezgilerde bilincinde olunan ve dile getirilen şey, tek kişinin rastlantısal ve salt bireysel olan yaşantısı değil, toplumsal bakımdan **değer taşıyan ve gerekli olan duyular ile ruhsal durumlarıdır**. Ancak toplumsal ortaklaşa bağlı, herkesin doğayla ortaklaşa savaşımını ortaya koyan coşkusal tepkiler, genelgeçer ve zorunlu bir özellik taşıyabilir. Doğa güçleri karşısında duyulan korku, hayvanın yenilgiye uğratılmasından duyulan sevinç, ölülere duyulan saygı, işte bütün bunlar, bu duyguların uyandıran nesnelere sıkı sıkıya, nesnel olarak bağlıydı. Onun için, bu nesnelerin imgesel bilgisi aynı zamanda in-

sanın toplumsal olarak kendinin bilgiside oluyordu.

Bu bakımdan, ilkel toplum sanatı, çok geniş, ama çok da safyürekli tasarımları içermesine karşın, herhangi bir nesnel gerçek biçiminde, **doğanın kendi bilgisi** değildi, olamazdı da zaten. Salt estetik bir etkinlik de değildi, o da olamazdı; çünkü varlığın estetik değerinin bilgisi daha o zamanlar insanın değer-yönlendirmesinin öbür doğrultularından henüz ayrılmamıştı. Hiç kuşkusuz sanat, daha ilk anlardan başlayarak, oluşmakta olan estetik bilincin bir anlatımı olmaya adımı adım yaklaşmıştır, ama bu doğrudan doğruya dinsel bilinçle, etik bilinçle, yararsallık bilinciyle iç içe geçmiştir. Bundan sonra sanat dünyayı gerçekten tanımayı çalışmıştır, ama bu dünya, "kendinde ve kendisi için" varolan nesnel gerçeklik olarak değil, **özne ile nesne arasındaki karşılıklı canlı ilişkilerin bir dünyası, bir değerler dünyası** olarak var olmuştur.

Sanatın, tarihte bey atıp serpildiği manevi zeminin kendine özgü yapısı işte bu ölçüler içinde ortaya çıkmıştır.

Trocadero'daki Etnografya Müzesi'nde yer alan, totemi ve tapınıcısını bir arada gösteren bir görüntü.

İlkel toplum insan bilincinin, ilke olarak, bugünkü insan bilincinden farklı olmadığı, daha başından beri soyut mantıksal ve bilgisel olarak yönlendirilmiş olduğu tasarımı, tüm araştırma olgularıyla çelişen bir tasarımdır. Bu tasarımı, sanatın kökenlerinin çarpık yönde yorumlanışına, yani tek yanlış, gnoseolojik bir yorumuna yol açmaktadır. Eğer sanat, nesnel gerçekliği bilmenin yolu ve tarzı olarak ortaya çıkmışsa, o zaman niçin bilimin, sanatı bugüne kadar kendi içinde eritememiş olduğu sorusu açıkta kalır, çünkü hiç kuşkusuz, gerçeklik bilgisini edinme-

nin çok daha etkin yolunu ve tarzını bilimin kendisi ortaya koyar. Öte yandan, ilkel toplum insanı bilincinin kendine özgü yapısını çok iyi tanıyan, ama modern düşünce yapısı ile arasındaki farkı mutlaklaştırıp, (Levy-Brühl'ün deyişiyle) eski çağların "mantık-öncesi" gizemsel bilinci ile akıl ve mantık yapısına sahip uygar insanın düşünme gücünü metafizik tarzda karşı karşıya koyan burjuva bilimcilerin bakış açısını da burda doğru kabul edemeyiz. Gerçekten de, en eski bilinç biçimi, "mantık-öncesi"dir, ama daha sonraki soyut mantıksal düşünceden önce gelen düşünce biçimi olduğu anlanımı taşır bu. "Mantık-öncesi" düşünceyi belirlemiş olması gereken gizemcilğe gelince, bu soruyu burda ortaya koyuş biçimi yanlış bir bizedir.

Ancak bu sorun, özel olarak ele alınmayı gerektirecek kadar temel bir sorundur.

Sanatsal ve dinsel bilinç

Sanatın kökenlerinin araştırılması, sanat ile din arasındaki ilişkilerin, bilim ile din arasındaki ilişkilerin, temelden ayırdığını görüp, anlamamızı olanaklı kılmıştır. Bilincin bilimsel olarak yönlendirilmesi ile dinsel olarak yönlendirilmesi uzlaşmaz bir özellik taşır, bu yüzden bu ikisi birbirini dışlarlar; uzlaşmaz bir çatışma içindedirler. Sanatsal bilinç ile dinsel bilinç arasındaki ilinti ise daha da karmaşık, daha da çelişkindir.

Hiç kuşkusuz, sanat, dinsel bilinçten, ilkel toplumdaki büyüden ortaya çıkamamıştır. Erken Eski Taş Devri'nde (insanoğlunun sürü halinde varolduğu çağda), dinin sanattan daha eski olduğu, dolayısıyla sanatın dinden doğduğu yargısına bizi götürecek hiçbir arkeolojik tanıta rastlanmamaktadır. Ayrıca buna hiç şaşmamak gerekir, çünkü sanatsal yaratımın dine getireceği araçlar olmaksızın, din de varolamazdı! Dünyanın dinsel gizemsel bir yorumunun yapılabileceği, doğanın mitoloji olarak, yani sanatsal-imgesel olarak kavranmış olması gerekiyordu. Büyünün, sıhrın, Şaman törenlerinin, dinsel yakarıların yapılabileceği için şişsel, ezgisel dans biçimleri kadar, sanatsal yoldan dramatikleştirilmiş, eylemsel

anlatım biçimleri de gerekiyordu. Sihrin dıştan görünüşi biçimi, büyü, maskarla, vücudu süsleyici boyalarla, takılarla, özel kesimli giysilerle, bütün bu gibi şeylerin yardımıyla oluşturuluyor; totemler, ruh suretleri, putlar, resim ve heykel biçiminde ortaya konuyordu. Son olarak da, bütün bunlar için, uygulamalı ve tasarımsal sanatların yardımıyla, mimarının dine kazandıracağı bir tapınağın ortada varolması gerekiyordu. Gerçekten de, sınıflı toplumda din,

sanatsal-imgesel araçlarla "iş görmek"le kalmamış, kuramsal düşüncüyü (teolojiyi) de onun hizmetine koşarak, güçlü dinsel kurumlar yaratmıştır. Ancak sınıfsız toplumda sanatsal yaratım, dinsel bilincin biçimlenmesini sağlayacak tek etkinlik biçimi olmuştur. Yani sanat dinden doğmamış, tam tersine dinsel bilinç ile dinsel gerekler, dünyanın insanlarca sanatsal imgesel olarak özümlemesi süreci içinde bu temele dayanarak ortaya çıkmıştır.

Din, bir toplumsal bilinç biçimi olmakla birlikte, başlı başına özel bir düşünce tarzına yol açmaz. Dinsel tasarımlar, dinin kendisinden ortaya çıkmamıştır; ona yardım eden düşünce tarzlarına, yani doğaya kendi değer yönlendirmesi içinde bakarak doğayı insansallaştıran, manevileştiren, kişileştiren, kıyasacı doğayı fantastik yoldan yorumlayan bir düşünce tarzına dayanarak ortaya çıkabilmiştir ancak. Sanatsal-imgesel düşünce bu nitelikte bir düşünce tarzı idi işte.

İlkel toplum insanı, bu yüzden, dünyanın sanatsal-imgesel olarak kavranışından totemizme, animizme ve fetişizme kolaylıkla, çok doğal geçebilmiştir. Çünkü o zamanlar, sanatsal-imgesel bilinç için de, dinsel bilinç için de, belirgin olan şey, nesne ile öznenin birbirinden ayrılmazlığıydı. Lenin, dinin özünü ilgili olarak Feuerbach'ın "çok çok iyi" bir tanımına değinir: "öznelmiş gibi duran nesnel öz; yani, doğanın kendi özünün, doğadan farklı, insansal özmüş gibi alınışı; tansal özün, dinin özünün, gizemsel-olanın, kurgusal-olanın sırrını vareden şey bu işte..." (5).

Ancak bu açıdan alındığında, Marx'ın, bilimsel-kuramsal bilgiyi niçin gerçekliğin sanatsal ve dinsel ola-

Mağara duvarlarının yüzeyine hayvan çizimleri kazıdığı keskiyi doğrudan doğruya emek yoluyla elde etmiştir ilkel toplum sanatçısı.

rak özümlemişinin karşısına koyduğu ve buna nasıl baktığı anlaşılabilir: "Bütünün, kafada düşünceler bütünü olarak gözüktüğü, ancak düşünen ve dünyanın sanatsal, dinsel, pratik zihinsel özümlemişinden farklı olarak dünyayı bu bütünün içinde özümleyebilecek olan kafanın bir ürünüdür." (6).

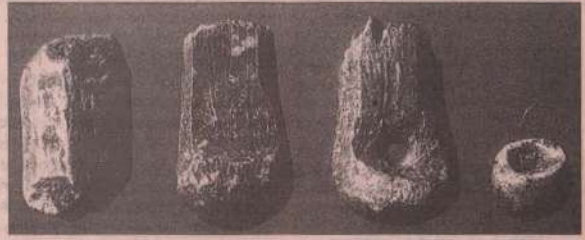
Ancak, sanat ile din birçok başka ilişkiyle, öakumundan birbirlerinden ayrılır. Herşeyden önce, imgesel bilgidin ortaya çıkması olan din, sanatsal hayalgücünün getirdiklerini gizemleşmiş olarak yorumlar. Feuerbach'ın da çok yerinde belirttiği gibi, gerçekten varolan şeyler üstüne düşünceler kurması gerektiği hallerde yapar bunu. Sonuçta, bu "gerçek" varlıklarla ilgili aldatmaca bir tasarımı ortaya çıkar; sanki insanların bu varlıklara yalvarıp yakarabilecekleri, saygı ve özen gösterilebileceği, bunlardan bir şeyler umut edilebileceği kanısı doğar.

Lenin, "canlı insan bilgisi ağacında açan ölü gonca" (7), demiştir dine. Bilimsel bilinç henüz varolmadığı için de, dinin yeşermesi bu sanatsal bilgi "ağacı" üstünde olmuştur. Dinsel bilincin "ölü gonca" oluşuna gelince, böyle bir şey, dinsel bilincin, sanatsal

düşünce kuruluşundaki gerçekliğini korumak isteyen anlamındadır burada. Nitekim, sanatsal düşünce, ölmüş gitmiş şeylere canlı şeylerin özelliklerini inecazi anlamda yükleyerek doğayı manevileştirmeye çalışır. Oysa dinsel bilinç, mecazi olanı ve onun taşıdığı estetik anlam içeriğinin simgelerini kullanarak bunları doğanın gerçekten kendi niteliklerinin tam bir tasvir olarak kabul eden insan bilincinin doğmasına yol açar. İşte, masalları mitoslara, hayvan tasvirlerinin totemlere, dramatik eylemin doğa üstünde büyölse etkililiği olan topluca tapınmaya dönüşmesi böyle olmuştur.

Bu bağlamda, Friedrich Engels'in belirttiği şey de çok ilginçtir. Engels, toplumsal gelişmenin belli bir basamağında, dünyanın zihinsel olarak özümlemişinin, doğa güçlerinin kişileştirilmesi özelliğini aldığını ve "bu kişileştirme işinin, sonunda, ne kadar tanı varsa hepsini yarattığını" (8) yazar. Böylesine bir kişileştirme, doğrudan doğruya, sanatsal düşüncenin kendi bir aracı olup, otuz bin yıl öncesinde olduğu gibi, bugün de yine aynı işi görür. İşte, dinsel bilinç bu aracı kullanarak, ona özel bir anlam ve özel bir toplumsal işlev kazandırmıştır.

Burada dinin sadece gnosolojik kökleri sorununa değinecek olursak, şunu söylememiz gerekir. Din dünyanın sanatsal olarak özümlemesi süreci içinde sanatsal hayalgücünün kendine özgü bir olumsuzlanışı olarak, sanatın "mecazilikten kurtarılıç" biçiminde ortaya çıkmıştır. İlkel toplumda insanın yaşama koşullarının, üretici güçlerin aşağı düzeyde oluşu, buna bağli olarak bilgidin yoksunluk, her-

Burada Aurignac Dönem'in başlıca süsü olan fildişinden bir parçanın üretim aşamaları görülmüyor.

şeye gücü yeten doğa karşısında duyulan korku. bütün bunlar sanatsal- imgesel bilincin dinsel bilinç içinde büyümesine neden olmuştur. Bu yüzden, bu koşullar altında insanların kendilerine özgü düşünce kuruluşlarının gerçekleştiğine inanmış olmalarına şaşmamak gerekir. Bu insanlarca yaratılmış sanatsal yapıların dinsel bir anlam içerdiği kazanarak, büyüünün, totemizmin ve fetişizmin araçları haline gelmiş olmasının nedeni de budur.

Nasıl birçok burjuva bilgini, sanatın dinden ortaya çıkışını kanıtlamaya çalışırsa, kimi Sovyet bilimcileri de (A. Avdeyev, A. Anisimov ve daha başkaları), son yıllarda, bunun tam karşısını tanıtlamaya çalışmaktadır. Bu bilimcilere göre, sanat dinden, masal mitostan, av dansı büyüsel tapınımadan, plastik ve resimsel hayvan tasvirleri de totemsi yorumlamalardan daha eskidir. Açıkmış gibi görünmekle birlikte, böylesine bir bakış açısından yapılan açıklamaları anlayabilmek çok zordur. Çünkü sanatsal düşüncenin dinsel düşünceden önceliğinden kronolojik bakımdan değil, gnoseolojik bakımdan söz edilebilir ancak, tıpkı düşünce karşısında emeğin önceliğinden, toplumsal bilinç karşısında toplumsal varlığın önceliğinden, sözün karşısında düşüncenin önceliğinden söz etmemiz gibi.

İnsanoğlunun tarihinde, pratik etkinliğin, çalışmanın, bilinçli, amaçlı eylemden doğduğunu ya da düşüncenin dilden önce oluştuğunu öne sürmek ne denli anlamsızsa, önce "salt sanatsal sanat"ın ortaya çıktığını, ondan sonra dince özümlemiş olduğunu kabul etmek de o denli yanlıştır. Burda, daha çok bir ayrışmazlıktan, dünyanın sanatsal bilgisi ile bunun dinsel gizemsel olarak yorumlanışının **kökence ayrılmamış birliği**'nden **karşılıklı iç içe geçmişliği**'nden söz edilebilir. Yoksa, hiç tartışmasız, sanatsal düşüncenin, dünyanın ilkel toplum insanınca sanatsal-imesel olarak yansıtılış tarzının kendisine yaratmış olduğu temeller üzerinde dinsel bilinç gelişebilmiş, kök salabilmiştir.

Emek ve sanatsal yaratım

Ancak, imgesel düşünce, sanat de-

mek değildir daha. Kendisini nesnel- leştirdiği zaman, şu ya da bu biçimde, birtakım elverişli yollardan, bir sözcük ya da vücut hareketi, taş ya da ses halinde, maddi bir biçim aldığı zaman sanat olur ancak. Sanat, iletişim sisteminin de bir parçasıdır; sanatsal değeri yaratıcılar ile kendisinin yönelik olduğu ve kendi içinde barındırdığı bildirimi almak durumunda olanlar arasında, bir aracı olarak iş görür. Bir bakımdan, sanatsal yaratım, imgesel düşünce olduğu kadar, pratik faaliyetler de, sanatsal bildirimin somut taşıyıcısı olarak sanat yapıtlarının pratikte yaratılmaktadır.

Mağara duvarlarının yüzeyine hayvan çizimleri kazıdığı keskiyi doğru- dan doğruya emek yoluyla elde etmiş- tir ilkel toplum sanatçısı; kendi istemi-

yatıklığı insan soyundan soyuna geçerek, gitgide artacaktır. Onun için **emeğin yalnızca bir organı değil, ama aynı zamanda bir ürünüdür el**. Ancak emek yoluyla ... insan eli yetkinlik düzeyine ulaşabilmiş, Raffael tablolarını, Thorvald heykellerini, Paganini müziğini mucizevi biçimde ortaya koyabilmiştir." (9).

Emeğin ürünü yalnızca insan eli değildir. İnsan, dili de emeğin aracılığıyla edinmiştir. İnsanların toplu üretici eylemlerini anlaşılır kılma gereğinden doğmuştur dil. Gorki'nin dediği gibi, söz sanatın "ilk ögesi" olmuştur. Dilin, konuşmanın daha sonraki tarihsel oluşma süreci içinde, karmaşık ses telleri mekanizmasıyla birlikte insan hançeresi de dönüşüme uğrayarak yetkinleşmiştir. Böylelikle müzik sanatı da, belli yitseklikte tonlar oluşturarak şarkı söylenebilmesi için gerekli tonal ritmik yapıya ulaşacak ilk harika çalgıyı da bulmuş oluyordu. Emek, müziğe daha birçok çalgı armağan etmiştir. Yaylı ve telli çalgıların öncüsü, avcılarının kullandıkları yaydı; üflemeli çalgıların öncüsü av borusu ile çoban flütü; vurmali çalgıların, davul ve tamtamin öncüsü de yine avcılıkta, işaret vermek için kullanılan araçlardı.

El ve hançere gibi, tüm insan vücudu da çalışma süreci içinde gelişmiştir. Ancak bu süreç içinde insan, kendi durumunu dans diliyle anlatacak hareketlerine komuta edebileceğini, vücutta böyle bir hareket esnekliğini kazanabilmiştir. İlkel insan hayvan maskları takarak, hayvanın hareketleriyle davranışlarını taklit ederek avda öğrendikleriyle kendi oyunculuk yeteneğini açığa çıkarabilmiş, temsili olarak canlandırmanın yollarını öğrenmişti. Sanatın ortaya çıkışında emeğin olağanüstü büyük önemi vardır. Sanatsal yaratım, ne tanrının bir armağanı, ne de bir doğa verisidir; emeğin kendi sonuçlarından biridir.

İmgesel bir bilincin oluşması, dünyanın sanatsal olarak özümlemişine **olanak** verir; emekse, bu olanağın **gerçeklik** haline gelmesini sağlar.

Geriye, insanın hangi toplumsal gereksinim sonunda sanatı "keşfettiğini" açıklamak kalıyor.

Okyanusya Adaları'nda 'sopa dansı' yaparak, savaşa hazırlanan yerliler.

ne göre yön verdiği keskinin ucunda, doğrudan doğruya emekle birlikte oluşmuştur çevreye uyma yeteneği. Gerek mimari alanında, gerek uygulamalı sanatlar alanında, sanatsal yaratımın teknik temeli emektir; yaratılan nesnelere, gereçlere, insan eliyle estetik bir biçim verme yeteneği emek yoluyla kazanılmıştır.

Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Rolü'nde şöyle yazıyor Engels, "ilk çakıl taşının insan eliyle işlenerek bıçak haline gelmesi için öylesine uzun bir zamanın geçmesi gerekmiştir ki, bizim tarih dediğimiz zaman bunun yanında hiç kalır. Ama zorunlu adım atılmış, insan eli özgürleşmiştir, bun" an böyle de yepyeni beceriler edinecek, bu yolla kazanılan büyük el

İlkel toplumda sanatın rolü

Hiç kuşkusuz, ilkel toplum insanının, elindeki sanatsal aracı doğanın üstünde büyüsel bir etkiye bulunabilmek için kullanma çabası bir sonuç getirmemiştir. Duvara av resmini çizdiği için ya da av sahnesini dans halinde canlandırdığı için avlayacağı hayvanı yakalaması daha kolay olmamıştır avcı için. Ancak, burdan, sanatsal-büyüsel eylemlerin, bir kendi kendini aldatmaca olduğu, ya da batıl inançlı "vahşi insan"ın anlamsız ve yararsız bir uğraşı olduğu sonucuna varabilir miyiz? Herhalde acele varılmış, yanlış bir sonuç olur bu. Bu bağlamda burda, Marx'ın insan etkinliğinin kendi gerçek anlamı ile insanın kendi eylemlerinin anlamını, kendisinin nasıl anladığı arasındaki farkı anlatan düşünceleri anımsamak gerekir (10). Onun için maddecî tarihçiler, "insanların söyledikleri, kâfârlarında kurdıkları, tasarladıkları şeyler"den değil, "gerçek yaşam sürecinin (süreçlerinin)" (11) nesnel içeriğinin çözümlenişinden yola çıkmalıdır. Bir ideolojinin yanılsatıcı oluşu, bu ideoloji içinde yanlış yorumlanmış bir etkinliğin hiçbir pratik değeri taşımadığı anlamına gelmez. Örneğin, oyuncak çocuklar oynasın diye yapılmıştır, ama ne çocukların, ne de bazen büyüklerin, birden farkelemeyecekleri, eğitici bir yanı vardır oynuyacağı.

İlkel toplum sanatının çözümlenişinde de buna benzer bir duruma rastlarız. Av dansının, daha ava gitmeye hazırlanıştan av başlayıncaya kadar sürdürülmesi halinde, hayvana büyü yapılabileceğini sanıyordu insanlar. Oysa kendilerine "büyü yapıyorlardı" aslında; yani ava her yönden hazırlanıyorlardı, gerek fiziksel, zihinsel yönden, gerek pratik, psikolojik yönden. Bir başka deyişle, büyü dansı, bütün dansa katılanlar için bir toplumsal eğitim aracı idi; gerek fiziki ve mesleki eğitimin, gerek etik ve estetik eğitimin aracıydı.

Şu da var, bu dansla birlikte insanın vücudu da etkin bir biçimde geliyordu; güçlü ve esnek kaslar, hareket çabukluğu ve hareketlerde eşgüdüm, eklemler ve organların düzenli işleyişinin bunun bir sonucuydu. Bu çağlarda insanın fiziksel olarak gelişmişliğinin ne gibi bir toplumsal önem taşıdığını kestirmek oldukça güçtür. Çünkü, tüm çalışma süreci henüz salt fizikseldi; ayrıca, insan vücudunun

Yaylı ve telli çalgıların öncüsü, avcılarının kullandıkları yaydı. Afrika'daki Nzakara ülkesinden yerel bir yaylı çalgı çalan yerli.

yetkinleşmesi için kendine özgü bir etkinlik olan spor da yoktu. Spor öğeleri, cimnastik gibi, kişinin kendisiyle bağıntılı ve kökence aynı ölçüde dramatik olan dansın içine bütüncül bir biçimde karışmıştı.

Etnografik araştırma sonuçları, aşağı kültür düzeyinde bulunan halklarda, dansın cimnastik yönünün en etkin rolü oynadığını; bununda danseden kişilerde yüksek düzeyde fiziksel bir dayanıklılık ve vücut egemenliği gerektirdiğini ortaya koymuştur. Şurası da ilgi çekicidir, eski Yunanistan'da, danstan ayrılmış bulunan sportif yarışma ve oyunların başlı başına bir insan etkinliği biçimi haline gelmiş olmasına rağmen, hâlâ kendine özgü bir sanat sayılıyordu cimnastik.

Öte yandan, ilkel toplumun dramatikleştirilmiş, cimnastikvari dansının, avcılarının üreticilik gücünü artırdığı da sık sık söylenmiştir. Ancak bu konuda, örneğin mağaralarda bulunmuş, kilden hayvan çizimleri kalıntılarının, balta ve kargı izleri taşıdığını, ya da üstünde buna benzer izler bulunan mağara resimlerinin bir çeşit "hedef tahtası" olabileceğini ve avcılarının bu "hedef tahtası" üstünde "mesleki eğitim" yaptığını sanan araştırmacıların düşüncelerine burda katılmıyoruz. Boyanmış ya da hiçim verilmiş hayvan çizimleri üstündeki darbeler, hiç kuşkusuz, düpedüz eğitimin görmenin bir anlamı değil, av hayvanı üstünde büyüsel etki uyandıran sıradan bir biçimdir. Ama bu arada, avcı için gerekli mesleki yeti de gelişmektedir: örneğin göz keskinliğinin artması, mızrak atma

gücünün yükselmesi, sıçrama tekniğinin, sessizce konuşmanın yetkinleşmesi; toplu dansın ritmine ayak uydurabilmek için, her dansçının kendi yaptığı hareketleri öbür dansçıların yaptığı hareketlerle uyumlu kılabilmesi. İşte bütün bunlar hayvan postuna giren ya da bu anlamda mask takan bir avcının av dansındaki rolüne benzetilebilir. Av dansının, dans edenler üzerinde uyandırdığı etkinin göze en az görünen ama belki de en önemli yanı, bu kişilerin psişesi ve duyguları ile ahlaksal, dinsel ve estetik tasarımları üstünde bıraktığı etkiydi. Çünkü dans, katılan her kişiyi ortak topluluğa manen bağlıyordu; her birinin kendisini örgütlü topluluğun bir parçası olarak duyurmasına yol açıyor, bir ötekiyle dayanışma duygusunu geliştiriyor, ortak topluluğun gücüne olan inancını pekiştiriyor, vücuduna ustaca egemen olabileceğine karşısında övünme duygularını kanıçılıyor. hayvandan duyulan korkuyu yenmesine yardım ederek zafere olan güvencini arttırıyordu.

Sanatsal-büyüsel eylem sırasında insanın hayvana değil, kendine büyü yaptığını söylediğimiz zaman anlatmak istediğimiz şey buydu işte. Bu eylemle, insan karşı karşıya kaldığı çetin kavgaya kendisini hazırlamak, kendi başansı için gerekli manevi niteliklerle yetiştirmektedir kendisini. Sanat bu yoldan, yalnızca doğayı değil, ama, insanın kendisini de "insallaştırmış"tır. İnsanın hayvansal durumdan kopuk kurtulması için insan soyunun düzenine, çalışmaya yardımcı olmuş; insanın kendisini insan gibi duyup tanınmasına yardım et-

miş, insanın biyolojik gereksinimleri ve işlevlerini manevileştirmiş, insanın sonsuz çetin ve bu arada hayvansal katlıktaki varlığını şiirselleştirmiştir.

Bu açıdan bakıldığında, niçin sanatsal kültürün, kural olarak kökeninde yaratıcısı ile tüketicisi arasında, sanatçı ile izleyici arasında bir ayrım bulunmadığı da anlaşılacaktır. En eski sanatsal yaratı biçimi, edilgen bir durumda izlemeye yönelik olan oyun değil, ama herkesin içinde yer alacağı tarzda, ortak topluluğun kendi bir etkinliği; çünkü, toplum, bu etkinlik biçimini fantastik yoldan, safça dinsel düzeyde yorumlamakla birlikte, kendi üyelerinin bu biçimde toplumsal olarak kendini yetiştirmesinin yararlarını sezgisel olarak kavramıştır.

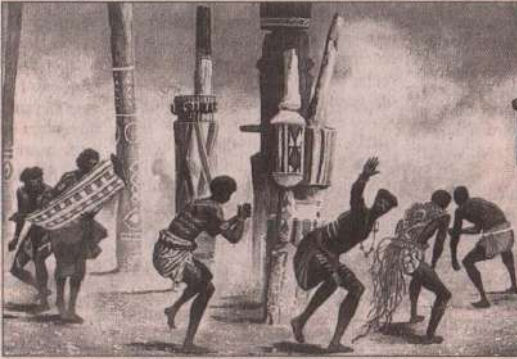
Onun için sanatsal yaratım, daha ilk anlarından bu yana, toplumsal yaşamı etkinliğinin en önemli süreçlerini imgesel olarak modellendirmiştir. İş görme, avcılık, daha sonra tarım, savaş, genç kız ve oğlanların ergenliği, "ahlak kodeksi"nce kurala bağlanan kadın erkek ilişkileri, bütün bu toplumsal olarak belirlenmiş edimler, sanatsal-ingesel bir çoğalmayı ya da beşimlemeyi de gerektiriyordu. Çünkü sanat bütün bu durumlarda insanların pratik yaşam etkinliği üstünde manevi bir destek oluyor; toplumun pratik yaşamında ortaya çıkan ve toplumun her üyesinin bilincinde yer etmiş, toplum için yaşamsal önemi olan tasarımları, kanıları, duyguları, ruhsal ve zihinsel durumları ile çalkantıları vurguladığı kadar, geliştiriyordu da.

Bu yoldan süslemeli sanatlar da kendi içinde bir çözüme uğramaktadırlar. İlkel toplum insanı kendi vücudunu ve yüzünü çiçeklerle, dövmelele ya da boyalarla süslediği; sefde kabuklarla, kolye ve bileziklerle, alımadık saç tokalan ve kemelerle kendini bezediği zaman, burda, ilkel toplum insanı çağdaş insandan ayrıran şey, bireysel zevkler değil, gens'in ya da aşiret'in genel ilkeleri'dir. Bu bakımdan şu da açığa çıkıyor, boyanarak süslenme, ilkel toplum insanının,

nereden geldiği belli olmayan, başlı başına bir güzellik duygusunu doyurmak için ya da karşı cinsten biri üstünde çekicilik uyandırmak için yapılmış birşey olmayıp, tam tersine, insanları ortak topluluğa bağlamak, soydaşlarına ve kendi aşiret üyelerine bağlılık duygusunu pekiştirmek ve öbür aşiretlerin üyelerinden kendini farklı kılmak için yapılmış birşeydir. Daha sonraları, boyanma, aşiret içinde en zengin, en saygın, en güçlü kişilerin ayırılmasına yararmış; aşiret reisinin, rahibin, varlıklı kişinin, daha sonra da kralın, makam sahiplerinin, komutanların sanatsal yoldan "ayırıcı bir göstergesi" haline gelmiştir. Ama, kökeninde, süsleme sanatının, toplumsal dayanışma, toplumsal varlık gereğinden doğduğunu kabul etmek gerekir.

Hiç kuşkusuz, süsleyici eşyanın ilkel toplum insanınca fantastik bir yorumlanışı vardır. Bezekler, ilkel toplum insanı için muskaydı, tılısmı; kötü ruhların açık bulup içeri girmen-

imgeselliğin, nesne dünyasına genişlemesine girmiş olduğunu gösteren çok zengin, çok yönlü malzemeler toplamlarıdır. Giysilerde, kap kacaklarda, iş aletlerinde, silahlarda, oturma eşyasında, hele yapılarda, her yerde, ciciili bicili süslemelere; kesilmiş, ömeklendirilmiş, oyulmuş ya da çizilmiş hayvan ve bitki tasvirlerine rastlanmaktadır. Bütün bunları insanın kökeninde varolan estetik bir duygunun anlatımı olarak görmek az çok saflık olacaktır. En ilkel çalışma araç ve gereçlerinin bile o çağlarda yapımı korkunç zaman ve güç harcaması gerektirdiğinden, insanların sırf estetik gerekçelerle, yaptığı işin verimliliği üstüne düşünerek, zaten çok karmaşık olan üretim sürecini daha da karmaşıklştırmış olabileceklerini düşünmek anlamsızdır. İnsanların kendi yaptıkları araç ve gereçleri bilinçli olarak sanatsal yoldan biçimlendirmek için fazladan zaman ve güç harcamalarını gerektirecek başka nedenler olmalıdır. Bu sanatsal biçimlendirmelerin, nesneleri kutsal-

Totemlerinin çevresinde tören yapan Avustralya yerlileri.

mesi için kulak, burun, göz ve ağız koruyacak bütünsel araçlardı. İnsanları toteme, tainale, bir koruyucu varlığa özne yoldan bağlayışıyla insanları kutsallaştırıyor gibi görünen bu takılar, süsleme ve bezekler, insanların ortak topluluğa doğru çekiyor; bir "ruh"a değil, toplumdaki öbür insanlara bağlıyor, böyle bir toplumsal bağının "kutsallığı"nı vurguluyordu.

Bu aynı nesnel amaç, maddi üretimdeki sanatsal-ingesel öğelerin oluşmasını da koşullandırmıştır. Arkeologlar ile etnografılar, maddi kültürün erken gelişme basamaklarında, süslemenin, hatta doğrudan doğruya

yaşamı, totem haline getireceğine, gizemsel anlamda manevileştireceğine inanıyorlardı insanlar. Örneğin bir tahta çanağa kuş biçimi verilmişse, kemikten bir kamanın sapı bir hayvan gövdesi biçiminde oyulmuşsa ya da meşin bir sadağın yüzeyi belli bir desenle bezenmişse, bunun nedeni bu biçimlendirilmiş haliyle o nesnenin daha çok işe yarayacağıdır. Gerçekten de bu nesneler daha çok işe

yararmıştır. ama sırf bu nesnelere insanlar sanatsal değer verdiği için, özen gösterdiği, sakındığı, gözettiği, güvendiği için.

İnsanların kendi yaptıkları nesneler üstüne kendine özgü estetik bir düşünce edinmesinin kaynağı da buradan gelir. Bu düşünce bir kez ortaya çıktıktan sonra, yeni nesnelerin üretimi üstünde sürekli etkisini sürdürür; üretim etkinliğinde içerili yarsal, dinsel, sanatsal değer-yönlendirmeni, estetik yönlendime ile bütünleştirir. Bu konuda şöyle yazmaktadır Karl Marx: "Tüketim, doğal ham tüketim halinden, dolaylımsız tü-

Boyanarak süslenme ilkel insanları ortak topluluğa bağlamak, soydaşlarına ve kendi aşiret üyelerine bağlılık duygusunu pekiştirmek ve öbür aşiretlerin üyelerinden kendini farklı kılmak için yapılmış bir şeydir.

ketim olmaktan çıktığı zaman (ki böyle birşey, tüketimin bu tür ham doğal haliyle bağıntılı bir üretimin sonucudur), bir itki olarak, tüketilecek nesneye geçer. Tüketime duyulan gereksinim, tüketilecek nesnenin algısıyla ortaya çıkar. (Bütün öbür ürünler gibi), sanatın nesnesi de, sanat duygusuna ve güzellikten haz alabilme yeteneğine sahip bir izleyici kitlesi doğurur. Demek, üretim yalnızca özne için bir nesne yaratmakla kalmaz, ama aynı zamanda, nesne için de bir özne yaratır." (12).

Bu açıklamaları geliştirerek toparlayacak olursak, şunu saptamamız gerekir, sanat daha başından beri temelden çok işlevli olmuştur. Sanat, dünyanın bilinişinin ve bunun insanlar arasında yaygınlık kazanmasının temel aracı olarak yer almış; ilkin "ideolojik" diye tanımlanabilecek sorunları çözmüş, yani toplumda oluşan değer-yönlendirme sistemlerini bildirerek, ilkel ortak topluluğa bağlı üyelerin bilincinde yeşemesine yol açmış, ortak toplum insanının ahlaksal, dinsel duygularını, tasarımlarını, yönlendirmelerini, konumlarını biçimlendirmiş; çalışma süreci içinde yer alacak bu sürecin hazırlanmasına, düzene konmasına ve manen özümlemesine eşlik etmiş; insanoğlunun estetik duygusuna yön vermiş; insanın kendisini olumlama gereksinimine karşılık vererek, bu gereksinimi etkin bir biçimde uyarmış; insanoğlunu yalnız manevi olarak değil, fiziki olarak da geliştirmiş; üretimce belirlenmiş etik, kültürel, askeri ve daha başka çeşitli bildirilerin ileteceği bir

iletişim kanalı olarak, insanların birbirleriyle anlaşabilmelerinin temel ve evrensel aracı olarak yer almıştır.

Böylesine içsel bir bütünün nasıl olur da birbirinden bu denli farklı işlevleri olabilir?

Üç nedenle olabilir.

Birincisi, o çağda, herhangi bir sürekli toplumsal iş bölümü varolmadığı gibi, toplumsal bilinçte de herhangi belirgin bir ayrışma yoktu. Zihinsel ve pratik etkinlikteki ayrılmazlık **sanatın çeşitli işlevlerinin karşılıklı iç içe bağıntısı**nda yansımaktaydı.

İkincisi, **sanatsal bir ayrışmazlık**'ı daha en başından beri kendi içinde barındırıyordu sanat. Söze bağlı, müziksel, koreografik ve daha başka anlatım biçimleri tek başına değillerdi henüz, iç içe geçtik. Av dansını ele aldığımız zaman bundan kısaca söz etmiştik, av dansı salt "dans" olarak görülmemlidir; böyle bir şey, aynı zamanda cimnastik temrini, pandornim ve kendine özgü bir dinsel oyun olduğu kadar, müzik de buna eşlik etmekteydi, şarkı öğeleri vardı; avın canlandırılmasında kullanılan, ya da av hayvanı rolüne giren avcının taktığı hayvan maskarındaki resim ve heykel öğelerinin sayısı da az değildi. Ayrıca, dramatikleştirilmiş olan bu dans kural olarak, dansa katılanların boyanmalarını ya da özel bir takım takılarla bezenmelerini de gerektiriyordu, buysa birçok süsleme sanatı öğesini içinde taşımaktaydı. Bir başka ayrışmamış "demet" e de, uygulamalı sanatlarda rastlanmaktadır; resme ve heykelle giren birçok

görsel araç büyük ölçüde kullanıma sokuluyor, kendine özgü mimari ve süsleyici biçimler içinde ele alınıyordu. Bu arada, ilkel toplum sanatında belirgin bir ayrışma da yoktu; sanatsal yapılarıdaki çeşitlenmeler, her şeyden önce, pratik etkinlik durumlarıyla ilgili şu ya da bu sanatsal eylemlere bir arada bulunuyordu (avda, savaşta hazırlanma törenlerinde, evlilik töreninde, ateş yakma töreninde olduğu gibi). En eski sanatın çeşitli işlevleri arasındaki iç bağıntının daha da dengeleşmesine yol açmış olan şey bu **ayrışmamışlık**'tır işte.

Üçüncünü ve burda incelediğimiz olayın başlıca nedeni genel bir özellik taşıyor; zamana bağlı olmadığı gibi, tarihsel olarak da geçici değildir; sanatsal kültürün binlerce yıllık tarihi boyunca geçerliliğini sürekli olarak korumuştur. Nitekim sanat, en başından bu yana, **pratik-zihinsel etkinlik**'in, yani yalnızca yaşam bilgisini ve yaşamın yansıtılmasını kapsayan, yalnızca insanın yaşamındaki değer-yönlendirmenin cisimlendirilmesi olan, yalnızca gnoseolojik değer-birleyici bildirimin korunması ve ile-

1903'te ressam Paul Jamin yeni bir tarihöncesi insanı tipi öne sürüyor: Bu insan artık bir vahşi değil, büyük bir gerçekçiliğe sahip ilkel bir insan.

tilmesi biçiminde bir etkinliğin sonucu olmamış, ama aynı zamanda, yaşamın kendine özgü modeli de olmuştur. Sanatsal yaratımdaki şu ya da bu derecede genellemelerden bağımsız olan sanat, her zaman, av gibi, savaş gibi, üretim etkinliği gibi, gerçek somut eylemin yarısal biçimde katsallaştırılarak sürdürülmesi olmuştur. Onun için sanat, insanogluğun canlı-pratik deneyiminin yeni den yaratılması; bu deneyimin yeni, sanatsal olarak yaratılmış deneyimlerle bütünleştirilmesi olmuştur; bu yeni sanatsal deneyimler, aynı zamanda toplumun yaşamsal çıkarlarına da karşılık vermiş ve vermekte olan, tüm rastlantısallıkları dışarılayan bir program'a göre yaratılmıştır. Onun için, ilkel insanın tasarladığı "sanatsal yaşam" deneyimi, gerçek deneyimden daha yetkin bir düzenlenmişlik gösterir. Gerçek avda insanın hayvanı altdip edemeyeceği kuşkuludur, ama avın sanatsal olarak yeniden yaratılışında hayvanın yenik düşeceği kesindir. Sanatsal model, pratik gerçekliği hep idealleştirmek isteği ölçüde, gerçekliğe en önemli yanılarıyla yaklaştığı için, gerçek yaşamla eşbiçimli olmak zorundadır; böyle olmadıktan sonra, ne insanda coşkusal bir etki bırakabilir, bir yantı uyandırabilir, ne de yaşamın kendisi olarak görülebilmesine yol açabilir.

Demek, sanat, gerçek yaşamın sınırlarını aşarak bir tasarım dünyası içine girmekte, ama insanların davranışlarını kendi yasalarına göre düzenlediğinden, gerçekliğe bağlı olanı kendi içinde korumaktadır. Bu yasalardan en başta geleni, gerçek yaşam etkinliğinin çokyönlülüğünü, çalışmayı, insanların birbirleriyle ilişkisini, insanların bütünsel bir sistem üstüne bilgisini ve bu sisteme göre değer-yönlendirmesini bir arada içine alır. Bu bakımdan, daha ilk anlarından bu yana, sanatın da bu sisteme göre modellenmesi, hen pratik eylemin özel bir biçimi olarak, hem insanların birbirleriyle ilişkisinin ve birbirleriyle anlaşmasının bir biçimi olarak, hem de bilginin ve değer-yönlendirmenin özel bir biçimi olarak iş görmesi gerekmiştir.

İşte bu bütünlüğe biz sanatsal-olan demekteyiz. Onun için, sanatın çeşitli doğrultulardaki işlevleri tek başlarına değil, bir sistem bağntısı içindedir. Temelde genel bir işlevin, yani sanatsal işlev'in çeşitli yönlerini içerirler; bu sanatsal işlevin özü, insanogluğun gerçek yaşam deneyiminin, insan etkinliği ile insan bilincinin toplumsal olarak ereklî yönde biçimlendirilmesine dayanan tasarımlandırılması yaşam deneyimiyle bütünleştirilmesidir.

Onun için insan dehası, sanatı ortaya çıkarmıştır. Ancak, sanatın bu

kendi içyapısal çokyönlülüğü, çok-boyutluluğu ve çokişlevselliği sanatın ilerlemesini estetik bilimi açısından olağanüstü zorlaştırmıştır. Çünkü estetik, bildiği gibi, en olmayacak ve en olmadık yerlerde bile hep tek-yönlülüğü, tekanamlılıığı arar.

DIPNOTLAR

- 1) Aristoteles, Poetika, Antik Estetik, haz. Joachim Gruegger, Berlin-Weimar, 1964, s.296-299.
- 2) V. I. Lenin, Hegel'in "Manik Bili-mi"nin Özeti, Toplu Eserler, Cilt 38, s.85.
- 3) Karl Marx, Ekonomi Politğin Fleştirisinin Temelleri (Grundrisse), Berlin, 1974, s.398.
- 4) Karl Marx, Ekonomi Politğin Fleştirisine Giriş, Karl Marx-Friedrich Engels, Toplu Eserler, Cilt 13, s. 641-642.
- 5) V. I. Lenin, Feuerbach'ın "Dinin Özü Üstüne Dersler" Yapıtının Özeti, Toplu Eserler, Cilt 38, s.57.
- 6) Karl Marx, Ekonomi Politğin Fleştirisine Giriş, Karl Marx-Friedrich Engels, Toplu Eserler, Cilt 13, s. 632-633.
- 7) V. I. Lenin, Diyalektiğin Sorunları Üstüne, Toplu Eserler, Cilt 38, s.344.
- 8) Friedrich Engels, "Anti Dühring" Notları, Marx-Engels Toplu Eserler, Cilt 20, s.582.
- 9) Friedrich Engels, Maymundan İnsana Geçişte İşin Rolü, a.g.e., s.445-446.
- 10) Karl Marx, Ekonomi Politğin Fleştirisi Üstüne, Önsöz, a.g.e., Cilt 13, s.9.
- 11) Karl Marx- Friedrich Engels, Alman İdeolojisi, a.g.e., Cilt 3, s.26.
- 12) Karl Marx, Ekonomi Politğin Fleştirisine Giriş, a.g.e., Cilt 13.

42. Uluslararası Matematik Olimpiyatı'nda, Türkiye en başarılı derecesini aldı

Toplam 83 ülkenin katıldığı olimpiyatta, ülkemiz bugüne kadarki en iyi derecesini alarak, toplam 136 puanla, takım sıralamasında 11. oldu. Öğrencilerimiz, yalnızca aldıkları puanlarla değil, verdikleri çözümlerin özgünlüğü ve yansıttığı yaratıcılık düzeyiyle de, gurur kaynağımız oldular.

Prof. Dr. Semih Koray

(Bilkent Üniversitesi Ekonomi Bölümü Öğretim Üyesi, matematikçi)

4 2. Uluslararası Matematik Olimpiyatı, 1-14 Temmuz 2001 tarihlerinde ABD'nin Washington kentinde yapıldı. Toplam 83 ülkenin katıldığı olimpiyatta, ülkemiz bugüne kadarki en iyi derecesini alarak, toplam 136 puanla, takım sıralamasında 11. oldu. Nizameddin Ordulu (Özel Samanyolu Lisesi) altın; Selim Bahadır (İzmir Özel Yamanlar Lisesi), Eren Ba-

li (Malatya Fen Lisesi) ve Yunus Eşençayı (Özel Samanyolu Lisesi) gümüş; Serhat Doğan (Manisa Özel Şehzade Mehmet Lisesi) ile Selman Erol (İzmir Özel Yamanlar Lisesi) ise bronz madalya kazandılar. Bu sonuçla, her ülkeden, henüz üniversiteye başlamamış ve 20 yaşın altında en çok altı yarışmacının katıldığı matematik olimpiyatlarında bu yıl ülkemiz takımını oluşturan öğ-

rencilerin hepsi, dereceye girmiş oldu.

Matematik, fizik, bilgisayar, biyoloji ve kimya dallarında yapılan Ulusal Bilim Olimpiyatları ile aynı alanlardaki uluslararası olimpiyatlara katılım, ülkemizde, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından düzenlenmektedir. Temel amacı, yetenekli gençlerin keşfedilerek temel bilimlere yönlendirilmesi olan bu yarış-

Ülkemize 6 madalya kazandıran milli takımımız. Ayaktakiler(soldan sağa): Doç. Azer Kerimov (ekip yrd. lideri), Eren Bali (gümüş), Yunus Eşençayı (gümüş), Prof. Semih Koray (ekip lideri). Oturanlar (soldan sağa): Selim Bahadır (gümüş), Selman Erol (bronz), Nizameddin Ordulu (altın), Serhat Doğan (bronz), Bülent Çetinkaya (gözetmen).

42. Uluslararası Matematik Olimpiyatı'nın soruları

Her yıl olduğu gibi bu sene de iki gün süren yarışmada, her gün toplam dört buçuk saatte çözülmek üzere üçer problem sunulmuştur. Öğrencilerimiz, yalnızca aldıkları puanlarla değil, verdikleri çözümlerin özgünlüğü ve yansıtıcı yaratıcılık düzeyiyle de, gurur kaynağımız olduklar. Okullarımızı, bu problemleri kendi başlarına çözmeye zevkinden yoksun bırakmamak için, çözümleri önümüzdeki sayıda vereceğiz. Ayrıca okullarımızın buldukları çözümleri göndermeleri de, bizleri çok sevindirecektir.

Birinci Gün (8 Temmuz 2001) 9:00-13:30

1) ABC, çevrel çemberinin merkezi O olan dar açılı bir üçgen olsun. P ile A'dan çizilen yüksekliğin BC üstündeki ayakta gösterelim.

Açı $BCA \geq$ Açı $ABC + 30^\circ$ olduğunu kabul ediyoruz. Açı $CAB +$ Açı $COP < 90^\circ$ olduğunu gösteriniz.

2) Tüm a, b ve c pozitif gerçel sayıları için

$$a/(a^2+8bc) + b/(b^2+8ca) + c/(c^2+8ab) \geq 1$$

olduğunu gösteriniz.

3) 21 kız ve 21 erkek yarışmacı, bir matematik yarışmasına katılıyor.

- Her yarışmacı en çok altı problem çözüyor.

- Herhangi bir kız ve bir erkek yarışmacı için, bunların her ikisinin birden çözdüğü en az bir ortak problem bulunuyor.

En az üç kız en az üç erkek yarışmacının birden çö-

zdüğü ortak bir problemin bulunduğunu gösteriniz.

Not: Her problem 7 puan değerindedir.

İkinci Gün (9 Temmuz 2001) 9:00-13:30

4) n, 1'den büyük bir tek sayı ve $k_1, k_2, \dots, k_n$ de verilmiş tam sayılar olsun. 1, 2, ..., n sayılarının n! permütasyonundan oluşan kümeye ait her $a = (a_1, a_2, \dots, a_n)$ permütasyonu için

$$S(a) = \sum_{i=1}^n k_i a_i$$

diyelim. n!, S(b)-S(c) sayısını bölecek şekilde ve $b \neq c$ olmak üzere, b ve c permütasyonlarının bulunduğunu gösteriniz.

5) Bir ABC üçgeninde, P noktası BC üstünde olmak üzere, AP, BAC açısının açıortayı ve Q noktası CA üstünde olmak üzere, BQ, ABC açısının açıortayı olsun. Açı $BAC = 60^\circ$ ve $AB+BP=AQ+QB$ olduğu bilinmektedir. ABC üçgeninin açıları neler olabilir?

6) a, b, c, d; $a>b>c>d>0$ koşulunu sağlayan tam sayılar olsun.

$$ac+bd=(b+d+a-c)(b+d+a+c)$$

olduğunu kabul ediyoruz. $ab+cd$ sayısının asal olmadığını gösteriniz.

Not: Her problem 7 puan değerindedir.

malar, bugüne kadar, ülkemiz bilim gücüne katılacak yeni adayları ortaya çıkarmasında önemli bir işlev görmüştür. Bu niteliği nedeniyle yönetsel sorumluluğu TÜBİTAK bünyesinde Bilim Adamı Yetiştirme Grubu tarafından üstlenilmiş olan bu etkinlikler, anılan grubun çatısı altında ve hazırlama, seçme ve yetiştirme faaliyetlerine doğrudan katılan öğretim üyelerinin oluşturduğu olimpiyat komiteleri eliyle yürütülmektedir.

2001 yılının genel sonuçları

Bu yıl, ilk 15 sırayı paylaştan takımlar ve toplam puanları şöyle:

1. Çin Halk Cumhuriyeti: 225
- 2.-3. ABD ve Rusya: 196
- 4.-5. Bulgaristan ve Güney Kore: 185
6. Kazakistan: 168
7. Hindistan: 148
8. Ukrayna: 143
9. Tayvan: 141
10. Vietnam: 139
11. Türkiye: 136
12. Beyaz Rusya: 135
13. Japonya: 134
14. Almanya: 131
15. Romanya: 129

Çin Halk Cumhuriyeti, Uluslararası Matematik Olimpiyatları'na 1980'li yılların ikinci yarısında katılmaya baş-

lanmış ve katıldığından bu yana hemen hemen her yıl birinci olmuştur. ABD, Rusya, Bulgaristan, Hindistan, Ukrayna, Tayvan ve Vietnam bugüne kadar istikrarlı bir biçimde ilk 10 içinde yer alan ülkelerdir. Güney Kore, son yıllarda ilk 10'a dahil olmuş ve bu konumu kararlılık göstermeye başlamıştır. Daha önce genellikle ilk 10 içinde yer alan ve Türkiye'nin takım olarak ilk kez geçtiği ülkeler, Macaristan, Romanya, Japonya, İran ve Beyaz Rusya'dır.

Matematik olimpiyatlarında gösterilen başan düzeyi, genellikle söz konusu ülkenin ortaöğretim düzeyinde matematiğe karşı tutumunun ve olimpiyatlara yönelik seçme ve hazırlık sürecinin bir göstergesi olmaktadır.

Uluslararası Matematik Olimpiyatları, ilk kez 1959 yılında Romanya'da altı ülkenin katılımıyla başlatılmıştır. Yaklaşık ilk on yıl boyunca, Doğu Avrupa ülkeleri ve Sovyetler Birliği ile sınırlı kalan bu etkinliğe katılımı, 1970'li yıllarda hızla genişlemiş; katılımcı ülke sayısı, 1980'lerin başında 50'yi, 1990'ların başında 70'i bulmuş, bugün ise 80'i aşmıştır. 1990'ların başına kadar Sosyalist Blok dağılmadan önce, Doğu Avrupa ülkeleri ve Sovyetler Birliği, bu ülkelerde matematiğin ve temel bilimlerin sahip olduğu toplumsal itibarın bir yansıması olarak, matematik

olimpiyatlarında son derece istikrarlı ve yüksek bir başan grafiği izlemiştir. Bu ülkelerin kapitalizme açılması ve küreselleşmeye teslim olması sonucu, farklı ülkelerde farklı hızlarda olmak üzere, başarı grafiklerinde sürekli bir düşüş ortaya çıkmıştır.

Esasen başan grafiklerinde görülen bu değişimin hızı, o ülkenin kapitalizme açılış hızının bir göstergesi sayılabilir. En erken ve en hızlı geçilemenin Polonya ve Çek Cumhuriyeti'nde görülmesi, bir rastlantı değildir. Bir ülkede, bilime ve matematiğe karşı tutumun barometresi, ortaöğrenim gençliğidir. Söz konusu ülkelerde, en yetenekli gençler, temel bilimlerden uzaklaşarak, hızla piyasa ekonomisinin gözde mesleklerine yönelmişlerdir. Bu yönelişe, yetmiş insan gözlence gözlenen ciddi bir tahribat da eşlik etmiştir. Bilim alanındaki yetmiş insan gücünün önemli bir bölümü başka ülke ve alanlara savrulmuştur. Her düzeyde öğrenimlik, saygınlığını yitirmeye başlamıştır. Bu, halen derinleşerek devam eden bir süreçtir.

Türkiye'nin başarı grafiği

Ülkemiz, Uluslararası Matematik Olimpiyatları'na 1985 yılından bu yana düzenli olarak katılmaktadır. 1993 yılında Türkiye, TÜBİTAK'ın yöneti-

minde yürütülen çok başarılı bir düzenlemeyle 34. Uluslararası Matematik Olimpiyatı'na ev sahipliği yaptı. 1985-92 dönemi, hazırlık çalışmalarına katılan öğretmen üyelerinin, yürütülen çalışmanın bütününe tasarrufla doğrudan katılmadığı bir ilk birikim dönemi olmuştur. Bu dönemdeki en iyi sonucumuz, 1989 senesinde 51 ülke arasında elde ettiğimiz 17'nciliktir. Aynı yıl ilk gümüş madalyamızı almamıza karşın, dönem ortalaması yaklaşık yıl başına iki bronz madalyadır.

1993 yılında ülkemizin yaptığı ev sahipliği, hem öğrencilerin bu etkinliğe daha yaygın biçimde yönelmesine, hem de daha çok öğretmen üyesinin hazırlık çalışmalarında görev almasına yol açmıştır. Bu dönemde, hazırlık ve takım seçme süreçleri yeniden şekillendirilerek, 1993'ten itibaren Ulusal Matematik Olimpiyatları düzenlenmeye başlandı. 1994'ten itibaren, Matematik Olimpiyat Komitesi oluşturulmuş, çalışmalarına daha uzun vadeli bir perspektifle planlanmasını olanaklı hale gelmiştir.

1995 yılında yeni bir program tasarlanarak, 2000 yılına kadar ilk 15, 2005'e kadar da ilk 10 ülke arasına girme hedefi kondu. Bu programın üç ayağı vardı. Birincisi, Ortaokul (şimdiki adıyla İlköğretim) Matematik Olimpiyatı'nı başlatarak, yetenekli öğrencilerle daha erken temasa geçmek ve daha uzun süreli ve ayrıntılı daha ince işlenmiş bir hazırlık çalışmasını olanaklı kılmak. Programın bu bölümünü, hazırlık çalışmasının derinleştirilmesi süreci halen devam etmekle birlikte, esas olarak gerçekleştirmiş durumdayız. Bu yılki takımı oluşturan altı öğrenciden beşinin, İlköğretim Olimpiyatı'ndan gelmesi ve bunların bir ya da iki kez daha Uluslararası Olimpiyat'a katılma olanagının bulunması, bu durumun bir göstergesidir.

İkinci ayak, bu etkinliğin dayandığı öğrenci tabanının genişletilmesi idi. İlköğretim Olimpiyatı, bu amacın gerçekleştirilmesine kısmen hizmet etmiş ise de, ortaöğretim düzeyinde ilgi henüz yeterince yaygınlaşmamıştır. Programın üçüncü ayağının hedefi de, hazırlık çalışmasının TÜBİTAK kamplannın dışına taşarak yerleştirilip, okullarda yıl boyu sürdürülmesinin sağlanmasıydı. Bu hedef de ancak kısmen gerçekleştirilmiştir. Son iki hedefe ulaşılabilmesi, öğrencilere uygun düzeylerde materyal sağlanmasına bağlıdır. Bu konudaki eksikliklerimiz sürmektedir.

Yeni dönemde, bu programın uygulanmaya başlanmasının ürünleri alınmış, 1993-1998 yıllarında takım sıralamasında ilk üçte birin içinde yer almanın yanı sıra, takım üyelerinin çoğu madalya almaya başlamıştır. Bu dönem tipik madalyası bronz olup, artık gümüş madalya da ulaşılmaz bir olay olmaktan çıkmıştır.

Bu yıllarda, takım sıralamasındaki yerimizin katılan ülke sayısına göre durumu; 24/73 (1993), 28/68 (1994), 25/73 (1995), 19/80 (1996), 25/83 (1997) olmuştur.

Ülk altın madalyamızı kazandığımız 1999'dan bu yana geçen üç yıl yeni bir atılımı yansıtmaktadır. Bu yıllarda artık gümüş, takımımızın ortalamada madalyasıdır ve altın madalya da olağandışı olmaktan çıkmıştır. Takım sıralamasındaki yerimiz de; 16/80 (1999), 17/82

Ülkesine altın madalya kazandıran 14 yaşındaki Kazak öğrenci Baurzhan Bektemirov.

(2000) ve 11/83 (2001) olmuştur.

Ülkemizin matematik olimpiyatlarında gösterdiği başarı, maalesef ortaöğretim matematiğimizin durumunun doğal bir yansıması değildir. Bu başarı, bu alanda yürütülen özel çalışmanın ürünüdür ve henüz ortaöğretilen matematiği üstünde ciddi bir etkiye bulunmuş değildir.

Matematik ve spor olimpiyatları

Her ciddi başarı gibi, matematik olimpiyatlarında elde edilen başarı da, yetenekle uzun süreli ve yoğun bir çalışmanın birleştirilmesine dayanmaktadır. Bu, aynı zamanda matematik olimpiyatlarının, spor olimpiyatlarıyla ortak olan yönünü oluşturmaktadır. Öte yandan, bu iki tür etkinlik arasında, konuları dışında, çok önemli bir fark daha vardır. Spor olimpiyatlarında altın madalya, bir sürecin sonunu, artık kendi

sinden ötede ulaşabilecek pek bir yerin kalmadığı bir zirveyi ifade ederken; matematik olimpiyatlarında altın madalya, yolun başıdır. Düşünsel zenginliklerle bezeli, çetin olduğu ölçüde doyurucu, derinlikli bir yaşamın hareket noktasıdır. Sporda elde edilen bir başarı, geçmişteki birikim ve çalışmayı belirgelenken, matematik olimpiyatlarında kendini açığa vuran yaratıcılık, gelecekteki başarılarla yönelik bir umut kaynağıdır.

Matematik olimpiyatlarını, diğer bilim olimpiyatlarından ayıran önemli bir noktaya da burada değinmek gerekir. Matematik dışındaki diğer bilim olimpiyatları, kendi içlerinde bazı farklılıklar göstermekle birlikte, daha çok bilgiye dayanmaları nedeniyle, olimpiyatlara katılmayan bir öğrencinin, daha ileri aşamalarda ulaşacağı bazı bilgilerin ön alınması niteliğindedir. Oysa matematik olimpiyatlarındaki problemler, ortaöğretilimin ötesinde bir bilgi gerektirmeyen, ama gerektirdikleri yetkinlik ve yaratıcılığın, zaman zaman yetişkin bir matematikçiye bile zorlayacak düzeyde olduğu problemlerdir. Matematikle ilgilenen okurlarımız için, bu seneki olimpiyatta çıkmış problemleri sunuyorum.

Andrew Wiley'in iletisi

42. Uluslararası Matematik Olimpiyatı'nın kolay kolay belleklerden silinmeyecek bir yönü de, birincilik ödülünü kazanan gençlere altın madalyalarının Andrew Wiley tarafından takılması oldu. Matematik tarihindeki yeri Fermat Problemi'ni çözen kişi olarak almış olan Andrew Wiley, ödül töreninde, genç matematikçilere yönelik iletisinde, doğrudan kendi kişisel deneyiminden de kaynaklanan iki önemli noktanın altını çizdi. Birincisi, başarının vazgeçilmez unsurunun, zorluklardan yılmamak ve problemlerin üstüne kararlılıkla gitmede iletmek olduğu idi. İkincisi de matematiğin gerek zaman, gerekse mekân boyutu açısından, insanlığın en evrensel etkinliği, dolayısıyla da kolektif niteliği en güçlü ürünlerinden biri olduğu yönündeydi.

Kuşkusuz, 83 ülkeden 500'e yakın öğrencinin katıldığı, problemlerin ve çözümlerinin yazımında yaklaşık 50 değişik dil ile 10 değişik alfabenin kullanıldığı bir matematik etkinliği, matematiğin evrensel niteliğinin en güzel dışavurumlarından birini oluşturmaktadır.

Marmara Denizi'ndeki deprem araştırmaları ve sonuçları

TÜBİTAK'ın Marmara Denizi'nin içinde yürüttüğü araştırmalarla, deprem büyük olasılıkla nerede ve ne zaman oluşur, hangi büyüklükte olur, zeminler de göz önüne alınarak İstanbul'un hangi bölgelerinde depremin etkisi daha fazla görülür gibi bilgiler ortaya çıkacak.

Prof. Dr. Naci Görür ile söyleşi

(TÜBİTAK MAM Başkanı, TÜBİTAK Deniz Araştırmaları Koordinatörü)

Söyleşi: Nalan Mahsereci

1 7 Ağustos ve 12 Kasım depremlerinden sonra çok sayıda araştırma projesi gündeme geldi, uluslararası ekiplerin de içinde yer aldığı. Bunların bir kısmı şimdiki kadar daha az araştırılmış olan deniz içine yönelikti. Bu projelerden ve yapılan araştırmalardan genel olarak söz eder misiniz?

- Depremden sonra fazla bir araştırma yok. En azından bu araştırmaların başındaki insan olarak, bizim koordine ettiğimiz dışında, öyle pek ciddi araştırma görmüyorum.

- Belki var olan araştırmalar kamuoyuna eskisine oranla daha çok yansıyor...

- Onu bilmiyorum. Televizyonda, gazetede yazılan ve söylenelere bakarak bunlar bir araştırma ürünü diye düşünülüyorsa, doğru değil. Kamuoyuna da böyle sunmamak gerek. Benim gördüğüm, takip ettiğim ciddi, planlı, programlı bir araştırma yok. Ne karada, ne denizde. Bizim kendi koordine ettiğimiz çalışmalar dışında. TÜBİTAK olarak Marmara Denizi'yle ilgili ne gibi araştırmalar yapıyorsunuz diyorsanız, onları söyleyeyim.

Araştırmaların adım adım seyri

TÜBİTAK, Marmara Denizi'nin deprem riski bakımından muhtakak ele alınması gereken bir duruma gelmesi üzerine, yani deprem riskinin 1999 depremlerinden sonra arttığını gördükten sonra, hemen çalışmalara başladı. 1999'dan önce denizde yapılmış çalışmalar sınırlı.

Prof. Dr. Naci Görür

Çalışmaların önemli bir kısmında hem koordinatör hem de bilim adamı olarak yer aldığım için bunu rahatlıkla söylüyorum. 1999 depreminden önce, eldeki verilerle Marmara'nın deprem riskini tam belirlemek mümkün değildi. Marmara'nın doğru dürüst bir fay haritası yoktu. O fayların niteliği, canlı olup olmadıkları, olası bir depremde nasıl kırılacakları bilinmiyordu. Tarihsel depremlerden söz ediliyordu, bu depremlerin yeri bilinmiyordu. Bu konuların bir kısmı hâlâ bilinmiyor.

Bunun üzerine ilkönce uluslararası bir NATO semineri düzenledik, dünyanın değişik yerlerinden Marmara'ya ilgi duyan, deprem ve deniz araştırmaları konusunda uzman olan insanları çağırdık. Onlarla Marmara Denizi'nde deprem kestimine yönelik yapılabilecekleri planlamaya çalıştık. Yine TÜBİ-

TAK'ın Deniz Araştırmaları Koordinatörü olarak ben ve TÜBİTAK Başkan Yardımcısı Sayın Tuğrul Tankut birlikte Brüksel'e gittik, NATO yetkilileriyle görüştük. Ve özellikle İTÜ'lü bilim adamlarıyla birlikte, neler yapılabileceğini oturduk, düşündük. Sonuçta uluslararası proje paketlerinin hazırlanmasına karar verdik.

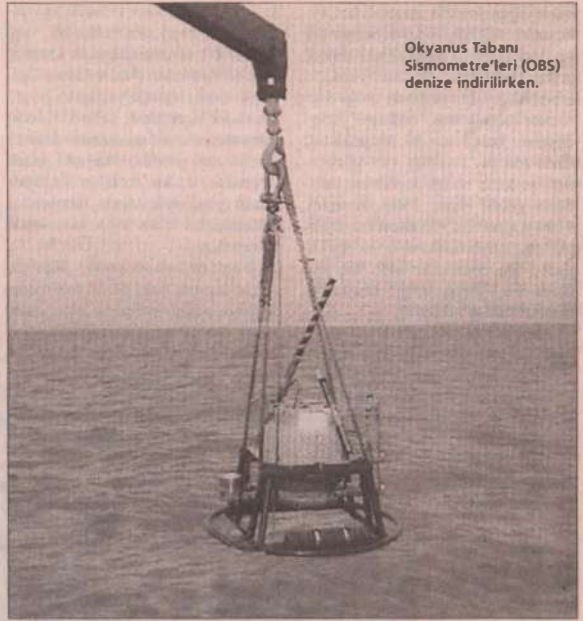
Bütün bu çalışmalar yürürken, özellikle İTÜ, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) ve Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Seyir Hidrografi ve Oşinografi Dairesi (SHOD) Başkanlığı'yla bir araya gelerek Türkiye imkânlarıyla neler yapılabilecekse, onları da yapmaya başladık. Bildiğiniz gibi, MTA Sismik 1 Gemisi'yle Marmara'da yoğun bir faaliyet başlattık. Jeofizik ölçümler, özellikle sismik çalışmalar yaptık. Bu çalışmaların üzerine, SHOD Başkanlığı'nın Çubuklu Gemisi'yle ayrıntılı batimetri (deniz derinliğini ölçme) çalışmaları yaptık.

Bu arada Japonya Tokyo Üniversitesi'yle ilişkiye geçmiştik. Tokyo Üniversitesi Deprem Araştırmaları Enstitüsü'nde Prof. Kasahara ile bir ön çalışma yapmak suretiyle, on tane okyanus tabanı sismometresi (OBS) getirdik. Marmara Denizi'nin tabanına indirdik. Belli süre buralarda tuttuk, MTA Sismik 1 ve Çubuklu Gemisi'nden elde ettiğimiz verilerle oluşturduğumuz fay haritasında, fayların canlı olup olmadığını ölçmeye çalıştık.

Bu işler olurken, diğer taraftan da uluslararası araştırmaları, proje-

leri planlamaya ve gerçekleştirmeye uğraştık. Tabi uluslararası araştırmalar kısa zamanda ve kolaylıkla gerçekleştirilemiyor. Çağdaş ülkelerde bir geminin plan ve program yıllarca önceden, ama en az bir yıl önceden belli olur. Yoksa, "haydi biz şu gemiye atlayalım da, şöyle bir araştırma yapalım" mantığı, dünyada yoktur. Bu deprem olayı ön plana alındı, özellikle Fransızlar, İtalyanlar, Amerikalılar çok ilgi gösterdiler. Bizim de bilim adamlarını camiası olarak, kaynak verecek, gemi tahsis edecek mekanizmaları etkilememiz daha kolay oldu. Bilim evrenseldir biliyorsunuz, bunun Türk'ü, Fransız'ı, Rus'u yoktur. Herkes canla başla kendi ülkesinde bu faaliyetleri hızlandırmaya çalıştı. TÜBİTAK da hem Türkiye'de iş yapan, iş bilen bilim adamlarını organize etti, hem de aynı zamanda uluslararası camiada bu projeleri hızla oluşturmaya çalıştı. Fransızlar'la anlaşmalar yapıldı. Fransa'da TÜBİTAK'ın eşleniği olan CNRS adlı kurumla anlaşmalar yapıldı. Fransızlar'ın INSU Deniz Araştırmaları Merkezi'yle sözleşmeler, protokoller imzalandı. Ve bildiğiniz gibi ilk uluslararası gemi, Le Suroit'u getirdik.

Gemi geldi, bugüne kadar Marmara'da yapılmamış, dünyada da az örneğine rastlanan yüksek teknolojiyi kullanarak, Marmara'nın 2/3'lük alanının sismik, batimetrik çalışmaları yapıldı; video kanerla sistemiyle deniz altını görüntüleme, inceleme yapıldı. MTA Sismik I ve Çubuklu Gemileri'yle yaptığımız fay hatlarını denetledik, daha da rafine hale getirdik ve bir harita çizdik, aynı zamanda batimetrik haritasını (deniz dibi yüzeyinin engebelerini, deniz düzeyine oranla eksi değerler halinde gösteren harita) yaptık. Böylelikle çok ayrıntılı biçimde deniz tabanındaki bütün fayların gidişi, kaç parça ve ne uzunlukta olduğu gibi bütün özelliklerini çıkardık. Bu çalışmalar TÜBİTAK'ın koordinatörlüğünde yapıldı, ama ağırlıklı olarak İTÜ'ü bilim adamlarıyla çalıştık. Aynı zamanda MTA'dan ve SHOD'dan uzmanlar da ekiplerde yer aldı. Tabi Le

Okyanus Tabanı Sismometre'leri (OBS) denize indirilirken.

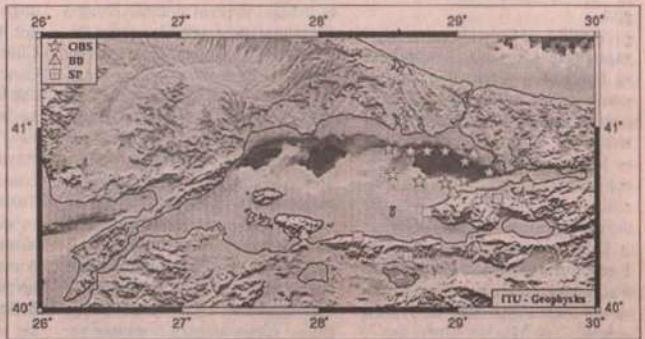
Suroit'un bulgularının temelini, MTA Sismik I ve Çubuklu Gemi'si'nin daha önceki çalışmaları oluşturdu. Le Suroit inanılmaz derecede güzel çalışma yaptı, bilgilerimiz de hızla çoğaldı.

Tabii her bilginin üzerine yeni bir araştırma getirmek zorunda kaldık. Çünkü araştırma yapıp bilgiler edindikten sonra, sorular ortaya çıktı: "Peki bu nedir?" gibi. Bu sefer başka bir çalışma yapıyorsunuz.

Bunun üzerine, çalışmaları bir

adım daha ileriye götürmük için İtalyan-Amerikan işbirliği yaptık. Ama aynı zamanda Fransızlar'la da koordinasyon sağladık. Yani diyelim ki Türk, İtalyan, Amerikan ekibine aynı zamanda Fransızlar da katıldı.

Gelen ikinci gemi Odin Finder, bir İtalyan gemisidir. Bu gemi de, ağırlıklı olarak Marmara'nın kuzey kıta sahanlığında çalışmalar yaptı. Amacı daha çok paleosismoloji, yani bir anlamda deprem tarihi çalış-

OBS'lerin ve karadaki sismometrelerin bulunduğu yerler. Yıldızlar OBS yerlerini gösteriyor.

ması yapmaktı. Bu insanlık tarihiyle sınırlı değildi. Bu paleoisoloji verileri fayların gelecekteki davranışları hakkında da fikir verecek. İstanbul'a yakın yerlerde tarihi depremler olmuş mu, olmuşsa hangi deprem hangi kırığı oluşturmuş? Elimizde fay haritası var, görüyoruz; şu kırık hangi depremde meydana geldi? İşte, 1509 depremi, 1894 depremi, 1766 depremi diyorlar, ama söylenenlerin çoğu spekülâtif... Bu depremler oldu da, yerii nerededir, hangi kırığı oluşturdu; bunları kimse bilmiyor.

Ama bir de parantez arası söyle-
tinek istiyorum, maalesef bizim de
böyle bir hastalığımız var, bilmedi-
ğimiz şeyi çok konuşuyoruz. Bilim
böyle yapılmaz. Bilim adamı araştır-
tır, ölçer, biçer, karar verir; ondan
sonra konuşur. Bunu da şikâyet
olarak söyleye-
yim.

Neyse, Odin
Finder geldi, Le
Suroit'in verileri-
ne dayanarak ön
bilgi topladı.
Odin Finder gele-
cek 3. gemiye ta-
ban verisi toplama-
k için gelmişti;
o gitti, 3. gemiyi
getirdik. O da bir
İtalyan gemisi,
Urania. Urania
da, Odin Fin-
der'in taban bilgi-
si üzerinden hare-
ketle Körfez'de
ve Marmara'da
ayrıntılılarıyla çalıştı. Ve bu gemi de
gitti.

Sismik 1 ve Çubuklu gemileriyle
yaptığımız çalışmalar tamamlandı
ve bunların sonuçları dünyada yayı-
nımlandı. Le Suroit'un çalışmaları
önemli ölçüde bitti. Marmara'nın
inanılmaz ayrıntılı haritaları çıktı
ve bugünlerde uluslararası arenada,
ciddi dergilerde yayımlanıyor. Ura-
nia'nın çalışmalarının sonuçlarının
değerlendirilmesi devam ediyor.

Önümüzdeki Ağustos ayı içinde
2 gemi daha gelecek, ardından Mar-
mara üzerindeki araştırmaları bir
süre durduracağız. İkisi de Fransız
gemisi; biri Marion Dufresne, 3
günlüğüne gelecek, Marmara'dan
karot numuneleri alacak. Bugüne

kadar 1200-1300 m derinlikteki çu-
kurlardan hiç karot alamadık, ora-
lardan 60 m uzunluğunda karotlar
alacak. Ardından Nadir Gemisi ge-
lerek, derin sismik yapacak. Bugü-
ne kadar yaptığımız sismikte deniz
tabanından arzın merkezine doğru 3
km'yi net gördük. Halbuki bizde
depremler 15 km'de fâlan oluşuyor.
Nadir gemisiyle, deniz tabanından
10 km arzın içine doğru olan kesiti
göreceğiz.

Bunların sonucunda, Marma-
ra'da deprem riski nedir, tehlikenin
boyutu nedir, nereden olur, nasıl
olur, olursa ne kadar hasar olur,
bunları söyleyebileceğiz. Bir nokta-
ya daha dikkatinizi çekeyim, dep-
rem araştırması bir ekip işidir; je-
olojik, jeofizik, GPS, yani karadan,
uzaydan, yapılan çalışmalar, bunlar

gereğini zaten yapıyorlar. Ama tak-
dir edersiniz ki, TÜBİTAK olarak
spekülasyonun içine girmeyiz. Ni-
hayet TÜBİTAK bir Başbakanlık
Kuruluşu. Araştırmalarımızı yapıp,
sonuçlarını da belli ölçüde kamu-
oyuna yansıtıyoruz. Şimdi daha da
ötesine gideceğiz, Marmara'nın di-
şına da taşıracamız bu işleri.

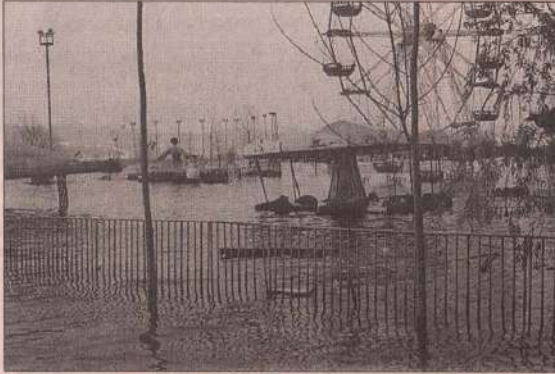
Çıkan sonuçlar

- Yapılan araştırmaların sonuç-
larını değerlendirebilir misiniz?

- Kısaca söyleyeyim. Marma-
ra'da Batı'dan Doğu'ya doğru tek
bir çizgi halinde, kesintisiz bir fay
yok. Bir fay zonu var. Bu zonun
içerisinde birbiriyle ilişkiz olan
veya yüzeyde ilişkisi görülmeyen
değişik kırıklar var. Ama bu kırıklar
tek bir fay zonu. Bir sonucumuz bu.

Bu zon, Ganos
Fayı'nın devamı
olarak geliyor,
Batı'da Tekirdağ
Çukurluğu'nun
içerisinden geçi-
yor, Orta Marma-
ra sırtına kadar
aşağı yukarı tek
gibi geliyor. Bu-
nun bazı yerlerde
küçük de olsa bir-
birleriyle kesinti-
si var. Orta Mar-
mara sırtında ve-
ya Çınarcık Çu-
kurluğu'nun batı-
sında bir büküm
yapıyor, ondan
sonra Adalar'ın
güneyinden, o kı-
ta yamacının eteğinden Körfez'e

doğru giriyor. Körfez'e doğru iki
kol halinde olduğunu görüyoruz,
Çınarcık'ın kuzey ve güneyinde.
Genelde doğrultu atımlı faylar. An-
cak Urania'nın yaptığı son çalışma-
larda İmralı'nın kuzeyindeki İmralı
Fayı'nın canlı olabileceği görüldü.
Büyük Çeknece-Bakırköy güneyi,
İstanbul Boğazı güneyi ve Adalar-
Tuzla Burnu güneyinde 100 metre
şu derinliğinden daha sığ kıta sa-
hanlıklarında aktif olabilecek
önemli bir faya rastlanmadı. Böyle
bir sistemin, benim kanaatime göre
herhangi bir depremde, tek başına
bir seferde kırılma ihtimali zayıf.
Dolayısıyla parçalı kırılma olasılığı
daha fazla. Ama parçalı da olsa, 7

1999 depreminde Gölçük'te bir taban hareketi oldu; bir zaman kara olan yer,
suyun altına girdi.

değişik uzmanlıklar işidir. Hele he-
le denizin deprem potansiyelinden
söz ediyorsanız; gemide çağdaş ile-
ri teknoloji aletleri olmadan, bu
aletleri kullanacak uzmanlar olma-
dan hiçbir şey yapamazsınız. Bu
yüzden denizin deprem potansiyeli-
yle ilgili çıkıp ileri geri laf söyle-
mek cesaret işidir. Toplum doğru
yönlendirmek lazım. Deprem konu-
sunda bir şey söylenirken, bir ara-
ştırmaya dayanmak lazım. Ben bu-
rada şu çalışmayı, şu metodu kullana-
rak yaptım; sonucu da budur demek
lazım. Kullandığınız yöntemin de
dünyada kabul edilir olması lazım.
Bunu yapan değerli insanlarımız
var bu ülkede. Bu çalışmalarda yer
alan arkadaşlarımız da var, onlar da

büyüklüğü civarında bir deprem oluşuracak. Hangi segmentin kırılıp hangisinin kırılmayacağı, kırılınca nasıl davranacağı konusunda çalışmamız henüz devam ediyor. Bir de bu depremin oluşum periyodunu tam ortaya koymak ve hangi fayın daha tehlikeli olduğunu bulmak yönünde çalışmamız var. Hepsini tehlikeli, ama görelî olarak en tehlikelisinin daha az tehlikelisine doğru sıralamak. Zaman itibarıyla ilk depremi hangisi üretir, ne büyüklükte üretebilir, sonrasında ne olabilir hesaplamak için çalışmalar devam ediyor. Özellikle Urania'nın çalışmaları önemlidir. Çünkü deprem zamanını on yıllık periyotlarla tahmin edebilmek için, tarihsel depremlerin oluşum yerlerini ve hangi kırığı oluşturduğunu bilmeniz lazım. Urania'nın sonuçları ortaya çıkar, bir de Nadi'le daha derine baksak, Marmara hakkında daha sağlıklı şeyler söyleriz. Deprem büyük olasılıkla nerede oluşur, on yıllık periyotlarla ne zaman oluşur, hangi büyüklükte olur, böyle bir depremde en fazla nereler etkilenebilir, zemini de göz önüne alarak deprem dalgalarının yayılması sırasında, İstanbul'un hangi bölgelerinde depremin etkisi daha fazla olur; bu tür bilgileri yetkililere veririz. Bu yetkililer de işin inşaat, deprem mühendisliği yönüne bakar, insanlarımızı nasıl koruruz, evlerini-baklarını güçtürmeden nasıl durdurabiliriz; bunun hesabını yaparlar.

- Bu araştırmalardan tsunami riskiyle ilgili sonuçlarda çıktı mı?

- Urania Gemisi içinde, tsunamiyle ilgili bir ekip de çalışmaktadır. Şu anda TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi'nde, Marmara'nın tsunami potansiyeli üzerine bir proje, yine İTÜ'den bir ekiple yürütülüyor.

- Marmara Denizi içinde olacak bir depremin tsunami yaratma riski

vardır, diyebiliriz mi?

- Araştırmalar sonuçlanıncaya kadar vardır ya da yoktur demek lazım. Ama tarihi kayıtlardan, tsunami benzer vakaların tanımlandığını biliyoruz. Mesela 1999 depreminde Gölçük'te bir taban hareketi oldu; bir zaman kara olan yer, suyun altına girdi. Deniz tabanında olabilecek bir hareket, zaten tsunaminin nedenlerinden biri. Ama hangi büyüklükte bir taban hareketi olabilir, olursa ne kadar su kütle

nemidir, bu tür denemelerle eninde sonunda belki depremler önceden haber verilecektir.

MAM'da da bizim uluslararası önceden kestirim çalışmalarımız var. Ama bunu kamuoyuna söylemeye gerek de yok. Bu neye benziyor, kanser için her türlü çalışma var. Kimisi otlarla, kimisi başka türlü ilaçlarla, kimisi deniz yosunlarıyla. Bu gruplar çalışıyor, her çalışmanın içinde de elbette elle tutulur bazı doğrular vardır. Ama ölçülüp biçilemeyen çok şey de vardır.

Ne zaman kansere çare bulundu diye ortaya çıkarsınız? Diyelim sizin yönteminiz, insanlar için iyileştirmeyi sağlayabilecek, zarar veremeyecek, sürekli emniyetli olabilecek bir konuma gelir; bir de kabul edilebilir, sürdürülebilir bir ilaç sistemi olur, o zaman kansere çare bulundu denir. Bugün binlerce kuruluş ve belki milyonlarca insan kanser araştırması yapıyor. Bunların arasından, ben çare buldum diyen kimi seçeceksiniz.

Deprem araştırması da öyle, dünyanın her tarafından önceden bilmekle ilgili araştırmalar yapılıyor, bizde de yapılıyor. Yapanlar da çıkıp, biz çare bulduk demiyorlar ki. Malzeme yapmamak lazım. Bazen benim amacım olmadığı halde, gönderme gibi söylediğim laf da hazzımsızlıktan, kızgınlıktan geliyor. Basınım bu konuda bizden daha hassas olup bu spekülasyonlara sayfalarını, ekranlarını kapatması gerekir.

- Siz alan olarak neler üstüne çalışıyorsunuz?

- Bizim alanımız denizlerde yapılan araştırmalar, sadece deprem değil. Biz Ege'de de çalışma yaparız, Akdeniz'de de, Karadeniz'de de. Ama Marmara deprem yönüyle popüler olduğu için onu konuşuyoruz. Başka amaçlı çalışmalar da yaparız; diyelim denizlerimizin mineral kaynakları, denizlerimiz nasıl oluşmuş, neden oluşmuş gibi...

- Teşekkür ederiz Sayın Görür.

Agustos 1999 Kocaeli Depremi'nde yıkılan bir bina.

tsunamiye dönüşür, işte bunları hesaplamanın lazım.

- Fayı teknolojik müdahaleyle kırmak da konuşuluyor. Dünya üzerinde kırılma riski taşıyan fayları insan eliyle, teknolojik müdahaleyle kırmak gibi uygulamalar var mı?

- Hayır, yok öyle bir şey.

- İTÜ'lü bir ekip tarafından bir proje yürütülüyor. kayaçlardaki elektrik akımlarını ölçerek depremi önceden bilmekle ilgili. Bu konuda bir şey söyleyecek misiniz?

- Şöyle söyleyelim, bu gayet ciddi bir çalışmadır. Ama ben bu aşamada kamuoyuna böyle yansıtılmamasını doğru bulmuyorum. İyi bir de-

Yüksek sıcaklık + nem = bunaltı

Sıcak-nemli hava sadece bunaltıcı değil, aynı zamanda insan sağlığı için tehlikelidir. Isı ve nem bileşimi ölümlere de neden olabilir. Bu yazıda verilen tablolar, değişik sıcaklık ve nem bileşimlerinde canlıların hissedeceği sıcaklıkları ve maruz kalabilecekleri tehlikeleri tespit etmeyi sağlıyor.

Doç. Dr. Mikdat Kadioğlu

(İTÜ Meteoroloji Müh. Bölümü Öğretim Üyesi)

Sıcak-nemli hava, sıcak-kuru havadan daha fazla rahatsız edicidir, çünkü havadaki yüksek nem vücuttan terin buharlaşmasını yavaşlatır. Terin buharlaşması canlılar için doğal bir soğuma mekanizmasıdır. Sıcak-nemli hava sadece bunaltıcı değil aynı zamanda insan sağlığı için tehlikelidir. Isı ve nem bileşimi ölümlere de neden olabilir. Bu yazıda verilen tablolar, değişik sıcaklık ve nem bileşimlerinde canlıların hissedeceği sıcaklıkları ve maruz kalabilecekleri tehlikeleri tespit etmeyi sağlıyor. Böylece gerektiği zamanlarda yazılı ve sözlü basın, kamuoyunu daha doğru bir şekilde ve önceden bilgilendirebilir.

Vatandaşlarımızın bir gün sonra hissedeceği bunaltıcı sıcaklık; Devlet Meteoroloji İşleri (DMI) Genel Müdürlüğü veya internetten temin edilebilecek, bir gün sonrası için tahmin edilen günün en yüksek sıcaklığı ile yine bir gün sonra saat 15:00 civarında olması beklenen bağıl nem miktarını kullanarak Tablo 1 yardımı ile hesaplanabilir.

Yüksek sıcaklıklarla birlikte havadaki nem miktarının fazla olması, insanları bunaltır ve bazı sağlık problemlerini ortaya çıkarır. Böyle günlerde medya aracılığı ile halka ulaştırılan hava durumuna ilave olarak insanların nemden dolayı gerçekte hissedeceği sıcaklıkların da bildirilmesinde fayda vardır. Örneğin, DMI'den İstanbul'da bir gün sonraki günün en yüksek sıcaklığının 32°C ve öğleden sonra saat 15:00 civarında bağıl nemin yüzde 70 olacağı bilgisini aldığınızda, Tab-

lo 1'deki sıcaklık kolonundan 32°C'nin bulunduğu satırı bulun, bu satırda sağa doğru yüzde 70 nem değerinin bulunduğu kolona gelin. Böylece insanların bir gün sonra hissedeceği sıcaklığın 41°C olduğunu bulabilirsiniz. Tablo 2'den de bu sıcaklıkta dışarıda fiziksel bir etkinlikte bulunmanın ne kadar "tehlikeli" olduğuna ait bilgiler elde edilebilir.

İl rahatsızlıkları

Bu konuda yayınlanmış değişik kaynaklara göre ısı ile ilgili rahatsızlıklar, belirtileri ve ilk yardım olarak tavsiye edilenler aşağıda kısaca açıklanmıştır.

Güneş yanığı: Aşırı ve yanlış güneşlenme sonucu oluşan güneş yanıkları, derinin kendi kendine soğuma yeteneğini önemli ölçüde zayıflatır. Bu nedenle, güneş yanıkları olanların diğer ısı rahatsızlıklarına yakalanması çok daha kolaydır.

Belirtileri: Deri kızaranası ve acı. Şişme, derinin su toplaması, kabarcık, ateşin yükselmesi ve baş ağrısı.

İlk yardım: Duş alın. Sabunla yıkanarak deri gözeneklerini kapatıp terleme ile vücudun doğal bir şekilde soğumasını önleyen yağları temizleyin. Eğer deri, su toplamış ise su ile temas ettirmeyiniz ve hemen doktora başvurunuz.

İsi baygınlığı ve bayılma: Aşırı sıcakta fiziksel etkinliklerde bulunmaya alışık olmayanlar, kan basıncında hızlı bir düşüş nedeniyle bayılabilir.

İsi krampları: Sıcak havadaki fiziksel etkinlikler, vücut tuzunda kısa bir dengesizliğe neden olabi-

li.

Belirtileri: Karın kaslarında ve özellikle bacaklarda acılı adale krampları. Aşırı terleme.

İlk yardım: Kramp giren adale üzerine basınç veya ağrıyı gidermek için yumuşak bir masaj uygulayınız. Kusma olmadıkça, yudum yudum su veriniz. Aşırı sıcağa alışıldıkça kramplar daha az sıklıkta görülür.

İsi bitkinliği: Terleme ile vücudun su ve tuz kaybı veya bunların dengesiz bir şekilde vücuda geri kazanılması işlemleri rahatsızlıklara neden olabilir.

Belirtileri: Baş dönmesi ve halsizlik. Aşırı terleme, soğuk deri, soluk ve nemli bir yüz. Zayıf nabız. Vücut sıcaklığı normal veya 38°C'den fazla olmamak üzere yükselir. Bayılma, kusma.

İlk yardım: Hastayı serin bir yere taşıyınız. Elbiselerini gevşetiniz. Soğuk ve ıslak bez sürünüz. Kusmadıkça yudum yudum su veriniz. Kusma başlarsa acilen bir doktora başvurunuz.

Bazı durumlarda, özellikle yaşlı hastalar hastaneye kaldırılmalıdır. İsi bitkinliği, genellikle, insanların ısı dalgasına bir kaç gün maruz kaldıklarından görülür.

İsi çarpmaları: Bazı durumlarda aşırı sıcaklık vücudun termostat mekanizmasını etkileyerek vücut sıcaklığı 40°C veya daha yükseğe çıkabilir.

Belirtileri: Uyuşukluk, şaşkınlık ve bilinç kaybı olabilir. Sıcak ve kuru bir deri. Hızlı ve kuvvetli nabız.

İlk yardım: İsi çarpmasına uğradığından şüphe edilen kişilere acilen tıbbi tedavi uygulanmalıdır. İsi çarpması ölüdür. Dok-

Tablo 1. Sıcaklık ve nem bileşiminin insanlara hissettirdiği hava sıcaklıkları. Bu değerler hafif rüzgârlı hava ve gölgedeki sıcaklıklara göre hesaplanmıştır. Güneş altında duran insanlar için aşağıdaki değerlere 10 °C daha ilave edilmelidir.

SICAKLIK ° C	5	10	15	20	25	30	35	40	45	50	55	60	65	70	75	80	85	90	95	KATEGORİ
50	45	48	52	59	64	66														
49	44	47	50	58	63	65														
48	43	45	48	53	59	64	67													
47	42	44	47	51	57	62	66													
46	41	43	46	49	53	57	62	66												
45	41	42	45	47	50	54	60	65												
44	39	41	43	45	48	52	55	60	64											
43	38	41	42	44	47	50	54	58	62	65										
42	38	39	41	42	45	47	49	54	58	63										I
41	37	38	40	41	43	45	47	49	54	59	63									(54 ve yukarı)
40	36	37	38	40	42	43	45	49	49	54	59	64								
39	35	36	37	38	40	41	44	46	47	48	54	58	62							
38	34	35	36	37	39	40	42	43	46	49	52	56	59	62						
37	33	34	35	36	37	38	40	41	43	46	46	46	54	57	61					
36	32	33	34	35	36	37	38	39	41	43	43	44	45	54	55	60				
35	32	32	33	33	34	35	37	37	39	40	42	43	45	48	51	55	59			
34	31	31	32	32	33	34	35	36	37	38	40	42	42	44	44	45	54	57	59	
33	30	30	31	31	32	33	34	36	36	38	39	41	42	43	45	47	50	55		
32	29	29	30	30	31	31	32	33	34	35	36	37	38	41	43	45	47	50	53	
31	28	29	29	29	30	30	31	31	33	33	34	35	36	37	39	41	45	48	51	II
30	27	28	28	28	29	29	30	30	31	31	32	33	34	35	37	37	37	41	47	(40-53)
29	27	27	27	27	28	28	28	29	30	30	31	31	33	33	34	35	35	37	37	
28	26	26	26	27	27	27	27	28	28	29	29	29	31	31	32	32	32	34	34	III
27	25	25	25	26	26	26	26	27	27	27	28	28	29	29	30	30	31	31	33	(32-40)
26	24	24	24	25	25	25	25	26	26	26	27	27	27	27	28	28	29	29	30	IV
25	22	23	23	24	24	24	24	24	25	25	25	25	26	26	27	27	27	27	28	(27-31)

© Kadioğlu, M., 1999: M. Kadioğlu İTÜ Meteoroloji Mühendisliği Bölümü.

tora ulaştırana kadar soğuk düş aldırın veya soğuk su ile pansuman yaparak vücut sıcaklığını düşürmeye çalışın. Elbiselerini çıkartın. Klima veya vantilatör kullanın. Hastaya su dahil herhangi bir içecek verneyin.

Bazı hatırlatmalar

Dengeli ve hafif şeyler yiyiniz. Doktor tarafından aksi belirtilmediği takdirde düzenli olarak bol su içiniz. Alkollü içeceklerden uzak durunuz. Cildinizi mümkün olduğu kadar çok örtin, bol giyecekleri tercih ediniz. Yüz ve başınızı beyaz-geniş bir şapka ile koruyunuz. Isı dalgasına ilk 2 veya 3 gün alışmak için bekleyi-

niz. Fazla güneşlenmekten sakınınız. Erkekler, kadınlardan daha fazla terlediği için ısı rahatsızlıklarına daha çabuk uğrarlar. Şehirlerde yaşayanlar, kırsal alanlardakilerden daha fazla ısıdan

etkenir.

KAYNAK

Kadioğlu, M., ve A. B. Kara, 1992: Sıcaklık-Nem Bunalıcılığı ve Halka Sİ-NEM Uyarısı. İ.T.Ü. Dergisi. 50 (3), 43-47 s.

Tablo 2. Tablo 1'den tespit edilen hissedilen sıcaklıkların kategorisine göre insan sağlığı için oluşabilecek tehlikeler.

Kategori	Olası sağlık problemleri
I	Isı veya güneş çarpması, termal şok ari meselesi.
II	Güneş çarpması, ısı krampları veya ısı bitkinliği. Fiziksel etkinlik ve bu şartlarda, etkillenme süresine bağlı olarak şiddetli termal stres ile birlikte ısı çarpması.
III	Fiziksel etkinlik ve şartlardan etkillenme süresine bağlı olarak kuvvetli termal stres ile birlikte güneş çarpması, ısı krampları ve ısı yorgunlukları muhtemel.
IV	Fiziksel etkinlik ve bu şartlardan etkillenme süresine bağlı olarak oluşan termal stresten dolayı halsizlik, sinirlilik, dolayım ve solunum sisteminde birçok rahatsızlık.

Peki, bu çocuk kimin?

Sperma, yumurta, embriyo... hepsi piyasaya düştü!

Embriyo ve çocuk üretimi, artık bir endüstri alanı haline gelmiş durumda. Çocuk üretim endüstrisinin kazandığı para miktarı yalnızca ABD'de yılda iki milyar doları geçiyor. Yılda en az 30 bin çocuk bu yolla dünyaya geliyor. Derin dondurucuda 800 bin embriyo sahibini bekliyor.

Ute Eberle

Almanca aslından çeviren: Sadık Usta

İngiliz bir çift, bir kız çocuğuna sahip olmak ister. Bunun için yer gök yerinden oynatılır. Çünkü, anne ve baba bebeklerinin cinsiyetini daha laboratuvarında belirlemek istemektedir. İngiliz kurumları bunu reddeder. Bunun üzerine çift bu işin daha kolay olduğu İtalya'ya yönelir. İtalya'da embriyo üretmek serbesttir. Bebeğin cinsiyetinin erkek olduğu tespit edildiği anda, döllenmiş yumurta anne rahmine yerleştirilmez. İlle de bir kız çocuğu olacak!

Bu bir istisna olsa üzerinden atlanabilir, ancak gerçek bununla sınırlı değil.

- İtalyan bir kadın yengesinin çocuğunu doğurdu. Doğumla birlikte hem anne, hem de hala oldu.

- Amerikalı bir aile, üçüz döllenmiş yumurta için bir ane aramaktadır. Doğumdan sonra çocuklardan en iyisini seçip alarak, diğer ikisini de evlatlık olarak vermeyi düşünüyorlar. Ne var ki, böyle bir sözleşmeyi avukat kabul etmiyor.

- Bir Hollanda televizyonunda, 2001 yılının başından itibaren bir yarışma programı düşünülmüyordu. Yarışmacılara para ya da alışılmış bir ödül değil, döllenmeye hazır, dondurulmuş bir sperma paketi verilecekti.

Tüm bunlar, "Güzel Dünya"nın vaat ettiği yeni teknolojinin başarıları. Bu sayede dünyaya gelen ilk çocuğa,

Okuyacağınız makale *Blid der Wissenschaft* dergisinin Temmuz 2001 tarihli sayısından alınmıştır. Yazıda kullanılan karikatürler Mary Leunig'in *A Piece of Cake* adlı karikatür albümünden alınmıştır.

bugün 18 yaşında. O günden bu yana bu sektör milyarlarca yatırımla büyük bir endüstriye dönüştü. Artık cinsiyet hormonları, sperma başışı, yabancı yumurtalar, suni döllenme, kiralık bebek taşıyıcıları ve daha bir düzine olanak bu sektörden sorulmaktadır.

Amerika ve Almanya gibi geç çocuk yapılan ülkelerdeki çiftler bayram ediyor, çünkü evliliğin gecikmiş yaşlarda yapılması aynı zamanda çocuk yapamama riskini de birlikte getiriyordu. Nitekim hâlâ çocuğu bulunmayan çiftlerin çocuk sahibi olamama riski şu sıralar altıda birdir.

Teknolojinin tanımlaştığı toplumlarda bu sorunlar, söz konusu teknik aracılığıyla çözülüyor. Erkek kısırsa, ondan alınan bir tek sperma yeterli hale getiriliyor. Kadın kısırsa, onun yumurtası başka bir kadından alınan yumurtayla beslenerek hazır hale getiriliyor. Hiçbir çözüm fayda etmiyorsa, o zaman da meseleyi "sperma bankaları" çözüyor, gerisi ise kargo şirketine kalmış.

Anne-babası ayrılınca embriyo ortada kaldı

Artık istenirse sperma ve yumurta hazır halde gönderilebiliyor. Yok, ikisi de olmuyorsa, o zaman da Beverly Hills'deki şirket sorumlusu Karen Synesiou, postayla derin dondurulmuş bir embriyo gönderiyor.

Yasalann geniş yorumlandığı Amerika'daki pratiğe, Avrupa'nın yetişmesi biraz zor gözüküyor. Çünkü şu sıralar Amerikan şirketleri bu etkinlikten, yılda 30 bin çocuk üreterek, 2 milyar dolar gibi bir kazanç sağlıyorlar. Bu şirketlerin yöneticilerini, laboratuvarın dışındaki etik ve toplumsal sorunlar hiç mi hiç ilgilendirmiyor.

- 60 yaşındaki bir kadın da,

sunu müdahalelerle anne olabilir.

- İnsan onurunu zedeleyen pratikler göz ardı ediliyor. Ölmek üzere olan kocasından çocuk sahibi olmak isteyen bir Amerikalı kadın, klinikte komadaki kocasının anüsüne elektrik copu sokmak suretiyle orgazm olmasını sağladı.

- 1999 yılında intihar eden bir gen cin annesi, oğlunun ölü bedeninden sağladığı spermasından bir torun sahibi olmak için ilan aracılığıyla kiralık anne arıyor.

Gen teknolojisinin sonuçları öyle boyutlu ki, daha bugünden çok sayıda toplumsal ve hukuksal sorun yaşanıyor.

Kansının nafaka davasını reddeden bir adam, çocuğun kendisine ait olmadığını iddia ediyor. Ne var ki bu, anne için de geçerli. Çocuk, yabancı sperma ve yumurtadan döllenmiş ve kiralık bir rahime yerleştirilmiş. Tahlihsizlik, çiftin doğum sürecinde ayrılmaya karar vermelerinde. Bu çocuğun doğumunda beş ayrı insan rol almış. Peki çocuk gerçekten kime ve ne kadar ait? Uzun bir düşünme sürecinden sonra mahkeme, hiç kimsenin çocuğun anne ve babası olmadığına karar vermiş. Ta ki, bu kabul edilemez kararın bir üst mahkeme bozuna kadar. Buna göre, çocuğun anne ve babası olabilmek için genetik belirleyicilik, temel alınmaz. Reşit bir çiftin çocuk sahibi olmak için karar verme iradelerini, mahkeme yeterli buldu ve karar verirken bunu temel aldı. Buna göre hem kadın hem de erkek, çocuğun yasal anne ve babasıdır ve eşit sorumluluk almak zorundadır. Bu kararı baz alan bir başka mahkeme, iki homoseksüel çocuk sahibi olma iradelerine onay verdi ve iki homoseksüel erkeğin isimlerini, çocuğun nüfus kaydındaki baba hanesine kaydetti.

800 bin derin dondurulmuş sperma sahibini bekliyor. Sorunlar ise beklenmiyor. Kısa bir süre önce çocuk sahibi olan bir kadın, diğer dondurulmuş embriyo hücrelerinin ya tahrir edilmesini ya da araştırma için kliniklere bağışlanmasını talep edince, aşırı Ka-

tolik olan kocası itiraz etti. Dava mahkeme kapılarında. Embriyolar kime ait? Boşanan çiftlerle birlikte embriyolar da ikiye mi bölünecek? Ya da kendi iradesine aykırı olarak anne olmak istemeyen kadının öfkesi mi, yoksa "doğmamışın yaşam hakkı" mı geçerli olacak?

Alman mahkemeleri ilginç bir karar verdiler: Bir çiftin derin dondurulmuş embriyo hücrelerini kocasının iradesine rağmen kullanan bir kadın, kocasından nafaka almaya hak kazanmış. Amerikan mahkemesi ise burada kesin iradeyi göz önüne alarak, erkeğe hak verdi. Şimdi ne olacak?

Dikkat, evleneceğiniz kişi sperma kardeşiniz olabilir

Yasal boşluklar, sperma bankalarının ve tüp bebek yöntemini uygulayan kliniklerin işine geliyor. Bir zamanlar sperma bağışında bulunanlar kara kara düşünüyor. Çünkü şirketler,

kü ortalıkta "33 anonim kardeş" dolaştırıyor!

Ne yazık ki bu karmaşa, bir tartışmaya neden olmuyor, çünkü hiçbir politikacı çocuk sahibi olmak isteyen çiftlere karşı geliyormuş gibi görünmek istemiyor. Bazı ülkeler piyasa sistemi uygularken, bazıları da yasak getirmeyi kolay yol olarak seçiyor. Sonuçta kazanan, sperma bankaları ve tüp bebek şirketleri oluyor.

Bu gelişmeyle göze batan bir diğer olgu da, son yıllarda çok sayıda ikizlerin, üçüzlerin ve daha fazla sayıdaki çocukların dünyaya gelmesi. Bunun nedeni esas olarak işgüzar kliniklerin hastalarını kontrol etmeden hormonlaması veya ana rahimine çok sayıda embriyoyu yerleştirmesidir. Sosyal sigortalara da, aşırı ve gereksiz masraf ödemek kalıyor. Tabii ki gene mahkeme yolu gözüküyor, çünkü bir düzine şirket tek çocuk garantisi veriyor. Hatta bir aile, derin dondurulmuş spermalarının numaralarının karışmasını da dava konusu etti. 83 yerine 183 numaralı spermanın kullanıldığını tespit eden bir aile "83 numaralı kullanılsaydı, çocuklarının daha da güzel olacağını" belirterek, şirketi mahkemeye verdi.

Nobel Ödüllü bir spermadan üretilmiş olan 18 yaşındaki Doron'un sınırları ise daha farklı. IQ'su 180 olan Doron'dan herkes yüksek yetenekli bir matematikçi olmasını beklerken o, gitar çalmaya merak salmış ve din bilimleri okumak istiyor.

Artık anne ve babalar çocuklarının cinsiyetini belirleyebiliyor. Virginia'daki Genetik&IVF

Enstitüsü, bu işi 6 bin marka yapıyor.

Tasarımlanmış çocuk sektöründe şu sıralar bir Amerikalı Ufo-Tarikatı ile İtalyanlar yarışıyor. Uzmanlar her kesi, bu temponun çok sayıda ucubunun doğumuna ve böylece çok boyutlu toplumsal sorunların ortaya çıkmasına neden olması vurgusuyla uyarıyor. Yasakların ise hiçbir fayda getirmeyeceği ortada; çünkü, zenginler yasakları delmenin nasıl olsa bir yolunu bulurken, olan maddi açıdan durumu iyi olmayanlara olacak!

bir atım spermadan çok sayıda döl yaratıyor. Bunun zamanla çarpışına ve keşimlere de yol açacağı çok açık. Ensestini önü de bir şekilde açılmış oluyor. Aynı "anonimi" spermalarla yaratılmış kardeşlerin, evlilikleri de söz konusu.

Hatta, iki ayrı olayda bu tespit edildi ve evlilikleri doktorlarca engellendi. Gençliğinde 33 kez sperma bağışında bulunan bir doktor, bugün kendi öz çocuklarını yaşadıkları kentten evlenmemeleri için uyarıyor. Çün-

Tatil bize haram

Yaşamak, tatil keyfiyle yaşanabilse. Bunun için, tatilin nasıl bir keyif olduğunu yaşayabilmeli insan. Sonra tatili yaşamının tümüne yaymalı.

Tatilin ne olduğunu anlamak için çok çalışmamız gerek.

Ahmet İnâm

Tatil bize haram: neden olmasın ki? Yaşamak bize haram. Zamanı nasıl yaşayacağımı bilmeyene! Nedir zaman? Nasıl yaşanır? Yaşama gücü olmayan nedir zaman? Peşinden sürüklendiği, onu alıp götüren, savuran bir yazgı! Zamanın önünde duramayan, zaman bilinci eksik, zamana karşı yürüyemeyen, zamanın savurduğu insana nedir zaman?

Zaman harekettir, oluşumdur. Evreni zaman içinde algılıyor. Zaman; koşullardır, çağdır, çevredir, ortamdır, kültürel birliktir. Zaman, gerçekliktir, gerçekliğin karşımıza çıkıvermesi. Bir sınavdır: Zamandan kaldım. Yaşamak, zamanı yaşamaktır. Zamanla yaşamaktır. Yaşamayı başarmak, zamanın üstesinden gelebilmekle olanaklı. Zaman bizi alıp götürmeyecek, biz zamanı alıp götürme tutumu içine gireceğiz. Elbette götürmeyiz onu, ama onunla yaşayışımız, didişmemiz, kavgamız bir uyum oluşturabilir. Zamanla dans edebiliriz. Zamanla horon oynayabilir; istersek bir zeybekle, istersek, başarabilirsek kendi dans figürlerimizle çıkabiliriz karşısına. Zaman bizden hep alır, sürükler bizi, dönüştürür; yaşlanırız, bedenimiz değişir, bilimiz, duygularımız, düşünme biçimimiz, bakışımız, toplumsal ilişkilerimiz. Zaman verir bize, katar, zenginleştirir, aşarız kendimizi. Ama, zamana katkı gücümüz vardır; salt sürüklenicilerden değildir. Doğrusu, zamanı salt bizi itip kakan, dışımızda bir güç olarak görmek; gü-

cümüzün, zamanı karşılayan, zamana direnen gücümüzün ayırdına varılmasını zorlaştırır. Zaman biziz. Bizle de dönüyor, deviniyor. Zaman oluşumuzu anlatmakla başlıyor, zamanla dansım. Ben zamanım demek; ben, evrenin, gerçekliğin oluşumun, varlığın bütünlüğün bir parçasıyım demektir. Bütünlükle ben de varım. Bütünlükle yaşıyorum, bütünlüğü üleşiyorum. Yazgımın bir oyuncacı değilim: Ben yazgımım. Ben yazgımım demek, her dilediğimi yapabilirim demek değil. Ben, kendi elimin altında değilim ki tümüyle! Beni yöneten, benim üzerimde güçler var! **Bende, ben olmayanlar var!** Bende öteki insanlar var. Bende gerçek-

lik, doğa var! Bedenimde bilemediğim, dilediğince yönetemediğim karmakarışık bir işleyiş var. Ben, bedenimle benim. Bu tümüyle ege-men olmadığım güçler alanını taşıyorum yanımda. Üzerimde toplumun, kültürün, ekonomik yapının etkileri var. Duygularının etkileri var.

Ben de varım. Zaman topuyla, tüfeğiyle üstüme gelebilir: Ben de kendi silahlarımla dururum önünde zamanın, savaşırm onunla. Didişirim, uğraşırm; dost olurum, bütüleşirim.

Zamanı yaşama biçimi olarak tatil

Tatil bize haram. Neden? Bir zaman dilimi olarak görünüyor bize.

Tatil bize veriliyor. "Haydi çocuklar tatile!" deniliyor. Tatile koşuşturuluyor. Tatil bir yarışma konusu yapılabiliyor. "Benim tatilim senin tatilini döver" deniliyor. Tatil bir ödev oluyor! Buyruk geliyor: "Tatil yapılacak, yap!". Şöyle düşünenlerimiz oluyor: "Allah kahretsin, tatil zamanı geldi, şimdi ne yapacağım bakalım!", "Çek çekebilirsen, şu tatilin kahrını".

Tatili bir mola olarak algılayanlar oluyor. Çalışıyorduk, ara verdik. Ara bitecek, yeniden döneceğiz işimize. Asıl olan çalışmadır, daha iyi çalışalım diye tatil yapıyoruz: Kapitalist düzenin belki bir aldatmacası: "İşçiler daha verimli çalışsınlar diye izin verdim onlara; tatil yapınlar, gel-sinler, dönüşlerinde onlardan daha iyi yararlanırım."

Tatil bir alışkanlıktır birçoğumuza göre. Gelir ve

gidilir. Olağan yaşamın olağan parçasıdır. Tatilin diğer günlerden bir ayrımı yoktur, sıradandır. "Tatili de atlattık, sıra çalışmada" denir. "Tatili"le tatil olmayan arasında, "nite-lik farkı" yoktur.

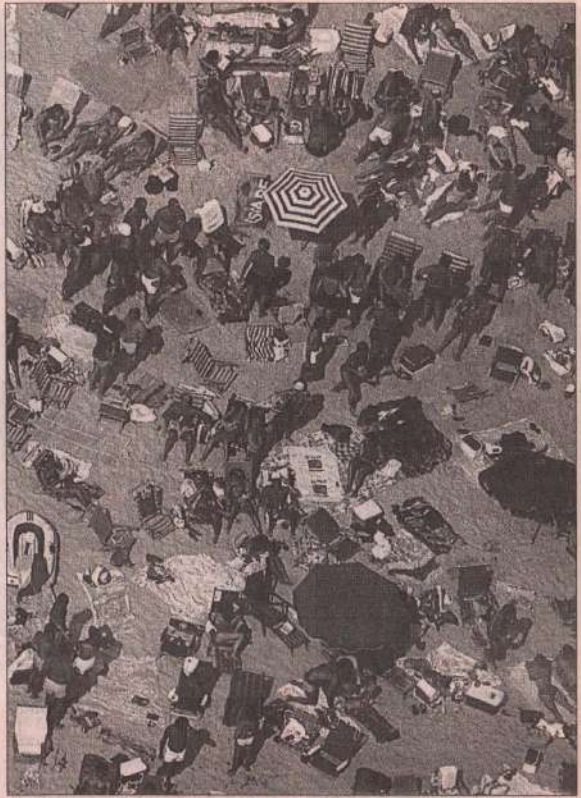
Tatil bir **aralamadır**, olağan ya-şamı. Bir çizgide, tekdüze giden ya-şamı. Bir **kaçamaktır**. Tatil yap-mak, bu anlamıyla, yaramazlık yap-mak gibidir. Serserilik gibi. **Dağıt-ma** gibi. **Tatile kaçtık** denilir. "Sı-kılmıştım, ilaç gibi geldi". Özel olarak zaman ayrılmaz tatile, fırsat-ını bulunca kaçar!

Tatil bir **fırsattır** kimilerine! "Nicedir memleketimi görmemiş-tim, gidip göreyim" denilir. "Nice-dir, çekici çiviye elime almamıştım, oturup marangozluk çalışmalarımı tamamlayayım!". Bir ikinal, bir bü-tünlemedir; bir anlamıyla tatil, ek-siklerimizi onarabilir.

Kurt dökmektir tatil! "Oh kurt-larımızı bir güzel döktük, stresimi-zi attık; sabaha kadar diskolarda, denizde, dağda gündüzleri, şarkı türkü gırla!", "Oh yahu, hayatımı yaşadım tatilde! Kentte, iş yerinde yapamadığım çapkınlıkları yaptım. Dört delikanlıyı götürdüm" (Daha fazlasını da söyleyebilir, kurt döken çapkın insan!). Stres korkusu, üze-rimizde durduğuna, atılması gerekli bir yük olduğuna inandığımız stresi atamama korkusu, stresimizi daha da arttırıyor! Gerginliklerimi at-mam gerek, gerginliği yaşıyorum. Tatile gidilecek ve gerginliklerden kurtulacaktır insan. Kurtlarını dökmeye çalışırken, kurtlarla doluveri-yor! Uygun bir tatil mekânı bul-mak, oradaki insanlarla geçinebil-mek,, trafikte başımızda gelenlere katlanmak. Bir yük olarak yaşıyo-ruz tatili. Bir bela olarak.

Can bulma olarak tatil

Oysa tatil, bir **tavır değişikliği**yi-le başlıyor. Yaşamakta olduğumuz cehennemin bir parçası değil tatil! Yaşadığımız cehennemse, bu ce-hennemi dönüştürme çabası. Sıkış-tığımız darlıktan, yaşadığımız sığ-lıktan kurtulma atılımı. Bir can bul-ma çabası. Tazelenme. Dirilme. Za-mana karşı farklı bir duruş. **Za-manla bir dans çabası**. Farklı bir zaman yaşıntısı. Yalnız değilim. Diğer insanlarla birlikte, onların uzağında, sessiz bir yerlerde dur-mak istesem bile, yalnız değilim.

'Oh kurtlarımızı bir güzel döktük, stresimizi attık; sabaha kadar diskolarda, denizde, dağda gündüzleri, şarkı türkü gırla!'

Birlikte var olma çabamdır tatil: Kendimle. Kendimdeki insanlarla. Zamanla. Çevremde olan insanlarla. Ama daha zengin. Daha farklı. Canlı. Taze. Kokuşmamış. Kokuşan tatillere mahkûm değiliz. "Daha da kokuşalım" diye tatil yapmıyoruz. Bize can gelsin, tazelenelim, zen-ginleşelim, güzelleşelim diye tatilde dans ediyoruz, tatilde dans ediyor-ruz.

Zamanın önümüze açtığı yeni ufuklarda, zamanı içimizde duya-rak, zamanla **hemma** olarak, anı yaşamının sonsuz coşkusunu, de-rinliğini, keyfini çıkararak **tatile olunur. Tatilde olunur. Tatil olu-nur.** O denli bütünleşilir ki tatille, tatil olunur. Zamanla bütünleşilmiş-tir çünkü; zaman olunmuştur. Zaman tatil, tatil zaman olmuştur.

Durağanlık, tembellik, atalet

("tatil" sözcüğünün akrabası, bizim kültürümüzde!), hiçbir şey yapma-dan "vakit öldürmek" demek değil tatil. Tatil bir devingenlik. Bir hare-ket. Coşku. Zamanı yaşamamanın hal-lerinden biri. Belki de bütün halleri!

Keşke zamanı yaşamayı bilesek de tatili yaşayabilsek. Tatili yaşaya-bilesek de, orada özgürlüğümüzü, canlılığımızı, yaratıcılığımızı başa-rabilesek. Orada zenginleşebilesek. Orada, insanların binlerce yıldan beri çektikleri, yaşama beceriksizliğine, koşulların ağırlığına bağlı sı-kıntıları yenebilmeyi hazırlatan güçler elde etsek. Hayat tatil olsa (Dursa anlamında değil!). Yaşa-mak, tatil keyfiyle yaşanabilse. Bu-nun için tatilin nasıl bir keyif oldu-ğunu yaşayabilmeli insan. Sonra ta-tili yaşamının tümüne yaymalı.

Tatilin ne olduğunu anlamak için çok çalışmamız gerek.

İnsan ve bitki coğrafyalarının kesiştiği ülke: Etnobotanik

Etnobotanik, doğa ve insan bilimlerinin disiplinlerarası bir alanı olarak, antropologlarla arkeologları, molekülerbiyologlarla ekolojistleri birleştirebilme yeteneğinde. Bu yeteneğiyle dünyamızın karşı karşıya kaldığı modern sorunların çözümüne de aday.

Pınar Eryaşar Aymaz

(Uzm. Eczacı)

İnsan iz bırakmalı, geçmişten bugüne kalanların izini sürmeli, çünkü izi olmayanın hikâyesi yoktur. Aborjin Atasözü

İkinci Dünya Savaşı sırasında, Alman ve Japon saldırısı sonucu kinin stoklarının ve bitki plantasyonlarının (bazı sinai bitkilerin geniş ölçüde yetiştirildiği işletme) önemli kısmını kaybeden müttefikler, çok sayıda askerin sınıma yakalanması yüzünden güç durumu düşmüşlerdi. Japon ve Almanlar'ın bu stokları stratejik bir nokta olarak ele geçirmeyi mutlak gerekli görmeleri, gösterişsiz, kızılkahve renkli, acı bir ağaç kabuğunun, kinakınanın marifeti idi. Müttefiklerin güç durumunda kalmaları, başarıyla sonuçlanacak sentetik kinin eldesi çalışmalarını başlatmıştı. Kocaman, düzgün taşları duvarlara taşıyan güneş ülkesinin çocukları İnkalılar'ın kullandığı kinakına, Peru'dan, gökyüzüne nefes kadar sokulmuş, flüt sesleri gibi temiz And Dağları'ndan kalkmış, Alpler'e ve Batı laboratuvarlarına kadar girmişti.

Kinakınanın, dünyanın en zengin doğal serası Amozonlar'dan gelen kauçuk, Kuzey Amerika'dan buzlar ülkesinden gelen mısır ve daha birçok arkadaşları gibi bizlere ulaşan öyküsü, coğrafi keşiflerle birlikte yazılmaya başlamıştı.

Coğrafi keşifler döneminde insanları sıcak yataklarından, sevdiklerinden, kendi topraklarından kopartıp, açlığa, tehlikelere, yalnızlığa ve en zoru, belirsizliğe iten şey, gündelik haya-

tan monotonluğu, amaçsızlığı değildi elbette; zengin olmak, toplum tarafından kabul görmek, misyonerlik, güvenli ticaret yollarının keşfi ve bilimsel merakı. Dünyayı yeniden, ama kilisenin elleriyle değil, bu kez kendi gözleriyle çizerek kalem ellerindeydi. Ne var ki, şimdilerde her kırtasiyede satılan bayrak ve ülke tıtmaca oynadığımız haritaların çizimi hiç de kolay olmadı. Sonuçlarıysa, halen bugünkü dünyamızın renk ve sınırlarını belirlemeye devam ediyor.

Etnobotanik'in kökleri yüzyıllar ve kilometreler ötesinde

Bu farklı dürtülerin ortaya koyduğu renklerden biri de, etnobotanik bilimidir. Bugün doğa ve insan bilimlerini kaynaştıran ve sınırları gitgide genişleyen bu bilim dalı; farklı coğrafyalarda, farklı kültürlerin hangi bitkileri nasıl kullandığına, nasıl sınıflandırdığına merak saldı. İnsanlar doğayı nasıl algılamışlar ve bu algılarıyla toplumların varlıklarını nasıl etkilemiş? Bugün artık haritalarda, henüz keşfedilmemiş bölgeler, yani o minik beyaz noktalar yok. Ama insan

ve dünya tarihinde beyaz noktalar hâlâ kendi gizemini koruyor.

Farklı olan çekici, kimi zaman da iticidir; ama her zaman merak uyandırıcıdır. İnsan farklı dilleri, değişik toprakları eken o elleri ve yeşerttiği bitkileri hep merak edegelmişti.

Bugün Muğla'da sayılan çok azalmış Günlük Ağacı ormanlarını görenler, bundan 4 bin yıl önce Mısırlı bir Kraliçe'nin, Kraliçe Hatsepsut'un, sırf onları keşfedebilmek için Punt Ülkesi'ne doğru (muhtemelen kuzey Somali ve Orta Arabistan) hem de denizden -ki o devirde Mısır gemilerinin Guerdafui Bumundan öteye gitme olasılığı çok zayıftı- bir araştırma ekibi gönderdiğini biliyorlar mı? O gemilerin akıbeti bugün hâlâ merak konusudur.

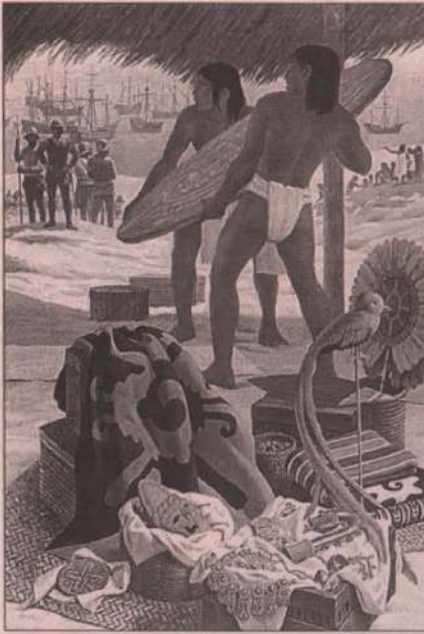
Eski Yunan ve Arap birikimiyle beslenen 15. yüzyıl Avrupası, altına ve Uzakdoğu'nun zenginliklerine ulaşmak için en kısa ve emin yolu ararken, birçok yeni ülkeyi, bu ülkelerle birlikte de doğa ve kültür zenginliklerini keşfetti. Ne yazık ki bu keşif çabaları sanayi devriminin yolunu açarken, yüzyıllardır sürmekte

olan doğa, kültür ve insan yağmasını da beraberinde getirdi. Bugün insan duyarlılığı taşıyan herkesin dehşet duymadan okuyamayacağı olaylarla birlikte dokundu o tarih.

Keşif seyahatlerini konu alan hikâye ve seyahatnameler, daha önce (12. yüzyıldan itibaren) müslüman dünyada olduğu gibi, Avrupa'da da en gözde yazın biçimi olmuştur. O zamanlar, dünyanın çok büyük, mesafelerin ulaşılmasız,

Dünyada 75 bin bitki türü tedavide kullanılıyor.

Etnobotanlığın temelleri coğrafi keşiflerle atıldı. Kâşifler, buldukları uygarlıkların sadece maddi zenginliklerini değil, aynı zamanda yüzlerce yılda biriktirdikleri doğa kültürünü de Avrupa'ya taşıdılar.

çoğu diyarın erişilmez olduğu, bu yüzden de eksik kalan bilgi boşluğunu sınırsız bir hayal gücünün doldurduğu düşünülse; bu seyahatnamelerin tuttuğu yer biraz olsun anlaşılabilir. Belki pek çok çocuk, bu seyahatnameleri okuyarak heveslendi; birçok işsiz, tüccar bunları okuyarak iştahlandı; birçok genç ve bilim adamı, tutkulu meraklarına bunları okuyarak kapıldı. Kimi altınlar düşledi, kimi politik güç, kimi sosyal statü, kimiye sırf yeniye bulmanın o sihirli heyecanı...

Muhteşem Hindistan'a, yani baharat ülkelerine erişebilmek, Avrupa'nın Araplar ve Venedikliler aracılığıyla çok pahalıya satın aldığı, hele Türkler'in Bizans'ı almasıyla fiyatı 50 misline fırlanmış olan baharatlara daha ucuza ulaşabilmek demekti. Karanfil, tarçın, hindistancevizi, karabiber, zencefil, etin saklanması hastalıkların tedavisine kadar çeşitli işlerde kullanılıyordu. Ama Ortçaçağ'ın sonlarında, baharatın Avrupa yüksek sosyetesini tarafından çok yüksek miktarlarda tüketilişinin nedenlerinden biri, herkes tarafından kolaylıkla elde edilememesi ve bu yüzden

de sınıf farklılığını vurgulayan açık bir gösteriş aracı olmasıydı. Yani şimdinin arabaları, cep telefonları, banka hesapları neyse, o dönemde tarçın ve karanfil oydu. Yükselmiş olan kesim, altın ve baharat istiyordu. Yükselmeyi düşleyen kesim de, yükselmenin yolu olarak bunu onlara verebilmeyi diliyordu. Bu da finansör bulmaları için kâşiflere bir fırsattı. Ama kâşif umduğundan ziyade bulduğunu keşfeder. Zaten Genovalı büyük ve inatçı denizci Christopher Colombus da ikinci yolculuğu esnasında Hindistan yerine şimdiki Küba'yı, altın yerine de tütünü buldu. O dönemler kimse, bütün dünyada bulutların arasına fabrika ve tütün dumanlarının kaçacağını, tütünün altın gibi kıymetli olacağını bilemezdi. Colombus, sadece tütünle değil, mısır (*Zea mays*), yenibahar (*Pimenta dioica*), pamuk (*Gossypium spp*) ve beraberinde hepsinin yerel gündelik kullanımlarına ilişkin gözlemlerin yer aldığı derlemelerle döndü. Bu ilk etnobotanik keşifler, kauçukla birlikte şimdi her yıl dünya genelinde 10 milyar dolar gelir getiriyor. Keşfinden sonra Amerika'ya, bu yeni dünyaya eskisinden gelen göç-

menler, daha çok yeni bitkinin tedavi ve besin olarak yerel kullanılışını gündelik hayatlarına geçirmişlerdi. Güney Amerika'daki İspanyol göçmenler, kauçuğun doğal kullanımını çabucak değiştirerek ondan bugünkü yağmurluklarımızın atası sayılabilecek su geçirmez şapka ve paltoları yaptılar. Sonunda bu yeni bitkilerin çoğu, bir daha çıkmamak üzere Avrupa'ya yerleşmiş oldu.

Bugün mısırsız, kauçuksuz, kakasuz bir dünya düşünülemez. Ama örneğin mısırı, Kızılderililer'den yerli Wampanoag'dan aldığımızı bilmeyiz bile; hem de yurtları ve özgürlükleriyle birlikte. Onlar bize kendi kültürümüzde, sofralarımızda hep varmış, mısırcılar sokaklarımızda öteden beri hep dolaşmışlar; İnkalar'a borçlu olduğumuz çikolata, marketlerde hep satılmış gibi gelir.

Yabamı doğadan laboratuvara

Avrupalı maceraperestler, misyonerler ve kâşifler, yerli halkın kullandığı bitkiler hakkında bilgi ve gözlemlerini güncellerine kaydeder ve daha çok bu bitkilerin ekonomik potansiyeli ile ilgilenirken, yeni bir bilim

dalinın doğuşunu başlattıklarının farkında değillerdi.

Onların yaptığı, tesadüfî ve sistemsiz, ama ilginç çalışmalar, bilimsel merakı cezbetmekte gecikmemiş, zamanla denizcilerin, misyonerlerin yerlerini bilim adamları almıştı. Bu yeni kâşifler, hiç ayak basılmamış karaların içlerine kadar sokulup yıllarca süren zorluk yolculukları seveleri gibi gizve alıyor; artık "kara göründü" diye değil, "okyanus göründü" diye seviniyorlardı. Onlar altın, baharat için değil, tamamen doğayı ve insanı tanıyabilmek için kendilerini tehlikeye atıyorlardı. İçlerinden biri, John Josely'n "Yeni keşfedilen dünyanın tüm doğasını, doğal ve eski tıba ait nadirliklerini" keşfetmek için, 1672'de İngiltere'den Amerika'ya gelmiş, tam 8 yıl boyunca yerli Kızılderililer tarafından bitkilerin kullanılışlarını gözlemişti. Bir bilim adamının başka bir kültürde, onlardan biri gibi yaşayarak araştırmalarını yürütmesi, ileride botanik ve antropolojinin keşiştiği noktada bağımsız bir disiplin olarak gelişecek olan etnobotanik'in çalışma sahasını çizmiş oldu.

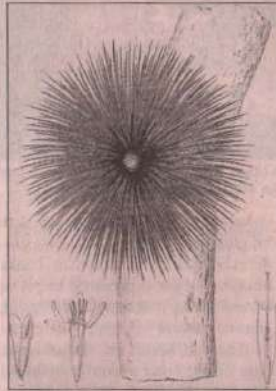
Kaptan Cook'un ünlü 1770 yolculuğunda, günün o hırçın ve insana ilk bakışta hiçbir şey vaat etmeyen kıtası Avustralya'ya dair gözlemler, ilk kez detaylandırılmıştı. Cook'un yolculuğu, etnobotanik'in farklı iki döneminden de özellikler taşııyordu. Çünkü ona yolculuğunda iki ressam, bir doğabilimcinin yanında, bir de botanikçi eşlik etmişti. Bu ekibin birerinden biri olan Çay Ağacı (*Tea tree malaleuca spp*) taşıdığı antibakteriyel özelliklerden dolayı, bugün dünya çapında kullanılmakta olan kozmetik ve temizlik ürünlerinin önemli bir bileşenidir.

Evrim teorisıyla meşhur Darwin, 19. yüzyıl başlarında bir doğabilimcisi olarak ortaya koyduğu çalışmalarla etnobotanik'e de önemli katkılarda bulundu. 1831'de başlayıp beş yıl sürmüş olan yolculuğu sırasında topladığı bitkiler dolusu egzotik materyallerle, her bahçe ve müzelerin doldurup taşıdığı, neredeyse dolaşığı bölgelerin doğasının bir kopyasını sisli İngiltere'de oluşturmuştu. Özellikle, izole kalmış bölgelerden topladığı eşi görülmedik örnekler sayesinde evrim teorisini geliştirebilen Darwin, diğer 19. yüzyıl doğabilimcilerini botanikçi olmak için heveslendirmişti. Bunlardan biri de Richard Spruce'du.

Spruce, tehlikelerle dolu, ama bir o kadar zengin doğanın nemle ısıyla çığlık çığlığa fıskırdığı, yeşilin yşile kat kat örüldüğü kuzeybatı Amazonlar'ın ve ulaşılmalı Andlar'ın kuzeyinin ilk keşifçisi ve büyük bir botanikçiydi. 1851 ve 1854 yılları arasında labirenti andıran Rio Negro ve onun kollarından çoğunu keşfetmiş, bu bölgedeki psikoaktif bitkilerin çoğunun ritüel kullanılışını tanımlanmıştı.

Sahanın ilk sistematik yayını, 1870'de Amerikalı botanikçi Edward Palmer'in "*Küçük Amerika Kızılderilileri'nin Besin Üretimleri*" adlı teziyle gerçekleşti. Bu gelişme, etnobotanik çalışmaların akademik önemini ortaya koyması bakımından önemliydi.

19. yüzyılın 2. yarısında üniversi-

And Dağları'nda bulunan *Bromelia biocolor*. Darwin bu bitkiyi Beagle Gezisi'nde incelemiştir.

tede botanikçi olan Amerikalı John Harshberger, Kolorado'da Mancos Canon'da Pueblo Kızılderilileri'nin ataları tarafından kullanılan bitkilerle ilgili Hazzard Koleksiyonu'nu incelemiş ve nihayet 1896'da "etnobotanik" terimi literatürde ilk kez onun tarafından kullanılmıştı. Kendi özerk yapısını kurmakta olan etnobotanik, bu adımla artık ismini de bulmuştu.

Harshberger'den yalnızca bir yıl sonra, antropolog Fewkes bu terimi antropoloji literatürüne soktu. Fewkes, Hopi Kızılderilileri'nin kullandığı bitki adlarını ve bunların etnolojik önemlerini vurgulamıştı. 1900 yılında, yani bundan yaklaşık 100 yıl kadar önce de, etnobotanik dalında ilk doktora tezi Şikago Üniversitesi'nden

David Barrows tarafından sunuldu: "*Güney Kaliforniya Coahuilla Kızılderilileri Üzerine Etnobotanik Bir Çalışma*". Böylelikle, keşif gemilerindeki tayfaların belki sıkıntı ve yalnızlıktan tuttukları ama defterlerinden, misyonerlerin o dönem hastahıkların tedavisiyle yakından ilgilencmeleri sonucu derledikleri bilgilerden, yani sokaktan gelen etnobotanik, Amazon ormanlarının tehlikeli yolculuklarından, Kızılderililer'in gündelik hayatlarından geçerek akademinin laboratuvarına tam anlamıyla girmiş oldu.

Etnobotanik'in ilk döneminde, amaç doğadan faydalanmak olduğu için geleneksel toplumların kullandığı bitkilerin sadece bir bölümü üzerinde durulmuştu. 20. yüzyıl başlarında ise etnobotanik, özellikle Asya ve Avustralya'da, bilimce bitkilerin bilimsel tanımlanması, bitkilerin kullanılışında yerli adetlerin, efsanelerin rolü gibi farklı ufuklara doğru bakış açısını genişletti. Farklı coğrafyaların yerleştiği kültürler tarafından bitkilerin nasıl algılandığını keşfetmeye yönelik çalışmaların da böylelikle eşliğine gelişmişti. Doğal dünya, birey ve toplum tarafından nasıl seziilmiş, doğal kaynaklar nasıl kullanılmıştı? İnsan kavrayışının gelişimindeki bu karanlık noktaları aydınlatmada, etnobotanik gerekli kaynağı fazlasıyla yarattı.

Ve etnobotanik, sonuçta, dağınık, birbirleriyle ilişkisiz gibi görünen pek çok yoldan, pek çok değişik topraklardan, değişik dillerden geçerek, yene-rişen dengeli bilimsel bakışlara ulaştı.

Etnobotanik neyle uğraşır?

Bir bilimsel disiplin olarak henüz çok genç olsa da, etnobotanik bize insan ve doğanın ortak hikâyesini içeren tüm bir dünya tarihini açıyor. Bitkiler dünyanın çeşitli habitatlarına fiziksel ve biyokimyasal değişikliklerle uyum sağlarken, insan toplulukları da büyük ölçüde ekolojik, pratik ve teorik bilgilerini uygulayarak soylarını sürdürmüşlerdi. Niceliğini anarken "milyonlarca yıl" demenin bile yetersiz kalacağı tarih boyunca, çöllerde, kutuplarda, okyanus kıyılarında, dağlarda ve stepelerde bambaşka bitki dokuları oluştu. Bu farklı komuşarlar da o bölgenin yerlilerince farklı modellerde biçildi. Çöl insanıyla, dağlık bölgelerde yaşayan insan, evlilik törenlerinde konuklarsa farklı bitkiler sundu, farklı adlar verdi onları. Bu çeşit-

Colombus'un Amerika'da yerliler içerken gördüğü tütün, 100 yıl sonra tüm Avrupa'da tüttürülüyor olacak. Bugün ise, milyarlarca dolarlık bir piyasa, tütün bitkisi üzerinde yükseliyor.

lifik coğrafyanın ve kültürün binlerce yılda edindiği sandıklar dolusu zenginliği. İşte etnobotanik bugün temel ilgi alanı da doğal tahribatın yanında, 20. yüzyıl tüketim toplumunun akıl almaz bir hızla erozyona uğrattığı bu zengin birikimi derlemek, yorumlamak ve buradan hareketle yeni bilgilere ulaşmaktır.

Bitkiler bu dünyanın bizden çok daha eskisi; insanlar onları besin, ilaç olarak kullanmadan çok daha önce, otobur dinazorların öğle yemeğiydiler. Onlar bizden çok daha evvel dünyamızı dayayıp düşmeye başlamışlardı. Modern etnobotanik, bu çok uzun ve zengin tarihi incelerken, kendi içinde birbirleriyle paslaşan özel uzmanlık alanları yarattı. Fosilleşmiş bitkiler ve polenleri inceleyen arkeoetnobotanik bulguları, hukuku çok eskilere dayanan doğa/insan dostluğunun tarih öncesini ayrıntılı olarak incelemeye koyulmuş olan paleoetnobotanik bilgisine sunuldu. Bunların yanında prehistorik sanat, geleneksel folklorik masallar ve hikâyelerin yorumlanmasıyla elde edilen bilgilerin hepsi birlikte, dünya ve insan tarihinin genel bir şemasının inşasında eksik kalan parçaları tamamlamak için kullanıldı ve kullanılıyor. Örneğin, buzul devrinden sonra, Güney Avrupa ve Orta'doğu'da açılan yaygın otlaklar, başlangıçta yabani tahılların kültüризasyonu için yol göstermiş ve sonuçta buğday ve arpa gibi önemli tahılların ehlileşmesinin olanakları yaratılmıştır. Bütün bunlardan biz, bitki türlerinin (tabii bu arada hayvanların da) ehlileşmiş olmasının, insan hayatında sosyal karmaşıklığın artması ve bu-

nun doğal sonucu olarak da yerleşik düzene geçilmesinin hızlanmasıyla ilişkili olduğu bilgisine ulaşabiliyoruz.

Etnobotanik, bitkilerin geleneksel kullanımını, hem insanın doğal çevreye etkisi hem de aynı çevrenin insana etkisi açısından analiz eder. Etnobotanik bu yönelimi, farklı kültürlerin doğayı ve insanı algılayış biçim ve mantıklarının anlaşılmasında büyük önem taşıyor. Örneğin, dinsel törenlerin, adelerin ve mitlerin sembolik analizleri ve yine benzer bir çaba içindeki etnotaksonomi (etnik sınıflandırma), kültürel yapılanmalardaki bu mantık çeşitliliğini kavramaya çalışır.

Dünya genelinde 75 bin bitki türü tedavide kullanılıyor

Binlerce yıldır insanlar dünya genelinde kendi kendilerine doğal çevrelerinden edindikleri bilgileri kendi mantıklarınca kullandılar. Bugün bu birikim, çağdaş bilim değerli bir kaynağı olarak kabul görmekte.

Bitkileri atadan kalma yerel bilgilere dayanarak kullanan kimî toplum-

lar, kullandıkları bitkilerin yalnızca toksisiteleri, tatları gibi karakteristiklerinin değil, aynı zamanda bu bitkilerin hazırlanma teknikleri, mekânda dağılımları, içeriklerinin mevsimsel değişiklikleri ve önemli hayvan türleriyle olan ekolojik ilişkilerinin de farkındaydılar. Örneğin, bir ilaç, çoğunlukla bir gece yıldızların altında sabahlanmıyışsa kullanılmaz Anadolu'da. Yani ilaç kapı dışarı edilip ayazlanmaya bırakılır. Bu uygulama ilacın farmakolojik etkisini arttırmaz, ama hastalar üzerinde mistik bir etki yaratır ve daha çok sembolik açıdan önem taşır. Ama öte yandan, bitkilerin hangi dönemler daha aktif bileşikleri taşıdığı, hangi saatte toplanması gerektiği, nelerle karışım yapılması vs. gibi geleneksel bilgiler ise, tedavi değeri açısından son derece önemlidir.

Kültürel ekolojistler, bu gibi kültürel pratikler içinde fonksiyonel ekolojik bilgilerin gizlendiğini önmüşlerdir. Bu bilgiler, gelecekteki bitki çoğaltma programları için damızlık ürünlerin, doğal çevrenin ve kaybol-

ma tehdidi altındaki türlerin korunması ve yeni farnasötiklerin geliştirilmesi gibi 21. yüzyıl için yaşamsal önem taşıyan konularda çıkış noktası oluşturacak araştırmalara kaynaklık edebilir. Gerçekten de Afrika kır göçbelerinin, yerel Avustralya yerlilerinin, avcı-toplayıcı toplumlarının ekolojisi, geleneksel metotların dünyanın önemli habitatlarının korunmasında hayati olabileceği sonucunu açığa çıkarmıştır. Bugün Avrupa kamuoyunun "yeşil devrim" diye nitelendirdiği, gıda ürünlerinin üretimindeki en başarılı keşiflerin çoğu, geleneksel bilgi ve yöntemlerden ilham almış, tekniğini bu bilgi ve yöntemlerin mantığı gerekçeleri üzerinde temellendirilmiştir. Nitekim, "Alternatif Nobel" olarak tanınan İsveç Parlamentosu'na verilen "Right Livelihood" ödülünün değerlendirmesi jürisi, geçtiğimiz günlerde, yeni binyılın sonuna kadar insan uygarlığının sürmesinde kilit rol oynayacak dört faktör olarak, demokrasi, biyogüvenlik, kirliliğin kontrolü ve yeni tanımlı sekti.

Ekonomik gelişim, enerji sorununu ve bunun yanında ekonomik gelişimle dünya kaynaklarının korunması arasındaki denge... Bu gibi güncel sorunların çözümüne için etnobotanik, günümüze uyarlanabilir pratik potansiyel bilgileri içerir. Gerçekten doğal dünyaya dair eşsiz deney birikimleri taşıyan geleneksel bilgilerle, Batı biliminin el ele verip koalisyonuna girmesi, dünya kaynaklarını daha sağlıklı, daha dengeli değerlendirmede yeni çözümler üretilemesinin yolu açılabılır. Tıpkı yeldeğirmenlerinden yola çıkılarak üretilen rüzgâr enerjisi gibi.

Geleneksel bilgiler, güncel sorunların çözümüne seferber edildikçe değer kazanırlar. Bugün etnobotanik bilgilerin daha çok sağlık alanında korunuyor olması tesadüf değil. Etnobotanik araştırmalardan belki en çok ilgi çeken, dolayısıyla üzerinde en çok çalışmanın yürütüldüğü alan sağlık alanıdır. Tıbbın vazgeçilmez kaynağı olan bitkilerin, dünya genelinde 75 bin türünün hastalıkların tedavisinde kullanıldığını biliyoruz. Modern tıbbın olanaklarından çok fazla yararlanamayan kesimlerde halen geleneksel tedavi yöntemleri geçerlidir. Dünya

Sağlık Örgütü (WHO) verilerine göre, bugün dünya nüfusunun yüzde 80, Afrika nüfusunun yüzde 95'i yalnızca tıbbi bitkilere dayalı tedavi yöntemlerini kullanıyor. Ayrıca son yıllarda sentetik ilaçların olumsuzlukları, gelişmiş ülkelerin diğerleri gibi çaresizlikten değil, ama bilinçli olarak bitkisel kökenli farnasötiklere yönelmeyle sonuçlanmıştır. Bundan dolayı bugün dünya genelinde etnobotanik birçok proje, tedavi değeri olan lokal bilgileri derlemeyi amaçlamıştır.

Yaban dönemin değerli bilgilerini koruyalım

Kendisi de melez bilimler doğurarak son yıllarda çok geniş bir aile oluşturan etnobotanik, doğa ve insan bilimlerinin disiplinlerarası bir alanı olarak, antropologlarla arkeologları, molekülerbiyologlarla ekolojistleri birleştirebilme yeteneğindedir. Bu yeteneğiyle dünyamızın karşı karşıya kaldığı modern sorunların çözümüne

de adaydır.

Baharatın bir dönem Uzakdoğu'dan getirildiği için pahalı oluşu gibi, derlenen bilginin de uzaktan ve çok güç koşullarda geliyor olması değildiretnik çalışmaların önemini artırır; kültürel ve coğrafi çeşitliliğin dünyanın ortak zenginliği olması ve bu zenginliğin hızla kaybolmakta olduğudur. Bir etnobotanikçi topluma, kültürel, ekonomik, bilimsel faydaların hepsini birden sağlar. Bu nedenle dünya, bugün bu bilgilerin akademik ve pratik değerini oldukça iyi kavramıştır. Aynı şeyi maalesef Türkiye için söyleyemiyoruz.

Anadolu, birçok coğrafi ve kültürel farklılıkların kesişme noktasında bulunmasıyla, hem doğanın bize cömert bir bağışı olan floraya, hem de çok zengin bir kültürel mirasa ev sahipliği yapar. Değişik uygarlıkları doğuran, besleyen, farklı ticaret yollarıyla, göçlerle harmanlanan Anadolu'nun kültürel mirası, bugün Yeni Gine adaları kadar araştırılmamıştır bile. Anadolu halen, etnobotanik açıdan da korunmaya alınıp kendi değerinin farkına varılmasını bekliyor.

Dünyanın belli bir dönem ve coğrafyasındaki yaşam bir daha asla yinelenemez. Geçmişin halikalanı kayboluyor. İleride bugün tahmin edemeyeceğimiz açılardan dünyaya bakmak, yeni bilgilere vermek için, istesek de bu verileri bulamayacağız. Ve insan doğayla bir daha asla yaban dönemindeki kadar içli dışlı, sevecen ve tüketim kaygısından uzak yaşamadı. Çağdaş insan o zaman zorunlu olarak yapıları. Bugün bilinçli olarak yapabilecek her şey sahip.

Sadece teknolojik gelişmelerle yetinmek zorunda bırakılan kısırılmış çağdaş insan, kendisinin de onunla birlikte değişime uğrayacağı doğanın bir parçası olduğunun, dünya kaynaklarının ise hepimizin mutluluğu için varolduğunun bilincinde olmalı. Bu bakış açısına sahip bilimsel araştırmalara yönlmede esinleneceği kaynağı da, kim bilir belki de geçmişin küllerini karıştırırken bulacak.

"Türler yaşlanmaz" der bir paleoantoloji ilkesi; değişir ya da yok olur. Bilginin keşif heyecanı da öyle.

Mısır'da Kızilderiiler'den aldık, hem de yurtları ve özgürlükleriyle birlikte. Meksika'da Kızilderi kökenli bir nine mısır ayıklarken.

Türkiye masallarının taşıdığı ortak mesajlar

Masallar birer araçtır. Onlar aracılığıyla sözü edilen, enine boyuna incelenen, yargılanan ve betimlenen, hayatın ta kendisidir ve masallar hayatın yalan söylemeyen aynalarıdır.

Dr. Muhsine Helimoğlu Yavuz

(Halkbilimci-yazar)

Türkiye'nin her bölgesinden derlenerek, ilk kez sözden yazıya geçirilmiş 90 masal üstünde toplam 517 mesaj saptanmıştır. Bu mesajlar içeriklerine göre:

A) Etik mesajlar, B) Psikolojik mesajlar, C) Sosyolojik mesajlar, D) Ekonomik mesajlar, E) Öteki mesajlar,

olmak üzere 5 ana grupta toplanmış, sonra da bu gruptaki mesajlar kendi içlerinde 19 ana başlık ve 162 ara başlık altında verilmiştir. Bu 517 mesajın "mesaj-indeks"i hazırlanmış ve her masalın içerdiği mesajlar, bu indeksteki numaralarına göre belirlenmiştir. Dünya masallarının genellikle ortak motifler üstüne kuruldukları gerçeğinden yola çıkılarak, çeşitli dünya uluslarının masalları, bu "mesaj-indeks"e göre çözümlendiğinde, o masalları yaratan halkların etik, ekonomik, sosyolojik, psikolojik haritalarının büyük ölçüde de olsa ortaya çıkacağını düşünmek, büyük bir iddia olmaz sanırım.

En çok verilen ortak mesajlar

Üstünde çalışılan 90 masalda saptanan toplam 517 mesajdan, en çok verilen ortak mesajlar, verildikleri masal sayısına göre şöyle sıralanabilir:

1) İyiler iyilik bulur, kötüler kötülük; haklı olan, bir gün mutlaka hakkını alır.

2) İnsan herkese karşı çok dikkatli olmalı, en yakınına bile güvenememlidir; bazen en büyük kötülüğü onlardan görebilir, çünkü onlara karşı savunmasızdır.

3) Mutluluğa giden yol, uzun ve çetindir; her ödülün bir bedeli vardır.

4) Umutsuzluğa kapılmamalıdır, yaşam yalnız mutsuzluklarla dolu değildir, insana en umutsuz anında bile bir yardım eli uzanabilir.

5) Bir şeyin aşını aramadan karar vermemeli, iftira olasılığı hiçbir zaman gözardı edilmemelidir.

6) Özeleştirii yapmak, olaylardan ders almak ve gerektiğinde özür dilemek, insanı eğitir ve davranışlarını

daha iyiye götürür.

7) Sabırlı, tutarlı, kararlı insanlar amaçlarına mutlaka ulaşırlar.

8) Kıskançlık ve şantaj, pek çok insana zarar verir ve sonunda bir bu merang gibi sahibine geri döner.

9) Zekâ ve sağduyu, kaba gücü ve zoru yenerek, pek çok sorunu çözer.

●10) Dış görünüşe aldanmamalıdır.

11) İnsanlar arasındaki işbölümü-nü cinsiyetler belirler.

12) Su ve ateş gibi, insanların yaşamal gereksinimlerinin başını devler tutmuştur. Onlara ulaşmak için, insanlar öteden beri acı çekerler.

13) Büyük sözü dinleyenler rahat ederler. dinlemeyenlerin ise başı dertten kurtulmaz.

14) Yabancıların yardım önerileri, çekinceyle karşılanmalıdır; her yüze gülen dost sanılmamalıdır.

15) Her canlı her canlıya muhtaçtır, herkesin yardımına gereksinim duyulabilir.

16) Eş adayımlı iyice tanımadan yapılan evlilikler, bazen felaket getirebilir.

Masallar geçidi...

17) Yalanın ve kumazlığın getireceği mutluluk çok kısa sürelidir; yalancının mumu yatsiya kadar yanar.

Ortak mesajların genel olarak değerlendirilmesi

Ortak mesajlarda birinci sırayı "Haklı olanın bir gün mutlaka hakkını alacağı; iyilerin iyilik, kötülerin kötülük bulacağı" mesajının alması elbette bir rastlantı değildir. Bu mesaj aynı zamanda bu masalları yaratan toplumun en büyük beklentisi, umudu, yaşama bakışı açısından.

İyilerin iyilik, kötülerin kötülük bulması beklentisinde, zaman zaman kötülerin cezalandırılmadığı, bir özleştirici yapılarak, kendi kendilerine doğru yolu buldukları da görülür ki; bu da o toplumun cezadan çok hoşgöründen yana olduğunu gösteren önemli bir noktadır. Örneğin *Kötü Kral* masasında yer alan acımasız, geçimsiz, her türlü kötülüğü yapabilen kral, masanın sonunda bakın nasıl oluyor: "Öte yandan, tüm bu olup bitenlerden sonra, yaptığı kötülüklerden çok pişman olan kral da, artık bundan böyle iyi bir kral olmaya karar vermiş. Kızına da kırk gün kırk gece süren bir düğün yapmış. Bu olanları uzaktan izleyen iyilik perisi de onlara yardımcı olduğu için çok sevinmiyormuş. Böylece, herkes mutlu olmuş. İnkâr emmiş muradına, hüzün çıkalım kerevetine."

Görüldüğü gibi, halkın sağduyusu kötüyü cezalandırmanın çok kolay, ucuz bir yol olduğunu, asolarının onu bağışlamak, topluma kazandırmak olduğunun gereğini inanmakta, çok az da olsa bazı masallarda böylesine "bağışlayıcı-iyileştirici" sonlar yaratmaktadır.

Özellikle *Kıskançlık* masasının sonunda, bu özleştiriciyle doğru yolu bulma davranışı altı çizilerek şöyle belirtilir: "Aradan bir zaman geçtikten sonra, Berivan'a iyi bir talip çıkmış ve görkenli bir düğünle evlenip mutlu olmuş. Üvey anne ve kızı ise kıskançlığını ne kadar kötü bir şey olduğunu görüp, bir daha aynı yanlış yapmamaya karar vermişler."

İşte asıl özlenen sonuç budur, ama bunun için toplumu oluşturan bireylerin intikam-öç beklentisi içinde değil, daha üst düzeyde yapıcı, bağışlayıcı, hoşgörülü bir tavrı içinde olması gerekmektedir. İdeal olan bu düzey-

ye ulaşabilmek için, yaşam koşullarının iyileştirilmesine, psikolojik beklentilerinin doyurulmasına, dolayısıyla da zamana gereksinim vardır. Henüz bu düzeyde olunmadığı için de, 90 masaldan yalnızca 7 masal böyle sonlanmış. Toplum bireylerinin sosyolojik, psikolojik, ekonomik, açılardan düzeyleri yükseldikçe, böyle sonların sayısı da artacaktır elbette. Yoksa, iyiler iyilik bulurken, kötülerin hep, ya "kırk katırla" ya da "kırk satırla" cezalandırılmaları yöntemi sürüp gidecektir.

Derili Fatma masasında ise çok ilginç bir son geliştirilmekte, kötünün ne olduğundan hiç söz edilmeyerek, bu konudaki sonuç, dinleyiciye-oku-

ortadadır.

Birçok ressamın konu olan "İsa ve On İki Havarisinin Son Akşam Yemeği" olayı, bu mesajın evrenselliğine en iyi örneklerden biridir. İsa'yı katiline, omzundan öperek işaret eden en yakın havarisi tüm insanlık alemine bu iletici, en çarpıcı şekilde vermiş ve böylece İncil'de de "insana güvenen kişinin vah haline" saptamasının yer almasını sağlamıştır.

Bu mesajı veren masallara baktığımızda, en yakın aile bireylerinin ve öteki yakınların birbirlerine yaptıkları ihanetleri, atıkları iftiralari ve çeşitli kötülükleri görürüz. Örneğin kardeş ihanetleri, eş ihanetleri, kardeş karısı iftiralari, anne-baba ihanetleri, kayın (kocanın kardeşi) iftiralari, yenge (amca karısı) kötülükleri, enişte (kardeş kocası) iftiralari, kan kardeşi, evlatlık, komşu, arkadaş, hizmetçi ihanetleri gibi.

Özellikle anne, baba ve kardeş ihanetleri, aile bağlarının güçlü olduğunu varsaydığımız toplumumuz açısından düşündürüktür. Babaların, oğullarının eşlerine göz koymaları, onların çocuklarını öldürmeye kalkmaları ve "insana güvensizlik" mesajının ikinci büyük ortak meaj olması, sorunun boyutunu daha da trajikleştirmektedir.

Ne İdim, Ne Oldum, Ne Olacağım masasındaki iftiracı ve acımasız annenin (ki bu öz annedir), kızına davranışı da özellikle üstün de durulmaya değer bir olaydır. Burada, savaşa giden kral kocasına, sarayda kalan keşişle ihanet eden kadın, kızının bu durumu anlattığını görünce, sevgisiyle birleşip kızına iftira etmiş ve onu ölüme terk etmiştir. Çok "uç" bir örnek olmakla birlikte, bu mesajın en sarıncı bir şekilde vermesi açısından, bu örnek üstünde özellikle durulmuş-tur.

Birbirini dengeleyen ve tamamlayan ortak mesajlar

İnsanı bir anda büyük bir umutsuzluğa ve güvensizliğe düşürebilecek bu ortak mesajı, 4 ve 5 numaralı ortak mesajlar, "4) Umutsuzluğa kapılmamalıdır, yaşam yalnızca mutluluklarla dolu değildir, insana en umutsuz anında bile bir yardım eli uzanabilir." "5) Bir şeyin aslını aramadan karar vermemeli; iftira olasılığı hiçbir zaman gözardı edilmemeli-

Nazan Erkmen'in Nasreddin Hoca'yı konudaki bir illüstrasyonu.

yucuya bırakılmaktadır. Masalı dinleyen-okuyan herkes belki de kendi kafasında, yüreğinde ona farklı bir son yaratacaktır. Bu da, onun kültür düzeyiyle orantılı olacaktır. Böylece dinleyici-okuyucu bir bakıma edilgen durumdan çıkıp, etkin duruma geçecek ve masalın yaratım sürecine bir ölçüde de olsa, kendi yarattığı sonla katılacak demektir.

En çok verilen ikinci ortak mesaj "İnsan, herkese karşı çok dikkatli olmalı, en yakınına bile güvencemeli; bazen en büyük kötülüğü onlardan görebilir, çünkü onlara karşı savunmasızdır" mesajının, ne kadar evrensel bir "insanlık sorunu" olduğu

dir" diyerek dengelemektedirler. Zaten masallar hep bu dengeler üzerine kurulmuştur, çünkü yaşamın kendisi de bu dengeler üzerine kurulmuştur. Böyle olduğu içindir ki, masalın bir tanımı da şöyledir: Masal, halkın felsefesi olan cümlelere ve metinlere dendir.

2 numaralı ortak mesajın karşısına, denge unsuru olarak koyduğumuz 4 ve 5 numaralı mesajlara ve bunların oluşturduğu dengeye *Kadının Çilesi* masalı tipik bir örnektir. Burada olaylar şöyle gelişir ve sonuçlanır:

1) (-) Kadın, kocasının kardeşi tarafından cinsel tacize uğrar.

(-) Karşı koyunca, iftiraya uğrayıp cezalandırılır (beline kadar toprağa gömülür).

(+) Zengin bir tüccar tarafından kurtarılır.

2) (-) Tüccarın kölesi tarafından cinsel tacize uğrar.

(-) Karşı koyunca, iftiraya uğrayıp cezalandırılır (ölümle).

(+) Tüccar, onu yine kurtarır.

3) (-) Kadın, iyilik yaparak idamdan kurtardığı bir adam tarafından cinsel tacize uğrar.

(-) Karşı koyunca cezalandırılır (denizcilere satılır).

(+) Kadın Allah'a yalvarır: fırtına çıkar, gemi batar, herkes ölür, kadın kurtulur ve sonunda padişah olur.

Bunu şemayla gösterebiliriz. Şemada da görüldüğü gibi insanın insandan umudunu kestiği ve tam her

Masallarda en çok verilen ortak mesaj, 'iyilerin iyilik, kötülerin kötülük bulacağı.'

şeyin bitmiş gibi görüldüğü bir anda, devreye büyük ve mutlak güç giriyor ve insanoğlunu elinden tutup, hakkı olan yere yükseltiyor. Çünkü, dinsel inanışlara göre insan, Tanrı'nın yarattığı en güzel, en anlamlı varlıktır. Tanrı onda kendisini görür ve hiçbir zaman onu yüzüstü bırakmaz. Bu nedenle değil midir ki, o hep insanoğlunun "güzel Tanrısı"dır, insan da onun "sevgili kulu".

Bu kurgu şeması, üç aşağı beş yukarı, bu mesajı taşıyan öteki masallarda da uygulanabilir.

4 ve 5 numaralı bu ortak mesajlar, aynı zamanda "7) Sabırlı, tutarlı, kararlı insanlar amaçlarına mutlaka ulaşırlar", "8) Kısırcağılık ve şantaj pek çok insana zarar verir ve sonunda bir bumerang gibi sahibine geri döner", "9) Zekâ ve sağduyu, kaba gücü ve zoru yenerek, pek çok sorunu çözer", "17) Yalanın ve kurnazlığın getireceği mutluluk çok kısadır, yalancının mumu yatsıya kadar yanar" ortak mesajlarıyla da bir şekilde örtüşmektedir. Çünkü

iftiraya, ihanete dolayısıyla da haksızlığa uğramış masal kahramanı 7 ve 9 numaralı ortak mesajlardaki özelliklere sahip olmasa, 8 ve 17 numaralı ortak mesajlardaki gerçeği de bil-mese; kurtuluşa, mutlu sona ulaşamaz. Öyleyse bunlar birbirlerini tamamlayan ortak mesajlardır ve çok verilmele-ri de bir rastlantı değildir.

16 numaralı "Eşadını iyice tanımadan yapılan evlilikler, hazen

felaket getirilebilir" ortak mesajı, özellikle *Büyülenen Büyüce* masasında oldukça sarsıcı, çarpıcı olaylarla örülmüştür. Şöyle ki: Varlıklı bir ailenin oğlu, iyi tanımadığı bir kıza güzel ve sessiz görünüşüne aldanıp evlenince, başına gelmedik kalmaz. Aslında bir büyücü olan bu kız, geceleri mezarlığa gidip ölü eti yemektir. Bir gece kendisini izleyen kocasının bu sırrını öğrendiğini anlayınca, büyü yaparak onu bir köpeğe döndürür. Adam, pek çok eziyetten ve uğraştan sonra eski haline dönebilir, ama bu arada güzel bir halk deyişle "anasından emdiği süt burundan gelir".

İşte insanların aralarından emdikleri sütlerin burunlarından gelmemesi için uyunda bulunan bu masal, şu atasözlerimiz ne güzel destekler: Dış görünüşe aldanma; surat sofraya gelmez; dışı değil, içi güzel olsun; anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al; dibini görmediğin kaptan su içme vb.

Görüldüğü gibi en çok verilen bu ortak mesajlar, aynı zamanda bu masalları yaratan toplumların yaşanmış deneyimlerini ve bunlardan doğan endişelerini, korkularını, beklentilerini, umutlarını, olumlu-olumsuz değer yargılarını da yansıtmaktadır. Öyleyse bu masallar, birer araçtır. Onlar aracılığıyla sözü edilen, enine boyuna incelenen, yargılanan ve betimlenen hayatın ta kendisidir ve masallar hayatın yalan söylemeyen aynalarıdır.

NOT: Metinde adları geçen masallar için bakınız: Masallar ve Eğitimsel İşlevleri, Muh sine Helimoğlu Yavuz. Ürün Yayınları, Ankara, 1997.

1) İftira-cezalandırma-umutsuzluk

> +kurtuluş+ödül+umut

İftira-cezalandırma-umutsuzluk

2) İftira-cezalandırma-umutsuzluk

> +kurtuluş+ödül+umut

İftira-cezalandırma-umutsuzluk

3) İftira-cezalandırma-umutsuzluk

> +kurtuluş+ödül+umut

İftira-cezalandırma-umutsuzluk

Sonuç: Kurtuluş ve yükseliş (mutlu son)

SEMA

Delilerin zincirini kıran 'ışık': Mazhar Osman Uzman

Türkiye'de psikiyatrinin kurucusudur. Psikiyatri servislerinin adı, Anadolu'dan gelen hastalarımız için Mazhar Osman'dı: 'Biz, Mazhar Osman'a geldik' derlerdi.

Nazlı Demirel

Yüzyıllar öncesinde Mülkü Osmanî'nin her yerinde, hatta daha Selçuk Devleti zamanında açıl-

mış olan ruh hastalıkları tedavi merkezleri, bakım yurtları ve rehabilitasyon kurumları; imparatorluğun çöküntüsü ilerledikçe şifahanelikten bimarhaneliğe oradan da "miskinler" tekkesine dönüşmüştü. II. Abdülhamit'in saltanat dönemi bu gerilemenin doruğa ulaşmasına yol açmıştı. Abdülhamit, ağabeyi V. Murat'ın yerine tahta geçmişti. Bunun nedeni, Murat'ın ağır depresyonlar, halka yayılan şekliyle "cinnet" geçirmiş olmasıydı. Abdülhamit, ruh hastalıklarından müthiş korkuyordu ve bu hastalıkların tedavile edilebilir olduğunu savunmak, Çırağan Sarayı'nda mahpus bulunan "mecnun" padişahın da iyileşip yeniden tahta geçebileceğini ileri sürmek gibiydi. Dolayısıyla yasaktı. Bütün o eski şifahanelerden yalnızca bir Toptaşı Bimarhanesi (ya da tımarhanesi) kalmıştı. Burası padişahın garip korkusuyla içeri tıkılmış olan ve hiçbir konuşlanma özelliği; yatak, yorgan, giyim, ısınma olanağı bulunmadan bağlı tutulan zavallılar tarafından doldurulmuştu. Son derece sıkı yasaklar yüzünden, buraya girip incelemelerde bulunmak hemen hemen olanaksızdı. Hiçbir yabancınn buraları görmesine izin verilmezdi. Hatta burada çalışan bazı hekimlerin bile, bazı bölümleri görebilmeleri olanaklı değildi. Buna karşılık, Üsküdar ve Kadıköy halkı rahat rahat içeri girip dolaşabiliyor, deli görüp eğlen-

Bu makalenin hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen Sayın Prof. Dr. Eflatun Adam, Sayın Dr. Faruk Bayülkem ve Sayın Doç. Dr. Ali Nahit Babaoğlu'na çok teşekkür ederiz. Bu makalede tırnak içinde geçen anlatımlar, Mazhar Osman Uzman'ın otobiyografisinden alınmıştır.

mek için tatil günlerini buralarda geçiriyordu.

Halkın gözünde Toptaşı giderek birçok suşuz ve günahsız insanın yatırılıp eziyet çektiği bir mekân olarak ün yapmaktaydı. Toptaşı Bimarhanesi'nde "deliler" zincire bağlanarak tecrit ediliyordu.

Sofulu 1884

1884 yılında Batı Trakya'da De-deağaç'ın Meriç kıyısındaki Sofulu Kasabası'nda, "istasyon karşısındaki bir ahşap evde", "Mehmet Hurşit Ağa'nın oğlu Osman Zühtü Efendi ile Çerkes Süleyman Bey'in kızı

Atiye Hamide Hanım'ın" dördüncü çocukları dünyaya gelir ve küçüğe Yusuf Mazhar adı verilir. Genç çiftin ilk üç çocukları kuşpalazından (difteri) ölüp gitmiştir. Onun için elde kalan bu tek oğullarının üstüne titrerler. Mazhar Osman, iptidai (ilkokul) ve rüştiyeyi (ortaokul) o günkü adıyla Kırıkkilise yani Kırklareli'nde okur.

Askeri Tıbbiye'ye giden yol

On yaşındayken ailesiyle İstanbul'a gelir. İstanbul, 1894 depremiyle sarsılmıştır. Depremi yakınları arasında, Üsküdar'da Bülbülderesi yakınlarına yerleşirler. Mazhar Osman, Üsküdar İdadisi'nin (lise) ikinci sınıfına alınmıştır. Üç yıl sonra anneleri ölür ve Mazhar Osman üç kız kardeşiyle birlikte öksüz kalır. "On üç yaşında bülbül deresine gömdüğüm anamın aşkını ölmeye kadar lekesiz en büyük sevgi olarak taşıdım. Hayatının bütün manevi kuvvetlerini o sevgi kaynağından aldım. Allahı, dini, milleti, insanları sevmeyi o mukaddes kadına borçluyum." Annelerinin ölümünün ardından babaları Osman Zühtü Bey, üzerine titredigi çocuklarına yeni acılar tattırmamak için tekrar evlenmez, bütün yoksulluk ve yokluklarına rağmen onları annesiz büyütmeye girişir. Mazhar Osman, bir yandan

Ord. Prof. Dr. Mazhar Osman Uzman

okulunu bitirmeye çalışırken, bir yandan orada burada çıraklık ederek babasına yardım eder. Zorluklar içinde, 9 Teşrin-i sani 1314 tarihinde (9 Kasım 1898) okulu pek iyi dereceyle bitirir. "Üsküdar İdadisi'ni bitirdikten sonra Askeri Tıbbiye'ye girdim. Tıp tahsilini hiç arzu etmiş değilim. Ben Mülkiye'ye girmek, idare adamı olmak isterdim. Yaşım küçük olduğu için müsabakaya sokmadılar." Hiç aklında olmadığı halde ve istemeye istemeye Askeri Tıbbiye'ye başvurur. O sıralarda tıbbiye öncelikle kendi rüştiyesinden mezun olan öğrencileri almakta, sivil okullardan gelen adaylara hiç iyi gözle bakmayıp, çeşitli zorluklar çıkarmaktadır. Giriş sınavları 5-6 ay sürer. 340 başvurudan yalnızca ikisi kabul edilir: Osman Zühtü oğlu Mazhar ve Bartınlı Hasan Tahsin.

Akliye ve asabiye

Mazhar Osman, henüz 20 yaşındayken Askeri Tıbbiye'yi parlak bir derece ile bitirir. Gülhane Seririyatı'nda (Klinik) stajını yapar ve aynı yıl "akliye ve asabiye" asistanı seçilir. Oysa okuldayken jinekolojiyi ister. Ancak, Demirkapı'daki 6 yaşındaki nisaiye seririyatı'na (kadın hastalıkları kliniği) ancak ilimlaştıran olanlar alınmaktadır. Onun kimsesizliği ise böyle bir durumu karşılayamaz. "1904'de Askeri Tıbbiye'den çıktım. Gülhane Seririyatı'nda staj yaptım ve o sene asabiye ve akliye asistanı seçildim. Halbuki mektepte iken nisaiyeyi istiyordum. Hatta zamanın meşhur yazarlarından Auvar'dı okumuştum ve sınıfın çavuşlarındandım. Yüzde yüz seçilmem lazımdı. Hayatta ikinci üzüntüm bu olmuştu. Gülhane'ye gelince asabiye ve akliyeyi seçişimi, arkadaşlarımla bir zekâ ihtilali olarak adlandırdılar. Çünkü, bu şübe o zaman gayet kısırdı. Ne teşhis, ne de tedavisi var deniyordu. Dahiliyede başarılı olduğum halde bu şübeye ayrılmamı pek hoş görmemişlerdi. Hakları da vardı. Nitekim bu şübeye pek çok emek verdim, hırpalandım, öğrenmek için çok çabaladım. Belki, başka şubelerde olsaydım kendime, memleketime daha faydalı olurudum. Fakat kaderim bu benim, aşkla sarıldım."

Bu arada, görev kurasında kendisine Hicaz çıkar. Mazhar Os-

Mazhar Osman, Kırkkilise İdadisi'nde (Ayakta duranlardan soldaki).

man'ın hayatı bir tesadüfle birdenbire değişir. Hocası Reşat Tahsin, dönemin devlet büyüklerinden birinin hastasını İsviçre'ye tedavi için götürme görevini almıştır. Onun boşluğunda dersi okutacak hoca olmadığından Mazhar Osman, Askeri Tıbbiye ve Gülhane Seririyatı'nda bu dersi okutmak üzere tutulur. Daha bir yıllık asistandır ve henüz herhangi bir akıl hastalığı kurumu gezebilmiş değildir. "Hoca idim ama, ne bir deli yüzü görmüş ne de bir akıl hastalığı kurumu gezmiştim. Siyasi ve idari sehpelerden, daha doğrusu meslektaşlarımla iyi niyetli olmasından Toptaşı Bimarhanesi'ni gezmeme bile müsaade edilmemişti."

Okul idaresi, onun Hicaz'a gitmesini istemez. O sıralarda Makedonya, çete hareketleri ile kaynamakta ve çetecilerin büyük bölümünde akıl hastalığı belirtileri gö-

rülmektedir. Bu yüzden, onu önce klinikte tutup, ardından Manastır'a gönderirler.

Manastır'daki görevinden döndüğünde, muallim muaviniği (doçentlik) sınavı açılmış olduğunu öğrenir. O dönem Abdülhamit tahttadır. Abdülhamit'in ağabeyi akıl hastası olarak tahttan indirilmiştir. Mazhar Osman'a sınavda "cinnet", "ihtilal-i şuur" gibi deyimleri kullanmaması gerektiği sıkı sıkı tembihlenir. İhtilal, korkulu bir kavramdır. Öyle ki uzmanlık dalının adı bile "Emraz-ı asabiye ve dimağîye mütehassısı" yani akıl ve sinir hastalıkları uzmanlığıdır. Mazhar Osman'ın o dönemlerde gece gündüz çalışarak, iki cilt olarak hazırladığı *Tababet-i Ruhiye* adlı eserini bastırması ise yasaktır. Ancak 1908'de hüriyet ilanı, Abdülhamit'in devrilmesi ve Meşrutiyet'in kurulmasıyla eserinin birinci cildini bastırabilir.

Almanya yolları ve Kraepelin

Kitabın ikinci cildi matbaada kalır. Bilgi ve görüşünü arttırmak üzere kendi sınırlı olanaklarıyla Almanya'ya gider. "Münich'te Kraepelin'in yanında bir sömestr çalıştım. Param bitti. İstanbul'da maşım kesilmiş ve Yemen'e tayinim çıkmıştı."

Emil Kraepelin, birçok kişi için psikiyatrinin kurucusu kabul edilir. Psikiyatri alanında çok değerli çalışmaları bulunan Kraepelin, akıl hastalıklarını ayrıntılı olarak tanımlamış ve sınıflandırmıştır. Mazhar Osman, Almanya'da Kraepelin'in yanında çalışırken Alzheimer, Spielma-

Askeri Tıbbiye'deyken.

yer, Spatz, Jacob, Cerletti gibi ünlü kişileri tanıma ve onlarla çalışma yapabilme olanağı bulmuştur.

İstanbul'a geri döndüğünde Yemen'e gitmek için hazırlıklara başlar. Ancak, Gülhane Müdürlü Prof. Wieting'in ısrarıyla Gülhane Hastanesi'nde "iç hastalıkları fahri asistanı" olarak göreve başlar. 1911'de çıkan Trablus Savaşı'ndan önce tekrar Alınanya'ya gitme fırsatı bulur. Berlin'de Sharitde Kliniği'nde, Prof. Ziehn ve Openheim'in yanında bir süre çalışır. Gülhane'de asahiye ve dahiliye dersleri kaldırılınca, Haydarpaşa Asahiye Hastanesi'ne uzman olarak tayin edilir. "O zamanlar Haseki yanında yeni açılmış bir müşahedehane vardı. Askerlikten mezun olanlar oraya başhekim oldum". Bu sırada çıkan I. Dünya Savaşı ile Mazhar Osman'ı askere çağırır. "Haseki Müşahedehanesi hastaları, Şişli Fransız Hastanesine nakledildi. Ben savaşta her iki hastaneyi idare ediyordum." Bir yandan Fransız La Paix (La Pe) Hastanesi başhekimliği, bir yandan Haseki Müşahedesi'ndeki görevini savaş sonuna kadar sürdürür. Savaş sona erince, Toptaş Bimarhanesi'nin ıslahı için fahri baş-

Eşi ve çocuklarıyla.

hekimlik kendisine teklif edilir ve Mazhar Osman, bu görevi kabul eder.

Toptaş Bimarhanesi

Toptaş Bimarhanesi (tımarhane). Meşrutiyet'in ilanı ile halkın hücumuna uğramıştı. Halk arasında yaygın fikir: oranın katliamı yeri olduğu, kalın duvarların ardında faciaların yaşandığı ve en önemlisi devlet erka-

nından aklı başında olup, halkın saydığı kişilerin burada cinnet damgası altında işkencelerle in-letildiği idi. Tüm bunlar gerçekle örtüşmemekle birlikte, Toptaş, oldukça kötü bir mekândı; hijyenik koşulları zayıf ve idaresi kötüydü. Halkın bu genci nefreti devam ettikçe, iş başında olanlar yeni bir bimarhane yaptırmak istediler. Yeni bir yer beğenildi ancak "lakırdı ile peynir gemisi yü-rümedi". İşin doğrusu, Toptaş'ına ilişkin hezeyan dalgası geçince ve söyleyip yazmaktan herkes usanınca, Toptaş bir çeyrek yüzyıl daha yaşamayı başardı.

O dönemlerde, Toptaş'ın iç-ler acısı durumunu göstermemek için dışardan kimsenin ziyareti kabul edilmez. Münih'ten Mazhar Osman'ın davetlisi olarak gelen ve Türk Tımarhanesi görmek, özellikle şark delirinde etüt yapmak isteyen Prof. Kraepelin bile giremez Toptaş'na. Dünya Savaşı sırasında hemen hiç ilgilenilme-yen Toptaş'ın durumu, savaş sonrası fahri başhekimliğini üstlenen Mazhar Osman'ı hayretler içinde bırakır. "Ateşkesle birlikte atandığım vakit, hasta olarak üç yüz kadar 'canlı cene-z'e teslim aldım. Ne karyoları, ne yatakları, ne yorganları vardı; çırıl-

'İşte Mazhar Osman bu!'

Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver

Bu yazı, Dr. Faruk Bayülkem'in *Türkiye'de Psikiyatri, Nöroloji ve Nöroşirürjinin Tarihsel Gelişimi* adlı kitabından alınmıştır.

Mazhar Osman, "Ord. Prof. Dr.", hocamız değil, memleketimizde hatta şimdi cidden ulfalan dünyada; her taraf bunalmış içinde yüzde 1'i derdini söyleyen, yüzde 99'u söyleyemeyen, bir kalabalık içinde mutlaka anılacaktır. Çünkü, onun şöhreti sınırlarımızı aşmıştır. Bu anılmanın sebebi, sadece bir sevgi bağından değildir. Bunlar her yerde söylenmiştir. Yazdıkları içinde ne cevherli sözler vardır. Bir gün ben bu değerli üstüdan kendisi tarafından yapılan aforizmasının toplanacağına inanıyordum.

Memleketimizde mutlaka herhangi bir sözü ilk defa söyleyenler iyi saptadıysa, övünmeye hakkımız vardır. İşte bir devir ve onun söylediği: Bir akşam, düşünür dostumuz Bay Esad Fuad Tuğay'ın misafirlerini kabul ettiği kütüphanesindeyiz. Gelenlerden özel hekim Dr. Süreyya Hidayet Paşa da orada... Söz, Mazhar Osman'a geldi. Paşa, Mazhar Osman'ı pek sever ve onun olgun fikir hürriyetine ve önemli bir konuyu açıkça söylemesine hayrandı. Ded ki: Sultan Hamid zamanında, deliler de iyi olabilir denemezdi. Dile kolay,

otuz seneyi bulmuştu ki ağabeyi Sultan Murad, suni bimarhane şekline sokulan Çırağan yalısında, delirmiş etiketiyle mahpuslu. Mazhar Osman, genç hekim. Kendisi, akıl sağlığı irsi veya yaşamının bazen talihsiz taraflarıyla bozulanlarla meşgul olurken, Sultan Hamid de hâlâ makamında. Kimin ne haddi, deliler iyi olsun diye konuşsun. Ama, Mazhar Osman'ın medeni cesaretine bakın ki, kulağımıza kadar geldi, "delilik de diğer hastalıklar gibi iyi olabilir", demişti.

Batı daha yeni, deliliği bir hastalık olarak kabul etmekte ve bunu açıkça söylemekte idi. O, bunu despotluk devrinin sonlarına doğru söyledi ve hayatı boyunca bunu savundu.

Mazhar Osman, milletlerarası akıl ve sinir hastalıkları kongrelerine çok hürmet gören bir otorite gibi katıldı. Cezayir'deki bir kongrede "Paralizi Jeneral" konusunda tebliğler yapıyordu. Birçok memleket temsilcileri, kendilerinde bu hastalığın çok görüldüğünü söylüyordu. Mazhar Osman, söz alarak bizim memlekette bu vakalar çok azdır. Bizde, Malarya çok yaygındır. Çoğu, bu hastalığın nöbetlerini geçirmiştir ve hatta zaman zaman geçirmektedirler. Bu krizler her halde, hastanın beyinsel durumlarında bir etkisi oluyor. Demek ki, biz bu paralizi vakalarını görmiyorduk. Paralizi Jeneral tedavisinde, Batı'da malaryayla aşılardan yararlandığımızı görülmüyordu.

Mazhar Osman'ın bu tebliği onaylandı ve bu nedenle bu vakalar, uzun süre malarya aşılannması ile tedavi edildi.

'Delilik de bir hastalıktır'

Bu yazı Mazhar Osman Uzman'ın "Timarhaneden Emraz-ı Aklıye ve Asabiye Hastanesine Doğru" başlıklı yazısından alınmıştır. Yazının tamamı, Dr. Faruk Bayülkem'in *Türkiye'de Psikiyatri, Nöroloji ve Nöroşirurjinin Tarihi Gelişimi* adlı kitabında bulunmaktadır.

İnsan; midesinin, karaciğerinin, böbreğinin hastalığından mutsuzdur. insanlığından hiçbir şey kaybetmez. Ölüncüye kadar sözü, sohbeti dinlenir, kendini ve başkalarını idare edecek haldedir. Habuki akıl hastası öyle mi? Kusuru, daha ilk adımda ortaya çıkar. Kişilik adeta değişir; karakteri, zekâsı... Beyinde mi nerede olduğu anlaşılamayan bir arızanın, aklı başında, sözüne ve işine hakim bir adamın bir dakikada bir çocuk kadar saf oluverişi, huyunu pek az zamanda kaybedişi, yeniden huylar kazanışı. Kısa tanımıyla delilik, ilk zamanlardan beri, diğer hastalıklarla bir tutulmamış.

Bunda perilerin, cinlerin, şeytanların, koruyucu meleklerin, öfkelenen ilahların rolü olduğu düşünülmüş. Ta ki Hipokrat zamanından bugüne şifa, hekimlerden çok hocalardan, sihirbazlardan umulmuştur. Medet, kliniklerden, laboratuvarlardan değil, büyülerden, dualardan beklenilmiştir; papazlar ve hocalar delileri iyileştirmeye çalışmıştır. Bugün hâlâ, delilerin iyi olması için nefesten, üfürükten, tükürükten, zemzem sularından, büyülenmiş gömleklerden medet bekleniyor; ilaçlar, serumlar, aşılar vız geliyor.

Delilik de bir hastalıktır; zatürre gibi, sarılık gibi, apandisit gibi bir hastalıktır. Nasıl birinde akciğer iltihaplanmıştır, o yüzden göğüs ağrısı, güçlükle nefes alır, kanlı, kirli balgam çıkarır, ateşler içinde yanar. Zekâ ve huy merkezi olan beyin rahatsızlığından insan doğru düşünemez, huyunu değiştirir; çok neşeli veya çok kederli, çok cesur veya çok korkak, çok cömert veya çok cimri olur. Bunların perisiyle, cinle ilgisi yok. beyin hastası... Bunlar, ne adakla, nefesle, ne büyüyle iyi olur, ne de yoluna gelir. Hastaya bakmak hekim işidir.

çiplak, uyuz ve bit sayısız, açlıktan kımıldamaya mecali kalmamış, kendi pisliklerinin içinde istirahat eden biçare hastaları o halde gördüğümüz vakit arkadaşlarımızla beraber göz-yaşarlarımızı güç zaptedeblimistik." Tüm bunlar Mazhar Osman'ı yıldırmaz. Onun insana verdiği değer, her şeyin üstündedir. Daha yapılacak çok şey vardır. Önce, Toptaşı Bimarhanesi ile başlarlar. "Fen muhabbeti, sanat aşkı, gençlik kanı bir haftada o cehennem zindanını nurlandımış ve işte o gün, Toptaşı'nın yüzü gülmüştü. Dışarıya bile, ilk defa badalanmış, içerisi tertemiz olmuş, bittin uyuzdan eser kalmamıştı; bugün her bir üstat derecesine yükselen o minî mini gençler meşhur Toptaşı'nın tarihinde hayır ile anılacaktır."

Mazhar Osman'ın bahsettiği gençlerin hemen hepsi kendi öğrencileriydi. Hepsine tek tek emeği geçmiş, hepsinin öğrenimiyle yakından ilgilenmiş ve çoğunu yalnızca kendi imkânlarıyla yurtdışında ihtisas yapmaya göndermişti: Şükrü Hazım Tiner'i nöroloji için Nonne'nin yanına Hamburg'a, İhsan Şükrü Aksel'i Münih'te Spielmeier'in yanında nöropatoloji yapmaya, Abdülkadir Cahit'i Breslau'da Foerster'in yanına nöroşirurjiye, Fahrettin Kerim Gökay'ı da Münih'te Kraepelin'in yanında klinik ve deneysel psikiyatriden yapmaya. Bu kişilerin hepsi Türk nöroloji ve psikiyatrisine sayısız faydalar sağlamışlardır.

Deliliğin tanımı değişiyor

Özellikle 1700'lere kadar Avrupa'da deliler, akla hayale gelmeyecek

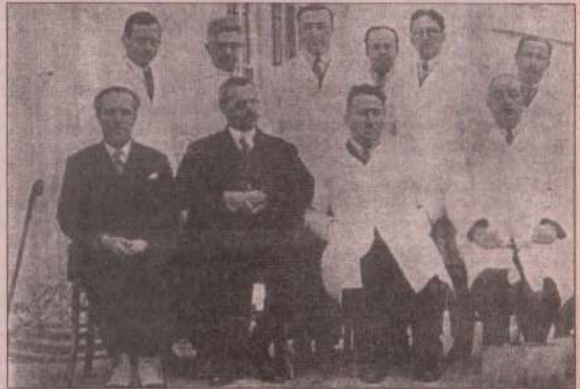
işkencelere maruz kalmıştır. Yalnız deliler değil, kadınlar ve sakatlar da aynı durumları yaşamıştır. Hapishanelere, manastırların gizli bölümlerine, zindanlara kapatılıp zincirlere vurulan deliler, yüzyıllarca şeytan olarak anılmışlardır. Oysa, anlaşıyor ki tarihimizde deliler, bir hasta gibi muamele görmüşlerdir. Selçuklu Devleti'nden kalma yapılarda delilere özel koğuşların ayrıldığı tespit edilmiştir. Yine Fatih Sultan Mehmet'in zamanında ilk akıl hastanesi yaptırılmıştır. 1470'de İstanbul'da kurulan bu akıl hastanesini diğerleri izlemiştir. Tarihe göz attığımızda, Araplar'ın ve İspanyollar'ın da delilere bir hasta gibi muamele yaptıkları ve akıl hastaneleri kurmuş oldukları görülmektedir.

Ancak, 1791'de Fransa ile başlayan delilerin zincirlerinin kırılması ve deliliğin bir hastalık olduğunun

kabul edilmesi İngiltere, İtalya ile devam ederken, Osmanlı gerileme döneminin doruğunu yaşar ve her alanda gelişmeye, ilerlemeye karşı koyuşunu sürdürür. Yine ters yönde hareket ederek, deliler, zincirlere daha da sıkı bağlanır. Ta ki Mazhar Osman bir gece yatışı, o zincirleri elleriyle çözene kadar...

Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi

Toptaşı'nda yapılan ıslah çalışmalarına rağmen buranın yetineyacağı açıktır ve yeni bir hastane yapılması gereklidir. Ancak yıl 1918'dir, memleket savaşın yenik ve fakir çıkmıştır. Bu haldeyken hükümetin, üstelik de bir bimarhane istemeye utanır ki. Birkaç sene sonra, önemli bir gelişme yaşanır. Milli Hükümet, İstanbul'a el koyar. Mazhar Osman ve asistanları,

Bakırköy Emraz-ı Aklıye ve Asabiye Hastanesi, 1930.

Mazhar Osman'ın psikiyatri bilimine katkıları

- 1) Esrar psikozu. Fazla esrar kullananlarda erken bunama hastalığının oluşabileceğini ileri sürmüştür. Esrar psikozunu dünyada ilk tanımlayanlardan biridir.
- 2) Bazı obsesyonların (saplantılı düşünce) nöbet nöbet gelen biçimlerinin bir çeşit periyodik delilik (siklofreni) olduğunu ileri sürmüştür.
- 3) Frengide sinir istemi arızasının fazla olduğunu göstermiştir.
- 4) Uyku hastalığının, klasik arazaları olmadan da görülebileceğine ilk işaret edenlerden biridir.
- 5) Multiple skleroz adı verilen sinir hastalığının, bir virüsten oluştuğunu yine ilk ileri sürenlerden biridir.

var olan boş binalardan Bakırköy Kışalari'nı isterler. "Ulu Gazi'nin imzasıyla taçlanmış, Vekiller Heyeti karan bize bildirdi: Toptaşı kapandı, Bakırköy kuruluyordu." Yıl 1927'dir. Başta Mazhar Osman Bey olmak üzere, o zamana kadar zincirlere bağlanmış olan hastalar; gözleri korku, hayranlık ve heyecan dolu, bakıcılarının ve hekimlerin nezare-

tinde Üsküdar İskelesi'ne doğru ilerlemeye başladılar. Şirket-i Hayriye vapurları onları bekler. Hepsi doluşurlar. Vapurlar, öğlene doğru Bakırköy kıyısındaki Baruthane İskelesi'ne yanaşır. Oradan, bataklıklar içinde düşse kalka, kışalari binalarına doğru ilerlerler. 15 Haziran 1927'de Emraz-ı Asabiye ve Akliye Hastanesi doğmuştur. "Toptaşı, Abdülhamit ile bir-

likte tarihe gömüldü, yeniden hortlamaması için tütün deposu yapıldı. Kalın rutubetli duvarlarının içinde insanlar çürütüldü. Şimdi tütünleri kulluktan ve güneşten koruyor... Cumhuriyet, sanatına dört elle sarılan gençlere, daha ilk günden ödüllünü verdi. Toptaşı'nı kapadı. Artık Toptaşı Bimarhanesi yok, Bakıköy Emraz-ı Akliye ve Asabiye Hastanesi var..."

Bakırköy Kışalari'nı oldukça tahrip edilmiş, harabe halinde bulurlar. Ne tuvaleti, ne hamamı ne de pavyonların zemin ve tavan döşemeleri vardır. Çerçevesler, kapılar çıkarılmış, yakılmıştır. Tüm bunlara rağmen, Mazhar Osman ve asistanları, binayı görünce sevinçten ağlayacak gibi olurlar. Çalışmalar başlar. Bina'daki çalışmalari yanında, Bakırköy'ün bin kışalari toprağına, karpuz, buğday, çeşit çeşit meyve ve sebze ekilmeye başlanır. Bu kadar geniş toprakta çalışmalari onda dokuzu hastadır. "İşsizler; huysuz ve sinirli olur,

'Bakırköy ekolünü yarattı'

Bu söyleyiş, Mazhar Osman'ın uzun yıllar asistanı olarak görev yapmış ve Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nde, 1960-77 yılları arasında başhekimliği görevinde bulunmuş Dr. Faruk Bayülkemle yaptık. Faruk Hoca, Nişantaşı'nda duvarları Mazhar Osman'ın da fotoğraflarıyla dolu mütevazı muayenehanesine buyur etti bizi. Mazhar Osman dedik, gerisini Faruk Hoca tamamladı.

Ben Mazhar Hoca'yı, Allah rahmet eylesin, 1933'de tanıdım. Neydi 1933 dersene, 1933'te İstanbul'da Türkiye'nin ilk üniversitesi kuruldu. Reform yapıldı. Önce Darülfünun'ı ismi, ama Atatürk, 1933'te İstanbul Üniversitesi'nı kurdu. O dönemde Mazhar Osman Bey Hocamız, Bakırköy Akıl Hastanesi'nin Başhekimiydi. İşte, İstanbul Üniversitesi'nin Beyazıt'taki merkezinde açış konuşmasını yaptı. O açış konuşmasında, Cumhurbaşkanından başlayarak baştan aşağıya kadar, Sağlık Bakanlığında artık başka nerelerden, hastane-nin kurulmasını hizmet eden kimler varsa, hepsine şükranlarını sundu. Yani o açış konuşması, baştan aşağı teşekkürdü. İşte Mazhar Osman Hoca'yı o gün, talebesi olarak tanıdım. Daha Tıp Fakültesi'nin 2. sınıfındayım. Ondan sonra, benim Bakırköy Hastanesi'ne geçişim. Ama önce, asistanlığımız sırasında biz Mazhar Osman Hoca'nın derslerine gelirdik. Teorik derslere girdik ama, akıl hastanesini tanıyışım 1936'dır. İhsan Doğramacı, Nusret Fişek hep sınıf arkadaşaydık ve o dönemin talebeleri staj için 15 gün hastaneye giderdik. Mezun olduktan sonra hükümet tabipliğine girecektim. Bizleri hep Sağlık Bakanlığı okuttu. 6 sene okuturdu, ondan sonra 4 sene hükümet tabipliği mecburi hizmeti yapardık. Artık, kura çekilecek, gideceğim yer belli olacak. Hiç Mazhar Osman Hoca'nın yanına asistan gireceğimi düşünmemiştim. Çünkü, Prof. Ekrem Şerif Egeli dedi ki, yarı şaka yarı ciddi: "Kim oluyormuş Mazhar Osman,

niçin bu kadar meşhur olmuş? Biz de ordinaryüs profesörüz." O zamanki ismiyle, emraz-ı akliye ve asabiye, bugünkü gibi ruh ve sinir hastalıkları deyimi yoktu. "Bana on gün müsaade etsin ben okuyayım o kitapları, ben de psikiyatride ordinaryüs profesör olurum" derdi. Çünkü o dönemlerde akıl hastalıkları, hiçbir zaman böyle diğer hastalıklar gibi tedavi edilir, teşhis konur biçimde değildi. Akıl hastaneleri de hastalar kendilerine, çevreye zarar vermesin de muhafaza edilsin, toplumdaki uzaklaştırılın diye, sanki bir bakım ve muhafaza müessesesi idi. Reel konuşulurken "Allah kimsesi Bakırköy'e düşürmesin" denilirdi. Ya da "yahşu sen Bakırköylük müsün?" gibi yaklaşımlarla, akıl hastalıkları küçümsenmiş, alay edilmiş, iyileşmesi mümkün olmayan hastalıklar gibi görülmüştür. Ben de fakülteye ilk başladığımdan beri, hep iç hastalıkları uzmanı olmayı aklıma koymuştum. Mezun olur olmaz, iç hastalıklarında nasıl kalabilirim diye düşündüm. Sonra bir referans aldım. Sevinçle Ankara'ya gittim. Müdür Bey dedi ki "Çocuğum bu iş olmaz, senin mecburi hizmet yapman lazım. Ama yine de bir düşünelim". Üzgün döndüm İstanbul'a. Sonraki günlerde çağrıldım tekrar. "Sen Bakırköy Hastanesi'ne Mazhar Osman'a asistan tayin edildin" dediler. Şimdi Sağlık Bakanlığı diğerine olmaz dedi ya, beni İstanbul dışına göndermiyorlar. Ama iç hastalıkları olmuyor. Kimse gitmiyor akıl hastalıklarına. Ben de sınıf birincisiyim, hükümet beni mükâfatlandırıyor ve 4 senelik mecburi hizmetten alıp Bakırköy'e veriyor. Ben de o zaman dedim ki, "Hocam ben mecburi hizmete gitmek istiyorum, ne yapacağım Bakırköy'de, deli doktoru diye dalga geçecekler benimle." "Yanlış düşünüyorsun" dedi, "ben seni hep takip ediyorum, bu çalışkanlığınla sen oraya gidersen tek insan olarak bulunacaksın. Dahiliyeye gersen, pek çok doktor içinde herhangi biri olup, kaybolursun". Böylece Bakırköy'e girdim.

Emrimi aldım. Bakırköy'e gittim. Odaya girdim. Bir süre sonra Mazhar Osman Hoca'nın yanına geçtim. "Ben, seni talebeliğinden beri tanıyorum. Sana kitabımı vereceğim ve üstüne imzama atacağım, ama üç yüz ku-

dedikoducu, evhamlı, geçimsiz ve asi karakter gösterir. Çalışma onlar için en iyi ilaçtır." Sadece, ekim dikim işi değildir hastaların yaptığı. "Hele atölyeler hep hastadır: Terzi, ayakkabı tannircisi, karyola tannircisi, kirlı eşyayı etüve sokup temizleyenler, mutfakta kabak soyanlar, dolma yapanlar... Şu koca kanalizasyonun beşte üçünü, hastalar yurmuşlardır... Orda tenis oynayanlar, burada piyano veya gramofon çalanlar, radyonun başında toplananlar, fotoğraf çikaranlar hep hastalarımız: Hasta bakıcılarımızın bir kısmı bile."

Bu kurum o gün bugündür Türkiye'de psikiyatrinin temel üssü olarak çalışmaktadır.

'Mazhar Osmanlık olmak'

1930'lu yıllar. Çağaloğlu'nda Gazeteciler Cemiyeti'nin karşısında tam köşede bir apartman. Değil İstanbul halkı tüm Türkiye, bu apartmanın kimine ait olduğunu bilir ve saygıyla ge-

çer önünden. Burası, "Mazhar Osman'ın köşkü"dür. Eşi Saadet Hanım, 5 çocuğu, Lâhut, Tuba, İrem, Nasut ve Cülmüt bu evde yaşarlar.

Mazhar Osman, Türkiye'nin en ünlü doktorudur. Günlük dilde insanlar garip davranışlar gösterenlere "Mazhar Osman seni görmeydi mi" diyerek takılır. O, psikiyatryle öyle özdeşleşmiştir ki, "Mazhar Osmanlık olmak", delirmek, saçma davranışlarda bulunmak anlamına gelen bir kalıp halinde günlük dile girer. Anadolu'nun her yerinden akın akın hastalar gelir onu görmeye. Doktor kelimesini ilk onunla kullanır pek çoğu. Çalışkanlığı, zekası, bilgisi, iyi ahlakı, üstün kişiliğidir bu sevgi ve saygının nedeni. Derslerine yalnız tıp öğrencileri değil, halk da akın eder. Yazdığı kitapları tıp bilgisi olmayan-

Mazhar Osman'ın eşi, Saadet Uzman ve Dr. Faruk Bayülkem.

lar da alır.

Mazhar Osman'ı sadece psikiyatrıst diye tanımlamak mümkün değil. Tarih, coğrafya ve edebiyata düşkünlüğüyle bilinir. Almanca ve Fransızca'yı anadili gibi konuşur. Klasik Türk Musikisi ve Batı Müziği hakkında geniş bilgisi vardır. Sesi güzel.

ruştur, artık ilk maaşından keseriz bunu" dedi. *Tababet-i Ruhiye* adlı kitabını aldı, tabii ki bu ciddi konuşmaya rağmen, bir şakaydı.

Mazhar Osman Hoca, her sabah, daha etrafta kimseler yokken saat 07.30'da gelirdi. Prof. Kenan Tüken, Dr. Cemal Saygın ve ben, üç asistan onu hazır beklerdik. Hoca, evvela parmağından kanını aldırırdı. Şeker hastasıydı ve her sabah şekerini ölçtürürdü. Hastalığı yüzünden rejim de yapardı. Hastanenin bahçesine bağlar yaptırmıştı. Her sabah bağların en iyi üzümleri toplanır getirilirdi. Şeker hastası olmasına rağmen o üzümleri yerdı ve ardından sabah kahvaltısını yapardı. Oluğca iştahlıydı Hoca. Ondan sonra, hastaları görmeye çıkardı.

Hastanenin ilk girişinde, yeni gelen hastalar için kantinina bölümü vardı. Çünkü hastalar, o dönemlerde kripiklerine kadar bit ve uyuz içinde gelirlerdi. Karantina servislerine bir süre kokudan girilmezdi. Hastalar kü-kürtü sularla yıkanır, paklanır; ondan sonra da hastalıklarına teşhis konması için koridorda sıraya dizilir, beklerlerdi. Hastaların dosyaları çıkmış olurdu. Hoca, hastaya biraz bakar, biraz konuşur ve hemen teşhis koyardı. Çok zeki bir insandı! Keskin bir zekası vardı. Teşhislerin hiçbirinde yanılmamıştır. Saat 9-10 gibi bitirdi sabah kontrolü. Sonra dersi varsa dersini verir, ondan sonra da Fransız La Paix (La Pe) Hastanesi'ne giderdi. Oranın da başhekimiydi. Ordan çıkıp muayenehanesine giderdi.

Pazaratesi günleri, Zeynep Hanım Konağı'nda bir amfide ders verirdi. Güya bize verirdi ama, salonu tıp talebelerinin yanı sıra, hukuk talebeleri ve halk doldurdu. Çünkü o kadar güzel, akıcı konuşurdu ki, ses tonu da çok güzeldi zaten, sanki tiyatrodanmış gibi seyrederdi herkes. Slaytlar gösterir, hastaları, hastalıkları anlatır ve bitirirdi dersi. Derslerden önce bana derdi ki mesela, bugün dersimiz psikopatlar. Ben de hastanemizden takdim edilebilecek en iyi psikopatları seğerdim. Ya da frengi hastalığını anlatacak. Yine Hoca'nın frengi için ilgi gösterdiği hastaları seğerdim. Biz önceden giderdik

otobüsle, hastaları da götürürdük.

Hoca, Bakırköy'ün yalnızca bir hastane değil, bir üniversite gibi çalışmasını sağlamıştır. O zamanlar bir Gülhane Askeri Tıp Hastanesi, bir de İstanbul Tıp Fakültesi vardı. Bakırköy ise, Mazhar Osman Hoca'nın sayesinde Sağlık Bakanlığı'nın bir mektebi oldu. Bakırköy Mektebi. Öyle ki, Gülhane'den rütbeli doktorlar gelip staj yaparlardı burda. Böylece bir Bakırköy Ekolü oluştu.

Şimdi, Mazhar Osman Bey bir taraftan Hastane'nin başhekimi olduğu için servislerin restorasyonunu yapıyordu. Artezyen kuyuları açtıyordu, bağlar yaptırıyordu. Tüm bunlarda hep hastalar, alar alarak görev alıyorlardı ve fiziksel rehabilitasyon gerçekleştiriliyordu. Bir taraftan da, Sağlık Bakanlığı'nın hekimlerini yetleştiriyordu başhekim olarak. Üstüne de üniversitenin psikiyatri ve nöroloji asistanlarının hocalığını yapıyordu. İşte Bakırköy Ekolüyüdü bu.

Mazhar Osman Hoca, kongrelere çok değer verirdi. "Kongreler, insanların bir sergisidir, mallarını sergilediği yerlerdir. Bu, bilimde de böyle, kongrelerde insanlar kendilerini tanıtır, öğrendiklerini uygulama fırsatı bulurlar". O yüzden, bize "kongrelere gidiniz" derdi.

Onun zamanında düzenlenilemedi ama, yanlış olmasının, 1956'da Ulusal Psikiyatri Kongresi düzenledik. Sonradan olmadı, ara verildi. Esas olarak 1962'de başladı ve bugünkü haline geldi. Geçen seneki kongrede ben, 2001'in Mazhar Osman Hoca'nın 50. ölüm yıldönümü olması nedeniyle, Mazhar Osman Uzman yılı olarak tanımmasını ve her yıl 31 Ağustos'ta etkinlikler düzenlenmesini önerdim. Umuyorum olacak.

O öyle bir insandı ki, hastaları ona, "Mazhar Osman beni iyileştirecek" diyerek gelirlerdi. Sadece hastalarının değil, hepimizin üzerinde çok etkiliydi. Ona çok güvenirdik. Çocuklarına çok düşküdü, çok severdi onları. Çocuklarının da ona saygısı büyüktü. Çağaloğlu'nda Gazeteciler Cemiyeti'nin karşı köşesindeki 3 katlı bir apartman da otururdu, Ona çok şey borçluyum. Sadece ben değil, hepimiz. Mazhar Osman Hocam'ı saygı ve rahmetle anıyorum.

Yayınları ve üye olduğu kuruluşlar

Spirtizma Aleyhinde (1910), *Uyku Hastalığı Salgını* (1925), *Sihhat Almanağı* (1933), *Akıl Hastalıkları* (1935), *Ojenik-İğdiş-Kısırs* (1935), *Sinir bilimsel makalesi*, bunun yanında tıp tarihinde yer etmiş tıp bilgilerinin hayatlarını ve keşiflerini anlatan yüzü aşkın makalesi bulunmaktadır.

Kitaplarının dışında yerli ve yabancı dergilerde yayınlanmış pek çok bilimsel makalesi, bunun yanında tıp tarihinde yer etmiş tıp bilgilerinin hayatlarını ve keşiflerini anlatan yüzü aşkın makalesi bulunmaktadır.

Üye olduğu kuruluşlar

Hamburg Emraz-ı Akliye Cemiyeti, Fransız Dili ile Konuşan Memleketler Akıl ve Sinir Hastalıkları Cemiyeti, New York Nöroloji Akademisi.

dir ve parçalara eşlik etmeyi sever. Derin bilgisi, şakacılığı, keskin zekâsı, akılcı ve anlaşılır konuşmasıyla çevresindeki herkesi etkiler, hayranlık yaratır. Çünkü tüm bu özellikleri mütevazılığıyla birleşerek kişiliğindedir.

Yeşilay, psikiyatri bölümleri ve diğerleri

Mazhar Osman'ın ilgi alanına girmeyen hiçbir şey yok gibidir. 1918-1951 yılları arasında *İstanbul Seririyatı* (İstanbul Kliniği) adlı bir dergi çıkarmıştır. Bu dergi, yıllarca hiç aksamadan yayın hayatını sürdürmüş ve dönemin bilimsel gelişmelerini yansıtan bir ayna görevi görmüştür.

1920'de, içki ve sigaraya olan düşmanlığını bir kurumla resmileştirir: Yeşilay Cemiyeti. 1945'e kadar tam 25 yıl cemiyetin genel başkanlığını yürütür. İçki ve sigaradan öylesine nefret eder ki, evine gelen misafirlerinin bile kullanmalarına izin vermez. 1924'de İçki Yasası (Men'i Müskirat) Kanunu'nun kaldırılması üzerine Yeşilay'ın 5. Kongresi'nin açılış konuşmasında Mazhar Osman, bu durumu ilzîntülü cümlelerle tenkit eder. "Yasağı kaldırmak isteyenler, bizim bilimsel ve toplumsal mantıklarımız karşısında cevap vermekten kaçınmış, yalnız bütçe açığından bahsediyorlardı. Halbuki, bin zarar göze alınarak beklenen bir kâr da suya düştü. Geçen seneki bu aylarla bir de şu günleri kıyaslayınız. Memleket, huzur ve barışsızlığına kavuşmak neçesini yeter derecede yaşarken, bu bela başımıza nasıl oldu da çıktı. Yeniden, içenler içkinin, içmeyenler içenlerin acımasızlık ve aç esiri oldu."

1933'de İstanbul Üniversitesi'nin yeniden yapılanmasıyla ordinaryüs profesör unvanı alır ve Tıp Fakültesi'nde dersler verir. İstanbul Tıp ve Cerrahpaşa Tıp Fakültelerinin psikiyatri servislerini kurar. Ölümüne kadar öğretim üyeliğini devam ettirir.

Tıp tarihine olan ilgisi yoğunur. Konu üzerinde derin çalışmalar yapar ve yayınlar. 40 yılı geçkin doktorluk hayatında, dünyaca bilinen bazı bilimsel yenilikler ortaya koyar. Türk Tıp Cemiyeti ve Türk Nöropsikiyatri Cemiyeti'nin kurucusudur. Yurtdışında da oldukça sayılan bir isimdir.

Çocuklarına vasiyeti

Mazhar Osman'ın övündüğü yegâne bir yanı vardır: Çocukları. Ço-

çuklarının eğitime ve iyi yetiştirmelerine çok önem verir. Çok çalışmasına rağmen, ailesini hiç ihmal etmez. "Evlatlarım, Lâhut'um, Tuba'm, İrem'im, Nasut'um ve onların anneleri, Saadet'im... Hayatımın yıldızları. Hayat sahainin ufuklarında her biriniz doğdukça, ben dünyayı daha güzel, daha zevkli buldum. Sizin yükünüzü taşımak bana ne tatlı geldi. Bir gün dünyayı, hayatı terk etmeye mecbur olacağım. Şüphesiz bu hoş bir şey değil, lâkin herkes gibi ona ben şimdiden hazırım. Sade, sizden ayrılmak hepsinden güç olacak."

En büyük oğlu Lâhut, babasının yolundan giderek tıp okur. Lâhut Uzman da, babası gibi okuldaki başarıları ve keskin zekâsıyla anılır. İÜ Tıp Fakültesi öğrencisiyken, Amerika'ya (Boston) gider ve tıp öğrenimini orada tamamlar. Henüz 26 yaşındayken, Harvard Üniversitesi'nde patoloji dersleri vermek üzere görev alır. Mazhar Osman, oğlunun bu başarıyla her zaman övünür. "İkinci mesut günüm, büyük oğlum Lâhut'un dünyaya gelişidir. İlk babalık zevkini tadıyordum. Onu dünyaya bırakacağım, benim eserimi takip edecekti. O, benim en kıymetli eserimdi. Nite-

kim o da doktor oldu, o da sinir hekimi. Ona bütün benliğimi verebildim. İmrendiğim, yapmadığım şeyleri çalıştım ki o yapsın. Ah, çocuklarımı ne kadar severim...". Ne yazık ki, Lâhut Uzman 1962 yılında, babasından 11 yıl sonra henüz 39 yaşındayken hayatını kaybeder. Bugün Mazhar Osman'ın ailesinden yalnızca, Amerika'da yaşayan kızı Tuba hayatta.

Mazhar Osman'ın çocuklarına vasiyeti şöyledir: "Evlatlarım, hayatımda size her zaman söylediğim baba nasihatini bir daha tekrarlıyorum: Şöhreti, serveti, huzuru, şeref ve haysiyetinizle değişmeyin. İkbal için kimseye boyun eğmeyin. Namuslu ve hür olmanın zevki ölçsüzdür. Hayatta korkaklar ezilir, kendinizi ezdirmeyin. Namuslu, hür, cesur ve azimkâr olun. Hele gülünç olmayın, iğrenç olmayın. Kimse size acımaya lüzum görmesin, kimsenin merhametine muhtaç olmayınız. Milletinizi, vatanınızı

İstanbul Üniversitesi'nden Ordinaryüs Profesör unvanı alır, 1933.

Mazhar Osman, stajyerleriyle birlikte, 1945.

ve bütün insanları seviniz. Alicenap ve şefkatli olunuz. Hayatınızı koruyunuz. Hayat, pek kıymetli bir veditir. Fakat icabında onu yalnız şeref ve haysiyetiniz için seve seve feda ediniz, feda etmekte tereddüt etmeyiniz. İşte evlatların, size babanızın bir nasihatı, ebediyyen sizde kalacak bir yadigâr...”

Ord. Prof. Mazhar Osman Uzman, Türk tıbbına emeği geçmişi en önemli isimlerdendir. Türk psikiyatrisi, bu-

günkü durumunu ona borçludur.

31 Ağustos 1951'de eroin bağımlıları üzerine yaptığı uzun bir çalışmayı, asistanı Ayhan Songar'a yükse sesle okuturken aniden fenalasıp ve ölüyor. Ölmeden birkaç dakika öncesine kadar bile çalışmayı bırakmamıştır. Bugün, her ne kadar yalnızca psikiyatri kitaplarının "Türkiye'de psikiyatrinin tarihçesi" bölümünde anıltsa da, Mazhar Osman Uzman Hoca'nın yetiştirdiği öğrenciler, ku-

rucusu olduğu birimler ve kurumlar ışık saçmaya devam ediyor.

Mazhar Osman Uzman Hoca'yı ölümünün 50. yılında saygıyla anıyoruz.

KAYNAKLAR

- 1) Dr. Faruk Bayülkem, Türkiye'de Psikiyatri, Nöroloji ve Nöroşirürjinin Tarihi Gelişmesi, Ruh Hastalarını Readaptasyon Derneği Yayınları, İstanbul, 2000.
- 2) Doç. Dr. Ali Nahit Babaoğlu, Psikiyatride Yıldızın Parladığı Anlar, Lilly Neuroscience katkılarıyla yazar kendisi bastırılmış, İstanbul, Mayıs 2000.
- 3) Doç. Dr. Sefa Saygılı, Mazhar Osman, TÜRDAV Yayınları, İstanbul, 1998.
- 4) "Bilim Tarihçilerimiz: Mazhar Osman Uzman", Aykut Kazancıgil, Bilim Tarihi Dergisi, S:10, Ağustos 1992.
- 5) Ord. Prof. Dr. İhsan Şükrü Aksel, Psikiyatri, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1959.
- 6) Prof. Dr. Ayhan Songar, Psikiyatri, Geçit Kitabevi, İstanbul, 1977.
- 7) Büyük Larousse, Gelişim Yayınları, C. 13, s. 7893, İstanbul, 1986.

'Mazhar Osman bizim için bir ideal'

Doç. Dr. Sefa Saygılı Ekim 1998'de yayımlanan *Mazhar Osman* (TÜRDAV Yayınları) adlı biyografik bir çalışma yapmıştır. Kendisiyle yaptığımız söyleşi-yi sunuyoruz.

- Sayın Saygılı öncelikle sizi tanıyabilir miyiz?
- 1956 İskenderun doğumluyum. Yaklaşık 10 yıldır SSK Vakıf Guraba Hastanesi Psikiyatri Kliniği Şefliği görevini yürütüyorum. Daha önce de Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nde görevliydim.

- *Mazhar Osman ismi sizin için ne anlama geliyor?*
- Mazhar Osman, bizim için bir idealdir. Yalnızca kitlelere değil, doktorlara da psikiyatril sevdimiş isimdir Mazhar Osman. O. sadece bir doktor değildir, aynı zamanda bir bilim adamı ve tıbbi özellikle psikiyatril halk kitlelerine sevdiren insandır. Bununla ilgili konferanslar düzenliyordu kendisi, kitaplar yazıyordu. Psikiyatrist, sadece hasta gören, hasta muayene eden, tedavi eden kişi değil aynı zamanda halk sağlığını koruma hizmeti yapan, bununla ilgili halkı bilinçlendirmeye çalışan, konferanslar veren, kitaplar yazan kişidir. Mazhar Osman bu anlamda ekoldür.

- *Mazhar Osman'ı anlatan bir kitap yazmayı nasıl seçtiniz?*

- Böylesi önemli bir kişiyi anlatan hiç kitap olmayışı, beni böyle bir çalışmaya itti.

- *Kitabı hazırlarken nelere dikkat ettiniz?*
- Kitabı hazırlarken Mazhar Osman ile ilgili bütün verileri topladım öncelikle. Çapa Tıp Fakültesi ve Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nin Kütüphaneleri, Beyazıt Kü-

tüphanesi, kendisinin Kurucu Başkanlığı'nı yaptığı Yeşilay'ın arşivlerinden yararlandım. Onunla ilgili, bütün yazılanları, gerek yeni yazıyla, gerek eski yazıyla yazılmış dergi ve kitapları topladım. Kitabın Mazhar Osman'ı tam anlamıyla tanıtan, değerlendiren bir kitap olmasına gayret ettim.

- *Psikiyatri eğitiminiz sırasında Mazhar Osman ismiyle, onun çalışmalarıyla ne kadar karşılaştınız?*

- Öncelikle, psikiyatrinin Türkiye'deki gelişimini okurken çok sık karşılaşıyorduk Mazhar Osman ismiyle. Ülkemizde psikiyatride devrim yapmıştır. O dönemlerde "deliller", doğrusu ruh hastaları, içine cin girmiş, şeytanın oynucağı haline gelmiş kişiler olarak görülüyordu. Sadece toplum arasında değil, doktorlar arasında da böyle fikirler yaygındı. İşte Mazhar Osman bunu hastalık formuna oturtan isimdir. Yani bu da, aynı bir mide hastalığı, bir karp rahatsızlığı gibi bünyenin ve beynin bir rahatsızlığıdır diye izah eden insandır. Ayrıca onun anlatım tarzı da büyük iz bırakmıştır. Çünkü Mazhar Hoca'nın hastalıkları orijinal bir anlatım tarzı vardır; akıcı bir dil kullanması en büyük özelliğidir.

Benim eğitim aldığım dönemde, psikiyatrik ilaçlar çıktı. Bu ilaçlarla hastaların tabloları değişti, daha belirgin olmaları çıktı. Bu hastalıklara ilk hallerinde, "Mazhar Osman bunu şöyle tarif ederdi", "Mazhar Osman bunu şöyle anlatmıştı" şeklinde göndermeler yapılırdı. Ancak o dönemde halk arasında da çok yaygındı Mazhar Osman. Davranış bozukluğu gösteren kişilere "Sen git bir Mazhar Osman'a görün" diye takilini-rdi. Bakırköy'ün veya diğer psikiyatri servislerinin adı, Anadolu'dan gelen hastalarımız için Mazhar Osman'dı: "Biz Mazhar Osman'a geldik" derlerdi. Ancak giderek unutuluyor. Artık böyle bir adlandırma kalmadı. En acısı da bu...

Görkemli bir Antik Anadolu bölgesi: Kaunos

Tarihi MÖ 10. yüzyıldan da gerilere giden Kaunos; Likya-Karya sınırındaki stratejik konumuyla, kendine ait dini, dili, gelenekleri ve yapılarıyla Anadolu'lu bir bölge. Binlerce yıldır, şairin gözleri gibi olan bitene bakan o kaya mezarları da kendisinin ispatı.

Prof. Dr. Cengiz Işık

(Akdeniz Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Öğretim üyesi)

Prof. Dr. Adnan Diler

(Muğla Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Başkanı)

Söyleşi: Ruken Kızılar

Kaunos'un yerleşim planı ve tarihi hakkında bilgi alabilir miyiz?

- Cengiz Işık: Yer olarak çok özel bir konumda. MÖ 4. yüzyılın ortalarına kadar Kaunos bir bölge durumunda ve bu kent de bölgenin başkentliğini yapıyor. Bir de liman olması hayati önemini daha da artırıyor. Batı tarafında Dalaman Çayı'nı sınır kabul edersek Likya, diğer tarafta Karya, yani Karya'yla Likya arasında kalan kendine ait küçük köyleri, iki şehri ve kasabaları olan bir bölge Kaunos. Yerleşim, arkeolojik belgeler göre MÖ 10. yüzyıla kadar dayanıyor. Ama daha eskiye gitmiş olması gerektiğine inanıyoruz.

Kaunos'un bağımsız bir bölge olması aşağı yukarı MÖ 4. yüzyıl. Bu bilgiye; "Pers komutanı Harpagos, Karya'lıları yendikten sonra Kaunoslular'ın ve Karya'lıların üzerine yürüdü" şeklinde, Herodot'tan bir pasajdan ulaşıyoruz. İyonya, Karya ve Likya belli başlı büyük bölgeler. Bunların arasında Kaunos'un da geçiyor olması önemli. Herodot'u

Söyleşide kullanılan "Şekil" ibareli fotoğraflar ve çizimler, Orkun ve Ozan Medya Hizmetleri AŞ'nin yayımladığı Baki Ögün - Cengiz Işık - A. Diler - O. Özer - B. Schmaltz - Chr. Marek - M. Doyran tarafından hazırlanan Kaunos adlı, 35 yılın araştırma sonuçlarını içeren kitaptan alınmıştır. Kullanılan bu fotoğrafların ve çizimlerin yayın hakkı saklıdır.

biraz Evliya Çelebi gibi düşünebiliriz. Her söylediği tıpa tıp doğru olmayabilir.

- Adnan Diler: Bir de Plinius'un *Naturalis Historia*'sında yine bir bölge adı olarak geçiyor Kaunos.

- CI: Bunun arkeolojik belgesi de var bizde: Kaunos'un en görkemli anıtlarından biri olan, o kaya

mezarları. Kaya mezarlarının formu, Kaunos'a özgün bir form; ön kısımları Helen tapınağı formunda. Örneğin, Likya'nın kendine özgü bir kaya mezarı şekli vardır. Bu şekil, ev mimarisinin cephesini yansıtır. Fethiye'deki mezarlara bakınız, hepsi bir ev mimarisi şeklindedir. Anadolu'nun binlerce yıldır süre-

gelmiş olan kaya mezarları geleneğinin, Likya'da bir ev cephesine dönüşmüş şeklidir o mezarlar. Oysa Likya'nın hemen batısındaki Kaunos bölgesinde kendine özgün kaya mezarı tipi, Helen Tapınakları'nın dış cephesine benzeyen formda yapılmış olan mezarlardır. Fethiye'de bu formda bir tane mezar vardır, o da Amitas'ın mezarıdır ve Amitas da Kaunoslu'dur. Fethiye'deki diğer bir sürü Likya mezarı arasında sayılan o mezar bir Kaunoslu'ya ait. Bu tür mezarlar Fethiye'den itibaren batıda Göko-

Kaunos şehrinin yerleşim planı (Yayın hakkı saklıdır).

va'ya, kuzeyde de Ula civarında Çamyuva'ya kadargelir. Bu da bize şunu gösterir: Kaunos, kendi döneminde bu tür kaya mezarlarının yayıldığı sınırları içine alan hinterlandı da sahip bir bölge. Ama ne oluyor da, MÖ 4. yüzyılın ortalarında sonra bir Karya kenti oluyor, bunun tek bir nedeni var. Persler'in Anadolu'ya tamamen hakim olup Anadolu'nun idaresini kendilerinin yerli halktan atadığı valilere bırakması. Karya'yı Persler, Milasi Hekatomnidler Sülalesi'ne veriyor. Karya'nın idaresini ilk Kral Hipodamos, ondan sonra oğlu Maussollos alıyor. Onlar da, zaten hemen, Karya'nın başkenti olan Milas'ı yeni kurdular. Bodrum'a Halikarnassos'a taşıyorlar. Bir taraftan Likya'yı idare altına almak gibi bir politikaları da var bu Hekatomnidler Sülalesi'nin. Fakat arada Kaunos var.

Likya'yı ele geçirmek ancak Kaunos'u kendilerine bağlamakla, ancak Kaunos'u siyasi, ekonomik ve kültürel yönden üst noktaya çıkarmakla mümkün olabilir şeklinde düşündüklerinden, ilk adımlarını bu yönde atıyorlar; gerçekten de bunda başarılı oluyorlar. Tam Likya'nın sınırında böylesine görkemli bir kent. Surlarıyla, kaya mezarlarıyla insana meydan okuyan, zenginliğini gösteren bir kent ve Likya'yı Hekatomnidler Sülalesi ancak bu şekilde ele geçirebiliyor. İşte o dönemde Kaunos ilk kez bir Karya kenti olarak çıkıyor karşımıza, MÖ 4. yüzyılın ikinci çeyreğinin sonları gibi. Ama o döneme kadar Kaunos kendi hinterlandını, kendi dilini konuşan, kendi yazısına sahip olan, kendine özgü bir dini, bir baş tanrısı olan, kendi örf adetlerini sürdüren bir bölge. Yerli, Anadolu lu ismi de **Kbid**.

- Kazı çalışmalarına ne zaman

başlandı Kaunos'ta?

- C1: 1966 yılında Ankara Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden Prof. Dr. Baki Ögün'ün başkanlığında başladı kazı çalışmalarına. Ben öğrenciliğimin ilk yılı olan 1969'dan, Adnan Bey de 1982 yılından beri çalışıyoruz burada. İki yıldan beri

Şekil-1: Kaunos'ta bulunan Karca - Grekçe yazılı stel.

kazıya ben başkanlık ediyorum. Ama Kaunos bir ekibi n idaresi altında. Yani başkanlık kağıtta. Ekibimizdeki arka-

daşlar, doktora master düzeyinde Kaunos'a bağlanmış durumdalar.

Toplam en az 25 kişi oluyoruz. Yaz başından Eylül ortalarına kadar çalışıyoruz her yıl. İşçi olarak Dalaman Yarı Açık Cezaevi'nden mahkûmlar geliyor. Büyük bir keyifle çalışıyorlar, biz de aynı keyfi yaşıyoruz. Çünkü bir görevimiz de onları sivil hayata hazırlamak. Kaunos'un henüz çok az bir kısmını ortaya çıkarabildik. Yapılacak daha çok iş var.

- A1D: Yüzde 5'ini ortaya çıkarabildik.

- C1: Sivil mimariden henüz hiç kazmadık. Metropol çalışmalarına Adnan Bey yeni başlıyor, ama mezar açma adına değil. Mezar mimarisi ve ölü kültü için yapılıyor bu çalışmalar. Yani mezarlardan insanları kemiklerini çıkartıp, müze depolarına göndermenin arkeolojik

değeri olduğunu düşünmüyorum.

Anadolu'nun Kbid'i, Apassas'ı, Parha'sı tanınıyor

- Kaunos'tan önce hangi yerleşimler varmış bu bölgede?

- C1: Bölge içinde birbirlerinden bağımsız, yerli Anadolu kentleri var. Fakat bu kentler dışarıya karşı bir bütünlük arz ediyor, feodal bir sistem söz konusu yani. Buradaki kentlerin Anadolu lu insanlar tarafından kurulduğunun bir örneği de Kaunos. Mesela Efes, Anadolu lu ismi Apassas, Patara yerli ismi Pittara, Perge yerli ismi Parha. Bunlar hep Anadolu lu insanları kurmuş olduğu kentler. Nasıl oluyor da isimleri değişiyor, Kbid Kaunos oluyor, Pittara Patara oluyor? Bunun izahı çok kolay. Kıta Yunanistan'ından insanlar toprakları kendilerine yetmeyince, yeni yurtlar edinmek için yola çıkıyorlar. Yunanistan'dan ikinci büyük hareket MÖ 8. yüzyılın ortalarında oluyor. Herodot'un dediği gibi, yalnızca erkekler atılıyorlar genlere buralara geliyorlar ve şaşıp kalıyorlar. Doğa öylesine güzel şeyler sunuyorsa ki yeni kentler kurmak için onlara, bir daha dönmüyorlar Yunanistan'a. Ama yalnızca erkekler geliyor, di-katini-zı çekerim, Anadolu lu yerli insanlarla evleniyorlar. Tarih içerisinde melez bir ırk yavaş yavaş oluşmaya başlıyor. Ve sonraları Hellenler ekonomik, kültürel ve siyasi açıdan güçlenince, buradaki kentleri kendileri kurmuş göstermek gibi bir zaaf içine düşüyorlar. O nedenle birtakım uydunuk hikâyeler, mitolojiler kuruyorlar ve bu mitolojilerle bağlantılı olarak da kent isimlerini değiştirip, asimilasyona sağlıyorlar. Başarılı da oluyorlar. Bugün entellektüellerimizin bile söyledikleri; "A. bu gavur kenti, a. bunu Yunanlılar korusunlar". Kendimizi bir zaaf içine sokuyoruz. Eylül aylarında okullardan çocuklar geliyoruz Kaunos'a ve doğru bilgilendirilmeye çalışıyoruz onları. Tabi etraflarındaki pek çok anıt Yunanca yazılmış, soruyoruz onlara; biz Harf Devrimi'nden önce hangi alfabeyi kullanıyorduk? Arap Alfabeti. Peki biz Arap mıyız? Harf Devrimi'nden sonra ne kullanıyoruz? Latin Alfabeti. Peki biz Latin miyiz? O zaman burada durmak gerekir. Buradaki yazıtlar Yunanca ol-

Şekil-2: Kaunos şehir sikkelerinden örnekler.

rekir. Buradaki yazıtlar Yunanca olmasına rağmen, onlar da Yunan değillerdi. O yüzden bulduğumuz MÖ 300 yıllarına dayanan stel çok önemli. Üstte yerli Anadolu dili, altta Grekçe karşılığı. Demek ki Kaunos Karya'ya bağlandığı dönemde kültürel açıdan Hellenleşmiş. Bunda tabi, Hekatomnidler Sülalesi'nden Maussollos'un Hellen hayranı olmasının çok büyük önemi var.

- Görüşmelerimiz sırasında Kaunos'un size sunduğu bir armağan-dan söz etmiştiniz...

- CI: Kaunos'taki kazılarımız sırasında, yaklaşık 5 yıl önce, bizi bir sürpriz bekliyordu. Ölü Anadolu dillerinden Karca'nın çözümünde kilit rol oynayan bir stel elimize geçti (Şekil 1). Bu stelin üst tarafı Karca, alt tarafı Grekçe yazılmıştı. Bize bir sözlük sundu Kaunos. Stel, bugüne kadar çözülmemiş olan Karca'nın dil yapısındaki gizem perdesini açacak ilk belge olması nedeniyle tam bir şifre çözücü. Bu stel için Almanya'da 40'm üzerinde bilim adamının kanıdığı uluslararası bir sempozyum düzenlendi.

Kaunos, sikkeleriyle buluşuyor

- Bir de Kaunos sikkelerini bulmanız yadınıc olmuş bu yazıt.

- AD: Evet. Çok uzun yıllardır tartışılan, Hekatomnid dönemi sikkelerini araştırdım ben de (Şekil 2). 100 yılı aşkın bir süredir, buluntu yerlerinin neresi olduğu bilinmiyordu. Ama son zamanlarda bunların güney Karya'da bir yerden olduğu düşünülüyordu. Troxell isminde bir banyan en sonunda bunların

olabileceği 4 yer tespit ediyor ve bu yerlerin içinde Kaunos'un da adı geçiyor. Bulduğumuz bu stelle beraber sikkelerin Kaunos'tan olduğu kesinleşti. Çünkü bu sikkelerin iki tarafındaki Karca harfler, Kaunos'un Karca'daki adının, Kbid'in harfleri. İlginç bir şey; bu sikkelerin Kaunos'tan çıktığını öğrenince çok şaşırdım. 1966'dan beri kazı yapılıyor burada, bu kazılar sırasında bir tek sikkeye rastlanmıyor. Bu arada biz, Alagöl'ün kıyısındaki nişlerde kazı yapıyorduk ve oradaki köylülere soruyordum, sikkeleri tarif edip, bunları gördünüz mü diye? Köylülerden birisi, Arıcı Mehmet, bir takım şeyler bulduğunu söyledi. Tarif etmesini söyledim, bir tarafında piramit, diğer tarafında da bir kadın olduğunu söyledi. Kadını tarif ettirdim, dizinin bir tanesini yere koymuş, oynuyor gibi duruyordu dedi. Arıcı Mehmet, bulunan sikkelerden birini tarif ediyordu. Bu Iris (tanrıça) sembolüdür. Bu sikkelerden aşağı yukarı 20-30 yıl önce çok bulmuşlar. Buluntu yerleri de çok ilginç, tepedeki Akropol ve diğer yüksek yerler. Bizim bir düşünce-mize göre de Kaunos'un erken yer-

leşimi bu yüksek yerlerde. Nitekim Karya'da eski yerleşimler hep tepelerde. Çok büyük ihtimale Kaunos klasik dönemde ve daha eski dönemlerde tepelerdediydi. Tabi oralar da toprak erozyonu çok fazla olduğu için, açığa çıkan sikkeleri o zamanlar kolayca toplayabildiler ve çok değerli görmüş paralar oldukları için bunların hepsi yurtdışına çıkarılmış. Şimdi özel koleksiyonlarda- lar.

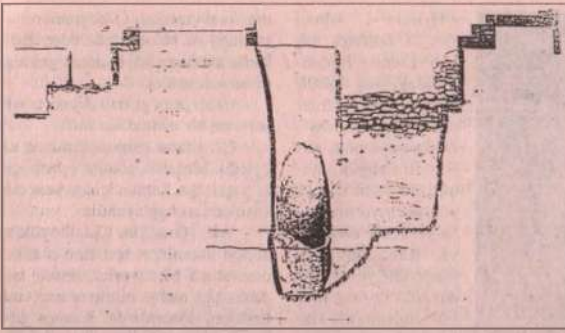
- CI: Hazine değerinde 400'e yakın sikke grubu 1940'lı yılların başlarında tüm dünyaya dağılıyor. Bundan ilk söz eden de Bosserd, isminde bir bilim adamı. Bosserd bu paraların buluntu yerini, Likya-Karya sınırı olarak yazıyor. Paraların üzerindeki semboller bir taş kültüne ait. Bu taş kültünü Hitit Uygarlığı'yla, onun dini düşünceleriyle bağdaştırarak diyor ki, bir Hitit inancının bu bölgede ne işi var? Tabi bizler ve diğer bilim adamları bu konuda fikirler yürütürken, biz sikkelerden habersiz, onlar bizden habersiz. Adnan arkadaşımın, bir doktora çalışması sürüyor o ara, Teras Tapınağı dediğimiz yapıyla ilgili.

- AD: Teras Tapınağı'ndaki yuvarlak yapı gerçekten çok ilginçtir, burası yerli kültüre bir örnek (Şekil 3). Yuvarlak alanın içerisinde yuvarlak bir taş bulunmakta. Bu yapıyı çok ayrıntılı inceledikten sonra, aslında içine girilmediğini gördüm. Dış kısmı mermer basamaklarla çevrilmiş yapıdaki, sütunların arası duvarlarla kapatılmıştı. Bu duvar, bir sonraki evrenin ürünü değil, bu yapıyla birlikte tasarlanmış. Tabi çok ilginç bir şey ortaya çıkıyor; neden içine girilemeyen bir alanda, tam merkezde bir sunu masası var?

Arkeolojiyle ilgilenen insanlar bunu çok iyi bilirler. Antik Çağlar'da insanların bütün uygulamaları mutlaka bir nedene dayanır. Bu yapıdaki nedene ulaşabilmek için yoğun bir literatür taramasına giriştim ve yuvarlak alanın altında bir mezar bulunabileceği sonucuna vardım. Çünkü içine girilemeyen, çukur şeyler ölü kültürle, yeraltı tanrı kültürüyle ilgilidir. Kazıya başladık ve 6.5 metre

Şekil-3: Teras Tapınağı görüntüsü.

Şekil-4: Teras Tapınağı'ndaki taşın ilk evresi (üstte).
Şekil-5: Taşın ikinci evresi (altta).

şağıda bir taş çıkardık. Bu taş, öylesine koyulmuş bir taş değildi. Taşın üç evresi olduğunu bulduk; birinci evresinde taş dik duruyor (Şekil 4). İkinci evresinde ise, eğimli bir arazide bulunmasından ötürü ve sürekli kullanılan bir yer de olduğu için toprakla ve adaklarla doluyor, bundan dolayı etrafını duvarlarla çeviriyorlar (Şekil 5). Üçüncü evresinde de, buradaki kiltteki bir değişiklik nedeniyle tamamen üstünü dolduruyorlar ve teras yapıyorlar. Ama bu taş çok önemli olduğu için, onunla aynı aks üzerine bir sunu masası yerleştiriyorlar. Bütün bunlar 10 yıla yayılan araştırmaların sonucunda elde edilmiş bilgiler.

Sikkelere dönecek olursak, Kaunos'taki yuvarlak yapının (Teras Tapınağı) altındaki o taşı da Kaunoslular sikkelerinde amblem olarak kullanıyorlar. Bizim paralarda nasıl Atatürk var, Kaunos'un amblemi de o taş oluyor. Ama bu aslında çok şaşırtıcı bir durum değil. Karya'da MÖ 5. yüzyıldan daha eski dönemlerde, köy federasyonları güçlü var. Onlar içerisinde en güçlü olanın yakınında bir kilt merkezi bulunmakta. Ve bu konfederasyonun adı da orayla çağırılıyor. Kaunos'un adı da bölge adı olarak geçmesinin nedeni o taş kültü. O kilt sayesinde Kaunos, Plinius ve Herodot'ta bir bölge ismi olarak geçmiştir.

- *Konuşmamızın başında kendilerine ait dinleri olduğundan söz ettiniz Kaunoslular'ın. Biraz açabilir misiniz?*

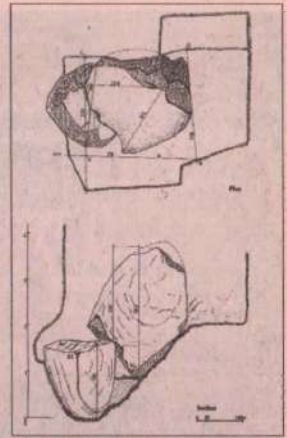
- CI: Kaunoslular'ın kendilerini komşularından ayrı saymaları onların inançlarından da bellidir. Bu ko-

nuda Herodot'a kulak verecek olursak: "Kaunoslular başka bir defa toplanmışlar, aralarında kurulan yabancı tapınaklardan yararlanmayarak, yalnız kendi atalarından kalma tapınaklarda ibadete karar vermişlerdir. Daha sonra bunların bütün gençleri silahlanıp, mızraklarını havaya sallayarak Kalinda sınırına dayandılar ve yabancı tanrıları kovduklarını söylediler."

Kaunos'un kurucu tanrısı Apollon, gerçekte adıyla Basileus Kaunios

- AD: Tanrıların değişik sıfatları var; resul, başışlayan... Kaunos'taki tanrı kültünü önce George Bean'den aldık. George Bean'in Anadolu'daki araştırmacılar içerisinde çok farklı bir yeri vardır. Ona Anadolu'nun modern Strabon'u da derler. Kaunos hakkındaki en geniş bilgilere ilk olarak ondan ulaşabildik biz, Koca Gâvur'dan. Çok iri ve uzun boylu olduğu için halk ona bu ismi takmış. Kaunos'taki bu yazıtları okuduğu zaman Basileus Kaunios adına dikkat çekiyor. Yazıtlarda çok geçen bu isim Kaunos'un kralı anlamına gelmekte. Birkaç yazıtta birden adı geçtiği için, burada bir kültü de olan kurucu kral olabileceğini söylüyor. Daha sonra Alman meslektaşımız Marek yazıtları okurken Basileus Kaunios ve Apollon olarak geçen kişilerin aslında aynı olduğunu tespit ediyor. Ama her nedense bazı yapıtlarda Apollon, bazılarında ise Kaunos'un Kralı.

- CI: Basileus Kaunios Hellenistik dönemde Apollon adını alıyor, kilt yine aynı. Fakat Roma dön-

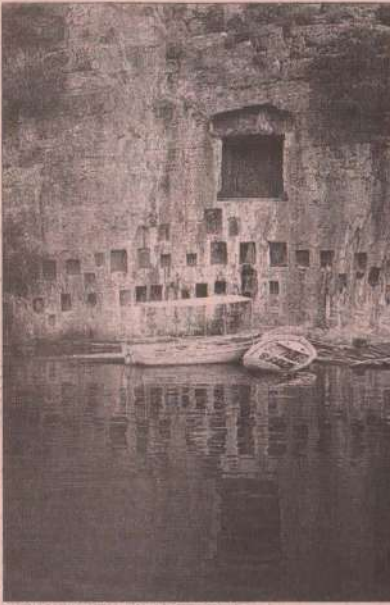

minde tekrar Basileus Kaunios adına dönüyor. Baş tanrı o.

- AD: Bence Apollon'un buradaki adı Kaunos'un Kralı'ydı. Bizim o Teras Tapınağı'nda bulduğumuz taş da aslında Basileus Kaunios'un insan suretinde olmayan, resimsiz bir simgesiydi. Bu taşlar, çok eski çağlarda tanrıların sembolü olarak kullanılmıştır. Hititler'de, yerli kiltlerde çok yaygın. Tanrı hiçbir şekilde resmedilmediği zaman bir taşla özdeşleştiriliyor. O yuvarlak Teras Tapınağı'yla, kurucu kral kültü ve taş kültü birleştirilmiş oluyor. Tabi süreç içerisinde kentin ekonomik durumu ve kentin yapısı değişikliği gösteriyor. Ama orası hep bir kilt yeri olarak kalmış. Bu Bizans dönemine kadar devam etmiş. İnılmaz bir şey. 1600-1700 yıldır orası şehrin merkezinde kilt yeri olarak duruyor.

İlginç bir şey daha anlatayım size, iki tane yabancı geldi buraya ve tam Teras Tapınağı'nın basamaklı podyumunun orada, bir tane de papaz yanlarında, nikah kıydırdılar. Hâlâ bizim işçilerden arkadaşlar namaz kılacakları zaman koskoca Kaunos'ta başka bir yer bulamıyor, gidip orada kılıyor. O yapısı, oradaki topografya, insanları çekiyor. Kaunos'un kurucusu olan o tanrıyı simgeleyen taş Roma döneminde hiç kimse görmüyor. Fakat herkes bir tek şeye inanıyor, orada bir mezar var ve Kaunos'u kuran kralın mezarı o.

- *Kaunoslular'ın ölü gömme adetlerinden söz edebilir misiniz?*

Şekil-6: Alagöz'deki niş mezarlar.

- CI: Oyle güzel ölü gömme adetleri saptadık ki burada. Mesela kaya mezarları; herkes der ki kralar yatıyormuş oralarda. Kahramanlaştırılmış kişilerin mezarlarıdır onlar. Bizim kahramanımız da Atatürk'tür. Anıtkabir'le biz de sürdürüyoruz bu geleneği. Fakat bu metropol çalışmalarında öylesine noktalara geldik ki tapınak mimarisi şeklinde mezarlar da var, çok basit kaya oyukları şeklinde mezarlar da. Bu küçük kaya oyuntularına dikkat edersek, tapınak mezarlarıyla hiçbir ilgisi yok (Şekil 6). Oysa çok kısa bir zaman önce Adnan Bey'in araştırmalarıyla bu küçük nişlerin, bir tapınak cephesi şeklinde işlenmiş küçük plaka taşlarla kapatılmış olduğunu öğrendik. Şehrin zenginleri, kahramanları ve kralları diyebileceğimiz kişiler, o görkemli tapınaklarda, halktan kişilerse daha küçük, sade mezarlar içinde yatıyor. Yani, şu andaki adetlerle arasında hiçbir fark yok. Mezarlar arasındaki fark biraz pârada. Yani bugün Sabancı ile benim mezarını aynı olmayacak herhalde.

O günden bugüne yaşayan çok şey var aslında. Kahramanlaştırmadan söz ederken, bizim entellektü-

ellerimiz Adnan Bey'in bulduğu taş için (Teras Tapınağı'ndaki taş kültü) diyorlar ki; "Bunlar taşta tapıyorlarmış". O zaman tepem atıyor. Biz bugün önümüzü 5 vakit nereye yönlendiriyoruz, Kabe'ye. Kabe'de nereye, Kabe duvarına yönlendiriyoruz. O duvarda ne var biliyor musunuz? Hacer-ül-Esved dediğimiz bir gök taşı. O gök taşına bütün hacı adayları el ve yüz sürmek zorunda. Aynı şeyleri biz bugün hâlâ yapıyoruz yani. Taş kültü, Anadolu'nun en eski kültüdür. Bizim modern mezarlarımıza gidiniz, öyle detaylar vardır ki Antik Çağ'dan bu yana gelen birkaç geleneği

mutlaka yakalarsınız. Bunlardan bir tanesi, küp koymak. Almış çocuğun biri çiçeklerin saplarını öre öre bir bağ yapmış ve mezarın başına asmış. Tıpkı Antik Çağ'daki o girlandlar gibi. Neden astığını sorarsanız haberi yoktur. Bütün mezarlıklara selvi ağacı dikeriz ya da mezar taşının üzerinde boynu büyük selvi ağacı motifi vardır. Oysa selvi ağacının geçmişten gelen bir mezar koruyuculuğu anlamı taşıdığını bil-

mez onu çizenler. O boynunun büyüklüğü de hüznü ifade eder. Bize kadar anlamını kaybederek gelmiştir bu gelenekler.

- Mezarların şehrin dışına yapılmasının bir nedeni var mı?

- CI: Bizim şehirciliğimizde de öyledir. Mezarlık alanları şehrin içine yapılmaz. Zaman içinde kent dokusu oraları kaplayabilir.

- AD: Örneğin Çatalhöyük'te ölüleri konutların içerisine platformun altına gömüyorlar. Bunun nedenini tam olarak bilmiyorum. Ama ilerleyen dönemlerde, Kaunos gibi Klasik dönemde hem Anadolu'da hem de Yunanistan'da ölülerin kent içerisine gömülmesi yasak. Ama bu yasak sadece sıradan insanlar için geçerli. Soylular, zenginler şehrin merkezine de gömülebiliyorlar. O dönemlerde de şehir genişleyince bazen nekropol alanları şehrin içinde kalabiliyor. Kaunos'a bakersak dışında. Klasik kentlerde organizasyon, kent planlaması denen bir şey var. Siz Kadıköy'lüyseniz, gidip Kadıköy'ün ortasına gömülemiyorsunuz. Bir de sağlık açısından da sorun oluşturabilir mezarlar. Mesela, antik yazarlar mezarlık alanlarının çok kötü koktuğunu, orarlardan insanların geçerken burunlarını kapatıklarını yazarlar.

- CI: Adnan Bey kent planlaması deyince, Kaunos'taki çok önemli bir yapıdan bahsetmemiz gerekecek; Ölçüm Platformu. 3 basamaklı yuvarlak bir yapıdır (Şekil 7). Bu yapının 3. basamağı üzerinde bir geometrik ağ bulunmakta. 12.75 metre çapında bir daire, her biri

Kaya mezarları.

22.5 dereceden geçen radyallerle dilimlere bölünmüş. Bu yapının kazısı 4-5 yıl sürdü, fakat 2 yılımız da ne olduğunu anlamaya gitti. Yürütüğümüz fikirlerin hepsi gün geçtikçe çürüdü. Sonunda meğersem, Augustus Dönemi mimar ve yazarlarından Vitruvius kitabında böyle bir yapıyı bize bütün detaylarıyla anlatmış ve sanki bizim buradaki geometrik ağı çizmiş gibi bir ifadeyle bize anlatıyormuş da habiremi yokmuş! Bu bir ölçüm platformu. Yani kentin rüzgâr yönüne göre cadde ve sokaklarının ayrılması için tesis edilmiş bir platform. Üzerinde iki isim yazmakta. Güneye yönelik olanında Kranais, batıya yönelik olanında Adamantis. Öyle anlaşıyor ki kentin semtlerine verilen isimler bunlar. Bu yapının önemi şuradan gelmekte, Vitruvius'un tüm detaylarıyla ifade etmiş olduğu böyle bir yapının tek arkeolojik örneği Kaunos'ta. Bu yapının etrafını özel olarak çevirdik. Bundaki amacımız da, insanların o taşların üzerinde yürümelerini engellemek. Tabi; o taşların üzerinde atılan her adım, o geometrik çizgileri zaman içinde siliyor.

- *Ünlü ressam Protogenes'in bir heykelinin de olduğu söyleniyor Kaunos'ta?*

- **CI:** Evet doğrudur. Protogenes Kaunoslu ünlü bir duvar ressamıdır. Onu, yalnızca antik yazarlardan biliyoruz. MÖ 4. yüzyılın sonlarında eserler vermiş olan bir ressam Protogenes. Ama antik yazarlardan Protogenes'in atölyesinin Rodos'ta olduğunu okuyoruz. Rodos'u havanın açık olduğu zamanlarda Kaunos'tan görmemiz mümkündür. Bazı antik yazarlar onun Rodoslu olduğundan da söz ederler. Belki duymuşsunuzdur, Apelles-Protogenes rekabetini. İkisi de aynı kuşağın ressamları. Aralarında çok tatlı bir rekabet vardır. Bir gün Apelles, Protogenes'i

ziyarete gitmiş, fakat Protogenes atölyesinde yokmuş. Apelles orada Protogenes'in çalışmış olduğu bir tabloya incecik düz bir hat çekmiş ve atölyeden ayrılmış. Bu arada Protogenes gelmiş, tabloya bakmış ve Apelles geldi demiş. Almış fırçayı daha da ince bir hat çekmiş altına. Bütün ressamlar bilir bu hikâyeyi.

Rodos'da bir kent var. O kentin efsanesini betimliyor Protogenes. Bir keklik resmediyor, ama öyle bir keklik ki, insanlar bu resmin karşısına gerçek dişi keklikleri koydukları zaman, başlıyormuş keklikler civil civil ötmeye. Apelles de onun için, o kadar büyük bir sanatçıdır ki, eserlerinde bir tek şey eksik o da

Şekil-7: Ölçüm Platformu.

ruh. Ruhları da olsa bu eserler canlanıp çıkacaklar. Bir gün bir köpek resmi çiziyor Protogenes, ama ağzından salyalı akan korkunç bir köpek gibi çizmek istiyor, fakat beceremiyor. Çok uğraşıyor bir türlü olmuyor. En sonunda sinirleniyor ve elindeki süngeri bir fırlatıyor, tabi o sünger gidip tanı da köpeğin

Şekil-8: Protogenes'in anıtının duvar arasındaki parçaları.

ağızına geliyor. Süngerdeki siyah, kirli sular öyle bir hal alıyor ki köpeğin suratında, Protogenes'in günlerdir uğraştığı ifade tıpa tıp oluşuyor. İşte bugüne kadar Rodoslu dedikleri bu ünlü Protogenes, aslında Kaunoslu.

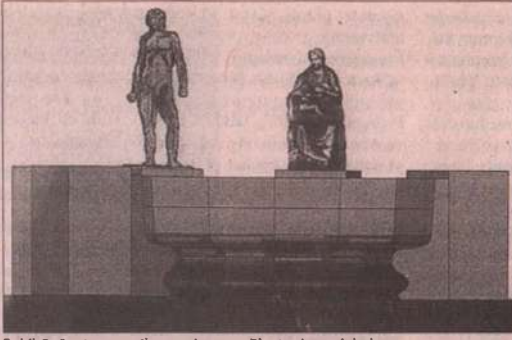
Ünlü ressam Protogenes anayurduna kavuşuyor

Yıllar önce bir duvar bulduk. Geç dönem Kaunoslular'ın yapmış olduğu bu duvar içerisinde, üzerindeki yazılar bulunan çeşitli taş malzemelerin üst üste koyulduklarını ortaya çıkardık (Şekil 8). Her taşın üzerinde yazıtlar bulunmaktadır. Bu taşların ikisinde Protogenes isminin geçtiğini gördük. Tabi, çok heyecanlandık ve duvarı yıkma pahasına da olsa taşları çıkardık ve taşların bir oturma grubuna ait olduğunu gördük. Anladık ki Protogenes'in heykeli bu oturma grubunun tam ortasında bulunuyormuş. Onun bulunduğu taşın üzerinde diyor ki; "Protogenes bu anıtı kendisi, anne-babası ve sevdiği iki arkadaşına armağan olarak dikmiştir." MÖ 300 yıllarında yapmış olduğu bu anıtla belli ki, Proto-

genes Kaunoslu ve kendi doğduğu kente bir armağan ve tanrılarına bir adak vermiş. Çünkü bu bir adak exedrasıdır (exedra: içinde oturma bankları bulunan bir tarafı açık, yuvarlak mçân). Protogenes bronzdan döktüğü bu heykelleri tüm tanrılara adanmıştır. Bizler nasıl mum sunuyorsak, yazma sunuyorsak,

Protogenes de bu anıtı sunmuştur. Her bir taşın üzerinde çok güzel epigramlar bulunmaktadır. Annesinin epigramı üzerinde şöyle yazmaktadır: "Bir kadın bu heykelle baktığında, çocuklarını tıpkı burada olduğu gibi dizini üzerine oturtun ve ağzına sevgi dolu memesini sunsun. Çünkü oğlu Protogenes, Melanthos kızı Euanthis'in bu heykelini armağan olarak dikti ve bununla onu şereflen-

dirdi." Yani orada diz çökerek oturmuş, kucağında bir bebek olan ve onu emziren bir anne söz konusu. Taşlar üzerindeki ayak izleri de bize bunu vermekte (Şekil 9). Kaunos'un bizlere armağanı olan bu anıt sayesinde artık biliyoruz ki Protogenes, her ne kadar atölyesi Rodos'ta olsa da Kaunoslu.

Şekil-9: Protogenes'in exedrasının Photoshop çizimi.

- **Kaunos'ta bulunan Çeşme Binası hakkında bilgi verirmisiniz?**

- **CI:** Çeşme Binası'nın önemi büyük (Şekil 10). Çünkü çeşmenin limana bakan kısmında bir yazıt var. Yeni Gümrük Nizamnamesi. Kaunos'taki paleocoğrafik gelişim, zaman içerisinde Kaunos'un önemli bir limanını tamamen dolduruyor. Ama bugün Sülüklü Göl denen diğer ticari limanı dolduramıyor. Çünkü Sülüklü Göl'ün altında yer kabuğu henüz oturmamış durumda ve tektonik hareketler her zaman için söz konusu. Bu hareketlerden dolayı zaman içerisinde buralar dolmamış. Fakat bu paleocoğrafik gelişim, o ticari limana büyük gemilerin girmesini tehlikeye sokmaya başlıyor. Gemiciler buraya girmekten çekinmeye başlıyorlar. Bu, tabii Kaunos'ta ticaretin yavaş yavaş sona ermesi anlamına geliyor. Bu durum karşısında Kaunos'un iki büyük zengini, ticari gemileri limana çekmek için, onlara bu limanı cazip hale getirmek istiyorlar ve devletin yapması gereken yenilikleri kendileri ödemeyi üstleniyorlar. Vespasian döneminde bu yeni özendirici nizamname, hazırlanıyor. Bu yeni nizamname hemen limanın karşısındaki çeşmenin batı duvarının dış yüzüne yazılıyor (Şekil 11). Kaunos'un en büyük ihraç maddesi

Şekil-10: Çeşme Binası.

gümüş ve reçine. Tuz, o yıllarda özellikle göz merheminde önemli bir katkı maddesi olarak kullanılıyor. Bunun yanında reçine, tuzlu balık, kereste, zift, yağ, vd. O kadar özendirici kurallar koyuyorlar ki; öneğin geminizi Kaunos'taki tersanelerde yaptırırsanız, sonrasında bakım için vergi alınmayacaktır gibi.

İlk ayrıntılı gümrük yazısı

- **AD:** Ekonomi tarihi için çok önemli. Bu gümrük nizamnamesi içeriği ve fazla detaylı olması açısından tarih içinde çok önemli bir yeri var.

- **CI:** İlk harfinden son harfine kadar bütünüyle elimize geçmiş tek

gümrük yazısı niteliğindedir. Başka gümrük nizamnameleri de var tabii. Ama bu kadar detaylı yok.

Bu gümrük nizamnamesindeki maddelerden birinde, gemilerden Aphrodite bağışı alınmasından söz

ediliyordu. Karya bölgesindeki liman kentleri için çok önemli bir tanrıça vardır, Aphrodite Euploia. Anadolu'da Knidos'tan, Halikarnassos'tan, İskenderiye'den Aphrodite Euploia adını tanıyoruz. Biz Kaunos'ta da bu gümrük kanunlarında Aphrodite Euploia için alınan özel bir vergiye rastladık. Bu tanrıça hep yazılıyor

dan bilinir. Deniz ticareti için önemli bir tanrıcadır, denizcilere iyi yolculuklar ve bol kazançlar dileyen bir Aphrodite'dir. Yani bizim bildiğimiz o, 90-60-90 ölçülerinde bir tanrıça değildir. Kaunos'taki stoada kazılar devam ederken, stoanın ortalarında bir oda açığa çıkardık. Bu odanın arka kuzeybatı köşesinde parçalar halinde bir sunak elimize geçti. O sunak şimdi Bodrum Müzesi'nde (Şekil 12). Üzerindeki mazbut bir ifade içindeki tanrıça kucağında Eros'u taşıyor. İşte kucağındaki Eros'la, Aphrodite Euploia hüviyetine bürünüyor oradaki tanrıça. Tabi, bu anıtın Kaunos'taki o

odadan çıkması, odayı kutsal oda haline sokuyor. Bizim gümrük nizamnamesinde varlığından haberdar olduğumuz Aphrodite'nin kutsal odasının orası olduğunu gösteriyor bizlere. Bu oda tam da limanın karşısındadır, gemiciler denize açılmadan önce geliyorlar, Aphrodite'den "iyi yolculuklar, bol kazançlar" temennisini alıp gidiyorlar. Sözü ettiğimiz bu zamanlar MÖ 1. yüzyıldır. Oysa orada yaptığımız kazılarda öylesine

adak eşyaları elimize geçti ki bu odanın varlığını MÖ 6. yüzyıla kadar götürebilmemizi sağladılar. Belli ki, Aphrodite kültürünün varlığı MÖ 6. yüzyıla kadar gidiyor. Yani şimdiki stoanın arka duvarındaki

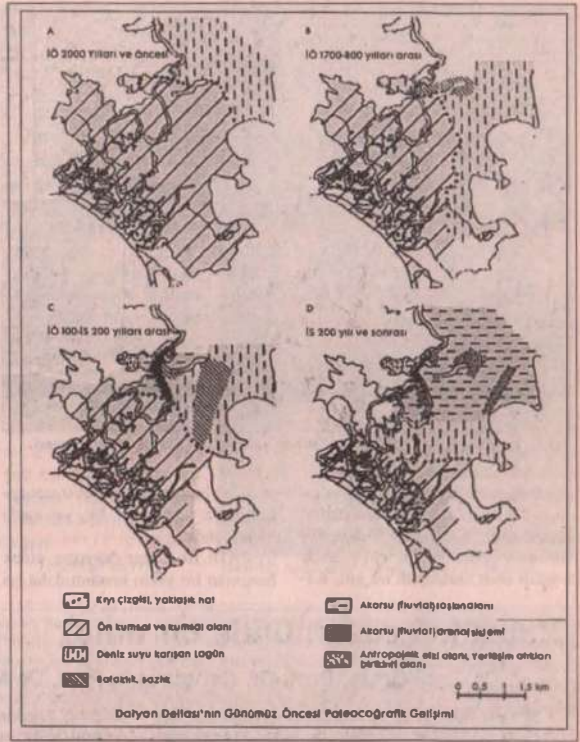
bir yerde daha eski bir odanın olması lazım diye düşündük ve çalışmalarımızı oraya yönlendirdik. Sonunda, tam o odanın ön tarafında, stoanın yürüme zemini altında daha eskiye giden Aphrodite kült odasının kanıtlarını açığa çıkardık. Stoa bittikten ve tamamen kullanıma açıldıktan sonra, arka duvarını bozarak orada bir kapı inşa etmişler ve oraya kutsal odayı yerleştirmişler. Belli ki çok zor bir iş başarmışlar. Yani stoa yapılırken kafalarında bir oda düşüncesi yok. Bunun nedeni üzerinde düşündüğümüzde, herhalde stoa yapıldı bitti ve halk Aphrodite Euploia'nın eksikliği hissetti. Belki deniz kazaları oldu, rüzgâr mücadele etmedi, vs. Sonra Kaunoslular demişler ki, eyvah biz ne yaptık? Kutsal odamızı kapattık ve başımıza büyük felaketler geldi. Sonra da bu zor işe girişip, arka duvarı kırıp, odayı açmış olmaları diye düşünüyorum.

- Kaunoslular'ın geçim kaynaklarından söz eder misiniz?

- AD: Antik Çağ'daki halkın ne iş yaptığını sadece belgelerle bilebiliyoruz. Kaunos'taki, size şimdiye kadar anlattığımız alan, şehrin merkezi. Fakat çevresinde halkın yerleştiği, köylerin olduğu geniş bir teritoryum var. Kaunos gemilerin yapıldığı, ihracatın yürütüldüğü bir yer, yağ ticareti yapıyor ama, şehrin içinde bir iki tane yağ içliğine rastlayabildik. Yani içlikler, atölyeler, tarım alanları şehrin dışına yerleştirilmiş. Size anlattığımız Kaunos, kendi bölgesinin metropolü. Bugün İstanbul'un tarım alanları, fabrikaları nasıl şehirden uzakta, aynı şey Kaunos için de geçerli.

- Siyasi ilişkiler nasıl gelişmiş Kaunos'ta?

- CI: Hiç rahat olamamışlar bütün tarih boyunca. Şehir çoğu zaman el değiştirmiş. İlişkiler bazen iyi olmuş, bazen kötü olmuş. Örneğin Romalılar'ın iktidar savaşları sırasında Kaunos, Roma'nın yanında yer almaz ve savaş sonunda galip gelen Roma, onları cezalandırmak için yönetimlerini Rodos'a verir. Tabii Rodos tarafından yönetilmek Kaunoslular için en büyük acı. İnanılmaz bir çekişme var aralarında. Roma'ya elçiler göndermeye başlıyorlar bizi kurtarıyor diye. Roma'yı sonunda ikna ediyorlar ve Kaunoslular onlara olan minnetleri-

Dalyan Deltası'nın paleocoğrafik gelişimi.

ni temsilen 8 metre yüksekliğinde devasa bir heykel dikeyyorlar. Üzerine Roma halkının iyilikleri ve kadir şinaslıkları için diye yazıyorlar. Aslında dinmeyen siyasi bir çalkantı bütün Anadolu kentleri için var.

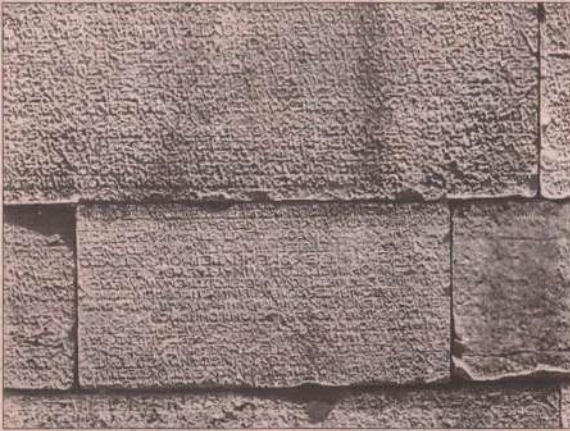
- Dalyan'ın ünlü sivrisedikleri o zamanda var mıydı?

- CI: Evet, tabii ki. Bugün olduğu gibi Antik Çağ'da da baş belasıydı. Sıtma hastalığı çok yaygınmış Kaunos'ta. Bet benizli insanlar dolaşmış ortalıkta. Kabul etmeseler de kendilerine hastalıklılar dedirtecek kadar yoğun yaşanıyormuş sıtma. Dönemin arp ustalarından Statinikos'un bir anekdotundan öğreniyoruz bu bilgileri. Statinikos Kaunos sokaklarında yeşil benizli insanların yürüdüğünü gördüğünde; "Bu insanların ömrü de yapraklarınkine denk" diyerek düşüncelerini belirtmiş. Fakat kent halkı kendileriyle alay ediliğinden şikayetçi olduklarında da; "Orada etrafta cesetler dolaşırken, bu kente hastalık-

lı diyerek sözlerimle küstah mı olseydim" şeklinde yanıtlanmış Statinikos.

- Kaunos'ta kazılarınız devam ediyor fakat, ören yerinin korunmasında sıkıntılarınız var sanırım.

- CI: İki aydır tel çekirmeye çalışıyoruz. Adnan Bey'in ve benim çektiğimiz sıkıntıyı anlatmama imkân yok. Son iki ay, enerjimizin tümünü bu işe harcadık. Sebehi, buradaki yerli insanın bu araziye meru olarak kullanmak istemesi. Teli çektiyoruz, iki gün sonra muhtar durduruyor. Bizi şikayet ediyor. Şikayet olduğu için iki aydır korkunç bir birokrasiyle uğraşıyoruz. Bir disiplin olsun istiyoruz, herkes elini kolunu sallayarak girmesin. Endişe içerisindeyiz. Dalyan'daki bu güzelik 16 bin yıldan bu yana olmuş bir güzelik. Bizse bunu hoyratça tüketiyoruz. Peki bu dünyanın bir 16 bin yılı daha var mı acaba? Paleocoğrafik açıdan düşündüğümüz zaman bütün bu güzelliği yara-

Şekil-11: Çeşme Binası'nın batı duvarında yazılı olan Gümrük Nizamnamesi.

tan Dalaman Çayı. MO 2000 yıllarında sahil şeridi, kaya mezarlarının önündeymiş. Köyceğiz Gölü de bir zamanlar deniz olduğu için şu anda koyları olan muhteşem bir göl. Ka-

unos'un bulunduğu yerde o zamanlar deniz kenarında bir yarımada konumunda.

- AD: Bu kadar çalışılan, emek harcanan bir yerin kendini daha iyi

göstermesi gerekir. Kazıcılar, arastırmaçılar bugüne kadar hep çok cüzi rakamlarla çalıştılar burada. Sponsor bulma bir iki yıllık bir olay. Bizim de bu yıla kadar hiçbir gücümüz olmadı. Sadece, kazı yapabiliyorduk. Ama doğru, kazılan alanın en iyi şekilde korunmasını sağlamak. Binlerce yıl toprağın altında kalmış bir taş açığa çıkarıyorsanız, birdenbire güneşi, oksijeni görünce büyük bir deformasyona uğruyor, çok oluyor. Kültür Bakanımız geçenlerde bir sempozyumda çok haklı olarak bundan böyle restorasyon ve konservasyon çalışmalarına ağırlık verilmesi gerektiğini söyledi. Kaunos'a ilk kez yeterli para gelmeye başladı Bakanlık'tan. Biz de emeğimizi restorasyona harcamaya karar verdik. Bununla birlikte Kaunos'un yapısı da değişecek. Örneğin, çok uzun yıllar çalıştığım Teras Tapınağı'ndaki sütunlar ayağa kalkacak, duvarı onarılacak. Toprağın 6 metre aşağısındaki o taş ortaya çıkarılabileceği. Taşa ilgi-

Karca'nın çözümünde bir umut

Prof. Dr. Baki Ögün, Prof. Dr. Cengiz Işık, Prof. Dr Adnan Diler

1996 yılı Temmuz ve Ağustos ayları, Kaunos öreninde araştırmalarını sürdüren bizler için anlamlı gündü. 30 yıllık bir dönem artık gerilerde kalmıştı çünkü. Bu özel kazı mevsiminin festivalle kutlanması hazırlıkları sürerken, bir armağan da Kaunos'un kendisinden gelmiştir bizlere: Karca ve Grekçe olarak iki dilde yazılmış bir stel. Öylesine bir armağandır ki bu, yalnızca arkeologları heyecanlandırmakla kalmamış, özellikle dil bilimcileri kendine ulaşabilme yarışına sokmuştur. Bunda da neden, stelin bugüne kadar henüz çözülememiş olan Karca'nın dil yapısındaki gizem perdesini açacak ilk belge olmasıdır. O, öyle değerli bir belgedir ki, 31.10.-2.11.1997 tarihleri arasında, çoğu dilbilimci olan 40 bilim adamının katılacağı, "Die karisch-griechische Bilingue von Kaunos" konulu bir sempozyum düzenlenmiştir üzerine. O dönem Kaunos öreninin kazı başkanı Prof. Dr. Baki Ögün, yardımcısı Prof. Dr. Cengiz Işık ve ekibin yabancı bilim adamı Prof. Dr. Bernhard Schmalz da bu sempozyuma Kaunos öreninin önemi üzerine konuşmacı olarak davet edilmişlerdir.

Bilindiği gibi Karca Anadolu'nun ölü dillerinden biridir. Bugüne toplanmış 300'ün üzerindeki Karca yazıtın pek çoğu, Karya bölgesinin dışında, Mısır'da ele geçmiştir. Bir iki örneğin dışında, bu metinlerin hemen hepsi çok kısadır. Gerek metinlerin kısalığı ve gerekse diğer zorluklar dilin çözümüne yardımcı olamamıştır bugüne kadar. Anadolu'da, Karya bölgesi içinde bulunan Karca yazıtların çoğu ve de metin olarak en uzununu yine Kaunos'tadır. Fakat bunlar bile, stelin gün ışığına çıkarılışına göre dilin çözümünde suskun kalmışlardır.

1996 kazı mevsiminde iki parça halinde ele geçmiştir stel. Son üç yıldan bu yana araştırılmasına devam

ettiğimiz Apollon Kutsal Alanı çevresinde, alandaki Andron (kült ziyareti için erkeklerle ayrılmış mekân) yapısının kuzey teras duvarı arkasındaki taş yığınları arasında stelin üst parçası, on gün sonra ise aynı terasın kuzeybatı köşesinde yapıları sondayda da alt parça bulunmuştur. Bu, kutsal alan içine dikilmiş olduğundan kuşku duyulmayan stel, Kaunos'ta çok sayıda rastlanılan gri, mavi renkteki bir mermerden profiliz olarak kesilmiştir; arka yüzü de düz taşlanmış. Üst parçasının sol yanı ve üst kenarı çok az zedelenmiş; sağ yanı ve alt kenar kırıktır. Daha küçük olan alt parçasının ise çok zedelenmiş olan sol yanı dışında, diğer kenarları kırıktır. Üst üste eksiksiz birleşebilen stelin yüksekliği 46.5 cm'dir. Karca metin 18, ona karşın korunan Grekçe metin ise 8 satırdır; iki metin arasında 2.5 cm'lik bir boşluk bırakılmıştır.

Bu yılki kazı çalışmaları sırasında, hiç de umulmadık bir yerde bulduğumuz, steli hemen hemen tümleyen üçüncü parça ise, olsa olsa ancak bir "Tanrı armağanı"dır, bugüne kadar Kaunos toprağı üzerine akıtılan alın terlerimizin karşılığı olan...

Şimdi, metnin önemi ve içeriğini, Kaunos'un dil bilimcisi Prof. Dr. Christian Marek ve Zürich Üniversitesi öğretimi üyelerinden Prof. Dr. Peter Frei'nin birlikte yayımladıkları "Die karisch-griechische Bilingue von Kaunos" başlıklı makalede özetle öğrenebiliriz (Kadmos 36, 1977, 1-89):

"Kaunos'ta ele geçen iki dilli (Bilingue) yazıtın Karca metni, bilinen Karca yazıtlar içinde ikinci en uzun metindir. Bunu takip eden alttaki Grekçe metin, artık kesinlikle söyleyebiliriz ki, Karca'nın bu dilediği karşılığıdır. O halde biri Karca, diğeri Grekçe olan iki dilli bir metnin örneğine ilk kez sahibiz. Önemi, Grekçe

li çalışmalar yaparken binbir güç-
lükle iki defa açtık toprağı ve tekrar
gömmek zorunda kaldık. Çünkü
koruyamıyorduk. Aşlında arkeolo-
lar kazıyı yapmalı, daha sonra korı-
ma işini restoratörler üstlenmeli.
Tabii burada hükümet politikaları
çok önemli.

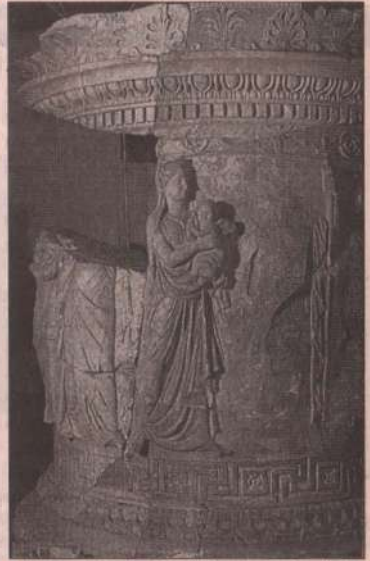
- **CI:** Şimdi Kaunos'ta bu tel örgü-
ler sayesinde sağlanabilecek güven-
likten sonra, buraya profesyonel in-
sanlar gelip restorasyon projelerini
hazırlayacaklar. Tiyatro, kilise, ha-
marn, ayağa kalkacak. Hamamı müze
yapabileceğiz. Bütün buluntuları yer-
lerinde görecekler, Stoa agora, Antik
Çağ'daki işlevini yerine getirmeye
başlayacak. Kültür Bakanlığı arka-
mızda. Bırakın sponsorları. Ka-
unos'un sponsora ihtiyacı yok, spon-
sorların Kaunos'a ihtiyacı var. Devle-
ti neden aciz, güçsüz duruma düşü-
rüm? Kaunos şimdi nazlanıyor.

Dalyan'ın da Kaunos'tan başka
alternatif yok. Gelirsiniz turist ola-
rak, denize girersiniz, sazlıklar ara-

şında dolaşırsınız bu ka-
dar. Yıllar içinde farklı
bir yenilik verebilecek mi
burası? Farklı bir yeniliğı
arkeolojik kalıntıları ve
restorasyonu Kaunos
verebilir sadece. Ama
maalesef bunu yerli halk
anlamıyor. Biz onların
daha doğmamış torunları-
nı düşünüyoruz. Onlarsa
günlük çıkarlarını düşü-
nüyorlar. Tabi bu anlayış
ülkemize sadece cepleri-
ne koydukları birkaç
markla gelen turistleri ge-
tiriyor.

Günden güne eriyor
kaya mezarları, görüyo-
ruz. Onlar MÖ 4. yüzyıla
ait. 2400 yıldan beri eri-
yor. Bir 2400 yıl daha da-
yanması için konservas-
yonunun hemen yapılma-
sı şart.

- *Teşekkür ederiz.*

Şekil-12: Aphrodite Sunağı. (Bodrum Müzesi)

metnin yardımıyla Karca'nın çözümünde sağlam te-
mellere oturtulan yeni bir döneme girilmiş olmasıdır art-
lık. Elimizdeki bu yeni yazıt, Kar alfabesindeki harfle-
rin hangi seslere sahip olduğu konusunda tartışmalı
soruları büyük ölçüde cevaplandırmaktadır. Bunun ya-
nında, bazı dil bilimcilerinin okunuş tarzlarına yönelik
son zamanlardaki tekliflerinin neredeyse tamamının
doğru olduğunu da ortaya koymaktadır. Yazıt, Kar-
ca'nın ses tonu ve cümle yapısı ile onun sentaks ve
etimolojisi üzerine yapılacak detaylı araştırmalarda dil
bilimcilerinin mihenk taşı özelliğindedir. Metnin bir iki
yerinde, bugüne kadar anlaşılamamış diğer Karca ya-
zıtların çözümüne ışık tutabilecek ilişkiler de gözlem-
lenmektedir.

Yazıt, iki Atinalı'nın Proxeno ve hayırseverlik anla-
mindaki Euergetai unvanı ile onurlandırılması için Ka-
unos halkının almış olduğu kararı içermektedir. Bu içe-
riği ile de Xanthos'taki üç dilli yazıtın (Trilingue) son-
ra, antik siyaset dünyasının yerli dilde yazılması bilinen
ikinci resmi belgesidir. Bugüne kadar ele geçen örnek-
lere göre, Karya'da halkı ilgilendiren kararların istisna-
sız hepsinin Grekçe yazılmış olduğu kabul edilmiştir.
Şimdi, böylesine bir kararın Kaunos steli üzerinde, yu-
karıda Karca ve altta Grekçe olarak ilen edilmiş olma-
sı, gerçekten büyük bir sürpriz ve Eski Çağ Tarihi bili-
minde bir yeniliktir.

Metin, her iki dilde de paralel yazılmıştır ve içerik
olarak da birbirinin aynıdır. Bunun kanıtı, her iki metin-
de okunan isimlerdir. Karca ve Grekçe tekstin hemen
ilk satırında şehrin ismi gelmektedir. Grekçe'deki Ka-
unos yerine, Karca'da Likçe'den bildiğimiz Kaunos'un
yerel ismi okunmaktadır. Kıbd. Onurlandırılan kişilerin
isimleri ve onların geldikleri şehir Karca metinde daha
iyi korunmuştur. Bununla Grekçe'deki boşluklar doğru-
lukla tamamlanabilmektedir; aynı durum, Karca'daki
boşluklar için de geçerlidir.

Dildeki detaylar ilginç ipuçları vermektedir. Örneğin
'Atina' isminin Karca'daki ses değeri dikkat çekicidir:
'Otono'. Ion ve Attika formundaki 'Athenai'nin aksine,
Otono kelimesinin her hecesi aynı ünlüye sahiptir. Bu
da bizi Dorca olduğu kabul edilen 'Atena' ismine götür-
mektedir. Böylelikle bu ismin Kaunos'ta ilk kez Dor di-
linin ses tonuyla tanınmış olduğu gerçeği ortaya çık-
maktadır. Bunu da güneybatı Anadolu'da, daha büyük
olasılıkla ama hemen yakınındaki Rodos'ta yerleşen
Dorlar'dan öğrenmişlerdir.

Her iki metnin birbirine olan paralelliği başka bulgu-
larca da desteklenmektedir. Grekçe metindeki '... bu
kişiler Proxeno ve Euergeten (hayırsever) olunsun...' cüm-
lesindeki Grekçe'de yüzyıllardan beri kalıplaşmış
bir unvan olan 'Proxenos'un Karca karşılığında kendi
sözcükleri kullanılmıştır: 'Sarni'. Bu da tarihçileri büyü-
leyen bir sonuçtur.

Steli, adı geçen Atinalılar aracılığı ile yaklaşık ola-
rak tarihleyebilece şansına sahibiz. Nikokles büyük bir
ihtimalle MÖ 4. yüzyılın 2. yarısına ait pek çok yazıtta
adı geçen Lysikles'in oğlu Atinalı Nikokles'tir. Aynı za-
manda ismi, 323/322 yılına tarihlenen kurşundan bir
lanet levhasında, lanetlenen 100'ün üzerindeki isimle
birlikte geçmektedir. Yani, neredeyse tüm Atinalılar'ın
ismi bu levhaya yazılmıştır. Bunlar arasında Demoste-
nes, Polyuktos ve Demophilos gibi ünlüler de vardır.
Öyle anlaşılıyor ki, bu lanet levhası, aynı yılın dış poli-
tikasında yaşanan dramatik durum nedeniyle ortaya
çıkan politik didişmeler sonucu yazılmıştır. Ve belli ki
Nikokles, Büyük Iskender döneminde oldukça aktifti ve
Demostenes yanlısı gruplardan birinin taraftarıydı. Bu
kişinin Kaunos'ta ne yaptığı ise, zor bir sorudur. Acaba
Atinalılar, Iskender'in ölümünden hemen sonraki La-
mia Savaşı'nda Anadolu limanlarının kontrolünü
amaçlamışlar ve oralara subaylarını mı göndermişler-
dir?...

- Buda birisi ondan nefret ettiği zaman ne yapardı?
- Buda hastalandığı zaman ne yapardı?
- Buda diyet konusunda ne yapardı?
- Buda bir krizle karşı karşıya kaldığında ne yapardı?
- Buda hayalkınlığına uğradığı zaman ne yapardı?
- Buda eleştirildiği zaman ne yapardı?
- Buda sıkıldığı zaman ne yapardı?
- Buda başaramamaktan korkunca ne yapardı?
- Buda modern yaşamın zihni dağıtan yönleri hakkında ne yapardı?
- Buda aptallara kızmak konusunda ne yapardı?
- Buda sevdiği biri ölünce ne yapardı?
- Buda çocuğu yaramazlık ederse ne yapardı?
- Buda kredi kartları çoğaldıkça ne yapardı?
- Buda sağlık, güzellik, mutluluk, statü, saadet kazanmak için ne yapardı?

Bu kitap 2500 yıllık geçmişe sahip bir öğretinin temel ilkesinden, yaşama, insana, doğaya bakış açısından yola çıkarak gündelik yaşamda sık sık karşılaştığımız sorunlarla, acılarıyla, kaygılarla nasıl başa çıkabileceğimiz konusunda bir anlayış geliştirmek, yol göstericilik, rehberlik etmek için hazırlanmıştır.

Ola ki siz de bu bilgelikte işinizde yararlı bir bilgi, bir anlayış, bir tutum bulabilirsiniz.

An be an yaşayarak, hazırlanarak, milim milim ilerlemelisiniz. Ve bilinmeyenin güzelliğiyle gittikçe daha çok aşına oldukça içinizde yeni bir nitelik yaratmaya başlarsınız. O oradadır, sadece hiçbir zaman kullanılmamıştır. Ölüm gelmeden önce, bilinenden bilinmeye doğru ilerlemeyi sürdürün. Yeninin eskiden daha iyi olduğunu her zaman hatırlayın.

Yaşam küçük şeylerden oluşur ve bütün bu küçük şeyleri farkındalığınız, uyanıklığınız, dikkatiniz aracılığıyla güzel bir edim haline dönüştürmelisiniz. O zaman olağan şeyler olağanüstü olacaktır.

Bhagwan Shree Rajneesh
OSHO

OKYANUS YAYINCILIK

Ankara Cad. Konak Han. 34410 Cağaloğlu-İstanbul Tel+Fax: (0212) 513 42 59

Orta Asya'da, Sümerler'le çağdaş bir uygarlığın ilk kanıtları

Orta Asya'da Anau Höyüğü'nde şaşırtıcı derecede gelişmiş bir Bronz Dönemi kenti bulundu. Burada bulunan bir mühür baskı, yerel karakterde bir yazı dilinin var olduğunu ilk kanıtı olarak değerlendiriliyor.

Türkmenistan'daki Anau Tepe yerleşimi, uzun süredir ünlü İpek Yolu duraklarından biri olarak biliniyor ve önemi burdan geliyordu. Anau yerleşiminde kazı çalışmaları, 1998'den bu yana Pensilvanya Müzesi Üniversitesi arkeologlarından Dr. Fredrik Hiebert ve Türkmenistan'dan Dr. Murat Kurban-sakhatov tarafından yürütülüyor. Eski Sovyetler Birliği'nin bir parçası olan Türkmenistan, kendi yazı sistemini geliştirmiş Çin, İndus Vadisi, Mezopotamya ve İran uygarlıkları tarafından çevrelenmiş bir bölge. Orta Asya'nın eski toplumlarının kentleri, tapınakları, sarayları, sulama kanallarıyla kaplı tarlaları ve yetkin sanat eserleri vardı, ama sayı ya da yazı sistemlerine ilişkin bir bilgi yoktu. Türkmenistan çöl yerleşimleri Kopet Dağları'nın kuzeyinde İran Platosu'nun ucunda serpilmiş durumda.

Orta Asya kültürlerinin çıkışını araştırmak üzere Anau Höyüğü'nde yapılan son çalışmalar, bu bölgenin, komşu bölge uygarlıklarıyla paralel, ama kendine özgü biçimde geliştiğini gösterdi. Buluntular, Anau'da MÖ 4500'lerde köy yerleşmesi; MÖ 2300'lerde Bronz Dönemi kenti; MÖ 2. yüzyılda surlarla çevrili Klasik Dönem kenti tabakalarını ortaya çıkardı. Bu tabakalar, en son 15. yüzyıl Ortaçağ cami-

Mührün keşfedildiği kazı birimi.

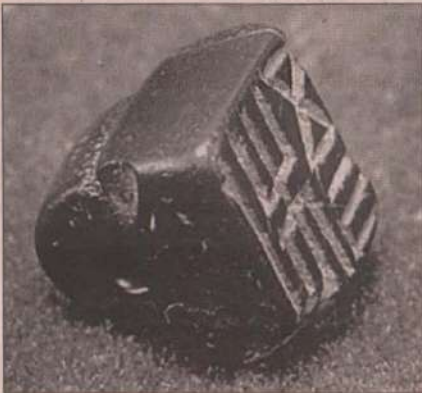
siyle kaplanmıştı. Geçtiğimiz yıllarda yapılan kazılar, özellikle Bronz Dönemi Mezopotamya ile zamandışı kent yaşamının kaynağını araştırmak amacıyla başlatıldı.

Kazılar, yakınlardaki Namazgah Tepe ve Altın Tepe gibi öteki Kopet Dağları yerleşmeleriyle kıyaslandığında, Anau'nun daha küçük bir yerleşme olduğunu gösterdi. Bunun yanı sıra, duvarları hâlâ iki metre

uzunluğunda bulunabilen iyi korunmuş büyük bir yapı kompleksi kazıldı. Bu yapının içinde işçiliği yüksek düzeyde seramikler ile vazo, paket ve benzeri nesneleri mühürlemekle kullanılan kil parçalarına rastlandı. Bunların arasında oyularak yapılmış bir mühür bulundu. Mühürdeki yazı kırmızı pigmentiyle belirginleştirilmiş. Mühür yalnızca Orta Asya'daki Altın Tepe ile paralellikler gösteriyor. Önceleri mühürün İndus Vadisi'nden Harappa'dan olabileceği düşünüldü, ancak araştırmalar sonucunda Mezopotamya, İran, Harappa ya da Çin'deki yazı sistemleriyle ilgisinin olmadığı görüldü. Mühür, olasılıkla yerel bir yazı sistemi olduğunu ilk kanıtı. Mühürler, tapınak, kışla ya da sarayların ihtiyaçları olan malların muhasebesinin yapıldığı yönetici sınıfı olan ekonomilerde kullanılır. Anau gibi küçük bir kentte dahi, bu duruma işaret eden yapı kalıntıları var. Elit ve bürokratik işlevleri olan bu büyüklüklü yerleşim modellerinin, Orta Asya Bronz Dönemi'nde de var olduğu yeni ortaya çıktı.

Bölgedeki ilk araştırmalar Amerikalı jeolog Raphael Pumpelly'nin 1904 yılında eski uygarlıkları aramak için Anau'ya ilk bilim adamlarını getirdiği zaman başlamış. 1970'lerde Sovyet arkeologlarının başlatıldığı çalışmalar ileri düzeyde bir kültürün olduğunu gösteren kanıtları ortaya çıkardı. Türkmenistan ve Özbekistan'ın bağımsız olmalarıyla birlikte, geçtiğimiz yıllarda, Amerikalı arkeologlar, yerli bilim adamlarıyla ortaklaşa araştırmalar yapmak üzere yeniden çağrıldılar. Dr. Hiebert ve Dr. Kurban-sakhatov, İpek Yolu bölgesinde Anau'daki Bronz Dönemi kazılarını sürdürüyorlar.

(www.upenn.edu/museum/News)

Anau'da bulunan Bronz Dönemi mühürü.

Bilim Gündemi'ne katkıda bulunanlar

Sadık Usta - Ebru Oktay - Kerem Cıgızoğlu- Nilüfer İlkaya

Okurlarımızdan Bilim Gündemi bölümümüze katkılarını bekliyoruz.

Hristiyan Ortaçağı'nda çocuk cadılar

Cadı avı döneminde sadece kadınlar ve seyrek olsa da erkekler değil, yeni araştırmalara göre çocuklar da vahşice işkence gördü. Berlin Özgür Üniversitesi'nde tarih araştırmaları yapan Claudia Jarzebowski'nin belirlitiğine göre bu gerçek, çok sayıda dokümana rağmen gözlerden uzak tutuldu.

16. yüzyılda cadılar, daha çok ölü doğan ceninleri yedikleri, kanlarını içtikleri ve organlarından çeşitli ilaçlar yaptıkları konusunda itham ediliyordu. Kadınlar ve özellikle de doğumlarında yardımcı olan ebeler cadı avının hedef kitesiydi. Bu dönemde çocuklar daha çok engizisyon mahkemelerinde tanıklık yapmaktaydı.

17. yüzyıldan itibaren çocukların mahkemelere yalnız tanık olarak değil, aynı zamanda sanık olarak da çağırıldıkları görülüyor. Bu esnada çocukların işkence görmeleri ve mahkûm edilmelerine de sık rastlanıyordu. İlk dönemler çocukların şeytan tarafını

dan aldatıldığını ileri süren kilise, daha sonraki dönemde en azından o dönemdeki kimi dokümanlar bunu kanıtıyor- çocukların gönüllü olarak şeytanla işbirliği yaptıklarını ve şeytan ruhlarını sattıklarını ileri sürmeye başlıyor.

Mahkeme kayıtlarındaki ifadeler, 18. yüzyıla doğru, çocukların karakteri ve eğitimi üzerine bir tartışma başlıyor. Kimi "bilimcilere" göre çocuklar, doğumdan edindikleri karakterleri nedeniyle kötü ruhlu olabilir ve şeytanla işbirliği yapabilirlerdi.

Çok sayıda çocuğun "gönüllü" ifadeleri de, mahkeme kayıtlarını doğruluyor. Anne ve babalar ise büyü ve muska aracılığıyla çocuklarını şeytanın elinden kurtarmaya çalışıyordu. Bu durumu kullanan kilise çocukların "kötü eğitildiğini" bahane ederek, anne ve babaları

"doğru yola" çağırıyordu. Böylece çocuklar, kilisenin geniş kitleleri baskı altında tutmasını bir araçna dönüşüyordu.

Signorelli'nin bir duvar resmi.

(Bild der Wissenschaft, 28 Mayıs 2001)

Üçağızlı Mağarası'nda 41 bin yıl öncenin izleri

Üçağızlı Mağarası Akdeniz sahilinin Hatay bölgesinde, Samandağ'ın 12 kilometre güneydoğusunda ve Suriye sınırının birkaç kilometre kuzeyinde yer alıyor.

Üçağızlı Mağarası, Türkiye'de ve dünyada Erken Üst Paleolitik Döneme tarihlendirilen depozitler içeren en derin alanlardan biri. Mağara, Üst Paleolitik Dönemin erken formu özelliklerini gösteren ve "Initial Upper Paleolithic" diğer bir deyişle "Öncül Üst Paleolitik" (41 bin yıl) dönemden başlayarak, Üst Paleolitik ve devamında Epipaleolitik (17 bin yıl) Dönemleri de yansıtan uzun bir zaman periyodunu kapsıyor.

Mağara ilk olarak A. Minzoni-Deroche tarafından 1980'lerin sonu ve 1990'ların başını kapsayan bir dönemde bulunmuş ve ilk kazılar gerçekleştirilmiş.

1997 yılından itibaren kazı çalışmaları Prof. Dr. Erkin Güleç Başkanlığında, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Fizik ve Paleontoloji Bölümü ve Arizona Üniversitesi'nden çeşitli bilim insanları ve öğrencilerin katılımı ile sürdürülüyor.

Mağaradan ele geçen buluntular arasında en heyecan verici olanı, Erken Modern İnsanlara ait buluntular. Mağara bu döneme tarihlendirilebilmiş Türkiye'deki ilk buluntu yeri. Mağaradan oldukça önemli sayıda deniz kabuklarından yapılmış süs eşyaları ele geçti. Üçağızlı Mağarası'nda yaşayan bu Erken Modern İnsanların birey olma bilincine vardıkları ve kendilerini toplumdaki diğer bireylerden farklı gördükleri

anlaşıyor. Günümüzden 41 bin yıl öncesine dayanan bu birey ya da kendi olma bilinci, yaşadığımız dönemdeki insanlara paralel bir şekilde beyin organizasyonu-na sahip olduklarına işaret eden unsurlardan birisi.

Tipolojik olarak Mağara sakinlerinin kullandıkları "Ahmarian" alet teknolojisinin kuzey varyantı oldukça dikkat çekici. Ele geçen yonga ve dilgiler (düzeltili ve düzeltilsiz), ön kazıyıcılar, kenar kazıyıcılar, taş kalemler, taş delgiler, bıçaklar (sırtlı), dişleneli aletler, çekirdekler, çekiçler, örsler, uçlar ve mikrolitler mağara sakinlerinin yaşantılarını sürdürebilmeleri için kullandıkları ve geliştirdikleri başlıca taş aletler. Ayrıca birkaç kemik alet de ele geçirildi.

Erken Modernlerin beslenme örüntüsünü ve paleoekolojik ortamı açıklamada açısından faunal buluntular önem taşıyor. Üçağızlı Mağarası'na özgü deniz kabuklarından *Nassarius gibbosus* ve *Columbella rustica* dominant olarak bulunuyor. Deniz kabuklarının bu insanların başlıca besin grubunu oluşturduğu belirlendi. Ayrıca mağaradan orta ve büyük boy terrestrial herbivor memeliler de ele geçmekte.

Üçağızlı Mağarası, Üst Paleolitik/Geç Taş Devri Dönemin başlarında Avrasya'da en eski ve iyi bilinen süs eşyaları ile üç kitadaki insan davranışlarının anlaşılabilmesi açısından önem taşıyor. Ayrıca Türkiye'nin paleoantropolojik ve prehistorik geçmişine ışık tutması da mağaranın önemini gün geçtikçe daha da belirginleştiriyor.

Sperma terazisiyle sipariş üzerine cinsiyet üretilebiliyor

Artık, yeni doğan bir çocuğun cinsiyeti talihe bırakılmıyor. Bilim adamları yeni bir yöntemle bebeğin cinsiyetini, kız ya da erkek, sipariş üzerine belirlediklerini açıklıyorlar.

Erkeklerin övünç kaynağı olan Y kromozomları bir kez daha sahnede. Çünkü kadınlar sahip oldukları X kromozomlarıyla cinsiyet üzerinde etkili olamıyor. Ancak erkekler de eşit oranda sahip oldukları X ve Y kromozomlarıyla ancak yüzde 50 oranında belirleyici olabiliyor. Gerisi şansa kalmış.

Cinsiyet ruletinin öznelere olan spermalar, küçük ve dinamik özellikleriyle X-Y kromozomları taşıyorlar. Doğal olarak bebeğin olası cinsiyeti de eşit oranda paylaşılmış oluyor. XX kromozomları bebeğin cinsiyetinin dışı olmasını sağlarken, XY kromozomları bebeğin erkek olmasına neden oluyor.

Doğanın bu ilavesinin artık teknik olanaklarla engellendiğini belirten Amerikalı bilim adamları, cinsiyet ruletine son verdiler. BBC televizyon kanalıının belirttiğine göre X kromozomları, Y kromozomlarına göre 2.8 kat daha fazla genetik bilgi yüklü ve ikizinden birazcık ağır.

Spermaların bu özelliğini değerlendiren bilim adamı Harvey Stern, spermaları tartabilen bir terazi icat etti. Şu sıralar kliniklerde denenin terazinin gelecekte önemli bir rol oynayacağı belirtiliyor.

Daha şimdiden, 284 embriyoda denenin terazi, yüzde 90 oranında başarılı oldu. Biraz lüks kaçan bu çabalarını, önemli bir gerekçeyle de açıklamayı ihmal etmeyen Stern, deneylerinin "kız veya erkek çocuk isteğine yanıt vermek için değil, daha çok genetik hastalıkları engellemek amacıyla" yapıldığını belirtiyor.

Çoğu genetik hastalıkların X kromozomlarında ortaya çıktığını belirten bilim adamları, bu kromozomun sağlıklı bir X kromozomla değiştirilebildiğini açıklıyorlar. Kızların iki X kromozom taşımaları nedeniyle,

bozuklukların kızlarda hemen giderilebileceğini, ancak erkeklerin XY kromozom taşımaları nedeniyle bu bozuklukların giderilemediğini belirten bilim adamları, bu yeni buluşla genetik hastalıklara karşı önemli bir başarı sağladıklarını vurguluyorlar.

(Der Spiegel, 15 Temmuz 2001)

Moğolistan'da yeni bir piramit bulundu

Bilim adamları Moğolistan içlerinde 5 bin yıllık bir piramit buldular. Kuzey Çin'de, özerk bir bölge olan Moğolistan'da bulunan piramidin üç katlı olduğu tespit edildi. Bildirildiğine göre bu piramit, bugüne kadar bulunanlar içinde en iyi durumda olanı. Çin dergisi *People's Daily*'nin bildirdiğine göre piramit, MÖ 3 bin yıllarında, bugünkü Sijiazhi kenti civarlarında hüküm süren Hongshan kültürü tarafından 30x15 metre-kare üzerine kurulmuş.

Araştırmayı yöneten bilim adamları, piramidin tepesinde yedi mezarla birlikte, bir sunak, bir de çok sayıda içi yıldızlı şekillerle yazılmış keramik parça keşfettiler. Yıldızlara bakılırsa bu keramik parçalar, bölge insanlarının astrolojik bilgileriyle ilgili.

Ayrıca mezarların içinde kemikten üretilmiş bir kaval, taştan oyulmuş bir yüzük ve insan boyunda bir tarıçça bulundu. Bunlarla birlikte bulunan ve bereket sembolü olduğu tahmin edilen el büyüklüğündeki bir taş penis ve çeşitli küçük tarıççalar bilmececi bilim adamlarınca hâlâ çözülebilmemiş değil.

(Bild der Wissenschaft, 11 Temmuz 2001)

Yamyam gökadalar

Astronomların belirttiklerine göre, Samanyolu dahil bazı gökadaların halosunda yapılan araştırmalar, bunların bir zamanlar başka başka gökadaların birbirine kaynaşmasıyla oluştuklarını gösteriyor.

Strassburg Gözlemevi'nde araştırmalar yapan Rodrigo Ibatia ve ekibi, tıpkı bizim içinde bulunduğumuz, Samanyolu gökadası gibi spiral bir biçime sahip olan Andromeda gökadasının da, komşu gökadalarını yutarak bugünkü yapısına ulaşmış olabileceğini gösteren bulgular elde ettiklerini açıklıyor.

Bu teoriden hareket eden Amin Helmi, gökadaların komşularını yutarak kendi aralarında bir hiyerarşi oluşturduklarını belirtiyor.

Göküzünde parlayan yıldız kalıntıları, Andromeda yıldız bulutunun komşu galaksileri yediğini ortaya koyuyor.

Yamyamlık (Cannibalizm): Evrendeki büyük gökadaların kendilerinden daha küçük olanların yıldızlarının bir kısmını, bazen de bir küçük gökadanın tamamını yutmasıdır. Böyle bir kütle çekimsel oluşum, Samanyolu'nun en azından gökada merkezini saran halosunun bugünkü yapısına gelmesini sağlamış olabilir.

(Nature, 5 Temmuz 2001)

4000 yıl öncesinden matematik ev ödevi

MÖ 1800'ler civarında Sümerli bir öğrenci el boyutundaki bir kil tabletin üzerine bir dizi kriptik sayı yazdı. Bu Plimpton 322 olarak bilinen sıradışı tabletin Mezopotamyalı Einstein'a mı yoksa bireski zaman astroloğuna mı ait olduğu yıllar boyunca spekülasyon konusu oldu. Oxford Üniversitesi'nin *All Souls College*'deki (Bütün Ruhlar Koleji) Sümer Yazısı uzmanı Eleanor Robson bunların belki de hiçbirinin doğru olmadığını söylüyor. Ona göre tablet dünyanın bilinen en eski öğretmen sınıf notları.

"Plimpton 322, benim gibi tarihçilerden ziyade içinde birçok olasılığı gören matematikçileri heyecanlandırdı" şeklinde bir ifade kullanan Robson'un kendisi de akademik kariyerine bir matematikçi olarak başladı. Tablet diğer Mezopotamya tabletlerinin tersine cebir ile ilgili sayılarla doldurulmuş ve üzerinde açıklayıcı bir yazı bulunmuyor. Matematikçiler, tablet üzerindeki trigonometri tablosundaki sayılar ya da astroloji ile ilgili hesaplar

olabileceği konusunda tahminde bulundular.

Ancak Robson'un Plimpton 322 üzerinde yaptığı analiz, tabletin, matematiksel ifadeleri, eğitimsel amaçlı hazırlanmış

Sümerler'e ait, matematik ödevinin bulunduğu kil tablet.

Sümer tabletlerine benzer şekilde kullandığını ortaya çıkardı. Ona göre Plimpton 322'nin yazıldığı zamana ait bütün eski matematik ifadeleri ya öğrenciler ya da öğretmenler tarafından yazılmış. Diğer tabletlerde yazılar veya kelime problemleri bulunmasına karşın, bu tabletin farklı gözükmesi üzerinde sayısal testler bulunmasından kaynaklanıyor. Tablet sayesinde kısa sürede cevapları tam sayılar olan matematik ödevleri hazırlanabilmekte. Robson'a göre tabletin düzeni göz önüne alındığında öğretmenin organizasyon yeteneğinin bulunduğu görülse de bir da-

hi olmadığı rahatlıkla söylenebilir.

(Discover, Mayıs 2001)

Beyin gücümüz artarken, mutasyon hızımız azalmış

Detroit'teki Wayne State Üniversitesi'nde moleküler evrimci olan Morris Goodman'a göre, daha yavaş bir genetik değişliğe razı olarak, daha iyi bir beyin gücüne erişebiliriz.

Goodman ve arkadaşları, DNA dizinelerinden fazla primat türü üzerinde çalışarak, kodlanmış DNA parçacıklarını analiz ettiler. Bunlar, doğal seleksiyondan etkilenmemiş parçacıklardı. Araştırmacılar, bu çalışmanın sonunda, insana önderlik eden evrimci zihni boyuna oldukça azalmış bir mutasyon oranı tespit ettiler. Mutasyon hızı, türlerde, artan beyin gücüyle beraber sistematik bir azalma göstermekteydi. En büyük beynin ve en uzun yaşam süreli primatların (şempanze ve insanlar da dahil) tümünde, bu oran azalmış bulundu.

Mutasyonların frenlenmesi, büyük bir beynin olduğu kadar, uzun bir hayat boyunca aklımızı güzelce kullanabilmemizin de anahtarı olabilecektir.

Yine de Goodman, insanlığın ilerlemesiyle ilgili alanların pek çok olduğu konusunda iyimser. Diğer organizmalardan farklı olarak, çevresel meydan okumalara kültürel yanıtlar verebiliriz, davranışsal adaptasyon değişikliklerini genlerle kuşaklar boyu aktarabiliriz. Ve eğer bir gün Mars'a yerleşecek olursak, biyolojik evrimimiz değişikliklerle sürecektir. Bütün bunlar göz önüne alındığında, Goodman'a göre evrimin durduğunun düşünülmesi büyük bir hata olacaktır.

(Discover, Mayıs 2001)

Mantar hastalığında yeni keşif

Normal bir bağışıklık sistemine sahip olan insanlar için mantar hastalığı can sıkıcı bir rahatsızlıktan öte bir şey değil. Çünkü mantar hastalıklarına neden olan *Candida Albicans* (CA), oksijenin yoğun olduğu alanlarda, deri ve bağırsaklarda ortaya çıkıyor. Ne var ki, bağışıklık sisteminin zayıflamasıyla CA hücrelere yerleşerek yaşam tehlikesine neden olacak enfeksiyonlara yol açabiliyor.

Bir kere hücreye yerleşen mantarın ilaçlar yoluyla sökülüp atılması çok zor oluyor. "Cambridge Whitehead Institute for Biomedical Research"de araştırma yapan Michael Lorenz ve Gerald Fink, bugünlerde yaptıkları önemli bir buluşu kamuoyuna açıkladılar. Bilim adamları, maya mantarlarına benzeyen CA'nın hücrede nasıl yaşadığını sırrını çözdüler. Mantarın, hücrede alternatif bir metabolizma olan Glyoxylat-Zyklus aracılığıyla yaşadığını keşfettiler.

Memeli hayvanların bu metabolizmayı kullanamama özelliğini de bulan bilim adamları, mantar hastalığının bu "zayıf karını" keşfederek, ilaçla tedaviye başarılı oldular. Bu metabolizma yalnız mantarlar tarafından değil, aynı zamanda tüberküloz hastalığına neden olan bakteriler tarafından da kullanılıyor. Bu buluşla bir dizi mantar hastalığına ilaçla tedavisi de kolaylaşmış olacak.

(Nature, 5 Temmuz 2001)

Komşusunu yiyen hücreler

Tümör hücreleri, komşu hücrelerini yiyip DNA'larını sindirmek suretiyle ölümcül güçlerini artırıyor. Bu tespit, tümör hücrelerinin ilaç direncini nasıl bu kadar başarılı bir şekilde geliştirebildiğini açıklıyor.

Kanser dönüşecek hücreler, DNA'larında meydana gelen mutasyon sonucu öldürücü etkinliklerini kazanıyorlar. Hızla büyüyor, tümör şeklini alıyor, orijinal doku özelliğinden farklılaşmış tüm vücuda yayılabilirler. Kabul görmüş teoriye göre, her bir kanser hücresi bu mutasyonu kendi kendine geliştiriyor veya kalıtımla bir önceki seri hücrelerden devralıyor.

Fakat şimdi, İsveç Karolinska Hastanesi'nden Dr. Lars Holmgren, sindirilmiş DNA'yı kullanarak kanser hücrelerinin yeni bir genetik mutasyon kazanabileceklerini gösterdi. Holmgren'e göre bu, bakterilerin her zaman yaptıklarına benzer bir yöntem.

Tümör hücrelerindeki genetik anormallik "apoptosis" adı verilen bir süreçte çoğu hücrenin intiharına sebep olur. Bu süreçte hücreler küçülüp büzülür, parçalara ayrılır ve kromozomları parçapara olur. Mutasyona uğramış diğer hücreler de parçaları yiyip bitirirler.

Sindirilmiş DNA'ya ne olduğunu anlayabilmek için Holmgren ve arkadaşları, kanserli sıçanlardan genetik mutasyona uğramış hücreleri alıp bunları apoptosise maruz bıraktılar. Kanserlilerden farklı olarak sağlam sıçan hücreleri bu süreçten etkilenmezken; p53 olarak anılan gen proteinle-

ri hasar görmüş hücreler, tümör yığınına benzer bir şekil almaya başladılar.

Bu sonuç şaşırtıcıdır, çünkü p53 proteinini aslında DNA'yı hasarlı hücrelerde replikasyonu (kopyalanmayı) durdurmaktadır. İnsan tümörlerinin yarısından fazlasında p53 yolu hasarlıdır.

Tüm bunlar, tümörlerin ilaç direncini nasıl geliştirdiklerini açıklamaktadır. p53'ün kaybı, aynı bakterilerde olduğu gibi, ilaç direncinin değiş-tokuş edilmesine izin vermektedir. Bu da, hücrelerin kendi başlarına yapabileceklerinden daha hızlı bir savunma sistemi oluşturmalarını mümkün kılar.

İronik olan, pek çok kanser tedavisinin bu genetik değiş-tokuşu desteklemesidir. Zira tedaviler, tümördeki apoptosis miktarını artırmaktadır. Fakat araştırmacılar hâlâ en iyi tedavi yönteminin, sonunda mücadeleyle öğretiler bile, mümkün olduğunca fazla sayıda hücreyi öldürmek olduğunu düşünüyorlar.

Holmgren, deneylerine henüz yeni başladı. DNA değiş-tokuşu, her ne kadar "topluluk çalışması" gibi görünse de, Holmgren'in bulguları, kanser hücrelerinin "bencilce" bir kopyalama yaptıklarını gösteriyor. Eğer komşularınızı yemeye ve onların parçalarını yaşamak için kullanmaya meraklıysanız, buna "işbirliği" demek çok zor olacaktır.

(New Scientist, 2 Haziran 2001)

Kanser hücresi

Beyin, nakledilen yabancı ellere uyum sağladı

Yetişkin bir insan beyni o derece uyumlu ki, bedene dikilen iki yabancı ele alışabiliyor. Cerrahların bundan bir süre önce, iki el naklettikleri Fransız Denis Chatelier'nin beyin resimleri bu uyumu kanıtlıyor.

Fransız boyacı bundan dört yıl önce bir kaza sırasında iki elini de kaybetmişti. Bunun üzerine ellerin koordinasyonunu sağlayan beyin bölümü, kolların alt kısmında etkili olmaya başlamıştı. El nakli ameliyatından sonra, beyin ellerden sorumlu olan kıvrımları yeni görevini üstlenmeye başlamıştı.

Bilim adamları uzun süredir beyin çeşnekliliği konusunda bilgi sahibiydiler.

Öyle ki, beynin kimi bölümleri kullanılmadığında uyuşurken, diğer bölgelerden sorumlu bazı yeteneklerde artış gözlenmekteydi.

20 yıldır mikrocerrahlar, teorik olarak uyguladıkları el nakletme (transplantasyon) yöntemini, bağışıklık sistemi nedeniyle somut olarak uygulamıyorlardı. Çünkü bunun için, organ bağışı yapıp alınan kemik iliği de, hastaya nakledilmek zorundaydı. Herhangi bir komplikasyon durumunda hasta, nakledilen ellerden mahrum kaldığı gibi, aynı zamanda bağışıklık sistemi de büyük zararlar alabiliyordu. Bu nedenle, nakilde her iki bedenin bağışıklık sisteminde optimal bir uyum bulunuydu. Ayrıca hasta, nakledilen parçanın özbağışıklık sistemi tarafından saldırıya uğramaması için, tüm yaşamı boyunca bağışıklık sisteminin baskı altına alan ilaçlar almak zorunda kalıyordu.

Bron'daki Fransız Beyin Araştırma Merkezi'nde, iki ay arayla üç kez beyin resmi çekilen Chatelier'nin ellerinden giden sinyallerin, beyin ilgili

Transplantasyon yöntemiyle protez ellere belki de gerek kalmayacak.

kısımında yeni bir organizasyonu harekete geçirdiği tespit edildi.

Araştırma bölümünde çalışan Angela Sirigu'nun belirttiğine göre Chatelier, bu haliyle dışlarını fırcılayabiliyor, çocuklarını okşayabiliyor, telefonu kullanmak gibi ihtiyaçlarını telafi ediyor.

(Meh zum Thema)

Handtransplantation finden Sie im bdw-Newsletter-Archiv, Bild der Wissenschaft, 30. Mai 2001)

Kaletepe'de Anadolu'nun ilk insanlarından izler

Prof. Dr. Nur Balkan-Atlı

(İÜ Edebiyat Fak. Arkeoloji Blm. Prehistorya Anabilim Dalı Öğretim Üyesi)

Anadolu'nun jeolojik açıdan volkanik bir yapısı vardır. Üst Maiosen'den başlayarak, Pliosen ve tüm Kuaterner boyunca özellikle üç bölgede yoğunlaşan bir volkanizmaya sahne olmuştur. Bu bölgeler: a) Doğu Anadolu'da Kafkaslar tarafı ve Bitlis-Zagros Dağları kuşağı, b) İç Anadolu'da Kapadokya bölgesi ve c) Batı Anadolu'nun Ege Denizi sınırındır. Anadolu volkanlarının çoğu, aktif oldukları sırada obsidien olarak adlandırılan bir madde oluşturmuşlardır. Obsidien ergimiş halde bulunan ve genellikle asitik özellik taşıyan ve bol su içeren magmanın çok çabuk soğuması ile oluşmuş volkanik bir camdır. Çoğunlukla siyah, gri, kahve, kırmızı ve yeşil renklerde ve camı bir parlaklıkta olan obsidien, gerek estetiği ve gerekse fiziki nitelikleri (yongalamaya uygunluk) açısından Prehistorik Çağ'da insanların

hem teknoloji ve hem de ekonomilerinde önemli bir rol oynamıştır.

Kapadokya, Anadolu'nun yoğun volkanizmaya sahne olmuş bölgelerinden biridir. Bu bölgede Alt Eosen'den itibaren etkin olan Arap-Afrika ve Anadolu plakaları arasındaki iki kıta çarpışması sonrasında kabuk kalınlaşması ile Kapadokya obsidienleri oluşmuştur. Bu volkanizmanın ürünü olan obsidien, insanlar tarafından kullanılmış ve zamanla da bir "ticaret" metağı olarak tüm Yakın Doğu ve Doğu Akdeniz'e yayılmıştır. Hem obsidien kaynaklarını araştırmak, hem bu yayılımı anlamak için 1960'lı yıllardan başlayarak bu konuda bazı araştırmalar yapılmıştır. Araştırmalarda amaç obsidien yataklarını saptamak, bunlardan alınan örneklerin laboratu-

var analizlerini yapmak ve arkeolojik yerleşmelerde bulunan obsidienlerle elde edilen verileri karşılaştırmaktır. Obsidien yatak taramalarının sistematik bir şekilde olmaması, örneklemenin istatistiksel yönden kısıtlı tutulması ve özellikle laboratuvar analizlerinde çok farklı yöntemlerin kullanılması yüzünden bu araştırmaların sonuçları yetersiz kalmıştır. Bu konuyu daha kapsamlı eğilmek zorunluluğu doğmuş ve ilk araştırmaların pilot bölgesi olarak İç Anadolu, Kapadokya bölgesindeki Göllü Dağ ve çevresi seçilmiştir.

Kapadokya Obsidien Projesi çerçevesinde İç Anadolu, Kapadokya bölgesinde 1995 ve 1996 yılları

Kaletepe Bölgesi'ndeki çalışmalar. Bu yazıdaki tüm resimler 'Anatolia Antiqua - Eski Anadolu' (Institut Français d'etudes Anatoliennes-Georges Dumézil, De Boccard, 2001) adlı yayından alınmıştır.

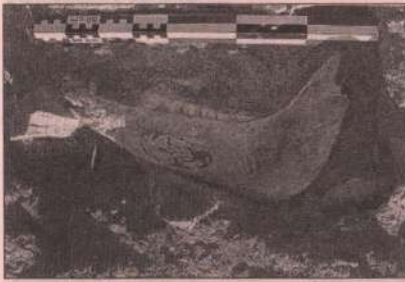
rında yapılan son araştırmalar bilinen kaynakların yanı sıra bazı yeni obsidien kaynaklarının ve bu kaynaklara bağlı işlik ve atölyelerin bulunmasını sağlamıştır. Bu atölyelerden biri, Kömürçü/Kaletepe (Niğde), özellikle dikkat çekmiştir. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in en önemli tekno-kültürel öğelerinden biri olan "iki vurma dülemleri naviform dilgi çekirdekleri" bu atölyede çok yoğun olarak bulunmuşlardır. Bu çekirdekler gerek biçim gerekse boyut olarak yüksek düzeyde bir standartlaşma sergilemektedir ve bu ancak yüksek bir uzmanlığın ürünü olabilir. Bu çekirdeklerin ürünleri olan düz profilli, paralel kenarlı ve sivri uçlu dilgiler ihraç mallarını oluşturuyordu ve bu ürünler tümüyle ihraç edilmişlerdi. 1997-1999 araştırmaları bu ürünlerin Güney Kıbrıs ve Kuzey Suriye'ye ihraç edildiklerini, ancak İç Anadolu yerleşmelerinde bulunmadıklarını göstermiştir (MÖ 9000-7000). Bu gözlem kompleks sosyal bir süreç ve kültürel ilişkileri ortaya çıkarıyor. Dolayısıyla, bu durumun anlaşılması Neolitik Dönem için tüm Yakın Doğu'yu ilgilendiriyor.

Şaşırtıcı bulgular

2000 yılı çalışmamız özellikle bu gözlemlerin test edilmesini amaçlıyordu, ancak bazı sıradışı bulgular ile karşılaştık. Yüzeyde gözlemlediğimiz ancak in situ bulamadığımız Çatal Höyük tipi yongalama alanının bulunması ve erozyon yüzünden yeni oluşan

Bölgede bulunan obsidien madde.

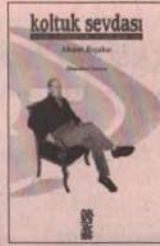

At çene kemiği.

kesitlerde Paleolitik Dönemler'e ait dört tabaka ve bir at çene kemiği bulunması 2000 yılı araştırmalarının en önemli verilerini oluşturdu. Özellikle bu son bulgular Kaletpe'nin varsayımımızdan daha yoğun ve daha eski bir kullanıma sahip olduğunu ve Kaletpe'nin Anadolu'nun ilk insanları hakkında geniş bilgi potansiyeline sahip olduğunu gösterdi.

2000 yılı çalışmalarının en önemli bulgularından birini at çene kemiği oluşturmaktadır. Kaletpe gibi volkanik bir arazide organik bir buluntunu bulunması büyük bir sürpriz olmuştur. Volkanik arazilerin asitli olması nedeniyle organik malzemenin korunması güçleşmektedir. Dolayısıyla bu tip buluntular enderdir. Ancak bu kemik, taşların altında bulunmuştur ve büyük olasılıkla bu taşlar onu korumuştur. İlk gözlemleri yapan Dr. Hylke Buitenhuis'a göre çene kemiği hemen hemen tüm sağ mandibula'ya aittir, oldukça geniştir ve robust tiptedir. Peistosen Dönem'e tarihlenmektedir ve *Equus stetonis* cinsine aittir. Bu bildiğimize göre Anadolu'nun en eski örneğidir.

İkinci konu ise Anadolu paleolitliğini ilgilendirmektedir. Yaklaşık 7 m derinliğindeki dere kesitinde birbirinden ayrı dört tabaka gözlenmiştir. Bu gözlem Kaletpe atölyesinin Neolitik Dönem'den önce de uzun süre yoğun olarak kullanıldığını ve yüzeyde saptadığımız paleolitik buluntuların tesadüf olmadıklarını göstermektedir. Kesitteki ilk gözlemler en az iki Mousterien tabakasının (Orta Paleolitik), bir Alt Paleolitik tabakasının olduğunu göstermektedir. Bu tabakaların altında ise atölyenin her yerinde rastlanan riyolit formasyonun altında, obsiden olmayan, farklı ince dokulu, özgül bir riyolit endüstri gözlenmektedir. Bu endüstri çontuk çaytaşları, arkaik yorgalanmış çekirdek ve bazıları düzeltilmiş yongalar içermektedir. Bu buluntular ne Mousterien'e ne de Acheuleen'e bağlanabilir, dolayısıyla daha eski bir endüstri ile karşı karşıyayız. Oldukça ilkel bir yongalama sergileyen bu endüstrinin ana özelliği obsiden oluşumundan önce idi (yaklaşık 1 milyon yıl) ya da özel bir tercih idi. Durum ne olursa olsun bu endüstri Anadolu'nun ilk insanları hakkındaki bilgi açısından büyük bir potansiyele sahiptir. Bu gözlemler 2001 yılı araştırmalarında test edilecektir.

KOLTUK SEVDASI
AHMET ERÇAKIR

"KOLTUK SEVDASI"

Bilkeni'le öğrenci olduğu halde TRT'den maaş alan... TRT'de milletvekili eşi, oğul ve kızlarından oluşan memur patlaması! 17 sayfa! rapor için 500 bin \$ kime verildi. 2 milyon 996 bin \$ sanat hanıkaşı yeni logo! TRT'den maaş alan TCRT programı! ... Ve akla hayale gelmeyecek hikayeler!

13.5 X 21 / 200 SAYFA

KAFKASYA ÇEMBERİ
NUR DOLAY

"KAFKASYA ÇEMBERİ'NE"

üşüşenler, tüm insanlığı ateşe atıyorlar. Nur Dolay, yaşanan trajediyi tüm ürkütücülüğüyle, korku dolu atmosferiyle gözler önüne seriyor. Kafkasyada alan biteni anlamak isteyenler için başvuru kitabı...

13 X 19.5 / 212 SAYFA

VE GEÇİP GİTMEDİLER
ÖZCAN SAPAN

TARİH BÖTÜNCE ve

Günümüze İktidar ve Şiddet üzerine yapılmış bu araştırma, şiddetin iktidar amaçlı kullanımının tarihi ve içerdiği tehlikeler üzerine bir uyarı... Şiddetin çocuklar üzerindeki etkilerini ve şiddet savaş bileşenini lanetleyen bir çalışma...

13 X 19.5 / 200 SAYFA

BİLGELÜĞÜN YEDİ SÜTUNU
T.E. LAWRENCE

YAKINDA

1. Dünya Savaşı sırasında Arapların Türklere karşı başlatıldığı başkaldırı hareketi ve bu hareketin bizzat yönlendiricisi; mimar olan bir İngiliz'in gözüyle yakın tarihimizin gayri resmi tarihi...

ETNİK, TARİH, ARAŞTIRMA ve EDEBİYAT Yolculuğumuz Sürüyor

TEL: 0216 330 83 16 - 330 83 99 FAKS: 0216 418 26 01

Çiviyazıları

Marksist yakınçağ tarihçisi: Eric Hobsbawm

Eric John Ernst Hobsbawm, 9 Haziran 1917'de Mısır'ın İskenderiye kentinde doğdu. İngiliz Marksist yakınçağ tarihçisi.

Hobsbawm'ın Avusturyalı annesi ile Rus-Yahudi kökenli Londra'lı babası İskenderiye'de tanışıp evlenmişler, daha sonra Viyana'ya (1919) ve Berlin'e (1931), Hitler iktidara geldiğinde ise İngiltere'ye yerleşmişlerdi (1933). Kendisini 1. Dünya Savaşı sonrası'nın "Yahudi orta sınıf kültürünün bir kalıntısı" olarak gördüğünü belirten Hobsbawm, St. Marylebone Grammar School'daki öğrencilik yıllarında Marksizmi benimsedi. Cambridge Üniversitesi'ndeki King's College'da tarih öğrenimi gördükten sonra, 1949-55 arasında aynı okulun akademisyenleri arasında yer aldı. 1947'de öğretim üyesi olarak girdiği Londra Üniversitesi Birbeck College'de 1970'te ekonomik ve sosyal tarih profesörü oldu. Bu görevinden 1982'de emekliye ayrılan Hobsbawm, daha sonra New York'da New School for Social Research'da öğretim üyeliği yaptı.

Daha Cambridge'deki öğrencilik yıllarında İngiliz Komünist Partisi'nin (İKP) ünlü Tarihçiler Grubu'na katıldı. Sovyetler Birliği Komünist Partisi 20. Kongresi'nden sonra Stalinizmin tarihsel eleştirisinin yetersiz kaldığını ve Sovyetler'in Macaristan'ı işgali gibi gerekçelerle C. Hill ve R. Hilton gibi arkadaşları İKP'den ayrılırken, onlarla aynı kaygı ve eleştirileri paylaşan Hobsbawm üyeliğini sürdürdü. Aylık *Marxism Today* dergisinin kapandığı Aralık 1991'e değin yazı kurulu üyesiydi.

Çalışmalarına daha çok İngiltere temelli bir emek tarihçiliği ile başlayan Hobsbawm'ın ilk önemli yapıtları, bir belgeler deremesi olan *Labour's Turning Point*,

1880-1900 (İşçi Hareketinin Dönüm Noktası, 1880-1900) ile doktora tezi *Fabianism and Fabians*, 1884-1914'tü (Fabianlık ve Fabianlar).

Bu yıllarda yazdığı ve işçi sınıfının gerçek yaşam deneyimini çok yönlü biçimde incelediği makalelerinin bir bölümünü daha sonra *Labouring Men*'de (Emekçi İnsanlar) topladı.

Past and Present dergisi ile *Society for the Study of Labour History*'nin yanı sıra *The Journal of Peasant Studies* dergisinin de kurucuları arasında yer aldı. Çağdaş az gelişmiş ül-

kelerden hareketle köylü toplumları-na, bu toplum ya da dönemlere özgü direnme biçimleri arasında gerçekten sosyal içerikli olup olmamaları bakımından ince ayrımlar güderek eğildi. Hobsbawm, "yeni" emek tarihi yaklaşımının toplumsal hareketleri ve dönüşümleri, iktisadi, toplumsal, siyasal ve kültürel ve yasal yönleriyle bir bütün olarak ele alınması gerektiğini vurgulamıştır.

Türkçe'deki yapıları

- **Devrim Çağı 1789-1848**, Çev. Bahadır Sina Şener, 2. Basım Dost Kitabevi Yayınları, Ekim 1998, 379 s.: En ünlü çalışması olan üç kitaplık tarih denemesinin ilk kitabı olan bu yapıt, Batı Avrupa'da sanayi kapitalizminin kök saldığı, Avrupa'nın ise dünyanın geri kalan bölümü üzerinde yüzyıl sürece egemenliğini kurduğu

60 yılın özgün anlatımıdır. Hobsbawm'a göre bu çağda Avrupa, 1789 Fransız Devrimi ile İngiltere'den kaynaklanan Sanayi Devrimi'nin oluşturduğu ve yaşamın her alanını dönüşüme uğratan "ikili devrim"e sahne olmuştur.

- **Sermaye Çağı 1848-1875**, Çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi

Yayınları, Aralık 1998, 376 s.: Üçlemesinin bu orta kitabı, ekonomiden sanata, bilimden laikleşme burjuva dünyasının yerleşikleşme sürecini, hegemonik liberalizmin her kişi ve grubun kendiliğinden ideolojisi haline gelişini, ansiklopedik bilgileri ete kemiğe büründürerek anlatıyor. İngiltere'nin egemenliğinde uluslararası tek bir ekonominin oluştuğu, endüstrileşme ve kentleşmenin büyük ivmeler kazandığı, Paris Komünü'nün tarih sahnesine çıktığı dönemin anlatımı.

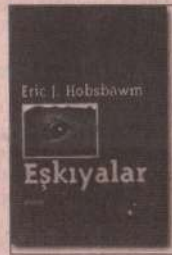
- **İmparatorluk Çağı 1875-1914**, Çev. Vedat Aslan, Dost Kitabevi Yayınları, Haziran 1999, 424 s.: Hobsbawm, bu üçüncü kitabıyla, 19. yüzyıl tarihine noktayı koyuyor. İmparatorluk Çağı'nın temel örtütüsü, burjuva liberal toplumun, zirveye yaklaştıkça "esrarengiz ölümü"ne, gelişmesinde içkin olarak var olan çelişki-

lerin kurbanı olmaya doğru ilerlemesi. Burjuvazi için derin bir kimlik bunalımı ve dönüşüm olan dönemin anlatımı.

- **Sanayi ve İmparatorluk**, Çev. Abdullah Ersoy, Dost Kitabevi Yayınları, Ağustos 1998, 348 s.: Endüstri Devrimi, dünya tarihindeki en önemli dönüşümdür. Bu devrimin tarihi, bir süre için İngiltere'nin tarihiyle örtüştü. Hobsbawm bu yapıtında, İngiltere'nin endüstri çağıının süper gücü olarak ortaya çıkışını, zamanla öncü rolünü kaybedişini ve diğer ülkelerle ilişkilerini betimleyen, bu sürecin dinamiklerini de açıklıyor.

- **Kısa 20. Yüzyıl, Aşırırlıklar Çağı 1914-1991**, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, Kasım 1996, 702 s.: Hobsbawm, üçlemesinde bıraktığı yerden devam ediyor; yani Birinci Dünya Savaşı'nın patlamasından SSCB'nin çöküşüne kadar geçen süreci bu kitapta anlatıyor.

- **Milletler ve Milliyetçilik**, Çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, Nisan 1995, 224 s.: Doğu Avrupa'da 1989-90 arasında meydana gelen dönüşümün ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasının beraberinde getirdiği milliyetçilik dalgası konusuna değinen bir yapıt.

- **Tarih Üzerine**, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ocak 1999, 458 s.: Hobsbawm'ın son yıllarda kaleme aldığı yazılar ile konuşmalarının derlemesi olan kitapta, tarih yazmanın problemleri, tarihçinin sorumlulukları; Marx ve güncel tarihsel eğilimler gibi konulara; tarih kuramı, pratiği ve gelişmesi ile modern dünyaya bağlı üzerine yazarın düşüncelerine yer veriliyor.

- **Haydutlar**, Çev. Fatma Taşkent, Logos Yayıncılık, Haziran 1990, 122 s.: Hobsbawm bu yapıtında, "haydutluğu" toplumsal bir çerçevede ele alıyor ve sosyo-ekonomik açıdan tahlil ediyor. Aynı kitap Türkçe'de Avesta Yayınları tarafından Eşkyalar (Çev. Necdet Hasgöl-Orhan Akalın, Avesta Yayınları, Nisan 1997, 200 s.) ve Sarmal Yayınevi tarafından Sosyal İsyancılar (Çev. Necati Doğru, Sarmal Yayınevi, Ağustos 1995, 128 s.) adıyla da yayımlandı.

Katkılarını içeren yapılar

- **Dünya Kapitalizminin Buna-lımı**, A. Mc Ewan-E. O. Wright-Eric Hobsbawm, E. Mandel, Çev. N. Satlıgan-S. Satlıgan, Alan Yayıncılık, 524 s.: Bu ve aşağıdaki derlemede Hobsbawm'ın makaleleri bulunmaktadırlar.

- **Çöküşten Sonra Sosyalizmin Geleceği**, Der. Robin Blackburn, Yazarlar: Göran Therborn, Fredric Jameson, Eduardo Galeano, Lynne Segal, Eric J. Hobsbawm, Robin Blackburn, Ivan Szelényi, Andre Gorz, Diane Elson, Çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, Mart 1993, 215 s.

- **Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri**, K. Marx-F. Engels, Çev. Mihri Belli, Sol Yayınları, 3. Baskı Eylül 1992, 367s.: Eric Hobsbawm, Marx'ın bu kitapta yer alan, Ekonomi Politigi Eleştirisine Katkı ve Kapital'e hazırlık olarak kaleme aldığı elyazmalarını, 45 sayfalık ön-sözleriyle değerlendiriyor.

Hobsbawm'ın Türkçe'de yayımlanmamış, *Primitive Rebels* (İlkel İsyancılar), George Rudé ile birlikte yazdığı *Captain Swing: A Social History of the Great English Agricultural Uprising of 1830* (Yüzbaşı Swing; 1830 Büyük İngiliz Tarım Ayaklanması) *Toplumsal Tarih* ve *Revolutionaries* (Devrimciler) adlı kitapları da bulunmaktadır.

NE OKUYORLAR? NE ÖNERİYORLAR?

Sorularımızı yazarımız Yaman Örs'e yönelttik.

- Bu aralar neler okuyorsunuz?

- Okuyucuyla paylaşmak istediğim bir kitap var elimde, Fransızca. Olağanüstü bir yapıt. Yazarları Alan Sokal, New York Üniversitesi'nde fizik profesörü ve Jean Bricmont, Belçika Louvain Üniversitesi'nde teorik fizik profesörü. Adı *Impostures Intellectuelles* (Odile Jacop Education, Paris, 1997), yumuşak bir çeviriyle entelektüel aldatmacalar denilebilir. Mehmet Baydur Cumhuriyet'teki köşesinde bu kitaptan övgüyle, hararetle söz etti, bilim adamı Ongun Onaran'la çevirdiğini söyledi.

Kitabın özü, özellikle Fransızca yazan birtakım felsefecilerin -ki bunlara postmodernist düşünürler demek gerek- kitaplarının ve birtakım metinlerinin incelenmesinden ve bilimsel, mantıksal ve genel olarak akademik açıdan eleştirisinden oluşuyor. Bu yazarlar, Jacques Lacan, Bruno Latour, Jean Baudrillard, Julia Kristeva, Luce Irigaray, Gilles Deleuze, Félix Guattari, Paul Virilio. Bunlar, başta fizik olmak üzere kimyanın, biyolojinin, matematiğin ve diğer temel bilimlerin kavramlarını, terimlerini bağlamlarından koparıyor, ondan sonra kendi uygun gördükleri bağlamlara yerleştiriyorlar. Ki bunların en başında felsefe ve sosyal bilimler; feminizm gibi ideolojiler ve siyasal alan geliyor. Sonunda ortaya çıkan, haksız, temellendirilemeyecek ürünler oluyor. Kitabın yazarları, bunu pek çok örnek fevkalade göstermişler. Örneğin Lacan'ın "psikanalitik topoloji" diye bir terimini almışlar, böyle bir terimin ne kuramsal açıklama ne de uygulamada doğru düştür bir şeye yarayacağını göstermişler.

İşin ilginç yönü, Sokal kitabı yazmadan bir yıl önce, *Social Text* (Toplumsal Metin) adlı ünlü sosyal bilim dergisine bir yazı göndermiş. Bu yazıda postmodern felsefenin kullandığı birtakım terimleri kullanmış. Başlık şöyle: "Sınırları Aşmak: Kuantum Çekiminin Transformatif Hermenötikine Doğru". Derginin yayın sorumlularına yazı üzerinde değişiklik yap-pip yapmak istemediklerini sormuş, yanı üzerine gitmiş bir anlamda. Memnuniyetle basmışlar. Yazı çok büyük ilgi görmüş. Yanlış anımsamıyorsa *New York Times*, *Le Monde* gibi saygıdeğer günlük gazetelerde övücü yazılar çıkmış. Sonradan Sokal gerçeği söylemiş, yani bu yazı aslında kendisinin karşı çıktığı düşüncelerin kaynaklarından oluşmaktadır. Karşı çıktığı yazarların yöntemine benzer biçimde, kavramları onların kaynaklarına dayandırarak, yeni terimler bularak, kendi açısından haksız bir yazı yazmış. Açıklama büyük gürültü koparmış tabii.

Bu bağlamda Hüseyin Batuhan Hoca'yı saygıyla anmak istiyorum. Biliyorsunuz *Bilimde Şarlatanlık* (Yapı Kredi Yayınları, Kasım 1993) adlı bir yapıtı var. Orada tip gibi temel bilimin gereklerinin olmazsa olmaz koşulu oluşturduğu uygulamalı alanlarda şarlatanlığı ortaya koydu. Dönersek, kitabın olağanüstü açık bir Fransızca var. İngilizce'ye de çevrildi. Sayın Baydur ve Onaran'ın çevirdiği Türkçesi'nin de, Baydur'un dili kullanmasından ve kafa açıklığının yansımасыndan bildiğim kadarıyla, Fransızcası'ndan aşağı olmayacağı kanısındayım. Kitaptaki us açıklığının dil açıklığıyla Türkçe çeviriye de yansıtacağını düşünüyorum. Bu kitap Türk aydın kamuoyuna büyük hizmet olacak.

- Hüseyin Batuhan'ın kitabı dışında, Türkçe olarak Bilim ve Ütopya okurlarına önereceğiniz başka kitap var mı?

- Şu anda okuduğum başka bir kitap yok. Ama isterlerse Yaman Örs'ün *Evrim* (Süreç, kuram ve kavram olarak Evrim, Kaynak Yayınları, 2001) kitabını okuyabilirler. Bilimsel felsefe yaklaşık kaygısıyla yazılmış. evrimle ilgili değişik alanlardan 24 metinden oluşuyor. Okuyucuya belli bir kavramsal yarar sağlayacaksa evrim konusunda, çok mutlu olurum. Bunun da ötesinde eleştirel bir değerlendirmeye layık görürse okuyucu, Bilim ve Ütopya ya da başka yerde yazabilir. Evrim gibi bilimsel akademik bir konuyu, siyasal ve ideolojik boyutlarını da düşünürsek, sıca-cak bir şekilde düşünce ortamında tutmuş oluruz diye düşünüyorum.

Kitapçı rafı

Hayvan Zihni -Hayvanlarda akıl yürütme ve problem çözme becerisi üzerine-, James L. Gould-Carol Grant Gould, Çev. Deniz Yurtören, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Nisan 2001, 254 s.: Etolog James L. Gould ve bilim yazarı Carol Grant Gould, Hayvan Zihni'nde hayvanlarda akıl yürütme, düşünme ve dil yetenekleri üzerine sorulan sorulara yanıt ararken, insan ve hayvan bilinci arasındaki farkın bir zamanlar sanıldığı kadar büyük olmadığını gözler önüne seriyor. Kitap, hayvanlardaki zihinsel süreçlere ilişkin araştırmaları, deneyleri ve görüşleri bir araya getiriyor.

Toplum Sağlığına Bir Köprü: Tıp Eğitimi, Cem Terzi, İletişim Yayınları, 2001, 183 s.: Tıp bilimi, baş döndürücü bir hızla ilerlemekte, ancak aşırı derecede tekniikleşerek ve pahalılaşarak insancıl özünü yitirmektedir. Öğrenciler, tıp fakültelerinden bilgi yükü altında ezilmeye, içinde yaşadıkları toplumun sağlık problemlerine yabancı bir şekilde mezun olmaktadır. Oysa ki; tıp eğitimi, tıp bilimi ve toplumun sağlık sorunları arasında bir köprü görevi yapmalıdır. Tıp eğitiminde yapılan değişim sadece öğrenme yönteminin değiştirilmesiyle sınırlı kalmamalı; halk sağlığı, tıbbi etik, sosyal bilimler ve sağlık politikaları da tıp eğitimine dahil olmalıdır. Yazar Terzi'nin amacı, bugünün hassas bir durumda olan tıp eğitimini irdelemek ve 21. yüzyıl için yeni çözümler üretmektir.

Darwin ve Fundamentalizm, Merryll Wyn Davies, Çev. Ebru Kılıç, Everest Yayınları, 2001, 97 s.: Darwin ve evrim teorisi, bugün hâlâ yaradılışçılar ve bilim adamları arasında tartışılmaya devam eden bir konu. Yayınevinin, Postmodern Hesaplaşmalar adını verdiği dizinin bir parçası olan bu kitapta antropolog Merryll Wyn Davies, Darwin ve fundamentalizm tartışmasına değiniyor. Üzerinde onlarca kitap yazılan ve evrim tartışmalarına yol açan Darwin ve köktencilik üzerine bir kitap

daha okumak isteyenlere.

Sosyal Devletin Çöküşü ve Sağlık Ekonomi Politikası, İlker Belek, Sorun Yayınları, Temmuz 2001, 364 s.: Sağlık, uzun zamandan beri doğuştan kazanılan bir hak olarak tanımlanmakta ve bu alandaki kısıtlamalar halkın tepkisini çekmektedir. Fakat, son 20 yıldır bütün kapitalist ülkelerde sağlık alanında özelleştirme yönünde değişimler yaşanmaktadır. Kendi krizine çözüm üretmek için sağlık hakkına saldıran kapitalizm, ideoloji aracılığıyla piyasacı düzenlenmenin, kalite ve verimliliği artıracığı tezini topluma kabul ettirmeyi amaçlar. İlker Belek, kitabında kapitalist ekonomik toplum-sal sistemle, sağlık ve sağlık sistemleri arasındaki ilişkiyi ortaya koyuyor ve sağlık sistemlerindeki değişimi kapitalizmin politik ekonomisi zemininde inceliyor. Ardından, toplum sağlığı ile sağlık sistemlerindeki eşitlikçi bir yapılanma açısından gerekli olan sosyal, siyasal, ekonomik koşulları açıklıyor.

Zaman ve Takvimler, W. M. O'Neil, Çev. Çiğdem Öndem, İzdüşüm Yayınları, Nisan 2001, 164 s.: İnsan, önce tamamen pratik ihtiyaçlar yüzünden, daha sonra ise kullandığı zaman ölçülerini anlamak ve geliştirmek için zamanın akışını ışıartırmak ve zamanı parçalara bölerek birçok takvim yaratmıştır. William M. O'Neil, bugün, sanki tarihin başlangıcından beri varmış gibi algılayarak kullandığımız zamana ilişkin verilerin (gün, hafta, ay, yıl), bugüne dek farklı bölgelerde ve farklı kültürlerde geçirdiği aşamalara yönelik ayrıntılı bir araştırma sunuyor. Pek çok önemli bilginin, onların buluşlarına, dergi ve monograf yayınlara göndermede bulunan yazar, çalış-

malari esnasında karşılaşılan takvimleri anlamaya gereksinimleri olan genel okuyucu ve çeşitli alanlardaki öğrencilere yönelik açıklamalarda bulunuyor.

Çarlık Belgelerinde Anadolu'nun Paylaşılması, Der. E. E. Adamof, Kaynak Yayınları, Mart 2001, 480 s.: Bu kitap Eski Rus Dışişleri'nin gizli dosyalarından elde edilen bilgilerle E. E. Adamof'un başkanlığında yazılmış ve Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Babaeskili Hüseyin Rahmi tarafından Türkiye'ye çevrilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması, Boğazlar ve İstanbul sorunları, Anadolu'nun paylaşılması konuları 19. yüzyılın başlarında, dünya diplomasisinin önemli sorunlarından biri olmuştur. Bu konular birçok siyasi ve sosyal dönüşümlere yol açtıktan sonra, Türkiye'nin acı deneyimleri arasına katılmıştır.

Savaşın en hareketli dönemi olan ilk üç yılı sırasında ve "Türkiye'nin paylaşılması" konusundaki diplomatik yazışmalara ait evrak, iltihale kadar Rusya Dışişleri Bakanlığı'na "özel nitelikte birleş" olarak kabul edilip büyük önem verilerek Bakanlığın gizli dosyalarından korunmuştur, bugün de Bolşevik Dışişleri Komiserliği Merkezi Arşiv Dairesi'nin "Devlet Arşivi" bölümünde bulunmaktadır. Bu kitap için ayrıca, Petrograd'taki eski Fransız Büyükelçiliği arşivinin bir bölümünden yararlanılmıştır.

İzafiyet Teorisi, Albert Einstein, Çev. Gülen Aktaş, Say Yayınları, 2001, 136 s.: 1916 Nobel Ödülü'nü alan, Einstein'ın adı ile özdeşleşmiş İzafiyet Teorisi, günümüze kadar geçerliliğini koruyan en temel kuramlardan biri. Einstein bu kitabı kuramsal fiziğin matematiksel yönünü pek tanımayan okuyucuların İzafiyet Teorisi'ni tam olarak anlayabilmelerini sağlamak amacıyla yazdığını belirtiyor. Başlıca fikirleri en basit ve en usta biçimde ve gerçekteki oluşma sırasını bozmadan sunabilen için hiçbir güçlükten kaçınmayan Einstein, kitabını bir lise mez-

nunun dahi anlayabileceği düzeyde kaleme almış. Bu şekilde kitaba gereken açıklığı kazandıran bilim adamı kendi deyişi ile "fizikle pek uğraşmamış okuyucuların, ağaçlardan ormanı görmeyen bir insan durumuna düşmesini" engellemiş.

Eskiçağ'da Dokuma, İsmail Fazlıoğlu, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, 1997, 32 s.: İsmail Fazlıoğlu'nun kitabı, Eskiçağ'daki dokumacılığı ile ilgili genel bilgi veriyor. Çalışma, dokuma tezgahlarından dokuma çeşitlerine, dokuma ile ilgili mitoslardan dokuma tezgahı ağırlıklarına kadar birçok konuyu içeriyor. Özellikle, Eski Yunan ve Roma dönemleri üzerinde yoğunlaşan çalışmada kaynak olarak, kazılarda ele geçen dokumayla ilgili buluntular, vazo resimleri ve Eskiçağ yazarlarının eserleri kullanılmış. Klazomenia'da ele geçirilen dokuma tezgahı ağırlıklarının incelenmesi sonucu ortaya çıkan bu çalışma, vazolar üzerindeki resimler ve dokuma tezgahı ağırlıklarına ait örneklerin çizimlerini de içeriyor.

Gödel, Escher, Bach: Bir Ebedi Göçke Belik-Lewis Carroll'un İzinde Zihinlere ve Makinelere Dair Metaforik Bir Füge, Douglas R. Hofstadter, Çev. Ergün Kaya-Hanide Koyukan, Khabalcı Yayınevi, Temmuz 2001, 836 s.: GEB kısaltmasıyla bilinen kitap, füzler ve kanonlar, mantık ve doğruluk, geometri, yineleme, Zen Budizm, paradokslar, beyin ve zihin, kavramlar ve zihinsel tasarımlar, bilgisayar gibi her türden birçok konuyu araştırıyor.

Araştırmalarının ana konusu yaratıcılık ve bilinç olan yazar, kitabını canı varlıkların cansız özdekten nasıl çıktığını söyleme yönündeki çok kişisel bir girişim olarak değerlendiriyor.

Bilimlerin Tarihi, Prof. Dr. Sacit Tameroglu, Birsen Yayınevi, 2001, 299 s.: İTÜ İnşaat Fakültesi Öğretim Üyesi olan yazar, kitabında insan ve doğa ilişkilerinin tümünün tarih boyunca gelişimini an-

latmaktadır. Başlangıçta düşünce geleneği ve zanaat geleneği şeklinde ortaya çıkan ve daha sonra "Bilim" ve "Teknoloji" adını alan bu etkileşimler, tarih boyunca el ele ilerleyememiştir. Bir arada ilerledikleri zamanlarda ise, kültürel atılım dönemleri yaşanmıştır. İnsanın ilk ortaya çıkışından 1940'lı yılların sonuna kadar izlenen *Bilimlerin Tarihi*, hem bilim adamlarını, hem üniversite öğrencilerini, hem de bilgi edinmek isteyen herkesi ilgilendiriyor.

Kaunos, Baki Ögün-Cengiz Işık-A. Diler-O. Özer-B. Schmalz-Chr. Marek-M. Doyran, Orkun ve Ozan Medya Hizmetleri, 2001, 192 s.: 35 yılın Araştırma Sonuçları (1966-2001) alt başlığı altında yayma hazırlanan kitap, günümüzde Muğla'nın Dalyan semti sınırları içinde kalan Kaunos kazı yerinin ayrıntılı arkeolojik belge ve buluntularını içeriyor. Kaya mezarlarıyla tanınan Kaunos'un tarihi MÖ 10. yüzyıldan daha da öncelere dayanıyor. 1966'dan bu yana yürütülen kazı çalışmalarında pek çok yeni bilgiye ulaşılmış. Karya ve Likya sınırları tam ortasında kalan Kaunos, kendine ait dili, dini ve gelenekleri ile bağımsız bir bölge olarak karşımıza çıkıyor. Kaunos'un, kazı ekibine ve tabiki Anadolu tarihine pek çok süprizi olmuş 35 yıl boyunca. Bunlara son ömekte kitabın kapağında görüntüsü yer alan stel. Bu stel üstte Karca ve alt tarafta Grekçe anılamıy- yazılmış bir şifre çözücü adeta. Ölü Anadolu dillerinden Karca'nın çözümünde bir kilit noktası. Kitap, tüm arkeolojik buluntuları ile Kaunos'un anlattığı hemen hemen tek Türkçe kaynak değerinde.

Dr. Hafız Cemal Lokmanhekim, Anı-Yaşantı, Türkçeye Uyarlayan Harid Fedai, Yayını Düzenleyen Arın Namal, Dr. Hafız Cemal Lokmanhekim ve Eşi Sabiha Lokmanhe-

kim Sağlık Vakfı Yayınları, 200 s.: Tıp tarihimiz içerisinde mesleki ve sosyal çalışmaları ile üretken olmak açısından hayranlık uyandıran Lokmanhekim hakkında bir çalışma yapılmasının gerekliliğine inanan bilim adamlarının, araştırmalar esnasında aynı konuyla ilgilenen Harid Fedai'nin konuşmasını dinlemeleri ile başlayan bu kitabın oluşma süreci. Lokmanhekim'in eski yazı ile yazılmış tıp tarihimizi ilgilendiren bu eseri, Fedai tarafından diğnimize çevrilmiş ve tıp tarihimize ilgi duyanlara önemli bir kaynak kazandırılmıştır.

Yunus Emre, Abdullah Rıza Ergüven, Berfin Yayınları, Mayıs 2001, 150 s.: Yazar, bu kitabında Yunus Emre'nin şiir ve düşünce dünyasına ulaşmaya çalışır. 8. yüzyıl Anadolu'sunun karmaşık ortamında yetişen Yunus, bu kitapta 15. yüzyıl Fransız ozanı Villon'a karşılaştırılıyor. Büyük düşünür ve bilimcilerin görüşleriyle Yunus'un görüşleri oranlanıyor. Yunus üzerine çalışmalar ve özgün yorumları olan yazar, kitabında Eski Çağlardan Yunus Emre'ye, İslam Gizemciliği, Yaşamöyküsü, bölümlerinden sonra; Yunus'un insanlığı, toplumluluğu, evren, tanrı, sevi, ben, zaman kavramları, doğa betimlemelerine yer vermiş.

Felsefi Söylem Nedir?, Betül Çotuksöken, İnkılap Kitabevi, 2000, 156 s.: Felsefe her şeyi olduğu gibi, kendini de sorgular. Kendi kendini konu edinme, sorgulama yalnızca felsefeye özgü niteliklerdir. Betül Çotuksöken, bu kitabında "Hangi dilsel anlatımlar felsefe diye nitelendirilebilir?", "Felsefe neyi konu edindir?", "Konusuna nasıl yaklaşır?" ve "Bu yaklaşımı nasıl dile getirir?" sorularını bir araya getiren "Felsefi söylem nedir?" sorusuna yanıt arıyor ve tek tek söylemlerin ortak paydalarını, arakesitlerini araştırıyor. *Felsefi Söylem Nedir?*, şimdiye dek felsefe adı altında ortaya konulanları, sınırları oldukça geniş tutarak, ortak yönleriyle gözler önüne sermeyi amaçlıyor. Böylece, felsefeye felsefe açısından bakarak, felsefe olanla olmayanı anlama, kavrama konusunda bir bilinç uyandırabilir diye düşünüyor yazar. Kitap dış dünya-düşünme-dil ilişkileri bağlamında "düşünce akrabaları"nın buluştuğu, yeni akrabalıkların kurulduğu bir yapıt olarak karşımıza çıkıyor.

Bugünlerde yoğun bir şekilde yaşadığımız havadaki nem sorunu nedir?

Sorumuzu, İTÜ Meteoroloji Mühendisliği Bölümü Öğretim Üyeleri'nden Doç. Dr. Miktad Kadioğlu'na yönelttik.

Günümüzde sıcak ve bunaltıcı havalar ile birlikte nem, üzerinde en çok konuşulan meteorolojik parametre haline geldi. Yanıtlanmasi gereken bir sürü soru ortalıkta dolaşmaya başladı: Bağlı nem, havadaki nem miktarının bir ölçüsü müdür? Nem, öksürüğe iyi gelir mi? Nemden nasıl kurtuluruz?...

Bağılı nem, havadaki mevcut su buharı miktarının, olması gereken maksimum teorik miktara oranıdır. Gerçekten havadaki nem miktarını göstermez, havanın ne kadar doymuş olduğunu bir ölçüsünü verir bize. Hava sıcaklığı ile ters orantılı olarak değişir. Bu yüzden hava sıcaklığının düşük olduğu sabah saatlerinde bağlı nem çok yüksektir. Gün boyunca sıcaklık arttıkça düşer. Bu yüzden bağlı nem öğle saatlerinde düşüktür, gece ve sabah erken saatlerde ise yüksektir.

Yüksek sıcaklıklarda bağlı nem havada yüzde 60'ın üzerinde olduğu zamanlarda insan vücudundaki buharlaşma yavaşlar. Buharlaşma insanların soğuma mekanizmasıdır. Vücudumuz sıcaklığını 36 derecede tutabilmek için bazı mekanizmalara başvurur. Bunlardan bir tanesi de terlemedir. Cilt üzerindeki ter buharlaşırken, ısıyı da alıp transfer eder. 600 kaloriye yakın bir ısı transferi yapmış olur. Fakat havadaki bağlı nem ne kadar yüksekse, vücudumuzun üzerindeki terin buharlaşması da o kadar zorlaşır. Bu da insanları bunaltır.

Bugünlerde yaşadığımız sıcaklıklar geçmiş yıllarda da olmuştur. Fakat insanlar yaşlandıkça sıcaklıkları daha fazla fark eder olur. Yani zihinsel kayıtlara baktarsak yaz sıcakları, her geçen yıl daha da

kötüye gitmekte. Oysa meteorolojik kayıtlara göre örneğin İstanbul'da 1916-20 arasında 39-40 derece sıcaklıklar yaşandığını görürüz. Meteorolojide bu tür rekorlar, ekstremler vardır. Bu artışları küresel iklim değişikliğine bağlamak yanlışlıştır. Çünkü küresel iklim problemi, olmayan bir şeyi oluşturmayacaktır. Ama bu problem ilerledikçe bu tür sıcak hava dalgaları daha fazla sayıda ve daha uzun süreli yaşanacaktır.

Nemin fazlası (Yüzde 60 ve üstü) gibi azı da (Yüzde 30 ve altı) bizi rahatsız eder ve bazı sağlık problemlerine neden olur. Bu nedenle, nem ile savaşta aşırıya kaçmamak gerekir. Düşük ve yüksek bağlı nem miktarlarının belli başlı zararları özetle şöyledir:

Ayrıca dışarıdaki hava sıcaklığı çok düşük olunca, bina içindeki yüksek nem binaya zarar verir ve küflenmeye neden olur. Peki bina içindeki bağlı nemi nasıl ayarlayabiliriz? Mümkünse bir dijital termometre ile birlikte, bir de dijital higrometre her evde olmalı artık.

Kışın bağlı nemin çok düştüğü zamanlar döşemedeki parke aralarının çok açıldığını, elbiselerimizi çıkarırken veya otomobillerin kapısı gibi herhangi bir metal yüzeye dokununca çatırtılar ile birlikte elektrik şaşırtıldığını fark etmişsinizdir herhalde. Çaydanlık ve güğümlerde su kaynatma, yemek ve ısıtma ve kaloriferlere asılan içi su dolu kaplar ile ya da bir nemlendirici cihazı ile özellikle kış mevsiminde evimizi bir ölçüde nemlendirebiliriz.

Böylece kışın sıcaklığı hissedebilmemiz için odanın havasına biraz nem ilave etmiş oluruz. Aksi takdirde soğuk havalarda kendimizi daha sıcak hissetmemiz için tek başına yüksek oda sıcaklığı yeterli değildir. Kışın bir parça nem bizim konforumuzu artırır.

Şu içinde bulunduğumuz sıcak yaz günlerinde havadaki bağlı nemin yüksekliğinden şikayet etmeyiniz yok gibi. Sıcak ve nemli hava bize havayı daha sıcak hissettirerek bunaltmasının yanı sıra, bina ve eşyalarda küf ve mantarların çoğalmasından dolayı bizdeki alerjik reaksiyonların artmasına da neden oluyor.

Bu nedenle özellikle yaz mevsiminde evimizi, eşyalarımızı ve her yerde kendimizi yüksek sıcaklık ve nemden korumak zorundayız. Örneğin, nemli havada halı ve kilimler özellikle de kalın olanlar havadan büyük miktarda nem alır. Böylece halılar kokmaya başlar ve içlerindeki farklı cins ipkilerin farklı ölçülerde genleşmelerinden dolayı buruşabilirler. Bu nedenle Adana'da yazın halı ve kilimler yerden toplanıp kaldırılır. Halı ve kilimleri yüksek nemden korumak için onları rulo haline getirip evin serin bir yerine kaldırmak faydalıdır.

Benzer şekilde yağlı boya tablolar ve kitaplar da yüksek nemden olumsuz bir şekilde etkilenir. Yüksek nem kâğıtlarda küçük kahverengi noktalar şeklinde beliren küflenmeye neden olur. Tablolarda tuval, resmin tahta çerçevesinden daha fazla genleşerek sarkar. Benzer şekilde antik eşyalar, koleksiyonlar, sanat eserlerinin birçoğu yüksek ve hızlı değişen nem miktarlarından kötü bir şekilde etkilenir. Bu tür kıymetli ve neme hassas eşyalar için havanın bağlı nemini yüzde 50 civarında sabit tutmak gerekir.

Havadaki nemi azaltmak ve/veya sabit tutmak için ya nem alma cihazı ya da hem soğutan hem de havadaki nemi alan bir klima kullanmak gerekiyor. Kışın soğuk havalarda cam ve kapılar kapalı olacağı

için nem alma cihazı yarar sağlar. Sıcak ve nemli havalarda ise bunalmamak için klimasız binaların havalandırılması gerekir. Bu durumda da nem alma cihazı fazla faydalı olamaz.

Düşük
Konforumuzu bazar
Burun muğlasını kurutur
Cilt ve gözlerimizi kurutur
Statik elektrikli artırır

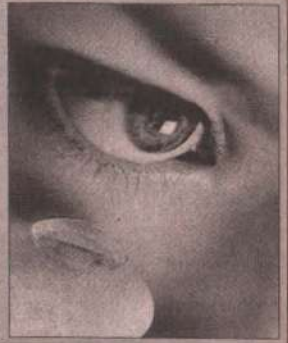
Yüksek
Konforumuzu bazar
Zararlı küf ve mantarların üremesini neden olur
Bina malzemelerini ve elektrikli aletleri tahrip eder
Kumaş, tablo, kitap ve koleksiyonları tahrip eder

Neden her renk göz yoktur?

*Okurlarımızdan Hasan Birson'un gönderdiği soruyu,
Beyoğlu Göz Eğitim Araştırma Hastanesi'nden
Dr. Faruk Kaya yanıtladı.*

İnsan gözündeki irisin içinde melanin pigmenti adında, göze rengini veren pigmentler bulunmaktadır. Gözümüzün hangi renk olacağı melanin pigmentinin miktarına bağlı olarak değişir. Pigmentin yoğunluğu fazlaysa göz rengi siyah, daha az ise kahverengi, yeşil ve daha nadir olarak maviye kadar gider. Melanin pigmenti örneğin kırmızı renk içermediği için kırmızı renkli göz olmaz.

Bu pigmentin yoğunluğunun kişiden kişiye değişmesinin nedeni de, tamamen o kişilerin genetik kodlamaları ile ilgilidir.

Gökcisimlerinin bize olan uzaklıklarını nasıl ölçeriz?

*Okurlarımızdan Hatice Şensoy'un gönderdiği
soruyu, emekli astronomi Profesörü
Metin Hotinli yanıtladı.*

Gökcisimlerinin uzaklıklarının ölçülmesi, ilke itibarıyla, yeryüzünde kullanılan yöntemle benzerdir. Bilindiği gibi topografi ve haritacılıkta, bir A noktasının uzak bir N noktasına mesafesinin ölçülmesi için, A noktasına doğrudan doğruya ölçülebilen bir B noktası seçilir. A ile B arasındaki uzaklığa baz denir. Gözlemciler, A ile B'den N (nirengi) noktasına nişan alarak ANB üçgeninin A ve B tepelerindeki açıları ölçerler. Bir kenarı ve iki açısı bilinen üçgenin diğer kenarları da kolayca hesaplanır.

Bu yöntem, örneğin Ay gibi yakın gökcisimlerinin uzaklığının bulunmasında kullanılabilir. Gezegenlere gelince, göreceli uzaklıkları bilindiğinden, bir tek gezegenin uzaklığının bulunması bütün gezegen sisteminin ölçeğinin saptanması için yeterlidir. Bu işlem için, ekzantrik yörüngesinden dolayı Yerküre'ye bazen çok yaklaşan Eros küçük gezegeni (asteroid) kullanılmıştır.

Yıldızlara gelince, Yerküre üzerinde alınabilecek en uzun AB bazı (yani Yerküre'nin çapı) bile, yıldız uzaklıkları karşısında yöntemin uygulanabilmesi için çok küçük kalmaktadır. AB bazını büyütmek için şöyle bir yöntem kullanılır: Uzaklığı istenen yıldızın bulunduğu bölgenin bir fotoğrafı çekilir (Yerküre'nin B durumu). Böylece AB bazının uzunluğu Yerküre'nin Güneş çevresindeki yörüngesinin çapına, yani yaklaşık 300 milyon km'ye erişmiş olur. Bu işlem yapılırken gözlem tarihleri o şekilde seçilir ki, AB doğrusu YG (Yıldız- Güneş) doğrultusuna dik olur.

Gözlem noktalarındaki bu 300 milyon km'lik yer değişiminden dolayı, fotoğraf plağı üzerinde, nispeten yakın olan yıldızların durumlarında, uzak yıldızlara göre, ufak bir yer değişimi olur. Buna paralaktal değişim denir. Fotoğraf plakları üst üste konduğu zaman, uzak yıldızların görüntüleri (onlarda paralaktal değişim olmadığından) birbiri üzerine çakışır. Yakın yıldızların görüntülerindeki ufak yer değişimi (paralaks) ise, plak üzerinde bir mikrometre ile mikron cinsinden ölçülür (çünkü odak uzunluğu en uzun dürbünlerle çekilen fotoğraflarda bile, en yakın yıldızın plak üzerindeki görüntüsündeki yer değişimi ancak 0.2 mm mertebesindedir).

Dürbünün odak uzaklığı bilindiğinden, mikron cinsinden ölçülen bu miktar, basit bir hespla gökküre üzerindeki açısal yer değişimine dönüştürülür. Bu AYG açısının yarısına, yani AYG açısına yıldızın "p paralaks açısı" denir. En yakın yıldızlar için bile bu açı, bir açısal sa-

niyeden daha küçüktür. YGA (Yıldız-Güneş-Arz) dik üçgeninde, iki açı ve bir kenar bilindiğinden, geri kenarlar yani yıldızın uzaklığı, basit bir trigonometrik hespla bulunur. Bu yöntem, sağlıklı olarak ancak 100 ışık yılı uzaklığa kadar uygulanabilir, çünkü Yerküre'nin yörünge çapı kadar bir baz bile, daha uzak yıldızlar için yetersiz kalır. Daha uzak gökcisimlerinin uzaklıklarının saptanması için, başka yöntemler geliştirilmiştir. Bu yöntem-

lerin ayrıntısına girmeye burada yerimiz olmadığı için, şu kadarını söyleyelim: Bütün bu yöntemler, bir ışık kaynağının görünen parlaklığının, uzaklığın karesi ile ters orantılı olarak değiştiği (yani küçüldüğü) fizik yasasına dayanmaktadır. Ancak bu yöntemlerin hepsinin kalibrasyonu, yukarıda sözünü ettiğimiz trigonometrik paralaks yolu ile uzaklığı bulunmuş olan yıldızlar kullanılarak yapılmaktadır.

Bu köşemizde her ay, bilim, düşün, sanat, politika ve spor alanlarının ünlülerinden beş kişiyi tanınmanızı istiyoruz. Beşini de doğru olarak yanıtlayan okurlarımız arasından kurayla belirleyeceğimiz beş kişiye İzdüşüm Yayınları'ndan çıkan, H. G. Wels'in, *Dünyalar Savaşı* adlı kitabını armağan edeceğiz. Yanıtların en geç 21 Ağustos'a kadar posta, faks veya e-posta yoluyla elimize geçmesi gerekmektedir.

1) Ünlü İngiliz idealist filozof

1685-1753 yılları arasında yaşamış ünlü İngiliz idealist düşündür. Maddenin varlığını reddetmesi açısından felsefede önemlidir.

İngiliz asıllı bir aileden İrlanda'da doğan düşünür, Dublin'de eğitimini tamamladıktan sonra rahiplik mesleğine başlar. Fransa, İtalya, Japonya ve Bermuda Adaları'nda dolaştıktan sonra İngiltere'ye geri döner ve 1735'de Cloyne Piskoposluğu'na getirilir. *Görme teorisi* (1709), *İnsan bilgisinin prensipleri hakkında kitap* (1710), *Hylas ve Philonous arasında diyaloglar* (1713), *Alciphiron yahut küçük filozof* (1732) başlıca eserleridir.

Düşünür, bizim doğrudan ve aracılar olarak algıladığımız her şeyin kendi zihnimizdeki ideler olduğunu, doğuştan düşünceler bulunmadığını, tüm idelerimizin algısal deneyin sonucu olduğunu ve bilginin duyuya deneyi sonucu sahip olduğumuz idelerden türediğini savunmuştur.

Onun doktrinine göre, güneş, ay, evimize gölge veren ağaç, biz onları algıladığımız sürece vardır ve onları artık algılamadığımız zaman yok olurlar: "Çünkü varolmak, algılamak yahut algılanmış olmaktır". Dünyada yalnızca ruhların ve bu ruhların idelerinin var olduğunu, buna karşılık maddenin var olmadığını öne süren "maddesizcilik" öğretisiyle ilgili eleştirileri bertaraf etmek için, dış dünyadaki nesnelerin Tanrı'nın zihninde bulunduğunu, onların bizim tarafımızdan algılanmadıkları zamanlar, Tanrı tarafından algılandıklarını öne sürer.

Locke'un öğrencisi olan bu düşünür, onun maddeci felsefesine keskin bir biçimde karşı çıkar. Locke,

temel niteliklerle ikinci dereceden nitelikler arasında bir ayırım yapar. İngiliz düşünür ise bütün bu niteliklerin duyumlara dayandığını ve öznel olduğunu ileri sürer (öznel idealizm veya öznelcilik). Bu düşünürün Locke'a karşı çıkışı gibi, David Hume da ona karşı çıkar.

Kant'ı doğrudan etkilemiş olan bu ünlü filozofu tanıdınız mı?

2) Cebir biliminin babası

IX. yüzyılda yaşayan, Türk asıllı matematikçidir. Bağdat'ta yetişen bilim adamı bir süre Halife El-Me'mun'un Saray Kütüphanesi Müdürlüğü görevinde bulunur. Doğu bilim dünyasında cebir bilimine ilişkin ilk eser yazan bilgidir. Aslında onun dönemine kadar bu bilim dalı işlenmişti, ancak bu bilim adamı cebir bilimini ilk kez sistematik olarak kurar. Sadece hesapla ma yoluyla çözümleri bulunan ikinci dereceden denklemleri, sistematik olarak ele alınceler. *El Cebir ve'l Mukabele* adlı eseri, ikinci derece cebir denklemlerinin çözüm yolunu sistematik olarak işleyen ilk eser niteliğindedir. Bu eser, altı yüzyıldan fazla bir süre matematik öğretimi için temel sayılır. Eser, İspanya-Endülüs medreseleri aracılığıyla Batı'ya geçer. Birçok üniversitenin ders programına göre onun cebiri okutulur ve 1590'larda Cebir biliminin tek kaynağı hâlâ onun eseridir. Bu matematikçinin cebir kitabından başka "Hind Hesapla ma Usulü"nden söz eden *Kitab'ül-Muhtasar fi Hisab'ül-Hind* adlı bir eseri daha vardır. Bu

aritmetik kitabı, gerek Doğu dünyasında gerek Batı'da Hint hesaplama yönteminin öğrenilip yayılmasında en çok yardımcı olmuş bu yöntemi Avrupa'ya aktarmış olan eserdir. Bu bilim adamının astronomik gözlem aleti olduğu bilinen usturlap üzerine de bir eseri vardır.

Cebir bilimini kuran bu matematikçiyi tanıdınız mı?

3) Kanuni Esası'nın hazırlayıcılarından ünlü Jön Türk

1822-1884 tarihleri arasında yaşamış Türk devlet adamıdır. Küçük yaşta *Divanı Hümayun Kalemi*'ne girer ve burada bir mahlas alır. İstan-

bul'da cami derslerinde nahiv, mantık, meani, fıkıh ve hikmet okur. 1858'de Avrupa'ya gider ve Fransızca'sını geliştirir. Dönüşünden sonra birçok valilikte görev alır. 1872'de Abdülaziz tarafından

sadrazamlığa getirilir, fakat padişahla anlaşamayınca iki buçuk ay sonra görevden alınır. Bu arada meşrutiyet düşüncesini benimseyerek, meşrutiyet idaresi için çalışmaya başlar.

Devleti, içinde bulunduğu çıkmazdan ancak bu devlet adamının kurtarabileceği fikri yaygın olduğu için ve II. Abdülhamit Jön Türkler'e hoş görünmek istediği için 1876'da sadrazamlığa getirilir. *Kanuni Esası*'nın ana taslağını hazırlayıp, kabülünden ve Mebusan Meclisi'nin toplanmasından sonra, basına geniş özgürlükler tanıyarak, Avrupa devletlerinin ölenin işlerine karışmasını önler. Buna karşılık, devlet adamının davranışlarını yanlış an-

layan gruplar kendi aralarında birleşirler. Namık Kemal başta olmak üzere Jön Türkler, onu *Kanuni Esasi*'nin yürümemesinin baş sorumlusu olarak görürler. Tersane Konferansı'nın kararlarını, Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale sayarak kabul etmeyip, padişaha devlet yönetimindeki yetki ve sorumluluklarını hatırlatan bir mektup yazar. Bunun üzerine Avrupa'ya sürülür, 1878'de bağışlanarak Suriye Valiliği'ne getirilir. 1880'de Abdülaziz'in öldürülmesinden sorumlu tutularak idam cezasına çarptırılır. Cezası Abdülhamit tarafından sürgüne çevrilir. Sürgünde olduğu Taife'te üç yıl sonra boğularak öldürülür. Kemikleri, 26 Haziran 1951'de İstanbul'a getirilerek, İstanbul'da Hürriyet-i Ebediye şehitliğine gömülür.

İstanbul'da ve imparatorluğun büyük şehirlerinde aydınlara tarafından devrin başlıca temsilcisi olarak selamlanan ve Bismarck'ın "Yüzyılımızın büyük adamlarındandır; bana kalırsa Doğu işleri şimdi yolu na girecektir" dediği devlet adamı kimdir?

4) Paris'in sıkıntılı şairi

1821-1867 yılları arasında yaşayan, Fransız şairi ve sanat eleştirmenidir.

Çağdaşlarını aşarak, modern uyarılığın şairi olarak ünlenen şair aynı zamanda Edgard Allan Poe'dan yaptığı öykü çevirileriyle de tanınır.

Geniş kültürlü biri ve amatör bir ressam olan babası tarafından küçük yaşta sanat beğenisinin temelleri atılır. Daha sonra üvey babası tarafından yatılı okula gönderilen şair burada şiddetli melankoli belirtileri göstermeye başlar. 1839'da bitirme sınavını verdikten sonra hukuk öğrenimine başlar ancak 1940'da yarım bırakır. Üvey babası, onu serseri yaşamından uzaklaştırmak için iki yıllığına Hindistan'a gönderir ama o, yoldan geri döner. Ailesinden kalan mirasla bir süre lüks içinde yaşar. *Könlük Çiçekleri* adlı tek toplu yapıtını bu rahat dönemde yazar. İki yıl içinde mirasın yarısını tüketince, ailesi mirasın geri kalanını

Temmuz sayısının yanıtları ve kazananlar

- 1) "Zekâsı, kendisine ad olmuş matematikçimiz": Salih Zeki Sayar
- 2) "Konstrüktivizmi ortaya atan ruhiyecimiz": Jean Piaget
- 3) "Halkın Dostu" Fransız devrimci": Jean Paul Marat
- 4) "Kanlı Düşünün yazarı": Federico Garcia Lorca
- 5) "Brezilya'nın 'Siyah İncisi'": Pele

Kura sonucu belirlenen beş şanslı okuyucumuzun isimleri şöyle: Erman Bezer (İstanbul), Hayrettin Çağlar (Gaziantep), Espir Kılıç (İzmir), Ünal Şen (Bursa), Bilal Yeşilöz (İstanbul).

Bu okuyucularımız İzdüşüm Yayınları'ndan çıkan Edward J. Larson'un, 1998 Pulitzer Ödüllü *Yüzyılın Davası* adlı kitabı kazandılar.

Doğru yanıt veren diğer okurlarımızın isimleri şöyle: Naciye Aymuk (Karabük), Dani Bahar (İstanbul), Ali Ekber Batista (İzmir), Kayıhan Bezer (İstanbul), Necip Cebecioglu (Giresun), Ashhan Coşkun (Ankara), Neslihan Coşkun (Kırklareli), Muhammet Dalkıran (Çanakkale), Emel Fidan, Zekeriya Güneş (Denizli), Gazanfer Kaya (Antalya), İrem Kocapınar (Antalya), Semra Larçın (Antalya), Ahmet Özbay (Antalya).

lesi mirasın geri kalanının denetimini ele alır. Şairin bundan sonraki yaşamı yoksulluk içinde geçer. 1848 Şubat Devrimi'ne ve 1848 Haziran Devrimi'ne katılır. Siyasetle ilişkisini kesmesine yol açan Bonaparte'in 1851 Aralık Darbesi'nden sonra olgunluk dönemine girer.

1862-65 arası

Poe'dan çeviriler yapar ve *La revue de deux mondes* gibi dergilerde şiirleri yayımlar. Müstehenlikten ve Tanrıya hakaretten hakkında dava açılan şair, ölümünden sonra bile kötülüğe yakınlığı ve ahlaklılığı ile anılır.

1845'den sonra resim sergileri üstüne yeni ve derin bir estetik anlayışı ile yazdığı yazılar, ölümünden sonra *Estetik Arayışlar* (1868) adlı kitapta toplanır. *Romantik Sanat* (1868) adlı altında toplanan edebiyat eleştirileri de önemlidir. Eleştirinin şiiri açıkladığını, şiirin de estetik kuramının bir uzantısı olduğunu düşünen şair, her büyük yaratıcı sanatçının aynı zamanda sanat eleştirmeni de olması gerektiği görüşündedir.

Uzun yıllar üzerinde çalıştığı *Paris Sıkıntısı* şair için özellikle önemlidir ve ölmeden önce de bu yapıt üzerinde çalış-

maktadır. 1866'da Paris'te ölür.

Batı Avrupa'da duyurluk, düşünme ve yazma biçimleri açısından bir devrim yapan, şiir ve sanat tarihinde bir dönüm noktası olan bu şair kimdir?

5) 'Uçan Etiyopyalı'

1932 yılında Etiyopya'ya bağlı Mout'ta dünyaya gelen sporcu, bütün çağların en büyük atletlerinden biridir.

1960 Roma Olimpiyat Oyunları'nda maratonun 42 bin 195 metresini 2 saat, 15 dakika ve 16 saniye 24 salise ile birincilikle bitirene dek ismi pek duyulmamıştır. 1964'te Tokyo'da kendi rekorunu kırar: Aynı mesafeyi 2 saat 12 dakika ve 11 saniye 24 saliseyle bitirir.

Ağır bir otomobil kazası sonucu sakat kalan sporcu, başka türde de olsa yarışmalara devam eder ve bu

defa da kızığını alır ve kuzeye gider. 1971 yılının Nisan ayında Norveç kentinde düzenlenen bu kızak yarışmasını kazanır, böylece bir kez daha şampiyon olmuş olur.

Spor uğraşları sonucu, "Uçan Etiyopyalı", "Karların ayaklı maratoncu" gibi adlarla da anılan bu sporcuyu tanıdınız mı?

Olasılığı olmayan bir olay

Rastgele seçilmiş bir doğal sayının (1) çift olma olasılığı kaçtır? Sayıların "yanısı" tek, "yanısı" çift olduğundan, hıyile bir olasılık olsa olsa 1/2 olabilir. Bunun gibi, rastgele seçilmiş bir sayının üçe bölünme olasılığı olsa olsa 1/3 olabilir... Öyle olması gerekir...

Yukardaki örnekler bir anlamda doğru, bir anlamda yanlış.. Bu örneklerin hangi anlamda doğru olduğunu anlatmak için doğal sayılardan oluşan bir kümenin olasılığı tanımını vermek gerekir.

Çeşitli olasılık tanımları verilebilir ve her tanım için ayrı bir yanıt bulunabilir...

Bir Olasılık Tanımı: Diyelim rastgele sayıyı dört yaşında bir çocuk seçecek. Dört yaşında bir çocuk büyük sayıları bilmediğinden, bu rastgele sayı, ancak o çocuğa göre rastgele olacaktır. Diyelim, çocuk sadece 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 sayılarını biliyor ve bu sayılardan her birini seçme olasılığı 1/10. Yani,

$$\begin{aligned} \text{olas}(0) &= 1/10 \\ \text{olas}(1) &= 1/10 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{olas}(9) &= 1/10 \\ \text{olas}(10) &= 0 \\ \text{olas}(11) &= 0 \end{aligned}$$

Bu olasılık tanımıyla, çift sayıların olasılığı şöyle hesaplanır:

$$\begin{aligned} \text{olas}(\text{çift}) &= \text{olas}(0) + \text{olas}(2) + \text{olas}(4) + \\ &+ \text{olas}(6) + \text{olas}(8) = 5/10 = 1/2. \end{aligned}$$

Üçe bölünebilirlik olasılığı da şöyle hesaplanır:

$$\begin{aligned} \text{olas}(3N) &= \text{olas}(0) + \text{olas}(3) + \\ &+ \text{olas}(6) + \text{olas}(9) = 4/10 \neq 1/3. \end{aligned}$$

Ya bir sayının asal olma olasılığı? O da kolay:

$$\begin{aligned} \text{olas}(\text{asal}) &= \text{olas}(2) + \text{olas}(3) + \text{olas}(5) \\ &+ \text{olas}(7) = 4/10. \end{aligned}$$

Bu tanımla her altkümenin bir olasılığı vardır. Eğer $X \subseteq N$ ise (2), bu olasılık $\text{olas}_X(X) = |X \cap \{0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9\}|/10$ 'dur.

Bir Başka Olasılık Tanımı. Diyelim çocuk dört yaşından daha da küçük ve sadece 1 sayısını biliyor... O zaman çocuk mutlaka (yani yüzde yüz) 1 sayısını seçecektir. Bu olasılık tanımıyla, çift sayı seçme olasılığı sıfırdır!

Bu tanımla herhangi bir X doğal sayı kümesinin olasılığı şöyle hesaplanır:

$$\text{olas}_X(X) = \begin{cases} 1 & \text{eğer } 1 \in X \text{ ise} \\ 0 & \text{eğer } 1 \notin X \text{ ise} \end{cases}$$

Bu olasılık tanımı 1 noktasında odaklanıyor. Belli bir noktada odaklanan olasılıklara **Dirac olasılığı** denir.

Rastgele Sayı Seçmek. Yukarıda yazdıklarımızdan da anlaşılacağı üzere, "rastgele bir sayı seçmek" çeşitli anlamlara gelebilir. Örneğin,

bilgisayarların seçeceği sayılar çok büyük olamayacaklarından belli bir sayıyı seçemeyiz. Bilgisayarların seçtiği rastgele sayılar "gerçek anlam"da rastgele sayı değildirler.

Peki gerçekten, yani uygulamada rastgele bir sayı nasıl seçilir? Bütün sayılar bir çuvala koyamayacağımızdan, rastgele bir sayı seçilemez. Sayılar bir çuvala koyabilecek bile, kim ve nasıl ve ne zaman ve hangi koşullarda seçecek o "rastgele" sayıyı?

Birakin sorusuz sayıdan rastgele bir sayı seçmenin zorluğunu, iki sayıdan rastgele birini seçmek bile zor. Örneğin, $\{0, 1\}$ kümesinden rastgele bir sayı seçmeye çalışın. Nasıl sepişirsiniz? Yazı tura mı atarsınız? Paranın hilesiz olduğunu nereden biliyorsunuz?

Amay uygulamada bizim işimiz değil... Biz bu yazıda -ango deyişle- kuramsal taktiklere bakalım.

En Çok Kullanılan Olasılık Tanımı. Birinci tanım tekrar ele alalım:

$$\begin{aligned} \text{olas}(X) &= |X \cap \{0, 1, 2, 3, 4, 5, \\ &6, 7, 8, 9\}|/10. \end{aligned}$$

Bu olasılığa, bundan böyle olas_{10} adını verelim:

$$\begin{aligned} \text{olas}_{10}(X) &= |X \cap \{0, 1, 2, 3, 4, 5, \\ &6, 7, 8, 9\}|/10. \end{aligned}$$

Bu tanımla 10 'dan n 'e genelleştirelim ve her n için, $\text{olas}_n(X)$ 'i şöyle tanımlayalım:

$$\text{olas}_n(X) = |X \cap \{0, 1, \dots, n-1\}|/n.$$

Şimdi artık doğal sayılardan çok kullanılan olasılık tanımını verebiliriz:

$$\text{olas}(X) = \lim_{n \rightarrow \infty} \text{olas}_n(X).$$

Limitli bilmeyen okur panigie kapılmasın (3). Yukarıdaki $\text{olas}(X)$ 'in anlamı şudur: n çok çok, ama çok çok büyük bir sayı olduğunda, $\text{olas}_n(X)$ sayılarına ne olur? Belli bir a sayısının civarında dönüp dururlar ve a 'ya gittikçe daha çok yaklaşırlar/yakınsarlar mı? Eğer öyleyse, o zaman, o sayıların limitine a denir.

Bu olasılığa sayma olasılığı adı verilir. Bir iki örnek verelim.

Çift Sayı Olasılığı. Sayma olasılığında rastgele seçilmiş bir doğal sayının çift olma olasılığı hesaplayalım. X çift sayılar kümesi olsun. Önce $\text{olas}_n(X)$ 'i hesaplayacağız, sonra limitini alacağız.

$$\text{olas}_1(X) = |X \cap \{0\}|/1 = 1/1 = 1$$

$$\text{olas}_2(X) = |X \cap \{0, 1\}|/2 = 1/2$$

$$\text{olas}_3(X) = |X \cap \{0, 1, 2\}|/3 = 2/3$$

$$\text{olas}_4(X) = |X \cap \{0, 1, 2, 3\}|/4 = 2/4 = 1/2$$

$$\text{olas}_5(X) = |X \cap \{0, 1, 2, 3, 4\}|/5 = 3/5$$

Bu sayılar şöyle gider:

$$\begin{aligned} 1, 1/2, 2/3, 1/2, 3/5, 1/2, 4/7, 1/2, \\ 5/9, 1/2, 6/11, 1/2, 7/13, \dots \end{aligned}$$

Yani

$$\text{olas}_n(X) = \begin{cases} 1/2 & \text{eğer } n \text{ çift ise} \\ \frac{n+1}{2n} & \text{eğer } n \text{ tek ise} \end{cases}$$

Bu sayıların limiti 1/2'dir. Demek ki, sayma olasılığında, bir sayının çift olma olasılığı 1/2'dir.

Üçe bölünebilirlik olasılığı da 1/3'tür, olamı gerektiği gibi...

Elbette, doğal sayılar arasında rastgele seçilmiş bir sayının doğal sayı olma olasılığı yüzde yüzdür:

$$\begin{aligned} \text{olas}(N) &= \lim_{n \rightarrow \infty} \text{olas}_n(N) = \\ &= \lim_{n \rightarrow \infty} 1 = 1. \end{aligned}$$

Asal olma olasılığını hesaplamak biraz daha zordur, ama hesaplanır... Asal olma olasılığı sıfırdır! Rastgele seçilmiş bir sayının asal olma olasılığı sayma olasılığından sıfırdır. Bunu bir yazımızda kanıtlayacağız.

Sayma olasılığında olasılığı olmayan bir doğal sayılar kümesi var mıdır?

Ne demektir "olasılığı olmayan"? Biraz açıklamaya çalışalım.

X ki doğal sayılar kümesi olsun. $\text{olas}_n(X)$ sayısını, yani, $\lim_{n \rightarrow \infty} \text{olas}_n(X)$ sayısını hesaplamak istiyoruz. Önce $\text{olas}_n(X)$, yani $\text{olas}_n(X) = |X \cap \{0, 1, 2, \dots, n-1\}|/n$ sayılarını hesaplayacağız. Bu sayılar saymasını bilen herkes tarafından kolaylıkla hesaplanabilir.

Ardından, $\text{olas}_n(X)$ sayılarının limitini alacağız. İşte burada bir sorun olabilir. Bu sayıların limiti olmayabilir, yani bu sayılar hiçbir sayıya yakınsamayabilirler. Örneğin, eğer bu sayılar, durmadan, arada bir 1/4'ün altına iner, arada bir 3/4'ün üstüne çıkarlarsa, o zaman bu sayılar hiçbir sayıya yakınsamayabilirler.

İki ay öncesinin sorusu buydu: Öyle bir X kümesi var mıdır ki, $\text{olas}(X)$ olmasın?

Evet var. Bulalım.

Diyelim $n, n+1, \dots, n+k-1$ sayılarından hiçbirini X 'te değil, $\text{olas}_{n+k}(X)$ sayısını $\text{olas}_n(X)$ sayısına göre hesaplayalım:

$$\begin{aligned} \text{olas}_{n+k}(X) &= \frac{|X \cap \{0, 1, \dots, n+k-1\}|}{n+k} \\ &= \frac{|X \cap \{0, 1, \dots, n-1\}|}{n+k} \\ &= \frac{|X \cap \{0, 1, \dots, n-1\}|}{n} \times \frac{n}{n+k} \\ &= \text{olas}_n(X) \times \frac{n}{n+k} \end{aligned}$$

k sonsuza giderken bu sayıların limiti 0, yani $\text{olas}_n(X)$ ne olursa olsun, k 'yi yeterince büyük alırsak, $n, n+1, \dots, n+k-1$ sayılarından hiçbirini X 'e koymayarak $\text{olas}_{n+k}(X)$ sayısını 1/4'ün altına indirebiliriz.

Şimdi diyelim $n, n+1, \dots, n+k-1$ sayıların hepsi X 'te. $\text{olas}_{n+k}(X)$ sayısını $\text{olas}_n(X)$ sayısına göre hesaplayalım:

$$\begin{aligned} \text{olas}_{n+k}(X) &= \frac{|X \cap \{0, 1, \dots, n+k-1\}|}{n+k} \\ &= \frac{|X \cap \{0, 1, \dots, n-1\}| + k}{n+k} \\ &= \frac{|X \cap \{0, 1, \dots, n-1\}|}{n+k} + \frac{k}{n+k} \end{aligned}$$

$$= \left(\frac{|X \cap \{0, 1, \dots, n-1\}|}{n} \times \frac{n}{n+k} \right) + \frac{k}{n+k} = \left(\text{olas}_n(X) \times \frac{n}{n+k} \right) + \frac{1}{\frac{n}{k} + 1}$$

k sonsuza giderken bu sayıların limiti 1, yani $\text{olas}_n(X)$ ne olursa olsun, k 'yi yeterince büyük alırsak, $n, n+1, \dots, n+k-1$ sayılarını hepsini X 'e koyarak $\text{olas}_{n+k}(X)$ sayısını $3/4$ 'ün üstüne çıkarabiliriz.

İlginc bir şey bulduk: $\text{olas}_n(X)$ ne olursa olsun, k 'yi yeterince büyük alırsak, $n, n+1, \dots, n+k-1$ sayılarını X 'e koyarak ya da koymayarak, $\text{olas}_{n+k}(X)$ sayısını istersek $1/4$ 'ün altına indirebiliriz, istersek $3/4$ 'ün üstüne çıkarabiliriz.

Şimdi X 'i inşa edelim. 0 'ı X 'e koymakla başlayalım işe. Bundan, $\text{olas}_1(X) = 1$ çıkar. Bu sayı $1/4$ 'ten büyük.

Seviyeyi $1/4$ 'e çekmek için, 1 'i X 'e koymayacağız. Şimdi $\text{olas}_2(X) = 1/2$ ve bu sayı da $1/4$ 'ten büyük hâlâ daha.

Demek ki 2 'yi de X 'e koymayacağız. Şimdi $\text{olas}_3(X) = 1/3$ ve bu sayı da $1/4$ 'ten büyük hâlâ.

Demek ki 3 'ü de X 'e koymayacağız. Şimdi $\text{olas}_4(X) = 1/4$. İstedğimiz seviyeye indik. Bundan

sonra $3/4$ 'e çıkmaya çalışacağız.

4 'ü X 'e koyalım. Şimdi $\text{olas}_5(X) = 2/5$ ve bu sayı $3/4$ 'ten küçük.

5 'i X 'e koyalım. Şimdi $\text{olas}_6(X) = 3/6$ ve bu sayı $3/4$ 'ten küçük hâlâ.

6 'yı X 'e koyalım. Şimdi $\text{olas}_7(X) = 4/7$ ve bu sayı $3/4$ 'ten küçük hâlâ.

7 'yi X 'e koyalım. Şimdi $\text{olas}_8(X) = 5/8$ ve bu sayı $3/4$ 'ten küçük hâlâ daha.

8 'i X 'e koyalım. Şimdi $\text{olas}_9(X) = 6/9$ ve bu sayı $3/4$ 'ten küçük gene.

9 'u X 'e koyalım. Şimdi $\text{olas}_{10}(X) = 7/10$ ve bu sayı $3/4$ 'ten küçük.

10 'u X 'e koyalım. Şimdi $\text{olas}_{11}(X) = 8/11$ ve bu sayı $3/4$ 'ten küçük.

11 'i X 'e koyalım. Şimdi $\text{olas}_{12}(X) = 9/12$ ve bu sayı $3/4$ 'e eşit.

Şimdi olas 'ları en az $1/4$ 'e kadar indireceğiz. İndiğinde $3/4$ 'e çıkaracağız. Bunu böyle yapı yapı, öyle bir X bulacağız ki, $\text{olas}_n(X)$ 'ler $1/4$ 'le $3/4$ arasında yalpalayacaklar ve limitleri olmayacak. İşte bu yolla elde edilen doğal sayılar kümesinin olasılığı yoktur.

DİPNOTLAR

1) Bu yazıda sayı sözcüğünü, $0, 1, 2, 3$ gibi pozitif tamsayılar için kullanacağız. Doğal sayılar kümesini N simgesiyle göstereceğiz. Yani $N = \{0, 1, 2, 3, 4, 5, \dots\}$

2) Eğer A bir kümeysse, $A \setminus A$ kümesinin eleman sayısıdır.

3) Matematiksel tanım şöyle: $\lim_{n \rightarrow \infty} x_n = x$ ancak ve ancak sıfırdan büyük her ϵ için, öyle bir N doğal sayısı vardır ki, N 'den büyük her n doğal sayısı için, $\epsilon < x_n < \epsilon$ eşitsizlikleri sağlanır.

(*) Bilgi Üniversitesi
Matematik Bölümü Başkanı

Yanular:

Yankı Lekili'nin yanıtı doğru ve aynen benimki gibi, tek farkla... Yankı Lekili'nin tam anlamıyla matematiksel diyebileceğimiz bir kanıtı yok, açıklamasında bişeyler eksik. Şu eksik: Olasılığı her an düşürebileceğimizi ve çıkarabileceğimizi kanıtlamış Yankı Lekili. Ancak olasılığı $1/4$ 'e kadar düşürebileceğimizi ve $3/4$ 'e kadar çıkarabileceğimizi kanıtlamamış.

Olasılığı her an düşürmek demek, olasılığı her an istediğimiz derecede düşürebileceğimiz anlama gelmez. Ama gene de Yankı Lekili'nin yanıtı doğru. Ödül kitabı kazanmıştır.

Yankı Lekili'nin yanıtı doğruydı, benim gibi düşünmüştü. Ama Evren Şengül'ün yanıtından yeni bir şey öğrendim... Evren Şengül, rastgele seçtiğimiz bir sayının (onluk dizgede) basamak sayısının tek olma olasılığının olmadığını söylüyor, kanıtlıyor ve kanıtı da doğru. Kutlar ve teşekkür ederim.

İlk on sayı için, basamak sayısının tek olma olasılığı 1 (yani yüzde yüz).

İlk yüz sayı için, basamak sayısının tek olma olasılığı $0,1$.

İlk bin sayı için, basamak sayısının tek olma olasılığı $0,01$.

İlk on bin sayı için, basamak sayısının tek olma olasılığı $0,001$.

İlk yüz bin sayı için, basamak sayısının tek olma olasılığı $0,0001$.

Bu böyle devam eder. Olasılıklar, bir $0,9$ 'un üstüne çıkar, bir $0,1$ 'in altına iner, dolayısıyla limitleri yoktur...

Üçlü aritmetik kümeler

Doğum Prof. Dr. Haluk Oral, bir makalesi için kanıtladığı bir olguyu ve olgunun kanıtını bana söyledi. İlginc bulduğumdan Bilim ve Ütopya okurlarına sunuyorum.

Önce bir tanım: $\{4, 5, 6\}$, $\{3, 5, 7\}$, $\{1, 6, 11\}$, $\{3, 10, 17\}$ gibi üç öğeli ve öğelerinin bir aritmetik dizi oluşturduğu kümeler üçlü aritmetik kümeler adını verelim.

Öyle üçlü aritmetik kümeler bulmak istiyoruz ki, her ikisinin ortak en az bir elemanı olsun. Örneğin,

$\{1, 2, 3\}$
 $\{1, 5, 9\}$
 $\{3, 4, 5\}$
 $\{3, 6, 9\}$

bu tür kümelerden. Çünkü,

1) Bunların her biri üçlü aritmetik küme,

2) Herhangi ikisinin ortak bir elemanı var. Yani, herhangi ikisi en az bir noktada kesişiyorlar. Yukarıda 1 'den 9 'a kadar olan sayıları kul-

lanmışız. 1 'den 9 'a kadar olan sayıları kullanarak ve kesişme özelliğini bozmadan bu kümelere yeni bir üçlü aritmetik küme daha ekleyebilir miyiz? Evet... $\{3, 5, 7\}$ 'yi ekleyebiliriz:

$\{1, 2, 3\}$
 $\{1, 5, 9\}$
 $\{3, 4, 5\}$
 $\{3, 6, 9\}$
 $\{3, 5, 7\}$

kümeleri aritmetik kümelerdir ve herhangi ikisi kesişir. Daha da büyütebilir miyiz?

Evet, $\{1, 3, 5\}$ 'i ekleyebiliriz:

$\{1, 2, 3\}$
 $\{1, 5, 9\}$
 $\{3, 4, 5\}$
 $\{3, 6, 9\}$
 $\{3, 5, 7\}$
 $\{1, 3, 5\}$

Ödüllü soru

kümeleri üçlü aritmetik kümelerdir ve herhangi ikisi kesişir. Daha da büyütebilir miyiz? Hayır, en fazla 9 'u kullanarak daha da büyütemeyiz.

Haluk Oral'ın sorusu şu: 1 'den n 'e kadar olan sayıları kullanarak, her ikisinin kesiştiği en fazla kaç tane üçlü aritmetik küme bulunabilir?

Doğru yanıt bulanlar arasında çekilecek kurayı kazanan 3 şanslı okura, Ali Nesin'in Bilgi Üniversitesi Yayınlarından çıkan *Matematik ve Doğa* adlı yeni kitabı verilecektir. Yanıtlar, en geç 15 Eylül tarihine kadar posta faks veya e-posta ile dergi adresine ulaştırılmalıdır.

34. İstanbul Satranç Olimpiyatı

Beyaz: P. Svidler (Rusya)

Siyah: K. Georgiev (Bulgaristan)

9. tur, 6 Kasım 2000,

Baylar, 2. masa,

Açılış: Sicilya Savunması,

1. e4 c5 2. Af3 d6 3. d4 cxd4 4. Axd4 Af6
5. Ac3 a6 6. Fe3 e6 7. f3 b5 8. g4 Afd7 9.
Vd2 Ab6 10. O-O-O A8d7 11. Fg5 Vc7 12.
Şb1 Fb7.

13. Adbx5 axb5 14. Axb5 Vc5 15. b4
Vc6 16. Axd6+ Fxd6 17. Vxd6 Vxd6 18.
Kxd6 Aa4 19. Şc1 Fc8 20. Fb5 Ac3 21.
Fxd7+ Fxd7 22. Şb2 Kc8 23. Fd2 Aa4+ 24.
Şb3 Fb5 25. Kd4 Ab6 26. Kc1 e5 27. Kd6
Fc4+ 28. Şb2 Aa4+ 29. Şa3 Şe7 30. Kd5
Fxd5 31. exd5 Ac3. Beyaz terk eder. 0-1.

Beyaz: R. Vaganian (Ermenistan)

Siyah: A. Şirov (İspanya)

9. tur, 6 Kasım 2000,

Baylar, 1. masa,

Açılış: Slav Savunması,

1. Af3 d5 2. d4 c6 3. c4 Af6 4. Ac3 a6 5.
a4 e6 6. Fg5 Abd7 7. cxd5 cxd5 8. e3 Va5 9.
Fd3 Ae4 10. O-O Axc5 11. Axc5 Af6 12. f4
Fb4 13. Kc1 O-O 14. Ve1 Fd7 15. Vh4 h6
16. Af3 Kf8 17. g4 Fxc3 18. bxc3 Kxc3 19.
g5 Kxd3 20. gxf6 Kxe3 21. Vg4 g6 22. Vh4
h5 23. Vg5 Vb4 24. Kbl Va3 25. Ah4 Şh7
26. Kxb7 Kd.

27. f5 exf5 28. Kxd7 Kxd7 29. Axf5. Si-
yah terk eder. 1-0.

Beyaz: L. Ftacnik (Slovakija)

Siyah: J. Ehlvest (Estonya)

9. tur, 6 Kasım 2000,

Baylar, 1. masa,

Açılış: Reti Açılışı,

1. Af3 d5 2. c4 d4 3. e3 Ac6 4. Axd4
Axd4 5. exd4 Vxd4 6. d3 e5 7. Ac3 Ae7 8.
Fe3 Vd7 9. d4 Af5 10. dxe5 Axc3 11. fxe3
Fc5 12. Vd5 Fxe3 13. Kdl Fg5 14. Vc5 Ve7
15. Vxe7+ Fxe7 16. Fe2 O-O 17. O-O c6 18.
Ae4 Fe6 19. Ad6 a5 20. Kf4 f6 21. exf6 Kxf6
22. Kxf6 gxf6 23. b3 b6 24. Ff3 Kd8 25. c5
bxc5 26. Ab7 Kxd1+ 27. Fxd1 a4 28. bxa4
Fxa2 29. a5 Fc4.

30. Fb3 Fxb3 31. a6 c4 32. a7. Siyah terk
eder. 1-0.

Beyaz: M. Al-Modiahki (Katar)

Siyah: A. Baburin (İrlanda)

9. tur, 6 Kasım 2000,

Baylar, 1. masa,

Açılış: Alekhine Savunması,

1. c4 Af6 2. e5 Ad5 3. d4 d6 4. c4 Ab6 5.
exd6 exd6 6. Fe3 Fe7 7. Fd3 Ac6 8. Af3 Ab4
9. Fe2 Ff5 10. Aa3d5 11. c5Ad7 12. O-O-O
O 13. Vb3 a5 14. Kac1 b6 15. Ab5 c6 16.
Ad6 Fxd6 17. cxd6 c5 18. dxc5 bxc5 19.
Fxc5 Fe2 20. Vc3 Kc8 21. Fxb4 Kxc3 22.
Fxc3 Fe4 23. Fd4 Af6 24. Kc6 Ah5 25. g3
Vd7 26. Ae5 Vh3 27. f3 Agx3 28. hxg3
Vxg3+ 29. Şhl Vh3+ 30. Şgl Vg3+ 31. Şhl
Ff5 32. Ag4 Vh4+ 33. Şg2 h5.

34. Ff6 gxf6 35. Khl Vg5 36. Kxh5 Vd2
37. Ah6+ Şg7 38. Axf5+ Şg6 39. Ag3 Ke8
40. Şfl d4 41. d7 Kxe2 42. Kxf6+ Şg7 43.
Afs+ Şxf6 44. d8V+ Şg6 45. Vg8+ Şf6 46.
Vg7+. Siyah terk eder. 1-0.

Türkiye Birincilikleri

Türkiye Bay ve Bayanlar Satranç Birincilikleri 23 Haziran-1 Temmuz 2001 tarihleri arasında Ankara'da yapıldı. Türkiye Baylar Birinciliği, ilk kez olmak üzere, İsviçre sistemi ile oynandı. Her iki Birincilik de Maltepe'de bulunan, Örnek Otel salonlarında oynandı, erkeklerde 36 oyuncu, bayanlarda ise 10 oyuncu katıldı. Birçok unvan sahibi oyuncu, nedense, katılmadı. Bayanlar Birinciliği, Döner Sistemle (herkesin herkesle oynadığı sistem) oynandı. Düşünme süresi: 40 hamle 2 saat, daha sonra 1 saat geyotin şeklindeydi.

Her iki Birincilik te ilk üçe kupa verildi. Ödül törenine, başkan dışında, "Yönetim Kurulu"ndan kimse katılmadı. Emrah Papatya ile İrfan Aşkın "Tur Bültenleri" hazırlayarak satrançseverlere çok büyük katkıda bulundular.

Türkiye Bayanlar Birinciliği'nde ilk 6 derece sıralaması şöyle oluştu:

1-2. Nilüfer Çınar, Serap Keskin - 6,5 puan,

3. Filiz Altınbaş - 6 puan,

4. Kübra Öztürk - 5,5 puan

5-6. Yıldız Çavuşoğlu, Betül Cermeciler - 4,5 puan.

Türkiye Birincilikleri'nden iki kısa oyun veriyorsunuz.

Beyaz: Hasan Alaybeyoğlu

Siyah: Hür Yasin

2. tur, 25 Haziran 2001,

Açılış: Slav Savunması

1. d4 d5 2. Af3 Af6 3. c4 e6 4. Ac3 c6 5. e3 Abd7 6. Ve2 dxc4 7. Fxc4 b5 8. Fd3 a6 9. e4 c5 10. d5 exd5 11. e5 Ag4 12. Fg5 Va5 13. e6 Ade5 14. exf7+ Şxf7 15. Axc5+ Axc5 16. O-O Fe6 17. f4 Axd3 18. f5 Fd7 19. Vxd3 Fc6 20. Ve2 Fd7 21. Ve5. Siyah terk eder. 1-0.

Beyaz: Nilüfer Çınar

Siyah: Asiye Gencer

6. tur, 28 Haziran 2001

Açılış: Fransız Savunması,

1. e4 e6 2. d4 d5 3. Ac3 Fb4 4. exd5 exd5 5. Fd3 Ac6 6. a3 Fxc3 7. bxc3 Af6 8. Ae2 O-O 9. O-O h6 10. Ag3 Ke8 11. Ff4 Ae4 12. Kel Axc3 13. Vh5 Ae4 14. Axc4 dxe4 15. Fxe4 f5 16. Fxc6 Kxe4+ 17. Kxe4 Vxd4 18. Vg6 Fd7 19. Fe5. Siyah terk eder. 1-0.

Ödüllü Soru

Beyaz: Uhlmann – Siyah Liebert
DDR Birinciliği, 1976 yılı

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Almanya'nın ikiye bölünmesi ile oluşan, Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nin en güçlü oyuncusu Uhlmann'dır. Dünya Birinciliği Aday Maçları'na katılabilen ender oyunculardan birisidir. Ama bu ayki sorumuzda, yenilen taraf kendisi oluyor. Siyahlar, iyi bilinen bir motifi kullanarak, güzel bir kombinezonla köşedeki Beyaz Şahı 3 hamle içinde teslim alıyorklar.

Yanıtlarınızı 18 Ağustos 2001 tarihine kadar, İstanbul dergi adresine posta, faks ya da e-posta yoluyla gönderebilirsiniz. Doğru yanıt gönderenler arasında çekilecek kurada bir kişi FIDE (Uluslararası Satranç Federasyonu) normunda satranç takımı, bir kişi de Julien Dubuis'nin *Satrançta Kombinezon Sanatına Giriş* (Broy Yayınları, 1985) adlı satranç kitabını kazanacaktır.

Ayrıca bir kişiye de eski sayılardan *Satranç ve Haya* dergisi ödül olarak verilecektir.

Temmuz ayı ödüllü sorusunun çözümü:

1. Ah6! Kf6 2. Ke8+ Şg7 3. Kg8+ Şxh6 4. Vh4+ ile Beyaz kazanır.

Temmuz sorusuna 11 tane yanıt geldi. Doğru yanıt gönderen 10 okur arasından (Onat Özer-Ankara, Deniz Yıldırım, Ufuk Tabaklı-İzmir, Metin Kefeli, Suat Boztepe-Samsun, Serdar Çimen-Antalya, Güneş Susuz-Mersin, Uğur Öztürk-İstanbul, Ömer Kipmen-Bodrum, Aytekin Karataş-İstanbul), satranç takımını kazanan Aytekin Karataş (İstanbul), satranç kitabını kazanan Ufuk Tabaklı (İzmir) ve satranç dergisini kazanan Onat Özer (Ankara) olmuştur.

Sevgili satranç severler, satranç notasyonuna (yazımı) gerekli özeni göstermiyorsunuz. Çözümlerde çok zaman harf ve rakam hataları olmaktadır. Örneğin "e1" karesinde bulunan Kel-d8 hamlesi yapılmış olmaktadır; bu ise mümkün değildir. Alet isimlerini küçük harfle yazmaktasınız. Ayrıca Beyazların hamleleri ile Siyahların hamleleri arasına virgül konulmaması gerekir. Çözümlerin "Ana sürdürüm yolu" dışındaki, yan devam yollarını kabul ederiz; ama notasyon hatalarını kabul etmemiz doğru olmaz!! Değil mi?

Problem

H. Hultberg,

Eskilstuna Kuriren, 1942 yılı

Dört hamlede mat

Kombinezon

Perenyi-A. Schneider,
Magyarország, 1978 yılı

Beyaz kazanır

Etüd

H. Rink, 1903 yılı

Beyaz kazanır

Geçen sayının çözümleri

Problem: Problem 3 hamlede mat olacaktır. 1. d8A! Şc7 2. Ac6 Ab6 3. axb6 mat.

1. ... Ab6 2. Ac6+ Şa8 3. Fb7+ mat.

Kombinezon: 1. ... Ag3+! ve Siyah kazanır, çünkü 2. hxg3 Ka8 ile matala çare yok.

Etüd: Diyagramda "d5" karesinde Beyaz Kale değil, Beyaz At olacaktır!!

1. h4+ Şg4 2. Şg2 Vc5 3. Ka5!! Va7 4. Kxa6! Vc5 5. Ka5! Vd4 6. c3 Vd2 7. Ka2 Vc1 8. Kc2 ve Beyaz kazanır.

1991

DSM
DÜŞÜN

SATRANÇ MERKEZİ

dusunsatranc@superonline.com
www.dusunsatrancmerkezi.com

Temmuz ayı ödüllü bulmacamızı doğru yanıtlayanlar okurlarımızdan Burhan Baykara (Balıkesir), Efekan Selek (Balıkesir), Muhammet Dalkıran (Çanakkale) bizden kitap kazandılar. Ağustos ayı bulmacasını doğru yanıtlayan okurlarımız arasında çekilecek kurayla belirleyeceğimiz üç kişi, Kaynak Yayınları'ndan çıkan Abdullah Rıza Ergüven'in *Huluppu Ağacı* adlı kitabını kazanacak. Çözümlerinizin değerlendirmeye girebilmesi için, 20 Ağustos tarihine dek posta, faks ya da e-posta yoluyla dergimize ulaşması gerekmektedir. Derginizi kesmek istemiyorsanız, bulmaca sayfasının fotokopisini çektebilirsiniz. Başanlar...

Soldan sağa

1) "Evrendeki tüm olguların özü bir'dir. Madde dışında bir ruhun varlığı boş bir kuruntudan ibarettir. Bitkide süren, hayvanda duyan, insanda düşünen hep o bir şeydir ki bu da madde'dir. Sırf düşünceyle felsefe yapılamaz. Çünkü düşünce maddesel olaylardan gelir ve onlarla oluşur. Metafizik, yüzyıllardan beri payandalararak ayakta tutulmaya çalışılan çürük bir yapıdır, hiçbir deney karşısında tutanamaz. Evrim, doğaldır ve doğanın seçmesiyle, ayıklanmasıyla sürüp gider. Bütün varlıklar birbirinden türemiş ve birbirlerine karışmışlardır." diyen, 18. yüzyıl Fransız özdekçiliğini (materyalizm) duyumculukla temellendiren, 1713-1784 yılları arasında yaşamış ünlü Fransız düşünür. - "Hayır" anlamında kullanılan bir sözcük.

2) İki atomun paylaştığı bir çift elektron. - Modern Yunanca.

3) Hollanda'nın plaka imi. - Eski dilde "su". - Bir akademik unvanın kısaltılması. - Argoda "uyduruk, düzmece".

4) Adıyaman, Erzincan ve çevresinde yaygın bir türkü ve bu türkü eşliğinde oynanan halay türü bir halk oyunu. - Rünik yazılarına harflerin her biri.

5) Niğde yöresinde "hizmetçi" anlamında kullanılan sözcük. - Küçük deniz kaptanlığı.

6) Kadınlarda "adet". - Ege yöresindeki Bozdağların antik adı. - Karakter.

7) İlişkin, değin. - Antik adı Arakses olan Doğu Anadolu'da bir nehir. - İranlılar.

8) Telli müzik aletlerinin akordunu yapmaya yarayan burgu. - Hristiyanlıkta tözsel bakımından ayrı olarak kabul edilen üç tanrısal kişiliğin her biri. - Behçet Necatigil'in 1958'de yayınlanan "orta sınıf insanının telaş-

lı, kuşku dolu günlük yaşamını, mutluluk aranışını, geçim güçlüklerini, vb." konu edinen şiir kitabı.

9) Kucağında çocuk İsa'yı taşıyan Meryem Ana'yı betimleyen Ortaçağ İtalyan okulu resmi. - Vişnu'nun güneş ağışığıyla Buddha'nın evrensel yasasını belirtmek için kullanılan simgesel sözcük. - "Fena değil" anlamında kullanılan bir ünlem.

10) İlaç. - Japonya'da bir kent. - Eskiden kullanılan bir ağırlık ölçüsü (283gr).

11) Dünyadan ilgilerini kopararak Tanrı'nın iradesine teslim olmuş sufiler. - Cava'da bir yanardağ.

12) İsa'nın doğumunu kutlayan hristiyan bayramı. - Amonyum klorürün ticari adı.

Yukarıdan aşağıya

1) Altın Kalpli Kız, Katip Çıkmazı, Eski Fotoğraflar, Maviydi Bisikletim gibi oyunları üreten, 1938 İzmir doğumlu tiyatro oyuncusu, yönetmen ve yazar.

2) Bir dönüşüm işlemi sırasında, tümceye anlamı değiştirmeyen bir öge katma. - "Su sesi ve kanat şakırtısından/ Billur bir avize Bursa'da ..." (A. H. Tanpınar).

3) Nikel'in simgesi. - Çengillerin, dans ederken kaldığı, zilleri gibi kasnağı da madenden yapılmış küçük derisiz tef. - Sümer'de sağlık tanrıçası.

4) Kolay çözülebilir düğüm. - Sağım Solum ... (Atilla İlhan'ın bir kitabı).

5) Gösterim. - Deri ve kıkırdak gibi hayvan maddelerinden ya da sentetik olarak yapılan ve özellikleri alışık parçaları birbirlerine yapıştırma için kullanılan sıvı madde.

6) Bir Avrupa parasını simgeleyen

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1															
2															
3															
4															
5															
6															
7															
8															
9															
10															
11															
12															

harfler. - Kısıp sesli bir tür keman. - Hakan.

7) Çok büyük, kocaman. - Çin diyalektine göre, gerçekliğin iki durumundan olan dişi ilke.

8) Duvar taşlarının harçla doldurulup üzerinden mala çekilerek düzeltilen aralığı. - Halk dilinde "Ramazan".

9) "Mecliste arif ol kelanı dünle/... iki söylerse sen birin söyle" (Karacaoğlan). - Çeşitli yörelerimizde "şarkı, türkü söyleme" anlamında kullanılan sözcük. - Eski dilde "kuş yuvası".

10) ... Altım (Wagner'in Tetralojisini oluşturan dört operadan biri). - Yunan söylencesinde şafak tanrıçası. - Argoda çok sarhoş olma durumu.

11) Eski Mısır'da su yaygın avcısı olarak betimlenmiş bir tanrı. - Küçük su kanalı.

12) Göğüs kemiği arkasında bulunan içsalgı bezi. - Trabzon'un bir ilçesi.

13) İstanbul'un süt ve yoğurdu ile ünlü bir ilçesi. - İsviçre'de bir ırmak.

14) "Dostlarım bana ... görünseler de/ Yüzdeki nikaba inanmıyorum." (F. N. Çamlıbel). - Buyruk.

15) Sulanın rahat akmasını sağlamak için, bir köprü ayakta yapılan profilli bölüm.

Temmuz bulmacasının yanıtı

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	K	R	E	N	D	E	F	E	S	C	A	R	T	E	S
2	A	T	A	R	I	A	E	L	A	R	G	A	L	I	
3	M	O	B	I	N	O	R	H	U	N	A	R	A	Z	
4	I	T	I	L	N	A	T	O							
5	Z	E	Z	R	A	S	Z	A	D	E	I	N			
6	O	L	A	S	I	Y	O	L	O	J	I	A	A		
7	O	N	D	E	R	T	R	I	A	N	O	N	A		
8	K	F	N	E	M	A	T	R	U	Z	A	K			
9	C	A	D	Y	A	D	E	T	A	T					
10	E	R	E	Z		I	N	E	K	A	D	Y	A	R	
11	A	M	O	N	E	N	A								
12	S	T	A	N	L	E	Y	K	R	A	M	E	R		

**13. Cilt
çıktı!**

**Dünya bilimine 7 yıldır
Türkiye'den katkı yapan bir
dergi var:**

**Bilim ve Ütopya.
Bilimsel-teknolojik
gelişmeleri sorgulayan,
sadece eleştirmeyen;
aynı zamanda
alternatifler de üreten ve
"ütopyasız bilim olmaz"
diyenlerin dergisi
Bilim ve Ütopya...**

1 cilt 8.000.000 TL. Ciltlerin tamamını alana %25 indirim!

Sipariş ve bilgi için

Tel: (0212) 244 23 61 - 244 23 72

okul, dersane, yurt veya işyerinizi siparişlerinizi birleştirerek daha da ucuza alın...

1 TAKIM ALIN %50 İNDİRİMLE 14 MİLYON TL ÖDEYİN
3 TAKIM ALIN %55 İNDİRİMLE 37.800.000 TL ÖDEYİN
5 TAKIM ALIN %60 İNDİRİMLE 56.000.000 TL ÖDEYİN
KİTAP REHBERİ HEDİYENİZLE BİRLİKTE
ÜCRETSİZ KARGOYLA TESLİM ALIN

im yayın tasarımı

Ankara Cad. No.74/59 Çagalıoğlu - İSTANBUL
Tel : (0212) 520 70 33 • Faks : (0212) 520 86 11
SMS : +905322139917 • E-mail: im@veezy.com

1 takımda %50 indir-im alın... 3 takımda %55 indir-im alın... 5 takımda %60 indir-im alın.

3 Adet
Herhangi Bir Yabancı Dil Öğrenmek İhtiyaç Duyduğunuz Bütün Araçlar, Yöntemler ve Motivasyon

Öğrenim Kitapları
10,5 x 18 cm
SIPARIŞ KODU : 02
1.Namur Kapıtı - 440 Sayfa
5.000.000 TL

9 Adet
Bu kitap Milli Eğitim Bakanlığının 9.8.1984 gün ve 06645 sayılı kararıyla İngilizce Öğretmenleri ve Öğrencilerinin Tavsiye Edilmiştir

Öğrenim Kitapları
16,5 x 23,5 cm
SIPARIŞ KODU : 15
1.Namur Kapıtı - 552 Sayfa
15.000.000 TL

5 Adet
Dünyanın En Akıllı İnsanı Sıze Sadece 12 Haftada Beyin Gücünüzü Nasıl Geliştireceğinizi ve Zekânızı Nasıl Güçlendireceğinizi Gösteriyor

Geliştirim Kitapları
10,5 x 18 cm
SIPARIŞ KODU : 07
1.Namur Kapıtı - 440 Sayfa
7.300.000 TL

Yabancı Dil Öğrenme Yöntemleri

Barry Farber

Barry Farber yabancı dil konusunda 46 yıldır gerçek bir maceracı olmuş ve bugün 25 yabancı dil konuşmaktadır. Yabancı Dil Öğrenme Yöntemlerinde onun sunduğu teknikler şaşılacak kadar kısa bir zamanda okuyucuyu konuşturur, yazdırır, okutur, öğrenmek istediği veya öğrenmek zorunda kaldığı yabancı dili sevdirir.

Kararınız iyi kalıplarına ya da isim son eklerine varmaksızın, Farber'in ilkelini takip edebilir ve seçtiğiniz yabancı dili yeterli ölçüde doğru söylebilirsiniz. Onun metodları yenilikçi dördü bölüme oluşur. Fakat, gerçek basit olan ya da kavramlar insanları yabancı dil öğretmekte bugüne kadar ki yaklaşımlardan başarısız olduğu konusunda fikir birliğine varan dil öğretimi uzmanları tarafından da onaylanmıştır.

Key To English Grammar

Erkal Ghanur

Bu dilbilgisi kitabı, İngilizceyi bir yabancı dil olarak öğrenmek olan kişilerin öğrendiklerine en kısa sürede sahip olabilmeleri için, temel dilbilginin çok yararlı olduğu nancya hazırlanmıştır. İngilizceyi öğrenmek olan kimseye, İngilizce dilbilgisi kuralları İngilizce olarak anlatmak yerine, öğrencinin kendi bildiği dilde veya ana dilinde açıklamak elbetteyar sağlayacaktır. Bu kitap, bu inanca uygun olarak, Türkçe konuşan kimselere İngilizce dilbilgisi kuralları Türkçe açıklamalar yoluyla anlatılmaktadır.

İngilizce dilbilgisi kuralları öğrenmiş olan öğrenci, artık okuyacağı her kitapta ve duyacağı her İngilizce konuşmada edineceği bilgileri nereye yerleştirmesi gerektiğinin bilinci içinde süratle ve zaman yitirmeden İngilizce bilgi düzeyi yükseltebilecektir.

Beyin Geliştirme

Marilyn vos Savant

Beyniniz hergün gözlediğiniz birlerce uyarıyı anlamlandırmıyor. Fakat halen onun potansiyelinin bir bölümünü kullanıyorsunuz. "Beyin Geliştirme" beyninizin kontrolünü ele almanızı ve her uyarıyı içerecek şekilde bakış açınızı geliştirmenize yardım edecek. Yarn bug olduğunuzdan daha akıllı olabilirsiniz. "Beyin Geliştirme" bunu nasıl başaraacağınıza size gösterecek.

Çabucak, kelimeleriniz ve mantığınızı geliştireceksiniz, içgörü ve sezgi gücünüzü arttıracaksınız, dikkat sürenizi ve beş duyunuzla işaglamalarınızı geliştireceksiniz; itilgisimsi yeteneklerinizi, kavamanızı ve perspektifinizi size gösterecek.

Eğzersiz tipki vücudunuzun güçlendirdiği gibi, zihninizi de güçlendirebilir. Bu eşsiz kitapta, dünyayı daha berrak görmeyi, ırsatları yakalamayı, karar vermeyi, problemleri başa çıkmayı, bildiklerinizi ne şekilde düşündüğünüzü sorgulamayı, bilmeyenye keşfetmeyi, yeni fikirlerle zihninizi açmayı, daha meraklı olmayı ve asla şüphe içinde yaşamamayı öğreneceksiniz.

SIPARIŞ FORMU

S PARİŞ VEREN ADI : ☐ Bay ☐ Bayan

☐ EV ☐ OKUL ☐ DERSANE ☐ YURT ☐ İŞ ADRESİ :

SEMT/İLÇE :

ŞEHİR :

POSTA KODU :

☐ EV ☐ İŞ TEL :

☐ EV ☐ İŞ FAKS :

CEP TELEFONU :

İÇİ :

E-POSTA :

MESLEK :

BRANŞ :

YAŞ :

ÖĞRENCİ İSENİZ ► OKUL ADI :

FAKÜLTE ADI :

BÖLÜM ADI :

SINIF :

SIPARIŞ KODU ► 02 07 15

TOPLAM SIPARIŞIM

SIPARIŞ ADEDİ ►

TAKİM (02 + 07 + 15)

Toplam Sipariş Tutarım

TL TL TL TL

% ☐ İndirim

TL TL TL TL

Net Sipariş Tutarım

TL TL TL TL

* İndirim oranı kutsuzuna toplam sipariş adedinize göre 2 takıma kadar olan tüm siparişleriniz için %50 indirim, 3 takım ve üzerindeki siparişleriniz için %55 indirim, 5 takım ve üzerindeki siparişleriniz için %60 indirim olarak belirlenmiştir.

NOT: İlan edilen kampanyamız 30 Eylül 2007'ye kadar geçerlidir. Teslimat süresince sipariş formumuzu faks, posta veya e-posta yoluyla yayınladığınız usulması takiben tüm TÜRKİYE genelinde maksimum 48 saat olup, siparişleriniz KARGO ile adresinize veya telefonunuza ıbarla adresinize en yakın ARAS veya YURTÇI KARGO şubesinde teslim edilecektir.

* 10 kitap satana %50 indirimli yurtiçi fiyat uçak posta dahil. Avrupa ülkeleri için 68 DM, diğer ülkeler için 33 \$(USD) dir. Yurtdışı siparişler teslimat dönemi boyunca tarlarından karşınarak satış postasında gönderilecektir.

SOLDA ADET(LER)İNİ VE NET TUTARINI BELİRTİGİM

SIPARIŞIMIN BEDELİNİ TARİHİNDE

► İM YAYIN TASARIMI'N 554443 Nolu POSTA ÇEKİ HESABINA YATIRIM

Posta çeki alındısını sipariş formuyla birlikte faksliyorum/postalıyorum

* Havalanmış masraf ödemeleri, nakit masrafları herhangi bir postadanın yapıldığını

► İM YAYIN TASARIMI'N İÇİRETLİ BANKAKARTI TL HESABINA YATIRIM

AKBANK (0202) 0070041 | SÜMERBANK (344) 1139581

GARANTİ (088) 6202258 | TOPRAKBANK (1012) 7714031

İŞ BANKASI (1217) 0040280 | VAKİFBANK (10022) 2786055

KOÇBANK (965) 13930753 | YAPI KREDİ (006) 1160151

OSMANLI (1220) 657275 | ZİRAAT 0625 0024 9711 0000 00

PAMUKBANK (088) 09216085

* Havalanmış masraf ödemeleri, bankaların telefon ve internet şubelerinden ya da

Banka kartınıza ATM'den yapabilirsiniz

► İM YAYIN TASARIMI'N ASAGIDAKİ BANKADAKİ DB HESABINA YATIRIM

YAPI KREDİ Kodlu Şubesi 3026821-9 Nolu DM Hesabı

İM YAYIN TASARIMI'N ASAGIDAKİ BANKADAKİ TL HESABINA YATIRIM

YAPI KREDİ Kodlu Şubesi 3026820-1 Nolu \$(USD) Hesabı

ASAGIDAKİ KREDİ KARTI HESABINA ALINIZ

Kart No :

Kart Verilen Banka :

Kart Türü :

Kart Sahibi :

İmza :

SIPARIŞ TESLİMAT TERCİHİM

Kargoya Adres Teslim

Kargoya Telefon İhtar

Uçak Postası

FORMU FAKS VEYA ADRESİMİZE GÖNDEREBİLİRSİNİZ

(0212) 520 95 68

im@veezy.com

Ankara Cad. No.74/59

Çagalıoğlu - İSTANBUL

FAKS NUMARAMIZ

E-POSTA ADRESİMİZ

YAYINEVİ ADRESİMİZ

Sipariş formunu tarayıcınıza bilgilendirme aktararak e-postaya gönderebilirsiniz.